

VÁLTOZÓ MIGRÁCIÓ – VÁLTOZÓ KÖRNYEZET

Változó migráció – változó környezet

VÁLTOZÓ MIGRÁCIÓ – VÁLTOZÓ KÖRNYEZET

Budapest, 2010

A kötet az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete által koordinált
és az EU FP6-os program által támogatott
„IDEA” – Mediterrán és Kelet-Európai országok
mint új bevándorló célok az Európai Unióban projekt
keretében készült (www.idea6fp.uw.edu.pl)

A kötetet szerkesztette: Hárs Ágnes és Tóth Judit

Copyright © Szerzők, 2010
Szerkesztés © Hárs Ágnes, Tóth Judit, 2010

A kiadásért felel Tóth Ágnes,
az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete igazgatója,
Budapest, 2010

1014 Budapest, Országház u. 30.
Tel.: 224-6700, 224-6790; tel./fax: 224-6793
www.mtaki.hu

ISBN 978-963-508-581-1

A kézirat lezárva: 2010. április

TARTALOM

<i>Jon Fox: Előszó</i>	7
------------------------------	---

1. rész

SZÁMOK ÉS TÉNYEK 13

<i>Hárs Ágnes: Migráció és munkaerőpiac Magyarországon</i> Tények, okok, lehetőségek	15
---	----

2. rész

HATÁRON TÚLIAK 55

<i>Feischmidt Margit és Zakariás Ildikó: Hazatérő idegenek</i> Az etnikai migráció formái, okai és hatásai a Kárpát-medencében	57
<i>Gödri Irén: Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában</i>	87
<i>Ruxandra Oana Ciobanu: Migrációs minták két romániai falu elvándorlásában</i> Két esettanulmány tanulságai?	125

3. rész

MIGRÁNSOK ÁZSIÁBÓL 145

<i>Nyíri Pál: Kínai migránsok Magyarországon: mai tudásunk és aktuális kérdések ..</i>	147
<i>Várhalmi Zoltán: A budapesti kínai és vietnami gazdasági klaszterek</i> néhány jellegzetessége	173

4. rész

MIGRÁCIÓS POLITIKA 191

<i>Tóth Judit: Lehet-e normatív a migrációs politika?</i>	193
<i>Köszeghy Lea: Külföldiek Budapesten</i>	221
<i>Balogi Anna: Jóléti migráció. Külföldiek Magyarországra telepedése</i>	245
<i>Bernát Anikó: Idegenellenesség Magyarországon és a visegrádi országokban</i>	263
A szerzőkről	277
Abstracts	279

ELŐSZÓ

Az elmúlt két évtizedben a Magyarországra érkező migránsok száma első pillantásra nem váltaná ki sokak homlokráncolását. Nyugat-európai és észak-amerikai befogadó országokkal összevetve sem relatív, sem abszolút értelemben nem tűnik tömegesnek a jelenség. A nettó vándorlás – az amúgy is mérsékelt bevándorló létszám mellett – még szerényebb, hogyha a magyarok európai országokba vándorlását is figyelembe vesszük (különösen Magyarország Európai Unióhoz való 2004-es csatlakozását követően).

A szerény számokat meghazudtolja azonban a közelmúlt magyarországi migrációjának sokszínűsége, összetettsége és sajátos karaktere. A kötet oldalait végiglapozva a magyar migráció közelmúltbeli fejlődésének gazdagsága tárul fel: a határon túli magyarok munkaerő-migrációjától és a távol-keleti etnikai vállalkozóktól a jóléti migránsokig és a határ menti bevásárlóturizmusig. A migrációra adott válaszok sokféleségét is megtaláljuk: az integrációs politikától a szegregáció gyakorlatáig és a nemzetpolitikától az EU-politikák kiszolgálásáig.

A kötet fontos lépést tesz, hogy megmutassa és szétszálazza a közelmúlt migrációs trendjének összetettségét, hozzájárulva ezzel a mai magyar migráció kiegyensúlyozottabb, árnyaltabb és átfogó megértéséhez. Ennek során feltárja, mi a régi és mi az új a migráció különböző formáiban. A kényelmes angliai helyzetből szemlélve a magyarországi migráció egyrészt a világ más részein is érvényesülő migráció számos jegyét mutatja. A mai magyar helyzet újszerű leírásának a forrása, hogy kapcsolódik azoknak az elméleteknek a sorához, amelyek más, migrációval foglalkozó tanulmányokból tükröződnek, és azok eredményeire építve fogalmazódik meg.

Az angol látószög egyúttal azt is érzékelhetővé teszi, hogy a kötet tanulmányai valami határozottan újat hoznak a migráció megértésében. A világban megvalósuló példák bevonásán keresztül és azokra hivatkozva olyan kép körvonalazódik, ami nemcsak az azonosságokról, hanem az eltérésekről is szól. Valóban, a kötet megmutatja, hogy a magyar migrációnak

egy sor megkülönböztető jegye van. A szerzők nemcsak a magyar helyzet empirikus sajátosságait ragadták meg, de értelmezéséhez új fogalmi nyelvet adaptáltak és fejlesztettek tovább.

A kötet így jól használhatóan ötvözi és fejleszti tovább a régi és az új – a migrációs irodalmakból ismert, hagyományos és az attól eltérő, új – megközelítés közötti feszültséget, így árnyalt módon rajzolja meg az utóbbi évek migrációs trendjét. Az előszóban a magyarországi migráció néhány ilyen „rég” és „új” jellemzőjét választom ki és mutatom be.

Angliából nézve mi is hát a „rég” a közelmúlt magyarországi migrációjában? Először is, a magyarországi migrációs formák fellelhetők a világ más részein is. A magyarországi migráció is jellemzően munkaerő-migráció, ahogy Európa, vagy még általánosabban a világ más részein is ez a meghatározó. Hárs és Ciobanu fejezete bemutatja, hogy az elmúlt két évtizedben a szomszéd országokból érkező munkaerő-migráció nemcsak a magyar munkaerőpiacra volt jelentős hatással, de a migránsok életére és életútjára is. Hárs tanulmánya részletesen és átfogóan veszi sorra a fejlődő munkaerő-migrációs trendeket és a migránsok így leírható, néha meglepő demográfiai jellemzőit. A fejezetet kiegészíti Ciobanu kvalitatív leírása a két erdélyi faluból Magyarországra és Európa más részeire irányuló cirkuláris migrációról. A migrációs célszörök közötti fontos különbségek után Ciobanu bemutatja azokat a kreatív módszereket is, melyekkel az illegális migránsok a restriktív bevándorlási politikákra válaszolnak, s amelyekkel az otthoni munkaerőpiacon vagy az őket akadályozó határokon élnek.

A kötet többi tanulmánya a migráció más ismert kérdéseit tárgyalja. Várhalmi és Nyíri fejezete az etnikai vállalkozások ismert mintáit írja le ismeretlen (legalábbis Magyarország számára ismeretlen) kínai és vietnami migráns csoportokra. Várhalmi gazdag etnográfiai képét a budapesti kínai és a vietnami etnikai enklavé gazdaságokról és etnikai nichekről Nyíri átfogó leírása ellensúlyozza, bemutatva ezeknek a közösségeknek a régióban elfoglalt általánosabb helyét. Mindkét tanulmány szerzője az empirikusan vizsgált eset alapján általánosító következtetéseket fogalmaz meg, új értelmezést adva a hagyományos témának.

A migrációkutatók vizsgálódásának másik ismert terepe a migráció megvalósulásának módját, dinamikáját és mechanizmusait veszi célba. Itt a kötet különösen erős a szociális tőke és a hálózatelmélet alkalmazásában és operacionalizálásában. Gödri, a Feischmidt-Zakariás szerzőpáros, Ciobanu és Várhalmi tanulmánya is gondolatgazdag és ötletes módon használja ezeket a fogalmi eszközöket eredményeik világos közreadásához. Gödri számára az etnicitás olyan forrásként működik, amit lehet (de nem kell) a migránsnak használnia ahhoz, hogy migrációs életpályáját alakítsa és megvalósítsa. Nemcsak elkerüli az etnicitás túlértékelésének a csapdáját, de lehetővé teszi Gödri számára, hogy az etnikai kapcsolatokat (mint

a szociális tőke egyik fajtáját) más szociálistőke-dimenzióval együtt és kölcsönhatásában vizsgálja. Feischmidt és Zakariás tanulmánya a Gödriéhez nagyon hasonlóan alkalmazza a szociális tőkét és a hálózateleméletet. Gödrihez hasonlóan Feischmidt és Zakariás is tartózkodnak attól, hogy túlzott magyarázó erőt tulajdonítsanak az etnicitásnak a hazatérő migrációt vizsgáló elemzésükben. Felhívják a figyelmet arra, hogy az etnikai hálónak nevezett jelenséget maguk a migránsok nem feltétlenül érzékelik annak. A szociálistőke-megközelítés lehetővé teszi a szerzők számára a migráció mögötti változatos motivációk és a migrációs tapasztalatok differenciáltabb megközelítését.

A migráció harmadik ismert kérdése, amivel a kötet szerzői foglalkoznak, hogy milyen szerepet játszik az állam a migráció szabályozásában. A kötet új fénytörésben mutatja be ezt az állami szerepet, túl a szokásos tudományos megközelítésen. Az átfogó elemzésből kitűnik, hogy sokkal izgalmasabb mindaz, ami hiányzik a magyar migrációs politikából, mint ami benne van. Ezt a politikát az ellenmondásosság, az elhallgatás és a homályosság jellemzi. Tóth fejezete hozzásegít ennek átfogó megértéséhez, bemutatva a hazai és a nemzetközi jogi kereteket, amelyek között a migrációs politikát kidolgozták és működtetik. Ez a keretrendszer persze teli van ellentmondásokkal és egyenetlenségekkel, ezért a szerző felhív egy tisztességesebb keret kialakítására. Ciobanu fejezete eltérő módon közelíti meg az államot, vizsgálva a szabályozási folyamatok hatását a migrációs folyamatokra.

A migráció negyedik és ötödik ismert dimenziója, amivel a kötet foglalkozik, a migráció következménye: az integráció és a transznacionalizmus. Kőszeghy tanulmánya a budapesti migráns kisebbségek alapos demográfiai számbavétele mellett iskolai, szociális és gazdasági integrációjukra is kitér. Adatai megmutatják egyes migráns csoportok fordított szegregációs dinamikáját is. Ezt megerősíti Hárs részletes statisztikai leírása a magyarországi migránsok (jellemzően hátrányos) munkaerő-piaci helyzetéről. A fogadó ország nézőpontjából koncentrálni az integrációs dilemmára Bernát elemzése a magyarországi xenofóbiáról. A xenofóbia magas szintje, ami a tanulmányban visszatükröződik, még magasabb, ha a határon túli magyarokkal kapcsolatos xenophiliával szembesítjük. Ebből, és a kötetben bemutatott több más szempontból, az integráció a migránsok számára bizonytalan cél marad Magyarországon.

Az integráció problémája a migránsok egy részét arra ösztönözte, hogy térjenek vissza hazájukba, és transznacionális kapcsolatokat építsenek ki. Ez az ötödik, és egyben utolsó olyan sajátossága a magyarországi migrációnak, ami a világ más országainak a sajátosságaival közös. A jelen kötetben például Nyíri és Várhalmi követi nyomon a kínai és a vietnami migránsok életét Magyarországon meghatározó transznacionális folyama-

tokat és azok dinamikáját. Nyíri részletesen bemutatja a magyarországi kínai és vietnami, és néha egymás között kialakított többszintű transznacionális kötődéseket. Várhalmi ezeknek a kapcsolatoknak a gazdasági dimenziójára összpontosít és arra, hogyan fonódnak ezek össze az etnikai vállalkozásokkal a helyi folyamatokban. A szerzők emlékeztetik az olvasót rá, hogy a migráció nem ér véget a célországban, az egyben a kibocsátó országgal folyamatosan fenntartott és fejlődő kapcsolatok folyamata is.

Összefoglalva: a nemzetközi migrációs irodalomban leírtakkal való kritikai szembesítés hozzájárul a jelenlegi magyar helyzet mélyebb értelmezéséhez. Messziről nézve a magyar eset sok szempontból nem kivételes; sőt, a világon másutt is megtalálható jellegzetességeket és dinamikát mutat. Ezekre a példákra és a használt nemzetközi fogalmi nyelvre alapozva a kötet a kialakult magyar migrációs trendeket globális kontextusba helyezi, és hozzájárul a magyar migráció alaposabb megértéséhez.

De amellett, ami „rég”, sok olyat is találunk a magyar migrációban, ami „új” – nemzetközi szemszögből. A világon másutt is megtalálható sajátosságokat azonosítva a kötet szerzői egyidejűleg a megkülönböztető magyar jellegzetességeket is láthatóvá teszik. A szokásos fogalmi eszköztár segíti ugyan a migráció egyes magyarországi sajátosságainak a megértését, de elégtelen eszköznek bizonyul a kutatók számára, amikor a magyarországi helyzet sajátosságainak megragadására és megfogalmazására törek-szenek. A kötet szerzői szembetalálkoznak ezzel a kihívással, amikor új és innovatív fogalmi nyelvet alakítanak ki, tesztelnek és operacionalizálnak, hogy elhelyezzék és megmagyarázzák ezeket a különbségeket.

Mi akkor tehát Angliából nézve az „új” a magyar migrációban? Először is, egyszerűen empirikusan eltérő a magyar migráció. A legnyilvánvalóbb különbség, ami a kötet tanulmányainak legtöbbszörében megjelenik, a határon túli magyarok migrációját érinti. Ez megkülönböztető sajátosság azáltal, hogy a legnagyobb migráns csoport Magyarországon egyben a magyar nemzet része. A határon túli magyarok nemcsak a magyarországi migráció meghatározó sajátosságát jelentik, de a migrációs politika, a nemzetpolitika és a migrációs kutatások sajátosságát is.

A kötet tanulmányai másrészt innovatív koncepcionális keretet fejlesztettek ki, hogy ezeknek a megkülönböztető sajátosságoknak az empirikus sokféleségét le tudják írni. A határon túliak migrációja ellentétes a nemzetközi migráció logikájával: a célország lesz az „anyaország”; a határon túli magyar nemzetiségűek integrációval kapcsolatos elvárásai szembetalálkoznak az etnikai szegregációval; és a xenofóbia kérdései átértékelődnek a xenofília kérdéseivé. A kötet tanulmányai árnyalt elemzést adnak ezekről a folyamatokról, amelyek kihívást jelentenek, de segítik is a hazatérő etnikai migráció folyamatának megértését. A „hazatérő etnikai migráció” esetében nem elégednek meg az etnikaival: Gödri, vala-

mint Feischmidt és Zakariás a gazdasági dimenziót és meghatározottságot hangsúlyozzák a formálisan etnikai migrációban. Megközelítésük elkerüli, hogy az etnikumnak túlságosan sok magyarázó erőt tulajdonítsanak, és egyidejűleg emlékeztetik az olvasót arra, hogyan és mennyiben hasonlít az etnikai migráció a migráció más formáihoz.

Az elérhető fogalmi keret újragondolását más esetek is kikényszerítik azoktól, akik alkalmas megközelítést keresnek a folyamatok magyarázatára. Nyíri és Várhalmi említett fejezetei a távol-keleti migrációról érdekes csavart mutatnak az egyébként hagyományos migrációs történetben, és újdonságot jelentenek a folyamat megismerésében. A kínai és vietnami etnikai nichekről szóló fejezetben például Várhalmi bemutatja, hogyan alkalmaznak (és zsákmányolnak ki) migránsok magyarokat. Ezek az empirikus eredmények megkérdőjelezzik ez etnikai vállalkozásokra és etnikai nichekre épülő kutatások feltételezéseit. Balogi tanulmánya a jóléti migrációról (önmagában új és önállósodó területe a migrációkutatásnak) provokatív módon fordítja meg a migrációs áramlások irányát (és elfogadott érvelését) a kelet-nyugati migrációs környezetben. Balogi és Ciobanu is ráirányítja a figyelmet további sajátosságokra, a határ menti bevásárlóturizmustól az ingázásig. Ezek az eredmények megmutatják, hogyan kényszerítik ki a migráció új formái – noha számarányukban nem is jelentősek – a határok szerepének (és jelentőségének) az újragondolását. Ezeknek az eseteknek az empirikus eltéréseiből érdekes feszültségek származnak, a kötet szerzőit arra kényszerítve, hogy tisztázásuk érdekében új fogalmi szóhasználatot fejlesszenek ki és támogassanak.

A kötet harmadik jellemzője, hogy a migrációs jelenségeket és történéseket a nemzetiségi politika egyik megvalósulási formájaként mutatja be. Ez nem (pusztán) egyfajta állami szerep a migrációs szabályozás és ellenőrzés felett (mellesleg ez utóbbi manapság igen népszerű és fontos migrációkutatási téma), hanem ez a migrációs politika egyfajta alárendelődése a nemzetiségi politika érdekeinek és céljainak. Feischmidt és Zakariás írása a határon túli migráció újfajta elemzési módszerét nyújtja a nemzetiségi politika szemszögéből. Igazolódik, miként válik a migrációs politika a nemzetiségi politika eszközévé, miközben akadályozza egyes nacionalista célok megvalósulását. Mindkét esetben a migráció csak másodlagos színtere a nemzetiségi politikának, és miként Tóth rámutat, gyakran maguk a vándorok fizetik meg ennek az árát. A tanulmány arra is bizonyítékot szolgáltat, hogy az etnicitás lényegében a diaszpórapolitika számára fenntartott prioritás, és így súlytalanná válik a migráció beépítése a politikába. Meggyőzi az olvasót arról, hogy Magyarországon a migrációs politikát lehetetlen leválasztani a nemzetiségi politika különböző aggályaitól és elvárásaitól, ezért a tárgyilagos értékelés is csorbát szenved.

A magyarországi migráció fejleményeit távolról nyomon követve annak régi és az új sajátosságai is felkeltetik az olvasó érdeklődését. Természetesen az, ami távolból réginek és ismerősnek tetszik, azok számára, akik Magyarországon tanulmányozzák ezeket a jelenségeket, újnak és innovatívnak bizonyulhat: az a fogalmi keret, amit más esetek leírására használnak, az új magyar jelenségek leírásának újszerű magyarázatot adnak. És ami messziről nézve új és ismeretlen – a magyar eset empirikus sajátosságai –, az magyar nézőpontból valójában régi és ismerős lehet.

De bármi legyen is a kiindulópont, a régi és az új keveréke, és az ebből származó feszültségek, ellentmondások és értelmezések a kötet meghatározó erősségét adják. A magyar eset empirikus megkülönböztető jellegzetességei kihívást jelentettek a kötet szerzői számára, amikor a szakirodalom más migrációs helyzetekre építő esetei alapján kialakított fogalmi eszközeik mögé kellett nézniük. Akkor szembesültek ezzel a kihívással, amikor új fogalmi terminológiát alakítottak ki, és egyes esetekben operacionalizálták a magyar eset gazdagságának és árnyaltságának a leírására. Eközben tágitották képzelőerőnket, hogy megértsük a migráció magyar – és további – új formáit.

Az elmúlt években a Magyarországra érkező migráció kirajzolódó dinamikus összképe alapos próba elé állította a migránsokat és az elemzőket is. A kötetben megjelenő elemzések megbízhatóan lépést tartanak ezekkel a változásokkal, más esetek gondos elemzése alapján előre jelzik azokat, és visszajelzik az eltérő sajátosságokat. Új megközelítést alkalmaznak, ahol a hagyományos, régi keretek szűknek bizonyulnak. Így a kötet hozzájárul a magyar migrációról és általánosabban a migrációs folyamatokról és dinamikáiról szóló tudásunkhoz, és segíti annak megértését.

Bristol, 2010. április

Jon Fox

1. rész

SZÁMOK ÉS TÉNYEK

MIGRÁCIÓ ÉS MUNKAERŐPIAC MAGYARORSZÁGON

Tények, okok, lehetőségek

HÁRS ÁGNES

A nemzetközi migráció történetében az európai határok leomlása és az azóta eltelt két évtized önálló korszakot jelentett, s bár nem előzmények nélküli, a jelen tanulmány kizárólag a rendszerváltás körüli és azt követő migrációval foglalkozik. A vasfüggöny leomlása és a határok megnyílása az áramlások változatos formáit tette lehetővé, és felerősítette a korábban létezőket. Az utazás korlátozásának a megszűnésével a legális vándorlás csatornái kibővültek, ami az egyes közép- és kelet-európai országokból szármottevő emigrációt, ezekbe az országokba korábban nem tapasztalt bevándorlást, s az országok és szomszédai közötti élénk migrációs folyamatokat eredményezett. A migráció természetes és fontos eleme a fejlett gazdaságoknak, a nagy volumenű potenciális pótlólagos migráns tömeg lehetősége mégis gyorsan fogalmazott meg védekező intézkedéseket a vélt és várt áramlásokkal szemben. A megnyíló határokon keresztül várható migráció kezdetben a fejlettebb európai országokban okozott félelmet és váltott ki szelektív és védekező migrációs politikákat.¹ A fokozatosan bevándorló régióvá váló kelet-európai országok sem késlekedtek sokat a hasonló félelmek és migrációs politikák kialakításával.² Változott a migrációs környezet, a szabályozás és a migrációs tér maga is.

A tanulmány a bevándorlás jelenségére korlátozódik, az új kelet-európai bevándorló országok közül Magyarországra összpontosít, de röviden vizsgálja a nemzetközi tendenciákat és az azokat meghatározó tényezőket is. Számos tanulmány foglalkozott az elmúlt húsz évben a magyarországi

¹ A közép- és kelet-európai országokból a határok átjárhatóságával meginduló migrációtól való félelem hatotta át a rendszerváltást követő kelet-nyugati migrációról szóló irodalom jelentős részét [lásd erről Hárs (2002) összefoglalóját].

² Lásd erről többek közt a Wallace és Stola (2001) kötet országtanulmányait, Hárs (2008) elemzését.

bevándorlással, az elemzések egy része a rendelkezésre álló adatforrások, statisztikák alapján a migráció nagyságrendjét, trendjét, összetételét és annak változásait igyekezett megfogni és bemutatni. A kutatások egy másik csoportja a migráció szerkezetét és sajátosságait survey-vizsgálatokkal, kvalitatív módszereket követve fürkészte. Az így felhalmozott ismeretek eredményeképpen sokat tudunk a magyarországi migráció forrásairól, okairól és következményeiről, etnikai sajátosságairól, gazdasági és kulturális szerepéről, a migránsok helyzetéről, integráltságukról.

A migrációval foglalkozó szakpolitikák és vizsgálódások nagyon egysegiesnek tűnnek abban a bizonytalanságban, hogy fontos vagy marginális jelenségről van-e szó, hogyan kezelendő és hogyan értelmezendő a határok átjárhatóságával a rendszerváltást követően megindult – újraindult – vándorlás Magyarországon. A migráció leírása, jellege, szerepe és szerepváltozása nagymértékben függ a használt módszerektől és adatforrásoktól; a migráció alakulása pedig a gazdasági és társadalmi szabályszerűségektől és az alkalmazott politikáktól. Tanulmányunk arra keres választ: befogadó ország-e valóban Magyarország, mi a migráció szerepe, érezhető-e, fontos-e a migráció növekedése, alakulása? A létező adatforrások alapján vizsgáljuk, hogy mit tudhatunk, s mit mondhatunk, és mit nem tudunk ezekről a fontos kérdésekről; a statisztikai leírásokat és azok korlátait figyelembe véve hogyan fogalmazható újra a magyarországi bevándorlás jelensége, értelmezése és a róla való gondolkodásunk. Az alábbiakban a leíró statisztika eszközével kísérletet teszünk a migrációs folyamatok bemutatására, újragondolására, az adatok kritikai elemzését szem előtt tartva.

Elméleti háttér

A rendszerváltás időszakában és azt követően tapasztalt új migráció Magyarországon nehezen rendeződött a folyamatokat és a tendenciákat magyarázó és a várakozásokat leírni képes elméleti keretbe. A szakértők feltételezték, hogy a kezdeti gyors és folyamatos növekedés tartósan fennmarad, majd az áramlások lassulásával úgy tetszett, hogy a migráció fokozatos elapadásával számolhatunk, és ebben a szakpolitikák céljai sem voltak egyértelműek. Ahogy a kelet-európai országok az európai és a globalizálódó gazdaság részévé váltak, úgy rendeződtek a migrációs folyamatok is egységes keretbe, a magyarázatok hasonlatossá váltak az Európa más régióit leírókhoz és a trendek a hasonló fázisban lévő többi kelet-európai országéhoz. A nemzetközi összehasonlítás jelenthet olyan keretet, amin keresztül a hazai migráció alakulása, specifikumai és magyarázata újraértelmezhető lehet.

A migráció a modern gazdaságok és a globalizálódó világ természetes jelensége. Vizsgálódásunkat Európára korlátozva azt látjuk, hogy a fejlett

európai országok mindegyikében a fejlődésük során végbement az átalakulás, aminek eredményeképpen migránsokat kibocsátó országokból befogadókká váltak. Jól elkülöníthetők országcsoportok és időszakok abban az értelemben, hogy egyes régiók, vagy pontosabban régiókkal leírható országcsoportok jelentősebb számban, a népesség érzékelhető arányában kezdtek migránsokat vonzani. Ez a folyamat a múlt (20.) század második felében ment végbe Európában. *Nyugat-Európa* tapasztalt elsőként az 1950–70-es években ilyen átalakulást, aminek formája döntően szabályozott, programokkal terelt és rendezett migráció volt. A migránsok jól körülhatárolható régiókból, országokból érkeztek, mindenekelőtt Dél-Európából, majd a mediterrán térség távolabbi országaiból (Fassmann és Reeger, 2008). Az 1970-es recesszió vetett véget ennek a korszaknak, de a migráció iránya nem fordult meg, a várakozásokkal ellentétben a migránsok nem tértek haza, a migráció más csatornákon keresztül tovább folytatódott (Castles, 1986; Boyd, 1989). A nyugat-európai országokban ma stabil és biztos a migráció jelenléte és szerepe. A *mediterrán országok* viszonylag új befogadó régiót jelentenek, ennek a régióknak az országai az 1970-es évek második felétől tapasztaltak jelentősebb bevándorlást, és ez a folyamat a millennium időszakára felgyorsult. A mediterrán országokba is jellegzetes és jól körvonalazható régiókból, Észak-Afrikából és Kelet-Európából érkeznek a bevándorlók (Arango et al., 2009). A *közép-kelet-európai* országok hasonlóan egységes országcsoportot alkotnak, ahol a migrációs tendenciák fokozatosan körvonalazódó bevándorló régiót írnak le, de a migráció szerepe és gyorsuló növekedése, sokszor még iránya is bizonytalan; ennek a folyamatnak vagyunk ma a részesei. A kelet-európai országokba is az országok meghatározott köréből érkeznek a migránsok, a volt Szovjetunió utódállamaiból, néhány ázsiai országból, mindenekelőtt Kínából és Vietnamból (Drbohlav, Hárs és Grabowska-Lusińska, 2009). Ezeket a folyamatokat lefékezte a 2008-ban kirobbant globális pénzügyi és gazdasági válság, a migráció, bárha a válság a folyamatokat nem hagyta érintetlenül, a hetvenes évek tapasztalataihoz hasonlóan ezúttal sem fordult vissza, nem veszítette el a szerepét (lásd Beets és Willekens, 2009; Dobson, Latham és Salt, 2009).

A migráció értelmezését és elméleti keretét a fenti régiókkal definiált országcsoportokat megkülönböztetve modellezte és tesztelte az IDEA nemzetközi összehasonlító kutatás.³ A kötet tanulmányainak a zöme is a kutatás keretében készült, a magyarországi migráció bemutatásának és újragondolásának a céljával. A projekt az eltérő migrációs tapasztalattal rendelkező országcsoportok megkülönböztetésére épült, három cso-

³ A kutatásról részletesebben lásd az IDEA-kutatás honlapját: www.idea6fp.uw.edu.pl

portot definiált, minden csoport egy-egy modellnek tekinthető, amivel a migrációs transzformáció leírható. A három országcsoporthat a migrációs átalakulás egy-egy közel ideáltípusos megvalósulásának tekintti, ami ugyan absztrakt és nem valóságos, de hasznos eszköz a migrációs folyamatok összehasonlításához. A három ideáltipikus modell a migrációs átalakulás három állomásaként értelmezhető, ami egy teljes migrációs ciklust ír le. Az IDEA-kutatás ezt a nemzetközi migrációt leíró modellt fogalmazta meg és tesztelte hipotézisek segítségével, amelyeket különböző indikátorokkal vizsgáltak és mértek az egyes országokban (Arango, 2009). A kutatás főbb hipotézisei olyan migrációs modell lehetőségét körvonalazzák, amiben az egyes országok migrációs sajátosságai is értelmezhetővé válnak.

- **1. hipotézis:** A befogadó országok a bevándorlási tapasztalataik során migrációs cikluson mennek keresztül – a biológiától kölcsönzött életciklus-koncepció fogalmának analógiájára. A ciklus minden állomásához kapcsolódik egy bizonyos társadalmi-demográfiai szerkezet és migráns népesség, aminek társadalmi-gazdasági hatása eltérő, és hozzájárul a népesség egészének a migránsokkal kapcsolatos különböző attitűdjéhez. A demográfiai beszédmódot használva „életkorhatásról” beszélhetünk. A bevándorlás realitását nagyon erősen befolyásolja a bevándorlási ciklus állása, az a fázis, ahol egy adott ország a folyamatban éppen tart; és ez fejlődik tovább, ahogy az ország a migrációs ciklus egy későbbi állomására érkezik.
- **2. hipotézis:** Egy befogadó ország újszerűségi/érettségi skálán elfoglalt helyzetének van egy további következménye, amit a „generációs hatásnak” tulajdoníthatunk. Ez abból a hatásból származik, amit a migrációs átalakulás sajátosságaira a nemzetközi környezet gyakorol a migrációs tapasztalatok kezdetén és megerősödésekor.
- **3. hipotézis:** A munkaerő iránti kereslet rendszerint a migrációs áramlások meghatározó tényezője, különösen azokban az országokban, ahol a munkaerő-migráció jelentős. Ez függ a gazdasági növekedéstől és a munkahelyteremtéstől, ami egy sor országonként változó társadalmi-gazdasági sajátossággal is összefügg.
- **4. hipotézis:** A bevándorló munkaerő iránti kereslet függ az eltérő társadalmi-gazdasági szerkezettől és rendszertől. Egyes társadalmi-gazdasági rendszerek hajlamosabbak a külföldiek beengedésére és munkaerő-piaci beilleszkedésük megteremtésére. A munkaerő iránti kereslet erőssége és migráns munkavállalókkal való kielégítésének az intenzitása viszont befolyásolhatja a migránsokkal szembeni percepciót, ami pedig hat a bevándorlási politikára.

Mit mutatnak a számok, hol tart Magyarország a nemzetközi és régiós összehasonlításában? Az IDEA-kutatás modelljében megfogalmazott hipotéziseket követve keresünk választ arra, hogyan írható le, hol helyezhető el Magyarország az európai országok migrációs ciklusában, milyen tanulságokat, következtetéseket vonhatunk le belőle a hazai kutatás és szakpolitika számára.

A migráció elterjedtsége és intenzitása az európai országokban

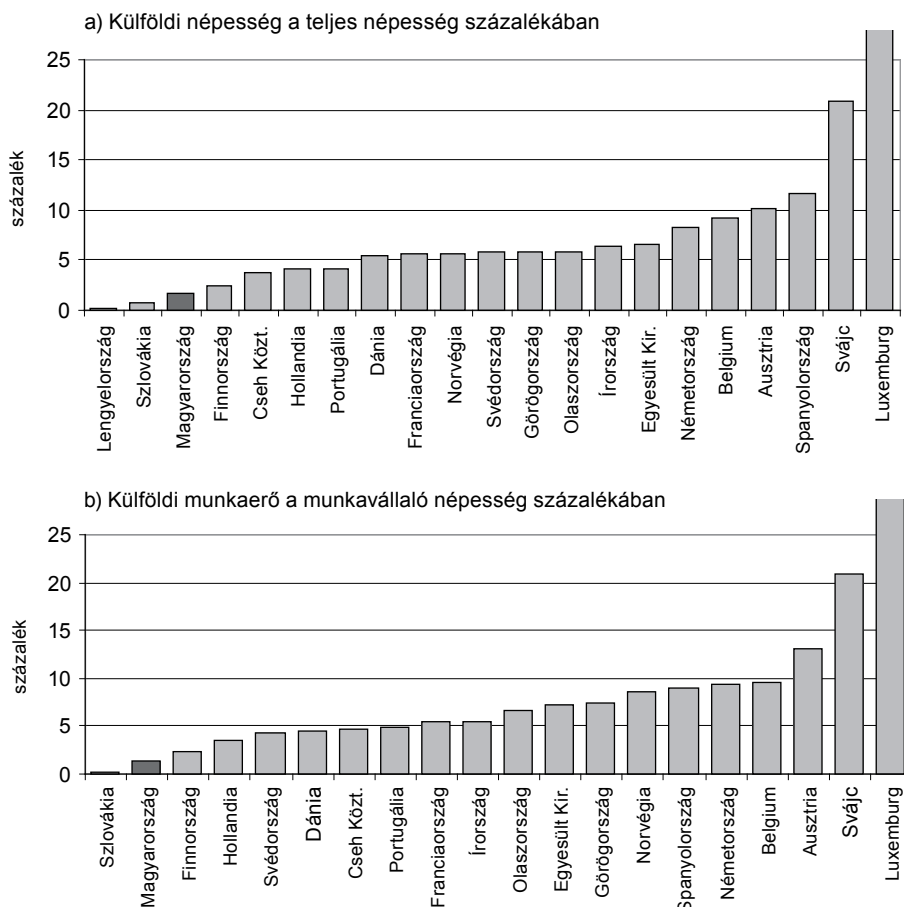
Kisebb-nagyobb arányban minden európai országban élnek külföldiek, amit az előzőek alapján természetesnek tartunk. Egy részük munkaerővándor, de vannak közöttük diákok, családtagok, menekültek is. Nemzetközi összehasonlításban a Magyarországon élő külföldiek aránya szerény, ebben Magyarország nem tér el lényegesen a rendszerváltást követően hasonlóan új migrációs lehetőségekkel szembesülő kelet-közép-európai országok pozíciójától (1. ábra).⁴ Nagyobb ugyan a magyarországi migráns népesség állománya (*stock*), mint a visegrádi országok közül Szlovákiáé vagy Lengyelorszáé, akár a népesség, akár a munkaerő arányát nézzük.⁵ Elmarad azonban a cseh migráció nagyságától. Összességében mégis a négy visegrádi országban a migráció aránya az európai országok között az alacsonyak között van, és láthatjuk, hogy a nyugat-európai és a mediterrán országok között is nagy a különbség a népességhez és a munkaerő-állományukhoz képest mért migráns népesség arányában. Vannak országok, ahol a hazai népességhez képest jelentős a külföldiek aránya, de vannak olyan országok is, ahol nem sokkal magasabb a migráns népesség vagy a migráns munkaerő aránya, mint az új EU-országokban.⁶

⁴ A kelet-közép-európai országok közül az elemzés a négy visegrádi országra korlátozódik.

⁵ A migráns népesség arányát állampolgárság és – mind gyakrabban – születési hely szerint is szokásos vizsgálni, az ábrán csak az előbbit mutatjuk be. A külföldi munkaerő aránya – az elérhető adatokat figyelembe véve – országonként eltérő számbavételt jelent, a külföldi munkavállalást a munkavállalási engedéllyel rendelkezők, a társadalombiztosítási regiszterben nyilvántartottak vagy a munkaerő-felmérés adatai szerint mérik.

⁶ Nem térünk ki a mérés okozta különbségek taglására, ami az OECD-statisztikában az eltérő adatforrások alapján bemutatott adatok egymás mellé rendezéséből fakad, mert az összehasonlítások alapvető mondandóját nem zavarják.

1. ábra: A külföldi népesség és a külföldi munkaerő aránya, 2007 (%)

Megjegyzés: külföldi népesség: Írország és Franciaország 2005; külföldi munkaerő: Írország 2002, Portugália 2005, Szlovákia, Svédország és Svájc 2006.

Forrás: www.oecd.org/document/51/0,3343,en_2649_33931_43009971_1_1_1_1,00.html#STATISTICS

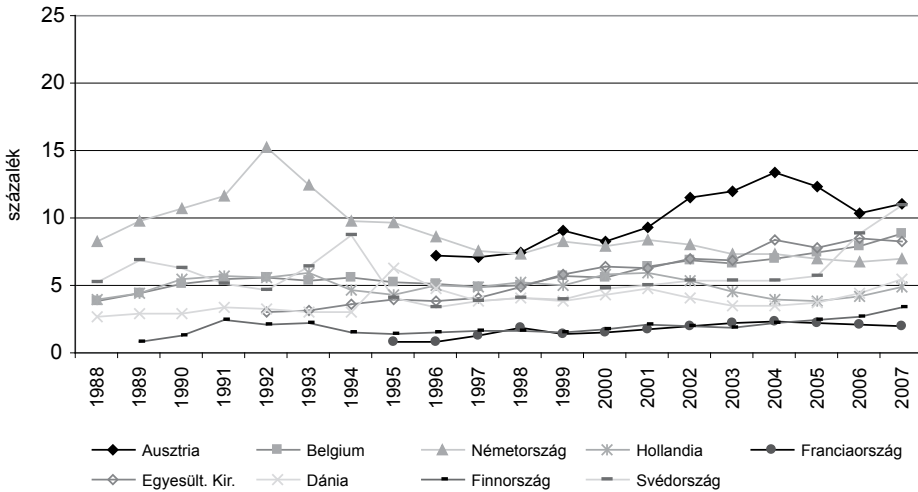
A külföldiek nagyságrendjét, a korábbi és jelenlegi migráció eredményét tükrözik az állomány- (*stock*-) adatok. A migrációs áramlásokat (*flow*) vizsgálva láthatjuk a migráció alakulását, trendjét, intenzitását.⁷

⁷ A beáramlás és a kiáramlás adatai alapján számítható nettó migrációs áramlások elméletileg pontosabban írják le a migrációs folyamatokat. Az elvándorlási adatok megbízhatatlansága, pontatlansága és súlyos alulbecslése miatt azonban a beáramlási adatok többet mutatnak az egyes országok migrációjáról, ezért használjuk tanulmányunkban ezt a mutatót.

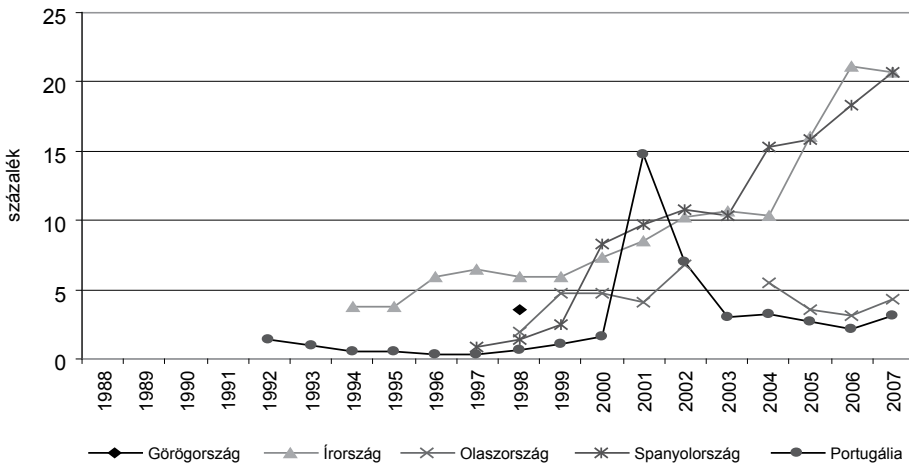
Az európai országokba áramló migráció modelljét az elmúlt két évtizedre mutatjuk meg, országcsoportonként, az országok népességéhez mérve, ezrelékes arányban (2. ábra). (Írország sajátos migrációs trendje miatt az új befogadó országok közé került, abba a csoportba, amit a mediterrán régióval írtunk le.)

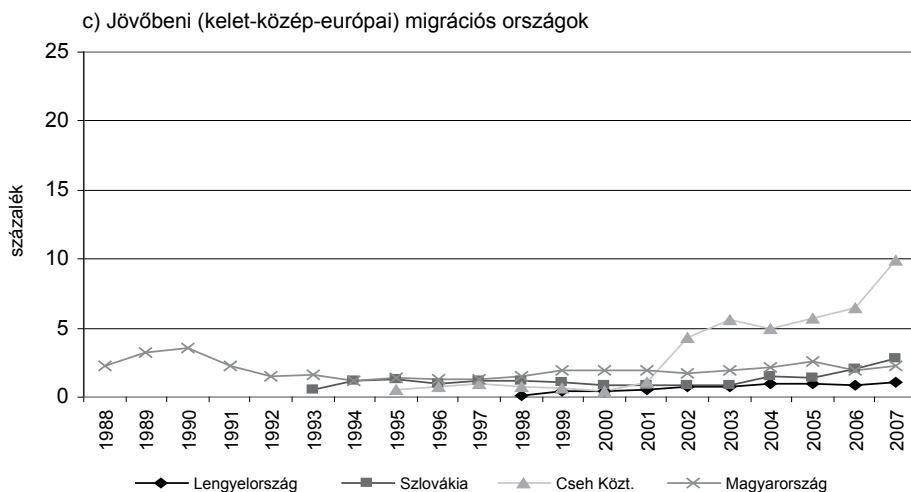
2. ábra: A migrációs beáramlás éves alakulása országcsoportonként, a teljes népességhez viszonyítva, 1988–2007 (%)

a) Hagyományos (nyugat-európai) migrációs országok

b) Új (mediterrán) migrációs országok

Forrás: migránsok beáramlására vonatkozó adatok: www.oecd.org/document/51/0,3343,en_2649_33931_43009971_1_1_1_1,00.html#STATISTICS; teljes népességszám: Demography Report 2008.

A népességszámhoz mért beáramlásból azt a fontos információt nem látjuk, hogy melyik országok vonzzák a legtöbb külföldit, de az országok nagysága behatárolja saját migrációs abszorpciós képességüket, így a népességgel normált migrációs áramlások pontosabban mutatják az egyes országokba áramló migráció intenzitását.

A nyugat-európai országokba beáramló migráció évről évre folyamatos, s láttuk, hogy a külföldi népesség állománya is magas ezen országok nagy részében, ami nagymérvű korábbi migrációt jelez. A Németországba beáramlás a '90-es évek elején kiugróan magas volt, az évtized derekára – a bevezetett megszorítások hatására – visszaesett, de így is mindig magas maradt, hasonlóan a nyugat-európai országok többségéhez. Az észak-európai országok közül Svédországba, a nyugat-európai országok közül az Egyesült Királyságba és a sokkal kisebb Belgiumba áramlottak nagyobb arányban a külföldiek.⁸ Folyamatosan növekvő számú migráns áramlott Dél-Európa egyes országaiba, a növekedés dinamikusabb volt egyes országokban, Spanyolországban vagy Írországban szinte robbanásszerűen

⁸ A nyugat-európai országok migrációja tükrözi az egyes országoknak a munkaerő szabad áramlásával kapcsolatos liberális vagy elzárkózó migrációs politikáját az ezredforduló után, és annak következményeit a munkaerő-migráció alakulásában: Németország vagy Ausztria vonzereje csökkent, más országok felé az áramlás nőtt (lásd erről Boeri és Brücker, 2005; Baas és Brücker, 2008). Mindez nem befolyásolja a nyugat-európai országok stabil és kialakult helyzetét a migrációs ciklusban.

nőtt a migráns népesség bevándorlása.⁹ Az új uniós kelet-közép-európai országokban¹⁰ az ezredfordulót követően nőtt a bevándorlók száma, a visegrádi országok közül különösen gyors a beáramlás a Cseh Köztársaságba,¹¹ s láttuk, hogy itt a migránsok állománya is magasabb a régió többi országáénál. Stabílan nagyon szerény a beáramlás Lengyelországba, és a csatlakozást követően emelkedik a korábban szintén nagyon alacsony migrációt mutató Szlovákiaiba. Összességében az ezekben az országokban irányuló migráció alacsonyabb volt az európai átlagnál.

Hogyan értelmezzük és magyarázzuk a magyarországi migrációt, ami talán valamelyest eltér a közép- és kelet-európai régió trendjétől? Az átmeneti időszak kezdetén, az 1980-as és '90-es évek fordulóján nagy létszámokban érkeztek bevándorlók (menekültek) Magyarországra. Ez a kezdeti nagy volumenű beáramlás a következő években alacsonyabb szinten állandósult, majd fokozatosan ismét növekedni kezdett; szerkezete, a migráció motívációja változott, belesimulva a régió mérsékelt bevándorlási trendjébe.

A legális migráció elterjedtsége és intenzitása Magyarországon

A magyarországi migrációról az elmúlt két évtizedben felhalmozott kutatások során a migráció szerepe és szerepváltozása nem – vagy csak részben – tisztázódott. Bár sokat tudunk az alakulásáról, forrásairól, etnikai sajátosságairól, a migrációs politika anomáliáiról, a menekült és a gazdasági migráció jelentősége és formálódása, a nemzetközi trendek és a hazai migrációs politika befolyása további tisztázásra váró fontos kérdés.

A következőkben nagyrészt a Magyarországra irányuló munkaerő-migrációt vizsgáljuk, mégpedig azon feltételezés alapján, hogy a munkaerő-migráció a migrációs folyamatok legfontosabb motorja, és a munkaerő iránti kereslet a migráció fontos és meghatározó motiváló eleme. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a migráció primer célja volt-e a munkavállalás (illetve a gazdasági aktivitás egyéb formája). Vajon a külföldiek azért élnek és/vagy dolgoznak Magyarországon, hogy a gazdasági előnyöket saját boldogulásuk javára fordítsák, vagy egyéb okok miatt élnek

⁹ A bevándorló migráns népesség az EU-bővülést megelőzően s azt követően ugrásszerűen megnőtt; ennek részletes elemzését lásd Hárs (2008) összefoglalójában, a legfrissebb irodalmakból Kahanec és Zimmermann (2009) kötetét.

¹⁰ A cseh migráció számbavételében történt módszertani változások magyarázzák a gyors növekedés egy részét.

¹¹ Fontos megjegyezni, hogy Lengyelország és Szlovákia esetében az adatok tartalmaznak a visszatérőket is, akik hosszabb-rövidebb ideig tartózkodtak/dolgoztak külföldön, majd hazatértek.

itt? Tágabb értelemben a migránsok lehetnek az önfoglalkoztatás határán működő (mikro)vállalkozók is. Az önfoglalkoztató migránsok sok esetben azért vállalkozók, mert más módon nem találnának – az aktuális szabályozási keretek között – lehetőséget, belépési kaput a magyar munkaerőpiacra, holott szándékuk itt munkát vállalni.¹² A migránsok egy része legálisan él és dolgozik hazánkban, egy másik jelentős csoportjuk azonban irreguláris migráns, sokféle formában; önként vagy kényszerűen a féllegális és illegális formák variációit választva. Lehet, hogy valaki legálisan tartózkodik itt, és van legális munkavállalási engedélye, de az hiányos, lejárt, vagy nincs is, és soha nem is volt. S természetesen a már kezdetben illegálisan érkezők is idetartoznak.¹³

A definíciós problémák tisztázása után elemezzük a legális migrációra vonatkozó adatokat, amelyek ismert és kevésbé ismert összefüggéseket rajzolnak ki – ha figyelmesen értelmezzük azokat. Mit tudunk ennek alapján mondani? Milyen a migráció nagysága, szerkezete? Hol adódik bizonyosság és hol bizonytalanság? Az adatforrások alapján a legális migrációról tudunk állításokat megfogalmazni, az illegális migráció és munkavállalás csatornáiról, mechanizmusairól a kvalitatív vizsgálatok eredményei segíthetnek feltételezéseket tenni. A munkaerő-migráció szempontjából három fontos kérdés vizsgálendő, az adatforrások korlátozottságát is figyelembe véve:

- *A migráns munkaerőpiac kínálata:* a Magyarországon megjelenő migráns népesség szerkezete, továbbá annak tisztázása, hogy primer gazdasági előnyszerzés vagy egyéb okok miatt élnek-e itt, változott-e a két évtized során ez a helyzet.
- *A munkaerőpiac kereslete a pótlólagos migráns munkaerő iránt:* a hazai munkaerőpiac szerkezete, globális vagy strukturális hiányok és a külföldi munkaerő iránt megfogalmazódó kereslet.
- *A migrációs politika szerepe és hatása:* a migrációs politika céljai és hatásuk a külföldiek foglalkoztatására, a migráns munkaerőpiacra.

¹² Ezt látszanak igazolni a mikrovállalkozások adatai is. A GKM (2007) adatai szerint az egészen kicsi, 0–1 fős vállalkozások között magas a külföldi tulajdon aránya, 2005-ben az összes külföldi tulajdonú vállalkozás 10%-a volt ilyen minivállalkozás, a 2–9 fő közötti méret nagyságban a külföldi vállalkozások szerepe már jóval kisebb. Ezzel a kérdéssel a kutatás külön tanulmányban foglalkozik, itt részletesebben nem vizsgáljuk a vállalkozásokat.

¹³ A munkaerőpiac vizsgálata során az illegálitás és a törvényesség súlyosabb megsértésének kérdéseit, a kriminalitást nem tekintjük idetartozónak.

Definíciós problémák

Nem kerülhetjük meg, hogy a migráns népesség definiálásának visszatérő problémájáról szót ne ejtsünk, ez ugyanis tartalmi kérdéseket is felvet. Ki a migráns, milyen a magyarországi migráció karaktere? Attól függően, miről beszélünk, nagyon eltérő lehet a következtetésünk is. A migráció kvantifikálásához többféle adatforrást használhatunk, ezek mindegyike a főbb kategóriák alapján mást mutat, és mást takar el. A munkaerő-migráció jelentősége is máshogy (vagy egyáltalán nem) jelenik meg az egyes forrásokat vizsgálva.

Az 1. táblázatban a migráció leírására szokásosan használt adatforrásokat és olyanokat is bemutatunk, amelyek ez ideig rendszerint nem kerültek a migráció leírásának forrásai közé. Az adatforrások nagy része adminisztratív adatgyűjtésből származik, de néhány adatforrás kikérdezésen alapult. A táblázatból a munkaerő-migráció leírására alkalmas adatforrások néhány nagyon fontos sajátossága rajzolódik ki:

- az adatforrások a legális migrációra és állampolgárság szerint definiált migráns népességre adhatók meg minden forrásból, az irreguláris migránsokat az adatok nem tartalmazzák semmilyen formában;
- gazdasági-munkaerőpiaci aktivitásra vonatkozó információt nyújt a munkavállalási engedélyek nyilvántartása, az OEP, az APEH adatbázisa, valamint a népszámlálás és a KSH munkaerő-felmérése;
- az adminisztratív munkaerő-piaci információt tartalmazó adatforrások mindegyike a migránsok egy-egy szűkebb körére vonatkozik;
- a népszámlálás átfogó, de viszonylag elavult adatforrás (2001-es adatok);
- a munkaerő-felmérés a kis elemszámú minta miatt szerény mértékű migráció mellett korlátozottan alkalmazható;
- az adatforrások nagyobb része a munkaerőpiacon megjelenők eltérő részcsoportjait tartalmazza, míg mások az adatforráson kívül maradnak.

1. táblázat: *A migrációra vonatkozó adatok és információk forrásai*

Az adatforrás adattartalma	Tartózkodási engedély*	Népesség-regiszter*	Munkavállalási engedély*	APEH*	Népszámlálás**	KSH munkaerő-felmérés***
Állampolgárság						
Születési hely						
Tartósan letelepedett						
Cirkuláris migráns						
Napi ingázó						
Gazdasági, munkaerő-piaci aktivitás						
Legálisan tartózkodók						
Irreguláris migránsok						
N, fő	176 580	148 828	38 293	87 077	110 800	

* Adminisztratív adatforrás, ** adatgyűjtés, teljes népesség, *** háztartási felvétel, minta

Megjegyzés: a táblázat tónussal jelölt kockái jelzik, hogy az adott adatforrás nyújt-e információt az egyes kérdésekre. A halvány tónusos kocka azt jelzi, hogy az adatforrásokból csak nagyon kevés információt kaphatunk az adott kérdésre. A létszámadatok a külföldi állampolgárok 2008. január 1-jére érvényes adatai, a népszámlálás 2001-re vonatkozik (a kettős állampolgárságúakkal együtt).

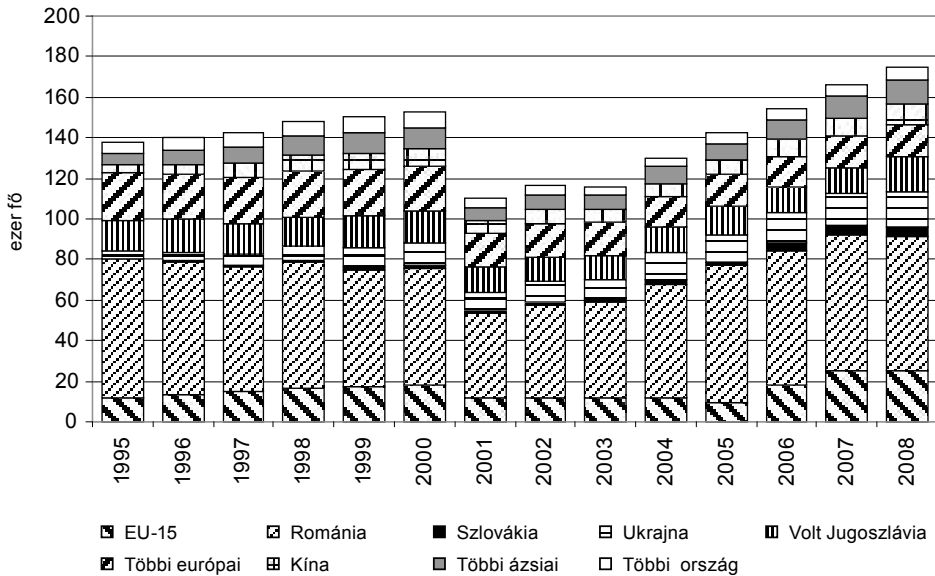
Magyarországon legálisan élő, tartózkodó, dolgozó külföldiek

A migráns népességnek csak egy része jelenik meg a munkaerőpiacon, és mint az előbbi táblázatban láttuk, az egyes adatforrások ezt másképpen mutatják be. A legálisan tartózkodó külföldi népességnek csak a kisebbik fele szereplője a munkaerőpiacnak, a gyerekek, időskorúak, diákok és egyéb inaktívak nem. Utóbbiak eltartottak, nyugdíjasok, ösztöndíjas diákok vagy egyéb forrásból élők.

A külföldi állampolgárok tartózkodásának a hivatalos engedélyezési adatai a migránsok széles körét fedik le, ennek alapján közöl a KSH migrációs statisztikai adatokat. A tartózkodási engedéllyel rendelkezők egy része munkavállalási engedéllyel, mások anélkül is vállalhatnak munkát, de a tartózkodási engedéllyel Magyarországon élők egy része nem szereplője a munkaerőpiacnak, így számukat az adatokból nem lehet kibogozni. A trendeket azonban igen! E szerint a legális migráció folytonosan növekvő Magyarországon, a hazai népesség 1,5–2 százaléka migráns. A bevándorlás fő forrása stabilan a szomszédos országok népessége, meghatározó – és töret-

lennek tűnik – a román állampolgárok folyamatosan növekvő jelenléte, beáramlása (3. ábra). Az összes többi országból származó migrációs hozadék messze elmarad ettől a nagyságrendtől. A legális tartózkodás adatai alapján az arányok módosulása mellett számottevő változás nem látszik, folyamatosan növekvő a bevándorlás Ukrajnából, de más jelentősebb migrációs forrásra nem találtunk

3. ábra: A migráns külföldi állampolgárok száma a főbb küldő országok szerint, 1995–2008 (stock)

Megjegyzés: Az adatok mindig az év elejére vonatkoznak. 2000 és 2001 között adatrevízió történt (az érvénytelen tartózkodási engedélyek kikerültek az adatbázisból).

Forrás: BÁH-adatok alapján, KSH (2006, 2008) adatainak felhasználásával saját szerkesztés.

A migráns bevándorlók egy része állampolgárságot is igényel, így kerül a külföldi állampolgárok köréből, és a migráns népesség egy másik csoportjában, a külföldön születettek között található meg. Első generációs migránsok azonban ők is, az állampolgárrá válás folyamata – a migrációval együtt – különösen a rendszerváltást követően gyorsult fel. Ebben a folyamatban is meghatározó a román állampolgárok súlya, különösen a rendszerváltás korai éveiben. 1994–2004 között mellettük – kisebb arányban – ukrán, jugoszláv és más állampolgárok is magyar állampolgárokká váltak. Összességében a bevándorló migráns népesség nagyságrendjével esik egybe az új állampolgárok létszáma, ami a népesség másfél százalékos növekedését eredményezte. Az új állampolgárság jelentős számbeli növekedése egy rövid időszak sajátossága volt a kilencvenes évek elején, az új

állampolgárok száma azóta lassuló ütemben növekedett, és összetétele is diverzifikálódott.

A bevándorlók és az új állampolgárok demográfiai összetétele eltér, az előbbieket körében a férfiak aránya valamelyest meghaladja a nőkéét, az utóbbiak között a nők aránya valamivel magasabb. Életkor szerint az eltérés jelentősebb, mindkét csoport átlagéletkora emelkedik: a bevándorlóké a kilencvenes évek eleji 30 év alatti átlagéletkorhoz képest nőtt, azt követően megállt, az átlagos migráns bevándorló 32–33 éves. Az állampolgárságot igénylők életkora folyamatosan emelkedik, a kilencvenes években a 30–35 éves korcsoportba tartozók, a kétezres években a 35–40 év közöttiek a jellemzők. Összességben zömében aktív korú migránsok érkeztek ide és tartózkodnak Magyarországon, akár a tartózkodási és letelepedési engedélyek, akár az állampolgárok összetételét vizsgáljuk, akik itt – aktív korúként – a munkaerőpiacnak is szereplőivé válhattak. Azt tudjuk, hogy első generációs migráns népestről van szó, akik meghatározóan a főváros és agglomerációja környékén élnek. Azt nem tudjuk, hogy ennek a népességnek mekkora része jelenik meg a munkaerőpiacon, lesz munkanélküli, vagy marad inaktív, és mennyire sikeres a munkaerő-piaci beilleszkedése; erről további adatforrásokból kaphatunk választ.

Munkaerő-piaci jelenlét – a népszámlálásban (2001) megjelenő migránsok

A legátfogóbb és a hazai népességgel összehasonlítható adatforrás a népszámlálás, amely 2001. évre vonatkozó keresztmetszetet ad a népességről, és pedig mind az állampolgárság,¹⁴ mind a születés hely¹⁵ szerinti migráns népestről. Előbbi az állampolgárság szerinti migránsok sokaságával eshet egybe, utóbbi a születési hely alapján a már integrálódott korábbi

¹⁴ *Nem magyar állampolgárok a népszámlálásban*, akiknek tényleges lakóhelye vagy állandó lakóhelye az összeírás helyén volt, Magyarország területén három hónapon túl tartózkodó, menekültként elismert és bevándorolt személyek, elismerést kérők, befogadottak, huzamosan vagy ideiglenes tartózkodási engedéllyel rendelkező nem magyar állampolgárok, valamint hontalan személyek. Kivéve: a diplomáciai testületek tagjai és családtagjaik; a külföldi fegyveres erők tagjai; a turizmus (pihenés, kirándulás, vadászat stb.), látogatás, gyógykezelés, üzleti tárgyalás stb. céljából hazánkban tartózkodó személyek. Azokat, akiknek tényleges lakóhelye Magyarországon, állandó lakóhelye pedig külföldön volt, a népszámlálási lakónépességben, míg azokat, akinek állandó lakóhelye Magyarország, de tényleges lakóhelye külföldön volt, a népszámlálási állandó népességben vették számításba.

¹⁵ Születéskori lakóhely: anyja akkori állandó lakóhelyének országa.

migráns majd állampolgárságot kapott népességről is képet adhat, noha elkülöníteni a külföldön születettek más csoportjaitól nem tudjuk őket.

Kik a külföldön születettek? Láttuk, hogy nem elhanyagolható az új állampolgárok száma, ők nyilván megjelennek ebben a csoportban, de mások is. A külföldön születettek nagyobbik fele Romániában született, a többiek közel egyenlő arányban a többi környező országban, a volt Jugoszlávia, Szlovákia, valamint a volt Szovjetunió területén és kisebb részben Németországban (2. táblázat). A világ összes többi országából származók, akik nem a szomszédos országok területén születettek, alig haladják meg a külföldön születettek 10 százalékát, tehát összességében igen homogén a magyarországi népesség. A külföldön születettek kétharmada élt 2001-ben már több mint tíz éve Magyarországon.¹⁶ A Szlovákia területén születettek között a több mint tíz éve Magyarországon élők aránya kiugró (94%), ami arra utal, hogy ez a népesség eltér a többitől, s valójában régebbi időszakra visszanyúló, történeti okai vannak annak, hogy külföldön születettként élnek itt, vagyis nem az utóbbi időkben gyökerező migráns népességről van szó. A többi szomszédos országból származók jelentős része is már tartósan, sokan tíz évnél hosszabb ideje éltek 2001-ben Magyarországon, 20–25 százalék azok aránya, akik a kilencvenes években érkeztek és 5–10 éve már itt élnek, s mindössze alig több mint 10 százalékuk érkezett 5 évnél rövidebb ideje, azaz 1995 után.

2. táblázat: A külföldön született 15 évnél idősebb népesség megoszlása a születési hely országa és a magyarországi tartózkodás ideje szerint, 2001

A születési hely országa	0–5 éve	5–10 éve	10+ éve	Együtt	
	%			ezer fő	%
Románia	13,1	26,0	60,9	75	52,9
Volt Jugoszlávia országai	13,3	20,9	65,8	15	10,8
Szlovákia	4,0	2,5	93,5	14	10,0
Volt Szovjetunió országai	16,4	28,8	54,8	13	9,5
Németország	9,9	7,1	83,1	5	3,9
Összes külföldön született	12,7	21,1	66,2	141	100,0

Forrás: Népszámlálás 2001 adatai alapján saját számítások;
az adatok forrása: OECD (2008).

¹⁶ Azt sajnos a jelenlegi adatokból nem tudjuk, hogy aki 10 évnél hosszabb ideje él Magyarországon, az mondjuk 11 vagy 30 éve él-e itt. Arra tehát egyértelmű választ nem tudunk adni, mekkora a rendszerváltást közvetlenül megelőző, illetve azt követő bevándorlók aránya 2001-ben, csak következtetésekkel élhetünk. Ilyen természetű adatokat a kutatás lezárását megelőzően remélünk a KSH-tól.

A külföldön született népesség foglalkoztatási összképe alapján (3. táblázat) a szlovákiai születésűek – különösen a nők – foglalkoztatási rátája alacsony (sok az idősebb inaktív), s hasonló a volt Jugoszláviából származó nők aránya is. A többi csoport azonban hasonlatos a hazaihoz, kivéve a Romániából származókat, valamint a németeket, az ő foglalkoztatási rátájuk magas, messze meghaladja a hazai foglalkoztatás szintjét, különösen a romániai férfiak és a német nők esetében.

3. táblázat: A külföldön született 15–64 éves népesség foglalkoztatási rátája a születési hely országa szerint (%)

A születési hely országa	Foglalkoztatási ráta		
	Férfi	Nő	Együtt
Szlovákia	47,9	34,5	40,0
Volt Jugoszlávia	58,2	35,6	47,5
Volt Szovjetunió	58,9	47,7	51,8
Németország	60,9	52,3	55,7
Románia	67,2	50,2	58,2
Összes külföldön született	63,3	46,9	54,6
Összes Magyarországon született	58,6	47,6	53,0
Mindösszesen	58,8	47,5	53,0

Forrás: Népszámlálás 2001 adatai alapján saját számítások;
az adatok forrása: OECD (2008).

A születési hely alapján definiált migráns népességnél szűkebb a nem magyar állampolgárságúak csoportja.¹⁷ A népszámlálás szerinti *külföldi állampolgárságú* népesség több mint 40 százaléka foglalkoztatott (a teljes népességhez képest), a hazai népesség esetében az arány mindössze 36 százalék. A munkanélküliek aránya viszont elmarad a hazai népességétől. Összességében ez a migráns csoport határozottan aktív munkavállaló csoportnak tűnik. (A kettős állampolgárságú népesség létszáma kicsi, karaktere nagyon eltérő, lásd 4. táblázat).

A hazánkban élő külföldi állampolgárok foglalkoztatottsága határozottan magasabb a hazaiakénál, különösen a román, ázsiai és szlovák állampolgárok esetében. A munkanélküliségi adatok nem térnek el szembeszökően a hazai adatoktól, de semmiképp nem haladják meg azokat. Ugyanakkor a vizsgált migráns csoportok nagy részének az aránya nagyon

¹⁷ Ez a népesség egybeesik nagyjából a tartózkodási engedélyezés alapján számított migráns népességgel. A származási országok szerinti arányok és létszámok egybeesése alapján azt gondoljuk, a két népesség közel ugyanaz (Hárs és Sik, 2009).

alacsony a teljes külföldi népességen belül. 2001-ben a meghatározó többséget román állampolgárok, ázsiaiak, az EU-15 polgárai és egyéb európaiak tették ki.

4. táblázat: *A hazai és a külföldi állampolgárságú népesség megoszlása a munkaerő-piaci pozíció szerint, 2001 (%)*

Munkaerő-piaci pozíció	Teljes népesség	Magyar	Kettős	Külföldi	Külföldi és kettős
	állampolgárok				
Foglalkoztatott	36,1	36,1	35,7	43,4	42,2
Munkanélküli	4,1	4,1	2,6	3,8	3,6
Inaktív kereső	32,5	32,5	26,9	18,9	20,2
Eltartott	27,3	27,2	34,8	33,9	34,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
<i>N, ezer fő</i>	10 198,3	10 087,5	17,6	93,2	110,8

Forrás: Népszámlálás 2001, www.ksh.hu

A népszámlálás adatai alapján a külföldi állampolgárságú népesség szakképzett, messze a hazai népesség átlagát meghaladó arányban, s különösen magas ez az arány a kettős állampolgárságúak egyébként kis létszámú csoportjában. Hasonló a kép a külföldön születettek esetében is, köztük a magasan kvalifikáltak aránya 32 százalék a hazaiak 20 százalékos arányával szemben.

A külföldiek aránya magas a szolgáltatásokban, messze meghaladva a hazaiak arányát (5. táblázat). A mezőgazdaságban, az iparban és az építőiparban végzett munkák aránya viszont – a census adatai alapján – elmarad a hazai népességétől.

A népszámlálás körébe került migráns népesség tehát mind az állampolgárság, mind a születési hely szerint viszonylag kvalifikált és kedvező munkaerő-piaci pozíciójú csoportot takar.¹⁸

¹⁸ Szerkezetük alapján hasonlít a letelepedett népességhez a népszámlálás külföldi állampolgárságú népessége, és csak feltételezhetjük, hogy a képzettségük alapján is hasonló képet láthatnánk. Sajnos a képzettségre vonatkozó megoszlások a migrációs tartózkodók adatai alapján az adatrevíziót követő években nem megbízhatóak, nagyon magas, 30–50% a nem ismertek aránya. A revíziót megelőzően a szerkezetet a hibás adatok magyarázhatják félre. Tóth és Gödri (2005) elemzése azonban megerősíti a feltételezésünket: panelvizsgálatuk a bevándorlási engedéllyel rendelkezőket vizsgálja, konkrét időpillanatban – a népszámlálás évében –, és viszonylag kvalifikált népességként írják le azt.

5. táblázat: *A hazai és külföldi népesség megoszlása főbb foglalkozási csoportok szerint (%)*

Foglalkozási csoport	Magyar	Nem magyar	Kettős	Nem magyar és kettős	Külföldi állampolgárok népességbeli aránya
	állampolgárok aránya				
Vezető, értelmiségi	20,4	26,5	38,2	28,1	1,8
Egyéb szellemi	20,4	15,7	21,3	16,5	1,0
Szolgáltatásban foglalkoztatott	15,7	22,0	15,5	21,1	1,7
Mezőgazdasági	3,1	2,5	1,8	2,4	1,0
Ipari, építőipari	31,5	26,6	18,6	25,5	1,0
Egyéb	8,9	6,7	4,6	6,4	0,9
Összes foglalkoztatott	100,0	100,0	100,0	100,0	1,3

Forrás: Népszámlálás 2001, www.ksh.hu

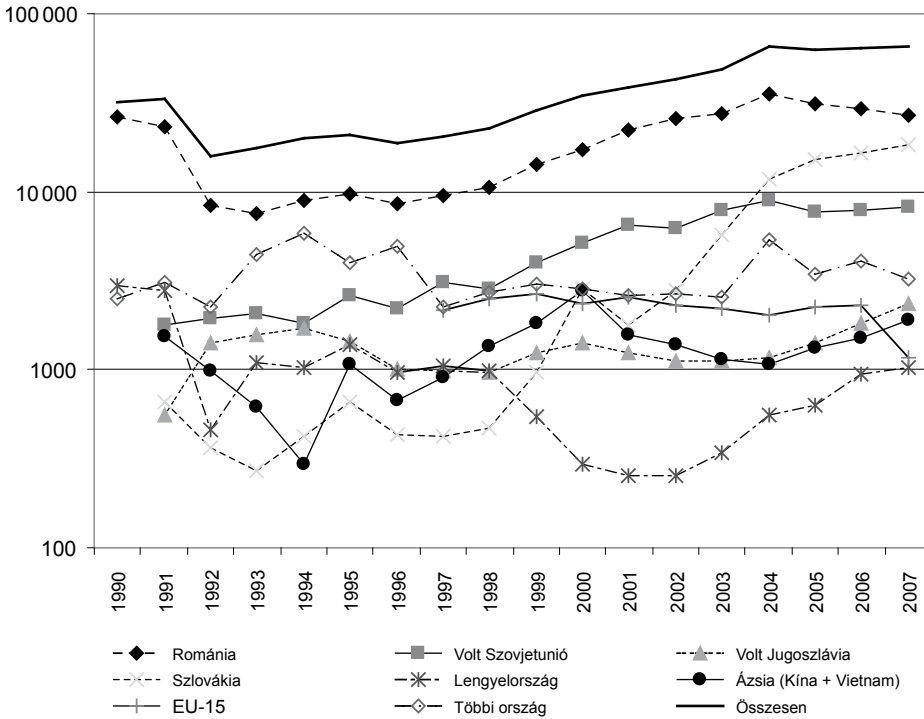
Migráció a munkavállalási engedélyek alapján

Eltérő a migráns népesség a munkavállalási engedéllyel munkát vállalkozókat vizsgálva. A külföldi állampolgárok egy részének van csak szüksége munkavállalási engedélyre, felmentések sora, a hosszan tartózkodók automatikus munkavállalási jogosultsága könnyítette a munkavállalást. Az Európai Unióhoz csatlakozást követően további szabadságokkal egészültek ki a hazai munkaerőpiacon munkát vállalkozó külföldiek lehetőségei.¹⁹ A munkavállalási engedélyezés a munkaerőpiac kereslete és a migráns munkaerő-kínálat összehangolásának az eszköze, olyan szabályozás, ami-

¹⁹ 2004. május 1-jét követően a magyarok számára a munkavállalás – elvben – szabad az EU országaiban, kivéve azokat az országokat, ahol ezt elhalasztva az új tagországokból érkezők, így a magyar munkaerő előtt átmeneti korlátozásokat tartottak fenn, amire a magyar kormány hasonló intézkedésekkel válaszolt. Az EU-15 országok polgárai tehát a csatlakozást követően nem jelennek meg a statisztikákban, eltekintve a viszonyossággal munkavállalási engedélyezésre kötelezett országok polgáraitól. A velünk együtt csatlakozott új EU-8 ország polgárai azonban a munkavállaláskor regisztrálni kötelesek. A regisztráció elmulasztásának azonban nincsen következménye. A nagy foglalkoztatók többnyire betartják a szabályokat, a kisvállalkozások viszont igyekeznek elkerülni, ezért a regisztráció alapján szisztematikus hibát rejtő következtetéseket fogalmazhatunk meg az uniós polgárok magyarországi foglalkoztatásáról. Az ún. zöldkártyával azok vállalkozhatnak munkát, akik több mint egy éve az EU területén dolgoznak, és nem uniós polgárok. Az idősor tehát a három nyilvántartás összegződéséből adódik, és így a korábbi trendek – kritikával vizsgálva és bizonytalanul – nyomon követhetők maradtak.

vel – elvben – a hazai munkaerőpiac igényei szerint lehetséges a migráns munkavállalók szelektálása. Ezért a munkaerő-migráció vizsgálatában az engedélyezésnek kitüntetett szerepe van. A munkavállalási engedélyek számának alakulását mutatja a 4. ábra.

4. ábra: A munkavállalási engedélyek száma a főbb küldő országok szerint, 1990–2007*

* 2004 után engedélyek + zöldkártya + regisztráció együtt.

Megjegyzés: Az ábra jobb áttekinthetősége végett logaritmikus skálát használtunk.

Forrás: munkavállalási engedélyek statisztikája, ÁFSZ, Budapest.

A kilencvenes évek elején – a hirtelen támadt és jelentős mértékű bevándorlással összhangban – magas volt a munkavállalási engedéllyel foglalkoztatottak száma is, majd a munkaerő-migráció legális formája megállapodni látszott: átlagosan évi 20 ezer engedélyt adtak ki, ami a munkaerőforrás fél százalékáa volt. A kép az ezredfordulóig nem sokat változott, azt követően azonban a munkavállalási engedéllyel Magyarországon dolgozók száma folyamatosan növekedett.²⁰ Magyarország EU-csatlakozásával

²⁰ A munkavállalási engedélyek maximum egy évre szólnak, a hosszabbítások új engedélyként jelennek meg a statisztikában.

az engedélyezés rendje megváltozott.²¹ Ez a statisztikákban is megmutatkozott, de 2004-ig az engedélyezési statisztikából származó adatok a tendenciát jól mutatták. Azt követően a munkavállalási engedélyezés adatforrásának az információi bizonytalanabbak, s csak a továbbra is engedélyköteles harmadik országok polgárainak a munkavállalását írják le megbízhatóan. Magyarország uniós csatlakozása majd a következő bővítés után, amikor a legnagyobb küldő ország, Románia is az unió tagja lett, a folyamatok egymást erősítve azt mutatták, hogy a román állampolgárok Magyarországra irányuló munkaerő-migrációja csökkent. Valójában a munkavállalási engedélyek számával (és a regisztrációkkal) mérhető migráció esett vissza, pontosabban a növekedés megtorpanni látszott. A munkavállalási engedélyek statisztikájából arra nem kaphatunk választ, hogy valóban csökkent-e Magyarország migrációs vonzereje, amit a gazdasági helyzet romlásával és a legjelentősebb küldő régiókhöz mért, relatíve kedvezőbb gazdasági pozíció elvesztésével magyaráztak a munkavállalási adatok alakulását látva a sajtóban és a politikusi megszólalásokban. Tudjuk, hogy a kibocsátó régiók számára megnyíló új munkaerőpiacok lehetősége alternatívát jelentett a Magyarországra irányuló migráció mellett a potenciális migránsok egy részének, de a magyarországi migráció ösztönzői is megmaradtak, annak visszaesése az adatokkal semmiképpen nem magyarázható.²²

A kilencvenes évek elején a munkavállalási engedélyek zömét a Romániából érkező munkavállalók kapták. A munkavállalási engedély a belépés és letelepedés eszköze volt ebben az időben, a munkavállalás tehát jórészt a hazai munkaerőpiacon maradással és egyéb formákban – letelepedési engedély, állampolgárság megszerzése – folytatódott. Ezt a kezdeti időszakot a munkavállalási engedéllyel történő foglalkoztatás radikális visszaesése követte, miközben a munkavállalás származási országok szerinti összetétele nem sokat változott, az engedélyeket mintegy felerészben a határon túli magyarsághoz tartozó román állampolgárok kapták. Az ezredfordulót követően emellett a szintén részben határon túli magyar etnikumú ukrán állampolgárok (exszovjet kategóriába rejtett) csoportja majd a szlovákiai munkavállalók (szintén határon túli magyarok) munkavállalása volt számottevőbb.

A létszám növekedése mellett a munkavállalási engedéllyel végzett tevékenységek szerkezete is átalakult. A kilencvenes években folyamatosan nőtt a feldolgozóiparban és az építőiparban, valamint a kereskedelem és

²¹ Az uniós polgárok számára a munkavállalás engedélyezésére nincs szükség, de az új EU-tagországok polgárainak a foglalkoztatását a munkáltatóiknak regisztrálniuk kell. Ennek a regisztrációnak az elmulasztása azonban nem jár szankcióval, ami a számbavétel megbízhatóságát jelentősen rontja.

²² Vö. Bodó (2006); lásd még Ciobanu tanulmányát ebben a kötetben.

vendéglátás területén kiadott engedélyek aránya, miközben visszaszorult a kilencvenes években a munkavállalási engedélyek tekintélyes részét kitevő oktatási, kulturális, egészségügyi tevékenységek szerepe. Az utóbbi ágazatokba tartozó munkahelyek ma már nem engedélykötelesek, vagy nem ilyen formában töltik be ezeket, esetleg a munkavállalók számára szűnt meg az engedélykötelezettség. Az ezredfordulót követően a feldolgozóiparban végzett munkák súlya folyamatosan növekedett, nem növekedett viszont a munkavállalási engedéllyel végzett munkák szerepe az építőiparban és a kereskedelem-vendéglátás ágazatban, ami a relatív szerepük (részarányuk) visszaesését jelzi a (legális) migráns munkaerőpiacon. A mezőgazdaságban végzett legális migráns munka aránya változatlanul szerény, hasonlóan a többi – eddig nem említett – ágazathoz, a vendégmunka a bányászatban visszaszorult, míg az eddigiektől eltérő munkaerő-piaci szegmenst jelentő pénzügyek területén a legutóbbi időben határozottan növekedni látszik.

A munkavállalási engedélyesek nagy részének az iskolázottsága alacsony, az engedéllyel dolgozók fele legfeljebb általános iskolai végzettségű, ami a képzetlenebb román és ukrán migránsok nagy súlyából adódik. Az EU-15 régi tagországaiból származók ugyanakkor kvalifikáltak, kétharmaduk felsőfokú végzettségű, a többiek középiskolát végeztek. A szlovák vendégmunkások nagyobb arányban szakképzettek, hasonlóan a lengyelekhez. Az ázsiai migránsok jelentős része szakmunkás, egy részüknek felsőfokú végzettsége is van, de e téren az egyes ázsiai országokból érkezők között jelentős a különbség. Összességében küldő országonként nagyon eltérő, nem nagyon kvalifikált a munkavállalási engedélyes migráns népesség (6. táblázat).

6. táblázat: A munkavállalási engedélyek megoszlása a főbb kibocsátó országokból származók iskolai végzettsége szerint, 2003 (%)

Kibocsátó ország	8 általános vagy kevesebb	Szakiskola, szakmunkás-képző	Gimnázium, technikum, szakközépiskola	Főiskola, egyetem	Ismeretlen	Összesen	N
EU-15	3,5	8,5	20,1	67,4	0,6	100,0	2 200
Románia	64,9	19,0	9,9	4,7	1,5	100,0	27 609
Jugoszlávia	25,2	21,3	23,4	18,8	11,3	100,0	937
Ukrajna	66,3	16,9	11,4	5,3	0,2	100,0	7 621
Szlovákia	38,7	28,1	26,4	6,8	0,0	100,0	5 686
Lengyelország	20,6	43,9	15,1	20,1	0,3	100,0	344
Ázsia	21,9	41,9	12,8	23,0	0,4	100,0	2 667
Együtt	54,1	20,7	13,2	10,9	1,2	100,0	48 651

Forrás: munkavállalási engedélyek statisztikája, ÁFSZ, Budapest.

Az egyes régiókból, országokból származó migránsok a magyar munkaerőpiac meghatározott szegmenseiben találnak munkát, ezzel a magyar-országi migráns (munkavállalási engedélyes legális) munkapiac elég pontosan leírható. Az alacsony iskolai végzettségű migránsok zömét alacsony státuszú segéd- és betanított munkák felé terelik. A 2007. végén kiadott munkavállalási engedélyek 42 százaléka szakképzettséget nem igénylő – zömében nem mezőgazdasági – segédmunkákra szolt (7. táblázat).

7. táblázat: A munkavállalási engedélyek megoszlása a foglalkozási csoportokban a főbb kibocsátó országokból származók szerint,* 2007 (%)

Állampolgárság	Foglalkozási FEOR-csoportok** szerinti megoszlás											A fontos csoportok részaránya
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Összesen		
										%	fő	
Szlovák	0,6	2,0	4,1	1,1	2,1	0,8	11,5	62,0	15,8	100,0	17 690	34,4
Román ^a	0,2	2,4	3,7	1,2	3,5	1,1	6,9	4,2	76,8	100,0	14 602	28,4
Román ^b	0,5	4,2	3,5	1,0	6,7	2,9	13,9	8,0	59,3	100,0	1 650	3,2
Ukrán	0,8	2,2	3,0	1,0	1,8	0,9	6,9	3,0	80,3	100,0	6 692	13,0
Szerb	1,7	7,0	11,1	2,2	2,8	0,1	19,5	22,9	32,6	100,0	1 549	3,0
Kínai	2,9	2,0	4,7	0,9	75,6	0,0	4,2	0,0	9,7	100,0	1 412	2,7
Kiemelték együtt											43 595	84,7
Összes engedélyes	2,5	4,8	5,8	1,7	6,6	0,9	10,2	25,3	42,2	100,0	51 475	100,0

* Regisztrációval együtt (az egy évnél régebben az országban élő, zöldkártya alapján foglalkoztatottak foglalkozási megoszlása nem ismert).

** FEOR-kódok: 1 Törvényhozók, igazgatási, érdek-képviselési vezetők, gazdasági vezetők; 2 Felsőfokú képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások; 3 Egyéb, felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozások; 4 Irodai és ügyviteli (ügyfélforgalmi) jellegű foglalkozások; 5 Szolgáltatási jellegű foglalkozások; 6 Mezőgazdasági és erdőgazdálkodási foglalkozások; 7 Ipari és építőipari foglalkozások; 8 Gépkészítők, összeszerelők, járművezetők; 9 Szakképzettséget nem igénylő (egyszerű) foglalkozások.

^a Románia EU-csatlakozása utáni engedélyek;

^b Románia EU-csatlakozása előtti engedélyek, regisztrációval együtt (az egy évnél régebben az országban élő, zöldkártya alapján foglalkoztatottak foglalkozási megoszlása nem ismert).

Forrás: munkavállalási engedélyek statisztikája, ÁFSZ, Budapest.

A román állampolgároknak kiadott engedélyek több mint háromnegyede (a régebbi, EU-csatlakozás előtti áthúzódo engedélyeknek is 60%-a), az ukránoknak kiadottak négyötöde szolt ilyen segédmunkára. A munkavállalási engedélyek másodszorban gépkészítő és összeszerelő ipari betanított munkákra vonatkoznak, a szlovák állampolgároknak adott munkavállalási engedélyek közel kétharmada ilyen gépkészítő, összeszerelő betanított munkára vonatkozik, 16 százaléku segédmunkát végez. Az ipari és építő-

ipari foglalkozások aránya a munkavállalási engedélyek között 10 százalék, leginkább román, szerb, szlovák állampolgárságú munkások végeznek ilyen munkákat. Végül a kereskedelem és szolgáltatás területén dolgozik a kínaiak háromnegyede.

A munkaerő-migráció alternatív adatforrások alapján – az OEP nyilvántartása

A munkavállalási engedéllyel foglalkoztatottak arányának a visszaszorulásával olyan más, újabb adatforrások migrációs statisztikai hasznosítása kerül előtérbe, amelyeket nem érintenek a munkavállalás szabályozásában végbement alapvető változások, és általánosabb szempontok szerint tartják számon a külföldiek munkavállalását, gazdasági aktivitásukat. Így a társadalombiztosítási regiszter sok országban a külföldiek foglalkoztatásáról adott statisztikák fő forrása.²³ A társadalombiztosítási (OEP) nyilvántartás nem része a magyar migrációs statisztikának, de átfogó adatokkal szolgálhat a Magyarországon biztosítási jogviszonnyal rendelkező külföldi állampolgárokról, ezért – talán első kísérletként – ilyen adatokkal is vizsgáljuk a magyarországi migrációt.²⁴

Az OEP-adatok szerint a külföldiek 62 százaléka foglalkoztatott, és további 12 százalék egyéni vállalkozó, ami messze meghaladja a hazai népesség hasonló arányát (annak közel kétszerese), és értelemszerűen lényegesen alacsonyabb a nyugdíjasok aránya. Alacsonyabb a munkanélküliek aránya a külföldiek között, kevesebb a diák és a kiskorú is. Összevetve az Európai Unió (pontosabban az EGT) és a harmadik országok polgárainak tevékenységét tükröző számokat (8. táblázat), karakteres különbségek adódnak: a magyarországi migráns népesség egésze döntően aktív, ezen belül a harmadik országbeliek nagyobbik fele foglalkoztatott, további közel ötödük vállalkozó, azaz együttesen a harmadik országbeli külföldiek több mint 70 százaléka aktív. Ugyanez az arány az uniós polgárok esetében valamivel még magasabb (s itt hangsúlyoznunk kell, hogy a 2009. évi adatokban már az unió bővítése után a romániai állampolgárok is itt jelennek meg), ők inkább foglalkoztatottak és kevésbé vállalkozók.

²³ Az *OECD Migration Outlook 2009* statisztikai áttekintése alapján az országok mindegyike számára gondot okoz a migránsok gazdasági tevékenységének a nyomon követése, és a munkavállalási engedélyezés alapján készített statisztikák elégtelensége következtében térnek át többek között a társadalombiztosítási regiszter alkalmazására.

²⁴ A nyilvántartásban külföldinek az számít, akinek nincsen magyar állampolgársága. A kettős állampolgárságúak az OEP nyilvántartásában magyar állampolgárként szerepelnek.

8. táblázat: *A külföldiek száma (fő) és megoszlása (%) gazdasági státuszuk szerint az OEP-adatok alapján, 2009**

Gazdasági státusz	Összes magyar és külföldi	Ebből magyar (számított különbség)	Összes külföldi (EGT + harmadik országbeli)	Ebből	
				EGT összes	Harmadik országbeli
A külföldiek száma, fő					
Foglalkoztatottak	3 182 552	3 108 872	73 680	52 031	21 316
Vállalkozók, egyéni járulékot fizetők	604 263	589 650	14 613	8 047	7 339
Munkanélküli-ellátások	367 252	364 981	2 271	1 616	534
Egyéb ellátottak	634 291	629 252	5 039	2 802	2 021
Tanulók, hallgatók	438 977	436 810	2 167	960	1 183
Nyugdíjasok	2 581 169	2 573 329	7 840	5 213	2 580
Kiskorúak	1 838 886	1 826 286	12 600	7 524	5 193
Összesen	9 647 390	9 529 180	118 210	78 193	40 166
A külföldiek megoszlása, %					
Foglalkoztatottak	33,0	32,6	62,3	66,5	53,1
Vállalkozók, egyéni járulékot fizetők	6,3	6,2	12,4	10,3	18,3
Együtt	39,3	38,8	74,7	76,8	71,4
Vállalkozók aránya az aktívakból	16,0	15,9	16,6	13,4	25,6
Munkanélküli-ellátások	3,8	3,8	1,9	2,1	1,3
Egyéb ellátottak	6,6	6,6	4,3	3,6	5,0
Tanulók, hallgatók	4,6	4,6	1,8	1,2	2,9
Nyugdíjasok	26,7	27,0	6,6	6,7	6,4
Kiskorúak	19,0	19,2	10,7	9,6	12,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Az adatok 2009. augusztus és október közötti, a lehívás napján érvényes OEP-adatbázis szerinti adatok. Az adatbázis az aktuális napon érvényes adatokat képes szolgáltatni.

Forrás: OEP-adatok alapján saját szerkesztés (gazdasági státusz a jogcímek alapján).

A hazai népességen belül – természetesen – lényegesen magasabb a nyugdíjasok és a gyerekek aránya is, a külföldiek között a gyerekek aránya fele a hazai népességen belülinek, a harmadik országbeliek között több a gyerek, mint a többi külföldiek körében. Ez valójában igazi migráns népességre jellemző arány. A munkanélküliségi ellátásban részesülők aránya alacsony, az adatok azonban a szabályozás hatását tükrözik, és semmit nem

árulnak el a migránsok munkaerő-piaci helyzetéről.²⁵ Figyelemre méltó azonban, hogy az egyéb ellátottak aránya nem tér el a hazai és a migráns, különösen a harmadik országból származó migráns népességben. (Ez érthető is, hiszen a jogcím magában foglalja a pénzbeli ellátásokat – gyes, gyet, ápolási díj, szociális ellátás –, a szociális intézményben elhelyezettek és a fogva tartottak egyéb ellátásait.)

Külön megvizsgáltuk, milyen migráns csoport rajzolódik ki az OEP statisztikái alapján az EU-n kívülről érkezőkről. Az OEP állományában található, Magyarországon tehát társadalombiztosítással rendelkező harmadik országbeliek (nem kettős állampolgárok) egyharmada ukrán, további egyharmaduk négy országból – Szerbia, Oroszország, Kína és Vietnam – érkezett (9. táblázat).²⁶

Magasabb az aktivitás a vizsgált csoportok mindegyikében, mint a hazai népesség körében, de nem egységesek a csoportok. Az aktivitást jelentősen befolyásolja a nyugdíjasok és a gyerekek aránya. A vietnamiak között különösen sok a gyerek, a kínaiak körében is jóval meghaladja az átlagot. A szomszédos Ukrajna és Szerbia polgárai inkább felnőttek. Idősek csak az ukrán és az orosz migránsok között vannak. Utóbbiak aránya nagyon magas, ez befolyásolja az oroszok aktivitási arányát is, míg a szerbek aktivitása különösen magas. A munkanélküli-ellátások aránya a szabályozás következtében alacsony (mint már említettük, harmadik országbeliek nem jogosultak munkanélküli-segélyre), de az egyéb ellátások aránya elég magas. Érdekes kivételt jelez a kínaiak helyzete, akik nem akarnak talán ilyen szolgáltatásokat igénybe venni. A tanulók aránya is a kínaiak körében a legalacsonyabb – ami arra utalhat, hogy a kínai kolónia a gyerekeit külföldre küldi; ezt survey- és kvalitatív kutatások is igazoltak.²⁷

²⁵ Magyarországon a munkavállalási engedélyre kötelezett (harmadik országbeli) külföldi állampolgárok nem jogosultak munkanélküliségi ellátásra; aki elveszti a munkáját, az egyben a magyarországi munkavállalási engedélyét és tartózkodási jogcímét is elveszti. Azt adatok hiányában nem tudjuk, hogy az EU bővítése óta uniós polgárként – tehát munkavállalási engedélyezési kötelezettség nélkül – Magyarországon élők munkaerő-piaci pozíciója hogyan alakult, hiszen ők valójában lehetnének munkanélküliek is. Ebben a csoportnak azonban jellemzően alacsony a munkanélküliség.

²⁶ Az OEP adatkérési rendszerének nehézsége és ennek megfelelő költségvonzata az állampolgárság szerinti adatkérést korlátozta; ennek elemzésére későbbi kutatások vállalkozhatnak majd.

²⁷ Lásd Nyíri tanulmányát kötetünkben.

9. táblázat: *Harmadik országokból származó migránsok száma (fő) és megoszlása (%) gazdasági státuszuk szerint az OEP-adatok alapján, 2009*

Gazdasági státusz	Harmadik országok	Ukrán	Szerb	Orosz	Kínai	Vietnami	Többi harmadik ország*
A migránsok száma, fő							
Foglalkoztatottak	21 316	7 957	1 514	755	3 575	779	6 736
Vállalkozók, egyéni járulékot fizetők	7 339	1 229	256	443	2 017	679	2 715
Munkanélküli-ellátások	534	235	24	33	10	2	230
Egyéb ellátottak	2 021	731	67	102	126	95	900
Tanulók, hallgatók	1 183	364	132	92	38	67	490
Nyugdíjasok	2 580	1 837	7	349	4	3	380
Kiskorúak	5 193	1 224	181	271	1 296	525	1 696
<i>Összesen</i>	<i>40 166</i>	<i>13 577</i>	<i>2 181</i>	<i>2 045</i>	<i>7 066</i>	<i>2 150</i>	<i>13 147</i>
<i>Megoszlás, %</i>	<i>100</i>	<i>33,8</i>	<i>5,4</i>	<i>5,1</i>	<i>17,6</i>	<i>5,4</i>	<i>32,7</i>
A migránsok megoszlása, %							
Foglalkoztatottak	53,1	58,6	69,4	36,9	50,6	36,2	51,2
Vállalkozók, egyéni járulékot fizetők	18,3	9,1	11,8	21,7	28,5	31,6	20,7
<i>Együtt</i>	<i>71,4</i>	<i>67,7</i>	<i>81,2</i>	<i>58,6</i>	<i>79,1</i>	<i>67,8</i>	<i>71,9</i>
<i>Vállalkozók aránya az aktívakból</i>	<i>13,4</i>	<i>14,5</i>	<i>37,0</i>	<i>36,1</i>	<i>46,6</i>	<i>28,7</i>	<i>13,4</i>
Munkanélküli-ellátások	1,3	1,7	1,1	1,6	0,1	0,1	1,7
Egyéb ellátottak	5,0	5,4	3,1	5,0	1,8	4,4	6,8
Tanulók, hallgatók	2,9	2,7	6,1	4,5	0,5	3,1	3,7
Nyugdíjasok	6,5	13,5	0,3	17,1	0,1	0,1	2,9
Kiskorúak	12,9	9,0	8,3	13,3	18,3	24,4	12,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* A különbség az összesen és a legnagyobb migráns kibocsátó országok adatainak a különbségeként számítva.

Forrás: OEP-adatok alapján saját számítás.

A KSH munkaerő-felmérésében megjelenő migráns népesség

A munkaerő-migráció fontos adatforrása lehet a survey alapú munkaerő-felmérés, amely részletes elemi adatokat foglal magában a munkaerőpiac szereplőiről és az inaktív népességről is. Elméletileg vizsgálható tehát a migránsok szerepe és helyzete a munkaerő-felmérés adataival, elterjedt és fontos

adatforrás azokban az országokban, ahol a migránsok aránya magas, így a munkaerő-felmérésben számottevő sokaságként jelenik meg, és az európai migrációs összehasonlításokban is fontos elemzési forrás. A munkaerő-felmérést nem alkalmazták a korábbiakban a hazai migráció vizsgálatára; ennek oka talán az is, hogy a reprezentatív mintában kicsi a migránsok aránya, amit tovább gyengít az egyes migráns csoportok rejtőzködő attitűdje és magas arányú válaszmegtagadása.²⁸ Mégis kísérletet teszünk a munkaerő-felmérés adatainak a hasznosítására. Ehhez a negyedéves adatokból összevont paneladatok alapján a munkaerő-migrációra vonatkozó néhány számítást végeztünk, ami tovább árnyalta a hazai migráns munkaerőpiac leírását.²⁹ A munkaerő-felmérés is lehetővé teszi az állampolgárság és a születési hely szerinti megkülönböztetést, és azt látjuk, hogy a munkaerő-felmérés alapján hasonló kép rajzolódik ki, mint a 2001. évi keresztmetszeti eredményeket nyújtó népszámlálásból.

A munkaerő-felmérés alapján lehetővé válik a migránsok munkaerőpiaci helyzetének a vizsgálata, amire az adminisztratív adatforrások nem adnak lehetőséget. A 2001. évi népszámlálás ugyan tartalmaz a munkaerőpiacra vonatkozó adatokat, de az egy adott év keresztmetszetét tükrözte. Így az összevont paneladatok alapján elvégezhető számításokkal a korábbiaknál részletesebb munkaerőpiaci adatokat kaptunk. A kicsi elemszám az időbeni változás vizsgálatát sajnos nem tette lehetővé. A külföldön születettek között magasabbnak bizonyult az inaktívak aránya és alacsonyabbnak a foglalkoztatottaké, mint az állampolgárság szerint vizsgált migránsok körében, de jelentős az egyes migráns csoportok között a különbség (*10. táblázat*). Kiugróan a legmagasabb a kínaiak aktivitása, de magas a román és a német migránsok munkaerőpiaci aktivitása is. A Szlovákiában és a volt Jugoszláviában születettek foglalkoztatási rátája különösen alacsony (mint láttuk a népszámlálásban, ez idősebb népességet is takar). Az aktív korúakat vizsgálva azt is láthatjuk azonban, hogy a szlovák és az ukrán állampolgárságú migránsok munkaerőpiaci helyzete összességében nem kedvező,

²⁸ Nemzetközi statisztikai vizsgálatok ugyan áttekintették a KSH munkaerő-felmérés migrációs adatainak a tartalmát és alkalmazhatóságát az Eurostat adatszolgáltatásában, az adatok azonban csak nagyon összevont csoportokban alkalmasak megbízható elemszám alapján elvégzett elemzésekre.

²⁹ Az alacsony mintaelemszámra való tekintettel az 1977–2005. évi munkaerő-felmérés részletes adatait összevontuk, s abból panelt képeztünk. Az így képzett mintába már elemezhető számú migráns került. Elemzésünk így az 1977–2005 közötti időszakra átlagosan érvényes. 2006 óta a munkaerő-felmérés már nem tartalmaz adatokat a migránsok származási országa szerint, csak EU-polgár és nem EU-állampolgár megkülönböztetést tesznek, az európai ajánlásoknak megfelelően. Ez az elemzést olyan mértékben szűkíti, hogy a jelenlegi számításokban nem is közzöljük. A paneladatok összeállítását és a számolásokat Bálint Mónika végezte.

magas körükben a munkanélküliség és alacsony a foglalkoztatottság. Az állampolgárság szerint vizsgált többi migráns csoport munkaerő-piaci helyzete kedvezőbb a hazaiakénál.³⁰

10. táblázat: *A külföldön születettek, illetve a külföldi állampolgárok munkaerő-piaci pozíciója a 15–64 éves népességben, 1997–2005 (%)*

Születési ország, állampolgárság	Foglalkoztatási ráta	Munkanélküliségi ráta	Inaktivitási arány	Arány a teljes migráns népességben
Külföldön született népesség				
Románia	57,1	6,8	38,7	54,3
Németország	59,0	6,1	37,1	4,3
Ukrajna	52,7	6,7	43,5	8,4
Volt Jugoszlávia	43,3	4,1	54,9	8,0
Szlovákia	35,0	7,0	62,4	7,1
Kína	82,4	0,0	17,6	0,5
<i>Összes külföldön született</i>	<i>54,1</i>	<i>6,1</i>	<i>42,4</i>	<i>100,0</i>
<i>Magyarországon született</i>	<i>53,1</i>	<i>7,4</i>	<i>42,7</i>	
Külföldi állampolgárok				
Román	58,0	7,1	37,6	46,2
Német	58,5	6,1	37,7	7,1
Ukrán	45,9	11,7	48,0	11,0
Volt jugoszláv/szerb	53,2	6,3	43,2	6,6
Szlovák	51,6	10,3	42,5	4,6
Kínai	72,0	0,0	28,0	1,2
<i>Összes külföldi állampolgár</i>	<i>56,5</i>	<i>6,8</i>	<i>39,4</i>	<i>100,0</i>
<i>Magyar állampolgár</i>	<i>53,1</i>	<i>7,3</i>	<i>42,7</i>	

Forrás: KSH munkaerő-felmérés, saját panelszámítások, 1997–2005.

Migránsok a magyar munkaerőpiacon

A Magyarországon élő vagy/és dolgozó külföldiek a magyar munkaerőpiacon sajátos migráns munkavállaló csoportot körvonalaznak. A letelepedett, itt tartózkodó migráns népesség a hazainál átlagosan kvalifikáltabb, és kedvezőbb a munkaerő-piaci pozíciója. Számuk lassan és folyamatosan növekszik, meghatározó a román állampolgárok túlsúlya, a többi magyarországi

³⁰ Részletesebb elemzésre a mintanagyság nem ad módot.

migráns csoport létszáma stagnálást mutat. A munkavállalási engedéllyel munkát vállalók azok, akik jellemzően munkaerő-migránsok, kvalifikáltságuk alapján főleg ipari segéd- és betanított munkát végeznek, valamint a szolgáltatásban vesznek részt. Mindemellett a külföldiek számottevő nagyságrendben dolgoznak informálisan is Magyarországon. Természetesen nem tudjuk az illegális külföldi munkavállalás nagyságrendjét meghatározni, szerkezetét statisztikai adatokkal leírni, ez még a legális migráció esetében is nehézségeket okoz. Azt sem igazán tudjuk: sokan vannak-e, vagy kevesen, többen-e, mint a legálisan dolgozók? Az illegális migráns munkavállalás mértékét és szerkezetét a munkaerőpiac kereslete határozza meg, de azt nem tudjuk, hogy az illegálisan dolgozók jelenléte kedvező vagy kedvezőtlen-e a hazai gazdaság és munkaerőpiac szereplői számára, azaz kompetitív vagy komplementer munkaerőt jelentenek-e. Juhász és szerzőtársai vizsgálata szerint a nem legálisan dolgozó migráns munkavállalók szerepe marginális a feketefoglalkoztatás általános értékelésében és gyakorlatában (Juhász et al., 2006; Juhász és Szaitz, 2007). Ez azt sejteti, hogy mértéke nem lehet túlságosan nagy.

A migránsok munkaerő-piaci pozíciója a lehetséges indikátorok – foglalkoztatottság, munkanélküliség, aktivitás – alapján kedvezőbb a hazaiakénál, bár a munkaerő-felmérés és a census szerint is kedvezőtlenebb az ukrán és részben a szlovák migránsok munkaerő-piaci helyzete. Az eredmény érthető egy első generációs, részben a munkaerő-piacra munkát keresni belépő átlagosan fiatal, aktív korú népesség esetében.

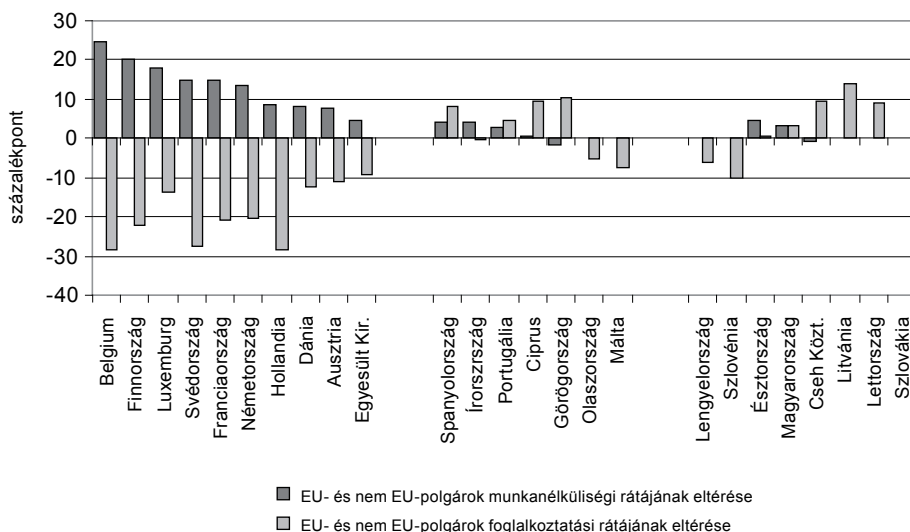
A migránsok eltérő munkaerő-piaci pozíciója a befogadó országokban

Visszatérünk egy kitérő erejéig a tanulmány elején bemutatott modell országcsoportjaihoz. A migránsokat a hazai népességnél kedvezőtlenebb munkaerő-piaci helyzet, magas munkanélküliség és alacsony foglalkoztatási arány jellemzi, és kedvezőtlenek a munkaerő-piaci kilátások a nyugat-európai régi migrációs országok „érett” viszonyai között. A migránsoknak a befogadó országban elfoglalt helye, a hazaiakétól eltérő szerkezete, kvalifikátlanabb, többgenerációs, iskolázatlan háttere magyarázza ezt az eredményt. A hasonló státuszú hazai csoportokkal összehasonlítva az eredmények árnyaltabbak, nem – vagy nem lényegesen – kedvezőtlenebb a migránsok munkaerő-piaci helyzete a hasonló státuszú hazaiakhoz viszonyítva. Egyéb okok, így a képzettségek érvényesítésének nehézségei, a nyelvtudás korlátozottsága vagy hiánya, a befogadó társadalom diszkriminatív magatartása is befolyásolja természetesen a migránsok munkaerő-piaci teljesítését. Ez az összkép mindenekelőtt a régi, hagyományos migráns

országok tapasztalataiban és gyakorlatában gyökerezik, de széles körben meghatározza a bevándorlással kapcsolatos diskurzust és politikát.

Egyszerű munkaerő-piaci mutatókat vizsgálva is nagyon eltérnek a régi és az újabb migrációs tapasztalatokkal rendelkező európai országok. Míg az előbbieken a migráns népesség átlagos munkanélküliségi rátája jelentősen, 10–20 százalékponttal meghaladja a hazai népességét, a foglalkoztatási ráták rendre ugyanilyen mértékben elmaradnak attól, sőt a magas foglalkoztatási rátájú országokban az eltérés megközelíti a 30 százalékpontot is. Az új migrációs célországok, a dél-európai mediterrán országok vagy például Írország tapasztalata egészen mást mutat (5. ábra).

5. ábra: A migráns munkaerő munkaerő-piaci pozíciója országcsopontonként, 2006

Forrás: European LFS, OECD SOPEMI, www.integrationindex.eu

A munkaerő-bevándorlást ösztönző migrációs politika következtében a foglalkoztatási ráták ezekben az országokban a migránsok esetében magasabbak, vagy alig maradnak el a hazai népességben tapasztaltaktól, és a munkanélküliség sem tér el jelentősen a hazaiakétól. Az új EU-tagországok migrációja inkább hasonlít az új migráns országokéhoz, és noha létszámában szerényebb, a munkaerő-piaci hatása hasonló.³¹ Új uniós és a migráció

³¹ Az 5. ábrán bemutatott adatok a 2007-ben az EU tagjává vált Románia és Bulgária csatlakozást megelőző időszakára vonatkoznak, így nem EU-polgárként tartalmazzák az ezekből az országokból a millennium első éveiben tapasztalt munkavállalási célú migrációt.

gazdasági előnyeit elfogadó országokban a migránsok munkaerő-piaci pozíciója kedvező, mutatói is jók.

Magyarország mint migrációs célország

A migránsok beilleszkedéséről kevés számszerűsíthető eredményt ismerünk. Gödri (2005) vizsgálata a migráns népesség elhelyezkedéséről közöl kutatási adatokat, és alátámasztja, hogy Magyarországon valójában nem nehéz a migránsok elhelyezkedése, nagy részük könnyen talál munkahelyet. Igaz, a vizsgálat is megállapítja, hogy a munkát keresők egy része szembe-sül azzal, hogy a befogadó munkaerőpiacon a szakmai tudása, végzettsége leértékelődik. Ez a migrációs irodalomban általánosan leírt jelenség, a migránsok elhelyezkedésével sok esetben együtt jár a szaktudás és a korábbi gyakorlat leértékelődése, ami munkaerő-piaci okkal, aszimmetrikus információkkal vagy munkaerő-piaci várákosásokkal magyarázható (vö. pl. Stark, 1991). A feltételezett szakképzettségek alapján sokszor leértékeli a befogadó ország az újonnan érkezőt, és hosszú ideig kimutatható ez a hatás a migránsok elhelyezkedési esélyeiben, az elérhető munkalehetőségekben és a bérekben is.

A migránsok munkaerő-piaci leértékelődése és az előzetes bér- (állás-) várákosások nagyságának összefüggése tehát a magyarországi migrációban is tapasztalható. Hárs (2003) kimutatta, hogy egy jól vizsgálható pillanatban, a státustörvényt megelőző várákosásokkal teli időszakban a migráns munkaerő kínálata és várákosásai is túlzóak voltak, a tényleges migráció nagyban elmaradt a várákosásoktól. Az adott szakma- és bérstruktúra mellett azt lehetett előre jelezni, és a valóságban is azt tapasztaltuk, hogy a potenciális munkakínálat jókora része nem realizálódhatott, és nem reális bérvárákosásokra épült.

A migráns munkaerőpiac azonban létezik, folyamatosan nő. A legális foglalkoztatottság adatait az előzőekben áttekintettük, és tudjuk, hogy a magyarországi migráció fontos forrását jelentő környező országokból az illegális munkavállalást számosan találják vonzónak. Annak ellenére vonzó az illegális munkavállalás, hogy kvalitatív kutatási eredményekből tudjuk: a migránsként Magyarországon dolgozók munkahelyei, munkaviszonyai valódi (szekunder munkahelyekkel jellemezhető) migráns munkaerőpiacra utalnak (Fox, 2005, 2007; Pulay 2005). A kapcsolatok, a nyelvi korlátok hiánya azonban a munkaerőpiacon könnyű elhelyezkedést ígér, a kereslet és kínálat egyensúlyát segíti. A migrációs kínálat nyomása csökken a hagyományos küldő országokból (Csata és Kiss, 2003; Bodó, 2006; Kiss, 2007), de nem tudjuk, hogy a tényleges kereslet hogyan alakult, mi okozza és milyen mértékben – ha egyáltalán – a migráció csökkenését, hogyan

változott a nem legálisan foglalkoztatottak jelenléte. A munkavállalási adatok – láttuk – bizonytalanná váltak, új kvalitatív vizsgálatok nem születtek, a migráció összességében lassan bár, de növekszik.

A magyar munkaügyi kormányzat a bevándorlással szemben elzárkózó és védekező álláspontot képviselt, s visszatérően azzal érvelt, hogy Magyarország munkaerő-piaci helyzete kedvezőtlen, alacsony az aktivitás és nagy a hazai munkaerő-tartalék. A kormányzati védekező attitűd elegendő volt az érveléshez, a munkaerőpiac érdemi vizsgálata nélkül. Vajon a gondosan kialakított védekező politika sikere-e a várt vagy vélt migráció elmaradása? Természetesen nem. A munkaerő-migrációt szabályozó munkavállalási engedélyek száma – a törvényi felhatalmazás ellenére – soha nem érte el a lehetséges maximumot, annak korlátozására soha nem volt tehát szükség. Igaz-e másrészt, hogy a migráció megtorpanásának, a migrációs források kifulladásának vagyunk a tanúi? Hogyan írhatjuk le a kilencvenes évek elején gyorsan növekedésnek indult migrációs folyamatok zsugorodását? Egy sor kérdés vár igazolásra, válaszra. A magyarországi migráció vonzerejének, az elérhető gazdasági előnyöknek a csökkenése-e az ok, vagy a potenciális küldő régiókban az alternatív migrációs utak elérhetővé válása kínálati oldalról vezet a migráció megtorpanásához? Esetleg mindkettő? Beszélhetünk-e Magyarországon az elmúlt két évtizedben munkaerő-migrációról, lassan bővülő migráns munkaerőpiacról? A kulcskérdés ennek megválaszolásakor a migráns munkaerő iránti kereslet, a magyar gazdaság számára szükséges pótlólagos munkaerőigény. Ez tarthatja fenn és erősítheti a kialakult kapcsolatok alapján kibontakozott folyamatokat.

A munkaerőpiac vonzereje és akadályozó tényezői

Az 1990-es évek gazdasági rendszerváltása jelentős számú munkahelyet rombolt le Magyarországon, s miközben a gazdasági mutatók javultak, a foglalkoztatás nem bővült. Az új munkahelyek magasabban kvalifikált munkahelyek voltak, az alacsony kvalifikáltságot igénylő, alacsony bérű munkahelyek száma nagyon erősen visszaesett. Alacsony az aktivitási ráta, és a nem túl magas munkanélküliség mellett még a legaktívabb korú (*prime age*) munkavállalási csoport esetében is alacsony a foglalkoztatottság nemzetközi összehasonlításban (vö. 11. táblázat).

A mediterrán országokban új munkahelyek meghatározóan a mikro- és kisvállalkozásokban születtek, és valójában ez volt a migráció legfontosabb vonzó hatása, pull-faktora. A kisvállalkozások hatékonysága és összességében a gazdaságban betöltött pozíciója is lényegesen kedvezőbb ezekben az országokban. Ez a munkaerő-kereslet volt a gazdasági motorja,

11. táblázat: *Munkaerő-piaci mutatók, 15–64 éves népesség, 2005 (%)*

Mutató	Magyarország	EU-15	Európa (OECD)
Foglalkoztatottak aránya a népességben	56,9	65,4	61,9
Prime age foglalkoztatási ráta	78,8	84,3	n. a.
Aktivitási ráta	61,4	71,3	68,1
Munkanélküliségi ráta	7,3	8,2	9,1

Forrás: OECD Employment Outlook 2006.

ami – az új tagországok gazdasági szerkezetétől alapvetően eltérő módon – munkaerő-keresletet generált a dél-európai új befogadó országokban.³²

A magyarországi növekedés munkahelybővítés nélkül ment végbe.³³ Az aggregált adatokat vizsgálva a GDP rendszerváltást követő visszaesését a munkahelyek megszűnése és az aktivitási ráta erőteljes mérséklődése követte. A kilencvenes évek második felének gyors gazdasági növekedése a foglalkoztatás bővülésével járt, az aktivitás azonban alacsony maradt. A munkahelyek eltűnése és új munkahelyek teremtése sokféle mechanizmussal és sokféle formában zajlott le. A korábbi szocialista nagyipar vállalatai felmorzsolódtak, ami jelentős elbocsátásokkal járt a kilencvenes évek első felében. Új munkahelyek teremtődtek, sokkal kisebb számban, és a gyors megszűnéshez képest lassúbb ütemben és a korábbiaktól lényegesen eltérő struktúrában. A munkaerő-kereslet átalakult, a munkahelyek megszűnését követően jelentős munkaerő-tartalék mellett (aktív korúak munkanélkülisége és inaktivitása formájában) hiányszakmák, majd egyes ipari régiókban tartósan munkaerőhiányok alakultak ki (Kőrösi, 2005). Kertesi és Köllő (2002) az átmenet során egyértelmű munkaerő-piaci átrendeződést mutatnak ki, a munkahelyek csökkenése során a fiatal és idősebb szakképzetlenek és az idősebb képzett munkások iránti kereslet csökkenése mellett egyértelmű kizorító hatás érvényesült a fiatalabb képzett munkaerő javára. Az alacsony és magas bérű munkahelyek közötti szerkezetváltás mellett a munkaerőpiac általános foglalkoztatási szintje alacsony maradt, a gazdasági fejlődés sajátos átalakuló szerkezetének eredményeképpen. A gazdaság szerkezete gazdasági fejlettségéhez képest a kilencvenes évek végére „túlmodernizált”, azaz termelékenyebb gazdaságokra jellemző vállalat- és munkahelyszerkezetet mutat. Mit jelent ez? Az alacsony bérű önfoglalkoztató munkahelyek hiányoznak a foglalkoztatás szerkeze-

³² Vö. Reyneri (2008), Abreu és Peixoto (2008) írásával.

³³ Tamas, Münz és Hönekopp (2006) hasonló példát írnak le Svédország esetében, ahol a munkaerő szabad áramlásának az EU-8 országaival szembeni korlátozás nélkül is alacsony maradt a migráció szintje.

téből, arányuk viszonylag szerény.³⁴ Ezt a korábbi rendszer örökségének tekinthetjük, aminek a munkaerő-piaci hatása most érzékelhető.³⁵

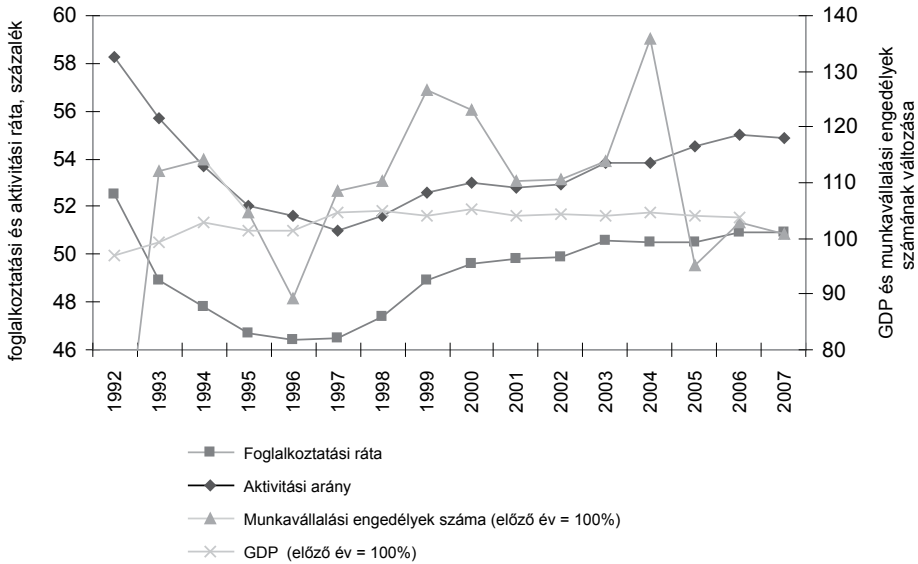
A munkaerőpiac igényeihez alkalmazkodó migráció jelei Magyarországon is megmutatkoztak. A román állampolgárságú munkavállalók magas, az ukránok növekvő száma, az ázsiaiak jellemző munkapiaci helye mellett az északnyugat-magyarországi régióban kialakult szakmunkáshiányt enyhítendő a foglalkoztatott pótlólagos külföldi munkaerő meghatározó többsége szlovákiai (magyar) szak- és betanított munkás volt. Más változások azonban nem volt lényegesek a migráció méretében és irányában. Az adatok egyrészt a letelepedett migránsok kvalifikáltabb összetételét tükrözik, másrészt a munkavállalási engedéllyel foglalkoztatottak adatai makacsul a szakképzetlen ipari és építőipari munkák, szolgáltatások iránti keresletet mutatják, hasonlóan az illegális munkavállalókhoz. Kérdés, mekkora valójában ez a kereslet, s mit várhatunk a jövőben?

A 6. ábra megkísérli összegezni a munkavállalási engedélyek, valamint a gazdasági és munkaerő-piaci mutatók együttes alakulását, összefüggéseit a rendszerváltás kezdete óta. Láttuk, hogy a kezdeti visszaesést követő gazdasági növekedés lassú foglalkoztatásnövekedéssel párosult. A munkavállalási engedélyekkel mért migráció is bővülést mutatott ebben az időszakban (a kilencvenes évek végén), majd a folyamatos növekedése mellett a migráció alakulásának a dinamikája elszakadt a makroadatok alakulásától, a hullámvás hektikusnak látszik. Kérdés, hogy a hazai munkaerő-migráció alakulásában esetleg a nem gazdasági erőknek, a migrációs és a foglalkoztatáspolitikának – vagy másnak – van-e erősebb szerepe. A migrációs politika hatása nyilvánvalónak látszik az ábrán. A legális migráns népesség alakulását a kicsit nagyobb kereslet gyors visszafogása jelzi, sokszor nem korlátozás, hanem elkedvetlenítés miatt. A migrációs politika hiánya, szerepének tisztázatlansága a legális folyamatok (ábrán megmutatkozó) visszaesését vonja maga után. A politika viszonya a különböző országokból érkező migránsokhoz és ennek hatása, diszfunkcionalitása a migránsok gazdasági aktivitására tisztázatlan, és a migrációs politika számára tisztázandó kulcsfeladat.

³⁴ A mikrovállalkozások Magyarországon gyakran ál-mikrovállalkozásokat takarnak, nemzetközi összehasonlításban alacsony foglalkoztatási képességgel. Lásd erről GKM (2007), különösen 2. fejezet.

³⁵ A munkaerőpiacra vonatkozó fontos állítás Köllő Jánostól származik (publikálatlan kézirat a magyar feketegazdaságról), Maloney (2004) vizsgálatainak felhasználásával. A jelenség további elemzése és mindegyik rendszerváltó országra való kiterjesztése a kutatás előtt álló további feladat, ezért a részeredmények bemutatásától eltekintünk.

6. ábra: Munkaerő-piaci mutatók, a GDP és a foglalkoztatottság dinamikája, 1992–2007 (%)

Forrás: foglalkoztatási és aktivitási arány: KSH munkaerő-felmérés (1998 óta új súlyokkal); GDP: KSH online adatbázis; Munkavállalási engedélyek statisztikája, ÁFSZ, Budapest.

Összegzés és néhány továbbmutató kérdés

Az új EU-országok bizonytalanul alakuló migrációs rendszerei, lassan növekvő, majd megtorpanó bevándorlása és a migráció gazdasági szerepének a tisztázatlansága a további kutatások előtt álló fontos kérdések. Az informális gazdaságban vállalt munkák szerkezete, kiterjedtsége és korlátai, valamint a formális, kváziformális legális migráns munkapiac nagysága, szerkezete, bővülésének lehetőségei és korlátai a munkaerő-migráció előrejelzésének kulcskérdései. Ezeknek a számszerűsítése, egymáshoz való viszonya, finomabb elemzése a migrációkutatás fontos új iránya kell, hogy legyen.

Vizsgálhatjuk a potenciális kibocsátó régiókban a Magyarország felé irányuló migrációs nyomás nagyságát és intenzitását, a lényegi kérdés azonban a hazai gazdaság és munkaerőpiac szerkezete, ami kevés olyan munkahelyet teremtett, ami jelentős növekvő migrációt eredményezhetett. Kérdés, hogy mi várható a jövőben. A tanulmány elején idézett hipotéziseket követve keresünk választ a kérdéseinkre. Azt láthatjuk, hogy Magyarország

még a bevándorlási ciklus korai szakaszában, a migráció kezdeti időszakában van, a társadalmi-gazdasági szerkezet nem teremtett meg tényleges kényszerítő migrációs szükségleteket, miközben a nemzetközi környezetben megfogalmazódik – nagyon elnagyoltan – egy védekező (korporatív) és egy ösztönző (liberális) migrációs rendszer. A gazdasági növekedés alakulása az a meghatározó erő, ami befolyásolná Magyarország migrációjának modelljét. A növekedést, a kvalifikált és a kevésbé kvalifikált migrációt is ösztönző modellt követve gyorsabban növekvő, gazdaságot támogató migrációval számolhatunk. Láttuk, hogy a közép- és kelet-európai országok között is lehetséges ilyen modell. Erre mutat példát a migrációt támogató cseh politika: a politikai döntést a statisztikai nyilvántartások rendbetétele követte, és a migrációs politika támogató hatása a cseh migráció alakulásában is érvényesült (Drbohlav et al., 2009).

Egyes területeken, szakmákban a létező munkaerő-kereslettel a magyar munkaerő kínálata nem esik egybe. A kialakult munkaerőhiány migráns munkaerő-toborzásához vezetett – a határ menti szlovák munkaerő-migrációhoz –, ami arra utal, hogy a magyar munkaerőpiac kereslete meghatározó lehet a migrációs folyamatokban. A migrációs politika követheti, akadályozhatja vagy támogathatja a folyamatokat. Jelenleg, úgy tűnik, ritkán teszi. Nem korlátoz, és nem terel nagy tömegeket az irreguláris foglalkoztatás területére, nem ösztönzi és támogatja a gazdasági növekedést sem. Lassan érlelődik az utóbbi szükségessége. A recesszió, a gazdasági megszorítások sora, a globális válság hatása rövid távon nem ösztönzi a migrációt. Hosszabb távon azonban várható a gazdaság bővülése, s hatására a migrációs folyamatok erősödése. Ez támogató – vagy a jelenleg követett védekező és a hazai viszonyoktól többé-kevésbé független szabályszerűségeket feltételező – politika mellett is végbemehet.

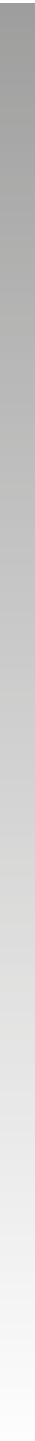
Irodalom

- Abreu, A., Peixoto, J (2008): Portugal. In E. Hönekopp, H. Mattila (eds.): *Permanent or Circular Migration? Policy Choices to Address Demographic Decline and Labour Shortages in Europe*. Budapest, IOM, 183–214. www.iom.hu/PDFs/ARGO_permanent%20or%20circular%20migration.pdf
- Arango, J. (2009): Early-starters and latecomers. Comparing countries of immigration and immigration regimes in Europe. In J. Arango et al.: *Europe: the continent of immigrants. Trends, structures and policy implications. Idea Working Papers*, 13: 28–50. www.idea6fp.uw.edu.pl/pliki/WP13_Europe_continent_of_immigrants.pdf

- Arango, J., Bonifazi, C., Finotelli, C., Peixoto, J., Sabino, C., Strozza, S., Triandafyllidou, A. (2009): The making of an immigration model: inflows, impacts and policies in Southern Europe. *Idea Working Papers*, 9: 1–71. www.idea6fp.uw.edu.pl/pliki/WP_9_Southern_countries_synthesis.pdf
- Baas, T., Brücker, H. (2008): Macroeconomic consequences of migration diversion. A CGE simulation for Germany and the UK. *IAB Discussion Paper*, 3. IAB, Nürnberg.
- Beets, G., Willekens, F. (2009): The global economic crisis and international migration: an uncertain outlook. *Vienna Yearbook of Population Research*, 19–37. http://epub.oeaw.ac.at/0xc1aa500d_0x0022ebdf.pdf
- Bodó J. (2006): *Munkavállalás: itthon vagy külföldön?* Székelyföldi fiatalok külföldi vendégmunka-gyakorlatának társadalmi háttere. Kutatási jelentés, kézirat. Csíkszereda.
- Boeri, T., Brücker, H. (2005): Migration, co-ordination failures and Eu-enlargement. *DIW Discussion Papers*, 481. Berlin.
- Boyd, M. (1989): Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. *International Migration Review*, 23: 638–670.
- Castles, S. (1986): The Guest-Worker in Western Europe – An Obituary. *International Migration Review*, 20: 761–778.
- Csata Zs., Kiss T. (2003): Migrációs potenciál Erdélyben. *Erdélyi Társadalom*, 1 (2): 7–38.
- Demography Report 2008*: Commission staff working document, SEC (2008) 3104 final, Commission of the European Communities, Brussels. http://ec.europa.eu/research/environment/pdf/commission_working_doc.pdf
- Dobson, J., Latham, A., Salt, J. (2009): On the move? Labour migration in times of recession. *Policy Network paper*, www.policy-network.net
- Drbohlav, D., Hárs, Á., Grabowska-Lusińska, I. (eds.) (2009): Experiencing immigration: Comparative analysis of the Czech Republic, Hungary and Poland. *IDEA Working Papers*, 14. www.idea6fp.uw.edu.pl/pliki/WP14_Experiencing_immigration.pdf
- Drbohlav, D., Medová, L. L., Čermák, Z., Janská, E., Čermáková, D., Dzúrová, D. (2009): The Czech Republic: on its way from emigration to immigration country. *IDEA Working Papers*, 11. www.idea6fp.uw.edu.pl/pliki/WP11_Czech_Republic.pdf
- Fassmann, H., Reeger, U. (2008): „Old” immigration countries. Synthesis report. *Idea Working Papers*, 3, www.idea6fp.uw.edu.pl/pliki/WP3_Old_countries_synthesis.pdf

- Fox, J. (2005): *Vándorló nemzet(i) – identitások*. Erdélyi vendégmunkások Magyarországon. Erdély-(de)konstrukciók. Néprajzi Múzeum, PTE Kommunikációs és Médiatudományi Tanszék, Budapest, 103–123.
- Fox, J. (2007): From National Inclusion to Economic Exclusion: Ethnic Hungarian Labour Migration to Hungary. *Nations and Nationalism*, 13 (1): 77–96.
- GKM (2007): *A kis- és középvállalkozások helyzete, 2005–2006*. Éves jelentés. GKM, Budapest.
- Gödri I. (2005): A bevándorlók beilleszkedése – objektív és szubjektív dimenziók. In Tóth P. P., Gödri I.: Bevándorlás és beilleszkedés. *KSH NKI kutatási jelentések* 80, 3: 133–211.
- Hárs Á. (2002): A munkaerő migrációja és az uniós csatlakozás. *KOPINT-DATORG Working Papers* 34, Budapest.
- Hárs Á. (2003): A kedvezménytörvény hatása a magyar munkaerőpiacra. In Örkény A. (szerk.): *Menni vagy maradni?* Kedvezménytörvény és migrációs várakozások. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest, 67–97.
- Hárs Á. (2008): Csatlakozás és családok – a magyar munkaerőpiac és a migráció. In Kolosi T., Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2008*. TÁRKI, Budapest, 108–128.
- Hárs Á, Sik Endre (2009): Hungary. In H. Fassmann, U. Reeger, W. Sievers (eds.): *Statistics and Reality*. IMISCOE Reports. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Juhász J., Csikvári J., Szaitz, M., Makara P. (2006): *Migráció és feketemunka Európában*. (MIGIWE). Kutatásvezető: Juhász J. Zárótanulmány. MTA Földrajztudományi Intézet, Pantha Rhei Bt., Budapest. [www.pantarhei.org.hu/res/Migiwe.pdf](http://pantarhei.org.hu/res/Migiwe.pdf)
- Juhász J., Szaitz M. (2007): *Migráció és feketemunka Európában II*. (MIGIWE II.) Zárótanulmány. MTA Földrajztudományi Intézet, Pantha Rhei Bt., Budapest. <http://pantarhei.org.hu/res/Migiwe2.pdf>
- Kahanec, M., Zimmermann, K. F. (2009): *EU Labour Markets After Post-Enlargement Migration*. Springer, Berlin.
- Kertesi, G., Köllő, J. (2002): Labour demand with heterogeneous labour inputs after the transition in Hungary, 1992–199 – and the potential consequences of the increase of minimum wage in 2001 and 2002. *BWP*, 5, IE-HAS, Budapest.
- Kiss T. (2007): Demográfiai modellek és a migráció. Az erdélyi magyarok vándormozgalma a XX. század utolsó negyedében. *Regio*, 2: 160–188.
- Kőrösi, G. (2005): *Labour market adjustment of Bulgarian, Hungarian and Romanian enterprises*. Manuscript. Budapest.
- KSH (2006): *Nemzetközi vándorlás 1995–2005*. KSH, Budapest
- KSH (2008): *Demográfiai évkönyv, 2007*. KSH, Budapest.

- Maloney, W. F. (2004): Informality revisited. *World Development*, 32 (7): 1159–1178.
- OECD (2008): *A Profile of Immigrant Populations in the 21st Century: Data from OECD Countries*. OECD, Paris. Elérhető online adatok: <http://titania.sourceoecd.org/vl=9304768/cl=15/nw=1/rpsv/cw/vhosts/oecdthemes/99980142/v2008n1/contp1-1.htm>
- OECD Employment Outlook 2006*: Directorate for Employment, Labour and Social Affairs. OECD, Paris. www.oecd.org/document/50/0,3343,en_2649_33927_36261286_1_1_1_1,00.html
- OECD Migration Outlook 2009*: Directorate for Employment, Labour and Social Affairs. OECD, Paris. www.oecd.org/document/4/0,3343,en_2649_33931_43009971_1_1_1_1,00.html
- Pulay, G. (2005) A vendégmunka mint éleforma. Széki építőmunkások Budapesten. In Fleischmidt M. (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók*. Néprajzi Múzeum, PTE Kommunikációs és Médiatudományi Tanszék, Budapest.
- Reyneri, E. (2008): Italy. In E. Hönekopp, H. Mattila (eds.): *Permanent or circular migration*. Policy Choices to Address Demographic Decline and Labour Shortages in Europe. IOM, Budapest, 109–148. www.iom.hu/PDFs/ARGO_permanent%20or%20circular%20migration.pdf
- Stark, O. (1991): *The Migration of Labor*. Basil Blackwell, Cambridge.
- Tamas, K, Münz, R, Hönekopp, E. (2006): *Labour Migrants Unbound? EU Enlargement, Transitional Measures and Labour Market Effects*. Institute for Futures Studies, Stockholm.
- Tóth P. P., Gödri I. (2005): Bevándorlás és beilleszkedés. *KSH NKI kutatási jelentések* 80, 3: 33–213.
- Wallace, C., Stola, D. (eds.) (2001): *Patterns of migration in Central Europe*. Palygrave, Basingstoke.

2. rész

HATÁRON TÚLIAK

HAZATÉRŐ IDEGENEK

Az etnikai migráció formái, okai és hatásai a Kárpát-medencében

FEISCHMIDT MARGIT ÉS ZAKARIÁS ILDIKÓ

Magyarország állampolgárainak és lakóinak számottevő része – a 2001-es népszámlálás szerint 2,4 százaléka – a környező országok valamelyikében született. A bevándorlási és munkavállalási statisztikák is azt mutatják, hogy az ezekből az országokból érkezők alkotják a migránsok többségét.¹ Tanulmányunkban a magyar kulturális kötődésű Kárpát-medencei népességnek a szomszédos országok és Magyarország közötti mozgását, e migráció okait, formáit és hatásait tekintjük át – a kibocsátó és a befogadó társadalmak szempontjából egyaránt. A Magyarország – mint nemzetállam – és a magyar nyelvű kisebbségi közösségek együttese – mint a diaszpóra – közötti vándormozgalmat kutatók az etnikai migráció fogalmával írták le, ekként pedig azzal a népmozgással hasonlítható össze, amely a kelet-európai német szórványokat Németországgal, a Dél- és Közép-Amerikában élő hispánokat Spanyolországgal, elsősorban Ázsiában, de a világ különböző részeiben élő kínaiakat, tajvaniakat és japánokat az ázsiai anyaországgal köti össze. Szintén idetartozó sajátos példa Izrael, melynek legújabb kori teljes betelepülése mögött a diaszpóra „hazavándorlása” áll.

A szakirodalom az etnikai migráció három típusáról beszél, nagyjából aszerint, hogy az értelmező mely kiváltó okra helyezi a hangsúlyt. Az első megközelítés úgy tekinti, hogy az etnikai migráció elsősorban a célország – „anyaország” – kulturális vonzása következtében jön létre, az állam, annak nemzeti identitáspolitikája fedezi fel és vonzza „haza” a diaszpórában élő nemzettársakat (*return migration*). A második értelmezés szerint a motiváció alapvetően gazdasági, vagyis munkaerő-fölösleggel rendelkező és munkaerő-hiánnyal küzdő gazdaságok között történik az elmozdulás, a nyelvi és/vagy kulturális azonosság pedig úgy játszik szerepet, mint szimbolikus vagy társadalmi tőke, amely csökkenti a migráció és az integráció költségeit. Ezért választják a migránsok sok hasonló

¹ Lásd erről részletesebben Hárs Ágnes elemzését kötetünkben.

gazdasági paraméterrel rendelkező ország közül az „anyaországot” migrációs célpontként. Mindkettő különbözik az etnikai migrációnak attól a harmadik magyarázatától, amely a kibocsátó társadalom ún. push-faktorai között kereste az etnikai – kisebbségi – státusz jelentőségét, vagyis a többségi diszkrimináció, avagy – egy újabb keletű értelmezés szerint – a kisebbség integrálatlansága az oka annak, hogy egy kisebbség tagjai máshol próbálnak boldogulni.

Tanulmányunkban négy alfejezetben foglaljuk össze azt, amit mások és saját kutatásaink nyomán az etnikai migrációról tudunk: (1) Anyaországok és „hazatérő migránsok” – nemzetközi kitekintés; (2) Az „ambivalens anyaország”: migráció- és nemzetpolitika Magyarországon; (3) Menekült, vendégmunkás vagy távoli rokon? Az etnikai migráció társadalmi és gazdasági okai; (4) „Otthonról haza?” – a migráció formái és hatásai a Kárpát-medencében.

Először az etnikai migráció politikai pull-modelljét vizsgáljuk. A téma nemzetközi irodalmára támaszkodva vázoljuk fel néhány ország esetében a nemzetpolitika és a migrációs politika viszonyát, valamint a migrációs politika és a megvalósuló mozgások kapcsolatát; a második alfejezetben pedig részletesen elemezzük ugyanezt a magyarországi etnikai migráció esetében. Itt azt az állítást fogalmazzuk meg, hogy a magyarországi etnikai migrációs politika szelekciós elveket alkalmaz ugyan, mégis alárendelődik a nemzetpolitikai céloknak, migrációt generáló hatása – részben ebből adódóan – másodlagos.

A harmadik alfejezetben az etnikai migráció politikai push-modelljét és azt felváltó gazdasági magyarázatokat tárgyaljuk magyarországi kontextusban. A többségi diszkrimináció vagy a kisebbségi integrálatlanság modellje, amely szerint az etnicitás mint kisebbségi státusz közvetlen kiváltó oka az elmozdulásnak, a különböző kisebbségi magyar társadalmakban eltérő időben és mértékben releváns lehetett az 1980–90-es években; napjaink migrációs folyamatainak viszont már leginkább a gazdasági tényezők, a társadalmi mobilitás perspektívái szabnak keretet. Ezekben a folyamatokban az etnicitás mint a migránsok egy része számára rendelkezésre álló és konvertálható kulturális, társadalmi és szimbolikus tőke működik.

A tanulmány negyedik alfejezetében a szomszédos országokból Magyarország felé irányuló migráció társadalmi kontextusának időbeli változásait és a migráció különböző formáit tekintjük át, azt szemlélítve, hogy a vándorlásnak a konténertársadalom modelljén alapuló elképzelése egyre kevésbé alkalmas a migrációs jelenségek értelmezésére.

Tanulmányunk mindenekelőtt szakirodalmi összefoglaló. Az a szándék vezérelt minket, hogy olyan területek eredményeit olvassuk egymásba, amelyek az esetek többségében nem kommunikálnak egymással: pél-

dául a célországban végzeteket a kibocsátó országokban végzettekkel, kvantitatív, statisztikai vagy demográfiai elemzéseket kvalitatív, interjúk, etnográfiai vizsgálatok tapasztalataival, miközben mindvégig egy kritikai és komparatív szemléletet próbálunk megvalósítani.²

Anyaországok és „hazatérő migránsok” – nemzetközi kitekintés

Az etnikai migráció vagy „hazatérő migráció” (*ethnic return migration, homecoming migration*) eddigi egyik legjelentősebb áttekintését Christian Joppke adta, *Selecting by Origin* című könyvében (Joppke, 2005). Állítása szerint a nemzetállamokból álló világ rendje úgy tud fennmaradni, ha a nemzetállamok korlátozzák a személyek szabad mozgását, lakóhely-változtatását. Ez egyes értelmezők szerint sérti az univerzális szabadságjogokat, mások szükségszerűnek tartják. A korlátozás, illetve a szelekció elveit a bevándorláspolitikák határozzák meg, amelyekben univerzalisztikus és partikularisztikus elemek keverednek egymással. A liberális megközelítés csak univerzális elveket tesz lehetővé, amelyek alapján ki lehet választani a letelepedésre vagy honosításra érdemes migránsokat; a nemzeti elv alapján azokat választják ki, akik révén bizonyos értékek, hitek, kulturális jellemzők reprodukciója nagyobb valószínűséggel biztosítható. Ha egy ország jelentős, azonos nyelvet beszélő vagy azonos kulturális mintákat követő diaszpórával rendelkezik, annak eldöntése, hogy az állam miként viszonyul az idegen állampolgárságú nemzettársakhoz (*co-ethnic*, de nincsen magyar megfelelője), a nemzet határaitól való döntést foglalja magában. Vagyis, mint Rogers Brubaker néhány kelet-közép-európai országban zajló migrációs folyamatok etnikai szempontú elemzése kapcsán leszögezi, az etnikai preferencia migrációpolitikai alkalmazása valójában egy nemzet-definíciós tett (Brubaker, 1998).

Az etnikai migráció nemzetközi irodalmában két országot tárgyalnak kiemelten: Németországot és Izraelt. Németországban 1946 és 1951 között 12 millió német nemzetiségű személyt honosítottak vissza, akik nemcsak az ország újjáépítésében töltöttek be nagyon fontos szerepet. Daniel Levy hívja fel rá a figyelmünket, hogy a kérdésnek milyen jelentős szimbolikus szerep jutott: a *Vertriebene*, a szülőföldjükről elűldözött kelet-európai német közösségek befogadása és áldozatként való felmutatása hozzájárult a német nemzet romokban heverő önképének rehabilitálásához, a náciz-

² Mindkét szerzőnek volt korábbi empirikus munkája ezen a területen, amire természetesen támaszkodunk (Feischmidt, 2005; Brubaker et al., 2006; Zakariás, 2008).

mustól való eloldozásához (Levy, 2002). 1950 és 1987 között további 1,4 millió visszahonosodót – *Aussiedlert* – fogadtak be a Német Szövetségi Köztársaságba, majd az 1988-as liberalizálódást követően 1997-ig még 2,2 millió személy érkezett. Utóbbiak között már sokan voltak olyanok, akiket csak ez a konjunktúra tett németté, nem akarván észrevenni, hogy a távoli, etnikai származásnál valóságosabb nyelvi, kulturális kötődéseik vannak, amelyek ráadásul paradox módon felerősödnek a Németországba való bevándorlás után. A volt Szovjetunió területéről érkező *Spätaussiedlerek* orosz etnikai szervezeteket hoztak létre, orosz nyelvű médiát, vagyis egy új kisebbség intézményi alapjait teremtették meg. 2002-ben a *Spätaussiedlerek* 22 százaléka vallotta csak magát németnek. Németország és Izrael diaszpórapolitikája sok szempontból hasonló, van azonban egy lényeges különbség is köztük: míg a németek „hazatelepülése” az utóbbi években szigorodott, és lassan érvényét veszítette, Izraelben stabilan fennmaradni látszik, mégpedig a nemzet vallási, nem területi alapú értelmezésével együtt. További különbség, hogy míg Izrael esetében a nemzet konstitúciója szempontjából meghatározó jelenségről van szó, Németországban a német származásúak bevándorolása egy időszakos, ha éppen periferikusnak nem is mondható jelensége volt a nemzetépítésnek (Joppke, 2005: 162).

Egy közelmúltban megjelent könyv szerkesztői és szerzői mellett érvelnek, hogy a Szovjetunió szétesésével létrejött orosz diaszpóra migrációs mozgásai sok tekintetben hasonlítanak a német és az izraeli példához (Münz és Ohliger, 2005). A zsidókkal ellentétben azonban történeti értelemben a kelet-közép-európai országokban élő német csoportok és az oroszok korábbi birodalmak – a cári Oroszország, a Habsburg Birodalom, illetve a Német Birodalom – privilegizált, kvázi gyarmatosító szerepet betöltő csoportjai voltak. Helyzetük az első és a második világháborút, majd a Szovjetunió szétesését követően változott meg radikálisan, az üldöztetés – megsemmisítés, kitelepítés – és a történelmi traumák sorsuk részévé váltak. Ezek elől menekülve a németek többsége az elmúlt ötven évben repatriált, „hazatért” vagy „visszatelepedett”; az oroszok leginkább a közép-ázsiai országokban és Kazahsztánban tették ugyanezt, viszont a balti országokban, Ukrajnában, Belorussziában nem.

Még kevésbé meghatározó, de kétségtelenül fennáll s másmilyen az etnikai migráció Spanyolország, illetve Portugália volt dél- és közép-amerikai gyarmataival való viszonyában. Spanyolország 2005-ben nyilvántartott 4,8 millió bevándorlója közül 560 ezer Latin-Amerikából származik, és spanyol az első nyelve. Előnyben részesítik ugyan e populáció bevándorlását másokhoz képest, de ennek mindenekelőtt gazdasági oka van, és ha van is a preferenciáknak kulturális dimenziója, az a nyelvi közösségre irányul, nem feltételez semmiféle etnikai azonosságot a latin-amerikaiak és a spanyolok között. E kötelékek újrafelfedezése a Franco-diktatúra időszaká-

hoz köthető, amikor az állami vezetők az ország Európán belüli izolációját a volt gyarmatok irányába történő nyitással igyekezett kompenzálni. Olaszországban nem vált fontossá a diaszpóra mint munkaerő-piaci tartalék, noha a főképp kelet-európai országokból származó bevándorlók nagy száma jelezte, hogy az olasz gazdaságnak új munkaerőre van szüksége. Pedig a diaszpóra anyaországhoz való viszonya politikai kérdésként jelen van az olasz nyilvánosságban, például a politikai választójognak rájuk való kiterjesztésén keresztül.

Az etnikai hazatérő migráció (*ethnic return migration*) még inkább eltérő típusa alakult ki bizonyos ázsiai országok és a diaszpórájuk viszonyában. A migrációpolitikában érvényesülő etnikai szelekciós elv mögött az európai kulturális motivációktól erősen eltérő, elsősorban gazdasági motivációk állnak. Tajvanon, Koreában és Kínában a távoli nemzettársak hazavándorlását gazdasági megfontolásból támogatják, abban a reményben, hogy befektetéseikkel, az általuk „hazavitt” gazdasági és kulturális tőkével hozzájárulhatnak az ország gazdasági fellendüléséhez. Tajvanon, Koreában a magasan képzett „hazatérő” a gyors honosítási eljáráson felül egyéb támogatásokban is részesül. Nem úgy Japánban, amely viszont alacsonyan képzett vagy képzetlen munkaerő utáni igényét igyekszik a diaszpórából pótolni olyanokkal, akik könnyebben integrálhatók, mint a nagyon más kultúrájú bevándorlók (Skrentny et al., 2007).

Christian Joppke a nemzetállamok szerepét az etnikai migráció generálásában és fenntartásában a külföldön élő nemzettársak (*co-ethnics*) irányába megvalósuló etnikai elvekben látja megtestesülni, amelyek működését szerinte négy dimenzióban érdemes vizsgálni: (1) a megkülönböztetés irányai, (2) a megkülönböztetés igazolása, (3) szelekciós mechanizmusok és törvényi feltételek, valamint (4) a szelektív befogadás nyomában létrejövő társadalmi nyomás és konfliktusok típusai szerint (Joppke, 2005).

A megkülönböztetés lehet negatív, ekkor bizonyos csoportok kizárásáról szól, és lehet pozitív, ami bizonyos bevándorló csoportokkal szembeni megkülönböztetett eljárást jelent. Ilyen privilegizált csoport Izrael számára a zsidó diaszpóra, Németország számára a kelet-európai német szórványok, Spanyolország számára a dél- és közép-amerikai hispánok stb. A megkülönböztetés indoklása ugyancsak kétféle lehet: vagy a befogadó ország érdekeit fejezi ki közvetlenül, vagy a diaszpórában élők érdekeit, legalábbis diszkurzív szinten. Az első értelmében az anyaország migrációpolitikája az asszimilációra alkalmasabb, és ezért vélhetően a nagyobb lojalitású csoportokat választja ki, vagyis azokat, amelyek kulturálisan vagy nyelvi szempontból közelebb állnak a befogadó társadalomhoz. Ennek a típusnak egyik aloslata olyan pán-etnikus közösségre való hivatkozás, amelynek előzményei a gyarmatosításra nyúlnak vissza (pl. Spanyolország és a spanyol nyelvű latin-amerikai országok állampolgárainak viszonya). Egy

másik esete a közös gyarmati múltra való hivatkozás, aminek alapján például Nagy-Britannia és Franciaország favorizálta a volt gyarmataitól való munkaerő-bevándorlást. Bár máshol sem független a politikai retorika a gazdasági érvektől, vannak esetek, amelyekben az etnikai migrációs politika deklarált módon elsődlegesen gazdasági érdekeket szolgál, mint a fent említett ázsiai országok esetében.

A másik érvelés abból a feltételezésből indul ki – és idetartozik a német, az izraeli és bizonyos értelemben a magyar eset is –, hogy a külföldön élő nemzettársak (*co-ethnics*) olyan jogfosztottságnak, illetve hátrányos megkülönböztetésnek vannak kitéve, amellyel szemben megvédeni őket a nemzetállamnak morális-történelmi felelőssége van. Ez a diskurzus legalább annyira szolgált a befogadó társadalom meggyőzésére és a befogadás utólagos legitimálására, mint a befogadásra érdemesek kiválasztására. Ami végül a kiválasztás mechanizmusát illeti: bizonyos migrációs politikák állampolgárság vagy lakóhely, mások az etnikai azonosság – a bevándorlók etnikai önbesorolása vagy nyelvtudása – alapján válogatnak.

Az etnikai migrációt – mint mindenféle tömeges bevándorlást – a befogadó társadalom ellenállása, illetve konfliktusok kísérik. Ezek egyrészt az etnikai elv által privilegizált és a privilégiumok nélküli bevándorló csoportok között, másrészt a diszkriminációnak kitett hazai kisebbségek és a náluk magasabbra értékelt bevándorlók között alakulnak ki. Különösen erős a konfliktuspotenciál akkor, ha az állam a bevándorlás tényét egyenesen tagadja, „hazatérő nemzettársakról” beszél, akiket azonnal politikai jogokhoz juttat, miközben az őshonos vagy több nemzedék óta bevándorolt kisebbségek tagjai nem részesülnek ugyanazokból a politikai jogokból (pl. az állampolgárságból). A konfliktusok másik része a liberális elveket és az univerzális jogokat védő nemzetközi intézmények hatására jön létre, amit olykor a hazai közvélemény xenofób része is támogat.

Joppke – elsősorban a német és az izraeli példán nyugvó – modelljéhez a magyart az teszi hasonlatossá, hogy a határon túli magyarokra irányuló migrációs politika itt is a nemzetpolitika függvényében, sőt (mint majd részletesen kifejtjük) annak alárendelten alakul. Van azonban egy lényeges különbség is ahhoz képest, éspedig az, hogy a magyar esetben erős és népes kisebbségi közösségekkel kell számolni, akiknek van saját képviseleti rendszerük, vannak intézményeik és legfőképp e közösségek megtartásában és reprodukciójában érdekelt identitáspolitikájuk. Ez tehát a második reláció, amit a politika szférájában figyelembe kell vennünk. Magyarországnak mint anyaországnak egyfelől a migrációs szándékokhoz és immigrációs igényekhez képest, másfelől a helyben maradó, kisebbségi státuszban élők képviseletét ellátó szervezetekkel való viszonyban – oda- és visszahatásban – lehet saját etnikai migrációs politikáját alakítania. A kétféle elkötelezettség egymásnak logikailag is ellentmond.

Az „ambivalens anyaország”: migráció- és nemzetpolitika Magyarországon

Ha a hatályos magyar törvényeket nézzük, Magyarország és a magyar diaszpóra viszonyát meghatározó legfontosabb elvet az alkotmány rögzíti. A Magyar Köztársaság alkotmánya 6. §-ának (3) bekezdése szerint: *„A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.”* Ez megkülönböztetett státuszt jelent a határon túli magyarok számára mindaddig, amíg kisebbségi közösségeikben, vagyis szülőföldjükön élnek. A nem magyar állampolgárságú, magát magyar nemzetiségűnek valló személyek jogairól a 2001-ben elfogadott kedvezménytörvény rendelkezik, amely az ún. nemzeti igazolvánnyal rendelkezőket bizonyos kedvezményekhez juttatja a magyar állam területén.

A letelepedés vagy tartós magyarországi tartózkodás szándékával az országba érkező határon túli magyarokat a magyar jogrend alapvetően külföldi állampolgárokként kezeli. Megköveteli tőlük az önellátást mind a jövedelem, mind a lakás tekintetében, külön engedélyhez köti a munkavállalást, és fenntartja az egészségügyi kizáró okokat, tehát az üzenete az, hogy a bevándorlási politika továbbra is „haszonelvű”. *„A Magyar Köztársaság annak áll nyitva, akire a hazai munkaerőpiacon szükség van (vagy aki vállalkozó) –, illetve annak, akit az országnak a család egységének a tisztelete miatt be kell fogadnia. Vagyis az jöhet, aki a már itt élők jóléti szintjét nem fenyegeti”* (Nagy, 2004: o. n.). A bevándorlás és még inkább a honosítás terén vannak azonban olyan speciális kedvezmények, amelyek a magyar nemzetiségüket megvalló és magyar állampolgár felmenővel rendelkező kérvényezők esetében gyorsabb, illetve egyszerűbb eljárást tesznek lehetővé az állampolgársági törvény szerint. A kedvezményes honosítás esetében nincs előírva, hogy a bevándorlási/letelepedési engedéllyel rendelkező igénylőnek a kérelem benyújtását megelőzően mennyi ideje kell Magyarországon élnie. Ehhez járulnak azok az előnyök, amelyekhez az érintettek nem az államtól közvetlenül, de a bevándorlók társadalmi és kulturális beágyazottságának következtében jutnak (nyelvismeret, „szívességi lakáshasználat” stb.).

Ez ellentmondásokkal terhelt helyzet, amely az emberi jogokról szóló egyezmények szerinti „semlegesség elvéhez” képest mégis bizonyos külföldieket preferál másokhoz képest. De ugyanakkor a nemzeti elvhez sem teljesen következetes, hiszen a határon túli magyarokkal szemben felfüggeszti a szülőföldjükön alkalmazott kedvezményeket a bevándorlás pillanatában (a nemzeti igazolványt például vissza kell szolgáltatni, az egyidejűleg a tartózkodási engedéllyel nem használható). Ezzel a rendszerrel

szemben Tóth Judit – egy átfogó kutatást lezáró 2000-es írásában – a következő kritikát fogalmazta meg:

„Miközben hatalmas jogalkotási munka kezdődött a jogállamiság és az európai integráció programjának megvalósítására, a diaszpóra jogállásának autonóm, nemzetközi kötelezettségektől független, szuverén szabályozása csak rendkívül részlegesen sikerült. Ebben nagy szerepe volt az eddig mellőzött politikai vitáknak, a társadalmi nyilvánosság kizárásának és annak, hogy nincsenek nemzetközi minták, legfeljebb részlegesen nemzeti minták vannak, amelyek viszont mechanikusan nem követhetők. Így nincs más hátra, mint lefolytatni a tisztázó vitákat, például a nemzeti szolidaritásról, összetartozásról, és megalkotni a nemzetközi jog által szabadon hagyott mozgástérben a diaszpóra jogi hátrányait mérsékelő, az egyenjogúsítást szolgáló szabályokat a diaszpóra különböző csoportjai számára, még akkor is, ha a politikai konszenzus alapja a szülőföldön boldogulás és megmaradás elve.” (Tóth, 2000: 217)

Tóth Judittal együtt magunk is úgy látjuk, hogy pontosan a korábban már felvillantott, alább még részletesebben elemzendő ambivalenciák miatt Magyarországon a diaszpóra és a migráció viszonyát, még inkább a magyar államnak e viszonyhoz való hozzáállását tabuk övezik. Vagy egyáltalán nem beszélnek róla, vagy ha igen, akkor is sok a szándékos kódosítás. Volt azonban az elmúlt években három olyan vita, amelyek többé vagy kevésbé célzatosan érintették ezt a kérdést. A következőkben ezek témánk számára releváns állításait és érveit szeretnénk megidézni azzal a céllal, hogy a fejezet bevezetőjében felvillantott relációkat közelebbről megvilágítsuk.

1997-ben a migrációs politika elveiről folyó vita hozta szóba az etnikai preferencia kérdését. A magyarországi migrációs politika öt alapelvét nevesíti Nagy Boldizsár: (1) a szolidaritás és nemzetközi tehermegosztás elve, (2) a történelembe vetettség elve, (3) a nemzet iránti felelősség elve, (4) a hosszú távú makrogazdasági hasznosság elve és (5) a jogtisztelet elve (Nagy, 1997). Közülük kettő is érinti a határon túli magyarok Magyarországra való bevándorlását. Nagy Boldizsár akkor ott úgy foglalt állást, hogy a határon túli magyarokkal kapcsolatos migrációs politika vezérelve a nemzet iránti felelősség kell, hogy legyen.³

Más megközelítések inkább a nemzeti érdekeknek rendelnék alá a magyar diaszpórára irányuló migrációs politikát, megértéssel viseltetve az elvándorlókkal szemben – ennek ugyanis e megközelítés szerint változat-

³ Nagy Boldizsár írja: „Ha az anyaország álláspontja az, hogy a kisebbségek helyben maradása az elsődleges cél, akkor nem szabad túl kecsegtető kedvezményeket kínálni, mert azok pótcselekvésként megvalósuló átköltözésre készíthetnek azokat, akik a könnyű átköltözés perspektívája híján otthon vívnának ki maguknak élhető életet” (Nagy, 1997: 172).

lanul a kisebbségekkel kapcsolatos ellenséges politika, a többségnek a magyartól nagyban eltérő kultúrája, valamint a már korábban elvándoroltak vonzása az oka.⁴

Úgy tűnt, hogy a diskurzusban konszenzus van abban, hogy a magyar nemzetiségű bevándorlók, az etnikai migráció támogatása a nemzetpolitika összefüggésében képzelhető el, ami pedig egy magasabb rendű célnak, a magyar kisebbségi közösségek fennmaradásának van alárendelve. A magyar nemzet Kárpát-medencei jelenlétének fenntartása – implicite – fontosabb feladata a magyar államnak, mint egy proaktív migrációs politikával előállítható migrációs hozam, a maga társadalmi kockázataival és lehetséges gazdasági hasznával együtt. Az, hogy a két kérdés miként függ össze, a határon túli magyarok jogállásáról szóló ún. státusztörvény, majd a kettős állampolgárságról rendezett népszavazás vitája során mutatkozott meg.

A 2001. évi LXI. törvény, amely a szomszédos országokban élő magyarokat megillető jogokról szól, valójában nem jogokat, státuszt deklarál, hanem bizonyos kedvezményeket. Ezek elsődlegesen a magyar identitás megőrzését és a Magyarországgal való kapcsolattartást voltak hivatottak elősegíteni, másodlagosan a nemzeti igazolvány tulajdonosait – egy évente három hónapra igénybe vehető kedvezményes munkavállalási engedéllyel – a magyar legális munkaerőpiacra bevonni.⁵ A törvényalkotók elsősorban szimbolikus vagy identitáspolitikai célokat tartottak szem előtt, másodsorban azt remélték, hogy a legalizálás könnyebb útja hozzájárulhat a fekete,

⁴ Tóth Pál Péter szerint „*sem bátorítani, sem ösztönözni nem szabad a környező országokban élő magyar származásúak vándormozgalmát, illetve Magyarországra való áttelepülésüket. Támogatni elsősorban az otthon maradást kell, de a bevándorlási kérelmet elutasítani sem lehet*” (Tóth, 1999: o. n.).

⁵ A Magyarországra irányuló migrációs hajlandóság a Kárpát-medencei magyar közösségekben – az ún. „nyers migrációs potenciál” tükrében ugyan magasnak bizonyult, a Kárpát-medencei magyarok kb. 40%-a válaszolta azt, hogy tervez rövid, negyede hosszú távú munkavállalást Magyarországon, és közel 20%-uk szeretett volna bevándorolni (Sik és Örkény, 2003). A kutatás azonban tovább árnyalta a képet: „*A kedvezménytörvény adminisztratív korlátozó kereteit is tudomásul vevő, azaz valós munkavállalási szándékkal érkezők 226 ezren lehetnek, ami a 15–24 éves magyar foglalkoztatottak 6 százalékának veszélyezteteti munkahelyét. A teljes foglalkoztatott állományra vetítve a növekedés 6 százalék*” (Hárs, 2003: 71). Hárs Ágnes szerint a két megközelítésben elvégzett összehasonlítás – bérvárakozások és keresett foglalkozás – alapján tovább szűkíthető azok köre, akik valóban potenciális munkavállalók. Hárs arra a következtetésre jut, hogy „*a Kárpát-medencei magyarok nem tekinthetők a magyar munkaerőpiac integráns részének, várakozásaik inkább marginális pozícióra utalnak. (...) nem jelentenek nagy tömegű olcsó munkaerő-kínálatot a hazai munkaerőpiacon, rezervációs béreik pedig azt mutatják, hogy nem kell számottevő lefele irányuló bérnyomásra számítaniunk. Az adott szakma- és bérstruktúra mellett a munkaerő-kínálat nagy része várhatóan nem lép be a magyar munkaerőpiacra*” (Hárs, 2003: 97).

időszakos munkavállalás kifehéritéséhez. Sem egyik, sem másik prognózis nem vált valóra. A kiváltott „magyarigazolványok” száma jelentős volt ugyan, de alatta maradt a várakozásoknak. A munkavállalási adatokban sem tükröződött a kedvezmény, a munkavállalási engedéllyel rendelkező külföldi munkavállalók száma nőtt ugyan a 2001–2004 közötti időszakban,⁶ de nem érte el azt a szintet, amit a migrációspotenciál-vizsgálatokra alapozva a közbeszédben prognosztizáltak.

A politikai vita a migráns munkaerő mennyiségére és ideológiai státuszára vonatkozott (integráns részei-e – még a bevándorlás előtt – a magyar munkaerőpiacnak vagy annak pótlólagos forrásai), de minden oldalról reflektálatlanul hagyta azt aényt, hogy a három hónapos klauzúra csak az igen alacsony presztízssűnek számító szezonális munka piacát nyitja meg a bevándorlók előtt: az építőipart, a mezőgazdasági idénymunkát, a háztartást és az otthoni betegellátást. Jellemző módon olyan területeket, amelyeket általában a fekete munkavállalás jellemez Magyarországon. A törvényről szóló vita két irányból is azt a képzetet erősítette, hogy a határon túli „státuszmagyarok” ezzel a munkaerő-piaci szegmenssel azonosak. Azért hívja a törvényt Melegh Attila nagyon találóan „cselédttörvénynek”, mert *„a 19. századi cselédttörvényhez hasonlóan rendezi az áldatlan körülmények között alkalmazott munkások »státusát« és az egyenlőtlen viszony intézményesítését”* (Melegh, 2002: 128).

A státusztörvényt követően egy újabb nemzeti identitáspolitikai esemény, a Magyarok Világszövetsége által kezdeményezett kettős állampolgárságról szóló népszavazás teremtett újra olyan helyzetet, amelyben a magyar identitású külföldi állampolgárságú személyek Magyarországhoz való viszonya, szabad munkahely- és lakóhely-változtatásuk tematizálódott. A népszavazás sikeressége arra kötelezte volna a magyar parlamentet, hogy törvényt alkosson: a külföldön élő magyar nemzetiségű személyek önként és alanyi jogon, lakóhelyüket meg nem változtatva kapjanak magyar állampolgárságot, ami sok értelmező szerint több millió potenciális munkavállaló és szavazó lehetőségét teremthette volna meg.

A kettős állampolgárságról szóló népszavazás társadalmi vitáját két „nagy” diskurzus határozta meg: az egyik egy szélsőjobboldalnak indult majd az egész jobboldal által átvett nacionalista diskurzus volt, amelyet ideologikus tartalmán túl a moralizálás, a historizmus és az érzelmi túlfűtöttség jellemezett. A másik egy, az előzővel szemben megfogalmazó-

⁶ A Foglalkoztatási Hivatal 2002-es adatai azt mutatták, hogy az év első felében ugyanannyi munkavállalási engedélyt adtak ki (22 820), mint a korábbi év hasonló időszakában. A kiadott munkavállalási engedélyk és az engedélyezett hosszabbítások száma 2001-ben összesen 47 269, 2002-ben 49 779, 2003-ban 57 383 (KSH, 2006).

dó, saját nyelvezetét és érveit sokáig kereső beszédmód, amely végül az emocionalitással a vélt gazdasági racionalitást, a magyar állampolgároknak a környező országok polgáraihoz képest viszonylagos jólétét állította szembe. Örkény Antal és Sik Endre erre a jelenségre,⁷ kritikai módon, a jóléti sovinizmus fogalmat használta. Meglátásunk szerint a nacionalista diskurzussal szemben a kormánypártoknak, különösen a nagyobbik kormánypártnak sikerült egy idegengyűlölő, xenofób kampányt megfogalmaznia, a társadalomban jelen lévő félelemre és idegenellenességre hangszerelni, noha a gazdasági élet aktorai között voltak olyanok, akik annak a meggyőződésüknek adtak hangot, hogy a magyar gazdaságnak szüksége van munkaerőimportra.⁸

Voltak olyan társadalomkutatók is, akik belátták, hogy az állampolgárság migrációs és szociális következményei nem azonnaliak, sőt nem is vonzzák feltétlenül egymást. Szarka László még egyértelműben elválasztotta a két kérdést (miközben maga egy speciális – külhoni – állampolgársági forma mellett tört lándzsát). Mint ahogyan a státusztörvény is mutatta, a mozgás formáit, kérdéseit a határon túli magyar közösségek és Magyarország között nem érinti az állampolgárság kérdése.

Más pozícióban található, másfajta virtuális közösséget alkotnak azok, akik a hét kisebbségi magyar közösségből települnek Magyarországra. Vagy ahogy ők mondják, Erdélyből »kijönnek« vagy hazajönnek, Szlovákiából, Vajdaságból »átjönnek«, Burgenlandból, Muravidékről »átjárnak« Magyarországra.” (Szarka, 2004: o. n.)

Az etnikai jellegű migráció az elmúlt húsz évben sohasem vált önmagában fontossá Magyarországon, annyira biztosan nem, hogy a kérdéssel kapcsolatban nyílt társadalmi vitára kerüljön sor, amely során rögzíteni lehetett volna a legfontosabb politikai elveket. Az esetek többségében a nemzet, illetve a határon túli magyar közösségek státuszának újratár-

⁷ „A végén mindenki rosszul érzi magát” – Örkény Antal és Sik Endre szociológusok az állampolgársági népszavazásról (*Magyar Narancs*, 2004. november 18.)

⁸ „Magyarország is elérte azt a stádiumot, amikor két vetületben is munkaerő-gondjai vannak, egyrészt a strukturális munkaerőhiány, másrészt az ezzel szorosan összefüggő területi eloszlás miatt. Az MKIK évek óta figyelmeztet arra, hogy az alacsony aktivitási ráta, a szakképzés és a felsőoktatás, valamint a gazdaság igényei között alig javul az összhang, a szakképzett, minőségi munkaerő hiánya fékezi a gazdaság növekedését. Ezért a magyar gazdaság növekedéséhez szükség van külföldi munkavállalókra. Szerencsés helyzetben van a magyar gazdaság, hogy e munkaerőhiányt nem idegen nyelvű és kultúrájú munkavállalókkal kell pótolnia. Veszélyt jelent ugyanakkor, hogy a kettős állampolgársággal a bevándorlás nem szakmai, képzettségi, hanem attól független nemzetiségi szempontok alapján nyitja meg a bevándorlás és a letelepedés kapuit” (Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, 2004).

gyalásai hozták – másodlagosan vagy érintőlegesen – szóba a migrációt. Ez a követő jellegű és ambivalens politika biztosan nem diktálja, még csak nem is formálja erőteljesen a Kárpát-medencéből Magyarországra irányuló migrációs trendeket. Ami a vonzó hatást kifejti, elsősorban gazdasági faktorok – a lehetőségek a munkaerőpiacon – és társadalmi kapcsolatok, illetve az a szimbolikus tőke, amivel a magyarországi „erdélyiek”, „felvidékiek”, „kárpátaljaiak” rendelkeznek a befogadó társadalom egy részének megítélésében. Mint ahogyan az, ami visszatartja őket, sem egy egyértelműen elutasító, etnikai bevándorlást fékező-gátló politika, hanem a magyar munkaerőpiac igen korlátozott befogadóképessége, valamint a társadalom másik részének gazdasági frusztrációi által támogatott idegenellenessége.

A helyzetre mégis nagyon jellemzőnek gondoljuk azt a diszkrepanciát, ami a magyarországi kettős állampolgárságról szóló vita és más európai országokban az utóbbi években lefolytatott állampolgársági viták között feszül. Másutt ugyanis a kettős állampolgárság intézményét a migrációs politika kényszerítette ki: a bevándorlók integrációs esélyeit hivatott növelni, a bennszülöttek („régí állampolgárok”) és a bevándorlók („új állampolgárok”) teljes jogegyenlőségét megteremteni. A magyarországi viszont a nemzet politikai, állampolgárság szerinti megosztottságát – magyar állampolgárokra és külföldi állampolgárokra – lett volna hivatott orvosolni a magyar állampolgárság kiterjesztett fogalma révén. Különösen érdekes éppen ezért a német példával való összehasonlítás. A magyar kezdeményezés a kettős állampolgárságról értékelhető úgy, mint egy kísérlet az állampolgárság *ius sanguinis* elvéhez való visszatérésre. A '90-es években lefolytatott német állampolgársági vita ennek pont az ellenkezője: az 1940-es években „hazatérő” németek hatására újraélesztett/megerősített *ius sanguinis* elv felváltása a *ius soli* elvvel, amiben a nem német származású, de hosszú ideje a Német Szövetségi Köztársaság területén élő, ott adózó, gyermekeiket ott iskoláztató személyek érdekei kerültek a történelemben első ízben előtérbe.

Menekült, vendégmunkás vagy távoli rokon? Az etnikai migráció gazdasági és társadalmi okai

Háborús helyzetek által kiváltott menekülthullámokat, etnikai alapon szelektáló erőszakos ki- és betelepítéseket, a nemzetállami hátrányos megkülönböztetés vagy éppen üldözés elől menekülők migrációját sorolják az etnikai migráció jelenségéhez azok a kutatók, akik a kisebbségeket elnyomó nemzetállami politikában látják a migráció legfőbb okát. Olyan esetekben azonban, amelyekben a migránsok és a fogadó társadalom tagjai azonos etnikumúak, ez az etnikai azonosság vagy közelség többféle szerepet játszhat a migráció során: a nemzettársakat preferenciálisan elbíráló migrációs po-

litikák, a migránsok és a befogadó társadalom tagjai közt előzetesen meglévő kapcsolatok, valamint a migránsok által a befogadó társadalomról különféle aspektusokban előzetesen birtokolt tudások segíthetik a célországban a boldogulást, és ezáltal segíthetik az – etnicitástól függetlenül meglévő – migrációs szándék megvalósítását, befolyásolhatják a célország kiválasztását. Eszerint az etnicitás a migrációs politikák, a társas kapcsolatok, valamint a kulturális tudások által társadalmi, kulturális vagy szimbolikus tőkeként használható.

A térségünkben legrészletesebben tárgyalt jelenségcsoportra, a romániai magyarok kivándorlására vonatkozóan migrációkutatók úgy találták, hogy míg az etnikai elnyomás mint migrációt gerjesztő motívum a kilencvenes évek elejéig releváns, később a már korábban is meglévő gazdasági motiváció válik dominánssá (Horváth, 2002). A romániai migránsokat a célországban, Magyarországon is menekültekként tartják nyilván. „Az erdélyi menekültekről”, majd később a „jugoszláviai menekültekről” való beszéd egyfelől e két migrációs hullám korábban ismeretlen nagysága okán, másfelől az érkezettek befogadásának a magyar politika nemzeti önképének átalakításában betöltött szerepe miatt nagy jelentőségű volt a magyar közéletben.⁹

A kisebbségi helyzetnek mint push-faktornak egy másik értelmezése is felmerült a '90-es évek közepén végzett Kárpát-projekt kapcsán, amely a vándorlásra ösztönző hátrányt nem a többségi társadalom felől érkező hátrányos megkülönböztetésben látja, hanem abban a többletterherben, amit a szegregáció és integrálatlanság jelent (Csepeli, Örkény és Székelyi,

⁹ A nyolcvanas évek végének romániai migrációs hullámáról a Tárki munkatársai készítettek átfogó elemzést (TÁRKI, 1989; Sik, Tarjányi és Závecz, 1989; Sik, 1990), amiből a magyar nemzetiségű menekültek demográfiai, szocioökonómiai helyzetén túl a menekülők motivációi is megismerhetők: a kérdezettek több mint 50%-a a romániai helyzetet és politikai rendszert, 18%-a az etnikai sérelmeket és hátrányokat, 15%-a pedig a gazdasági okokat, a jobb élet reményét jelölte meg. A '90-es évek első felében több tanulmány is tárgyalta az 1991-től tömegesen Magyarországra került jugoszláviai menedékesek helyzetét. Ezek az írások néhány kivétellel a menekülttábor jellemző életkörülményeiről, belső viszonyairól és környezetével való kapcsolatáról számoltak be (V. Huseby-Darvas, 1996; Berencsi, 1996). Kováts András 1996-ban a menekülttáborokban élők egy mintáján (a 436 megkérdezett 70%-a bosnyák muzulmán) és a menekülttáborokból kiköltözött teljes sokaságán (593 főként vajdasági, magyar nemzetiségű megkérdezett) végzett egy felmérést (Kováts, 1997). A kutatás célja volt megismerni a daytoni békeszerződéssel lezárt háború után is Magyarországon maradt menedékeseket: a kérdések a menekülés okaira, a demográfiai, a menekülés előtti és utáni szocioökonómiai helyzetre, a kapcsolathálóra, valamint a jövőbeni tervekre – a visszatérés szándékának meglétére vagy hiányára – vonatkoztak. Bognár Katalin és Kováts András vizsgálta a horvátországi menedékesek visszatelepedésének körülményeit (Bognár és Kováts, 1998).

2002). Az etnikai integrálatlanság modellje a kisebbségi magyarok mint egyének román nyelvi-kulturális kompetenciájának és az etnikailag nyitott, heterogén hálózatoknak a szerepét hangsúlyozza, ami elengedhetetlen feltétele a többség dominálta munkaerőpiacba való integrációnak.¹⁰ Az integrálatlanság eszerint elsősorban nem a román állami szándék, hanem a magyar közösség önszegregációjára való hajlamából, a román nyelvi és kulturális kompetencia hiányából és az etnikai hálózatokba való bezártság tényéből következik, amit – a magyar állami támogatással működő – kisebbségi oktatási rendszer tovább erősít. Kiss Tamás és Csata Zsombor rámutatnak arra, hogy az ilyen módon értelmezett integráció nem választható el a kulturális-társadalmi asszimilációtól. Erdélyi fiatalok migrációját vizsgálva árnyalják Csepeli és szerzőtársai képét az integrálatlanság hatásáról: szerintük az „integrálatlanságnak” csak bizonyos esetekben van migrációt generáló hatása, éspedig ha a lokális munkaerőpiac logikájával ellentétes, ez pedig román többségű vidékeken van így (Kiss és Csata, 2004).

A migráció tületnicizált képe azt sugallja, hogy a kisebbségi magyar közösségeknek és azok tagjainak alapvetően más a migrációhoz való viszonyuk, más mintáik vannak a migráció terén, mint az őket körülvevő többségi társadalmaknak (leginkább arra utal, hogy motiváltabbak a kivándorlásra, mint többségi nemzettársaik). Horváth (2002) és Kiss (2007) szerint a magyar nemzetiségű romániai kivándorlók a nyolcvanas évek végéig nem voltak az össznépességen belüli arányukhoz képest felülreprezentálva. Ez a helyzet a nyolcvanas évek második felében változott meg, amikor először 1988 és 1989 között menekültként, majd 1990-ben a márciusi marosvásárhelyi eseményeket követően egy újabb hullámban összesen 97 ezer magyar hagyta el Romániát. A kilencvenes évek végétől kezdve azonban számos jel mutat arra, hogy a jelentős migrációs hajlandóság, amely bizonyos kisebbségi magyar közösségeket jellemez, ugyanúgy jelen van az ő többségi környezetükben is (ugyanazt találták kolozsvári kutatásukban Brubaker és szerzőtársai – Brubaker et al., 2006: 316–332). A különbség abból áll, hogy míg a magyarok számára hosszú ideig a legkézenfekvőbb – legkisebb kockázattal járó, ugyanakkor viszonylag jelentős hasznot ígérő – migrációs célpont Magyarország volt, addig a románok számára inkább távoli migrációs célországokban kellett kiépíteni a vendégmunkát lehetővé tevő hálózatokat. Sőt, amikor a magyar gazdaság felfelvőképessége és

¹⁰ A KSH NKI bevándorláskutatása rákérdez a magyar tannyelvű oktatási intézmények hiányára mint migrációs motivációra. A Szlovákiából érkezett magyar nemzetiségűek 33%-a, a másik három országból érkezettek 11–17%-a jelöli meg ezt az okot. Szintén a magyar nyelvű oktatás lehetőségei játszanak fontos szerepet – az oktatás színvonala és a munkaerő-piaci boldogulás mellett – Szentannai Ágota szerint a szomszédos országból érkezett magyar nemzetiségű, a magyarországi felsőoktatásban végzett hallgatók tanulási célú migrációjában (Szentannai, 2001).

a relatív bérek csökkentek, sok romániai magyar számára ugyanazok a hálózatok váltak tájékozódási pontokká, mint amelyekben a románok mozognak. Horváth István a migrációs szándékot a román és a magyar populáción összehasonlítva vizsgálva megállapította, hogy azok csak célországot tekintve különböznek (Horváth, 2002). Dumitru Sandu román szociológus kutatásai ezzel egybeesően azt mutatják, hogy míg a '80-as években a tömeges kivándorlás etnikailag szegmentált hálózatok mentén kezdődött el, az utóbbi tíz évben döntő módon a lokális-regionális hálózatok mentén szerveződik (Sandu, 2000).

A romániai kivándorláshoz képest jóval kevesebb figyelmet kapott a vajdasági, ukrainai, szlovákiai magyarok vándorlásában az etnicitás jelentőségének vizsgálata. Gábrity Molnár Irén a vajdasági magyar kivándorlás 20. századi folyamatait a jugoszláviai kivándorlás kontextusában elemzi. Hangsúlyozza, hogy az etnikai félelmek és konfliktusok csak a szerb-horvát háború kitörésével, a '90-es évek elején jelennek meg a migráció indokaiként (csakúgy, mint a tömeges Magyarországra vándorlás – korábban a nyugat-európai országok voltak a főként vendégmunka-migráció célországai). A háborús körülmények emellett a gazdasági motivációjú kivándorlást is felerősítették; a szerző a jugoszláviai gazdasági helyzetet ma is az elvándorlás egyik fő okaként jelöli meg (Gábrityné, 2002, 2008).

Az Ukrajnából és Szlovákiából Magyarországra irányuló vándorlás esetében a szakirodalomból még kevesebbet tudunk meg az etnicitás migrációban játszott szerepéről.

A szlovákiai határ menti régióból naponta ingázók motivációja gazdasági (szűkös helyi munkaerőpiac, magasabb magyarországi bérek és hátrányos otthoni munkapiaci helyzet); a munkaadó és munkavállaló közös etnicitása a munkaerő-piaci beilleszkedést teszi lehetővé (Hárs et al., 2006; Estélyi et al., 2006). A magasabb iskolázottságúak tanuló- és karriermigrációja esetében kettős mechanizmus húzódhat meg a háttérben: az egyéneket a centrumba vonzó tágabb mobilitási perspektívák, valamint a kisebbségi státusz hátrányai a többségi társadalom mobilitási pályáin együttesen vezetnek az elmozduláshoz.¹¹ Érdekes, hogy a politikai nyilvánosságban

¹¹ Gödri Irén a 2002-ben bevándorló státuszt kaptak szlovákiai magyar al-mintáján a kérdezettek több mint felét ilyen motivációs mintázatot mutató karriermigránsok csoportjába sorolta (Gödri, 2005). A felvidéki karriermigráció motivációit a felsőoktatásban tanulók esetében árnyalja Erdei Itala kutatása. Erdei 2004 júniusában Magyarországon tanuló, nem végzős romániai, ukrainai, szlovákiai és szerbia-montenegrói felsőoktatásban résztvevőket vizsgált. Azt találta, hogy a felvidéki és romániai diákok esetében sem a magyarországi vonzás (várankozások a magyarországi élettel kapcsolatban, oktatás színvonala, diploma értéke), sem az otthoni felsőoktatási kínálat korlátai nem játszottak motivációs szerepet (Erdei, 2005).

időszakosan megjelenő agresszív nacionalista retorika, valamint a kisebbségek számára gyakran hátrányos nemzetiségpolitika nem befolyásolja jelentősen az elvándorlást.

Mind a migrációs potenciál-vizsgálatok, mind pedig a már ténylegesen elmozdulók közt végzett felmérések lehetőséget adnak arra, hogy a szándékok, illetve a megvalósult vándorlás mögött rejlő motivációs hátteret feltérképezzük az egyén saját oktulajdonítása alapján.¹² Gödri Irén és Tóth Pál Péter a szomszédos országokból érkező, 2002-ben bevándorolt státuszt szerettek közt vizsgálták az etnikai elem jelenlétét és szerepét. Az eredményeket az 1993-ban állampolgársági kérelmet benyújtottak közt végzett hasonló vizsgálattal összehasonlítva azt találták, hogy az etnikai motivációk szerepe 1993-hoz képest csökkent, a gazdasági motivációk súlya nagyban megemelkedett (a családgyejesítéssel együtt) (Gödri és Tóth, 2005). Sokan vannak olyanok, akik magyarként nem érzik a jövőjüket biztosítva. Ez azonban csak a jugoszláviaiak esetében jár együtt a politikai rendszertől való vagy az etnikai problémák miatti félelemmel, az emberi jogi sérelmekkel; a romániai migránsok körében sokkal kevésbé. Gödri Irén az etnicitásnak a migrációban betöltött szerepét úgy látja, hogy az *„már nem az etnikai konfliktusok, etnikai diszkrimináció taszító hatásában fejeződik ki – még az etnikai migránsoknak nevezhető csoport esetében sem ezek a legfontosabb elemei, hanem főként a kisebbségi lét elutasításában: a bevándorlók nagy része csupán a kisebbségi létből való kilépés, az »anyaországban« való letelepedés által vélte biztosítottnak jövőjét* (Gödri, 2004: 52).

A migrációs potenciál-vizsgálatok lehetőséget adnak arra is, hogy a vándorlási szándék mintázatainak strukturális hátterébe is betekintsünk. A gazdasági és etnikai háttértényezőknek az elvándorlási hajlandóságra

¹² A cselekvő saját oktulajdonítását számos kutatás vizsgálta. A Balázs Ferenc Intézet (BFI) migrációs potenciál-vizsgálatai kitértek a szülőföldről elvándorlás szándékának motivációira (Csata és Dobos, 2001). Az 1997-es és 1999-es adatok alapján a döntő motiváció a jobb megélhetés vágya, mögötte messze lemarad a hátrányos kisebbségi helyzet, országonként eltérő mértékben. Különösen Szlovákiában számottevő a hátrányos kisebbségi helyzetet megjelölők aránya; ennek 1997–99 közötti visszaesése a Mečiar-rendszer végének hatását is tükrözi. A kedvezménytörvény hatásait vizsgáló Társi-kutatás szerint a magyarországi munkavállalási szándék okai közt a hátrányos kisebbségi helyzet (etnikai diszkrimináció) mind-egyik vizsgált régióban 10% alatti (Fleck, 2003).

A migrációs potenciált is vizsgáló viszonylag friss kutatás, a Kárpát-panel eredményei szerint: amennyiben egyetlen hipotetikus okot kell megjelölni az ország esetleges jövőbeli elhagyására, a hátrányos kisebbségi helyzet az erdélyi, kárpátaljai, felvidéki mintákhoz hasonlóan a vajdasági mintán is 6% alatt marad; a jobb megélhetést, nagyobb jövedelmet a valamilyen okot megjelölők több mint fele választja (Papp és Veres, 2007).

gyakorolt együttes hatását elemezte Örkény Antal és Sik Endre (Sik és Örkény, 2003; Örkény, 2003a). A migrációs potenciál háttértényezői között kimutatják a gazdasági tényezők (társadalmi státusz, munkanélküliség) erősebb kapcsolatát a vándorlási szándékkal az etnikai tényezőkhez képest (az ország helyzete és a magyarság jövője, társadalmi távolság, konfliktuspotenciál).¹³

Az etnikai migráció etnikai komponense, ha arra inkább az etnicitással kapcsolatos elméletek, semmint a migrációkutatás felől nézünk, mint a vándorlás során felhasználható tőke értelmezhető. Egyfelől vonzó tényezőként fontos, mivel a célország migrációs politikája és/vagy közvéleménye a migránst mint saját nemzetének tagját ismeri fel, és így különböző jogi, materiális és szimbolikus kedvezményekkel segíti. (Erről a migrációpolitikával kapcsolatos alfejezetben ejtettünk szót.) Másfelől a közös nyelvi-kulturális háttér vagy a célország lakosaival meglévő kapcsolathálókat által az etnicitás szintén stratégiai tényezővé válhat. A romániai magyarok kivándorlása esetében Brubaker nyomán Horváth István vetette fel először az etnicitás szerepének ezen utóbbi újraértelmezését (Horváth, 2002). De ezt a megközelítést alkalmazzák Brubaker és szerzőtársai a nacionalizmus és etnicitás erdélyi jelenségeivel kapcsolatos könyvük migrációról szóló fejezetében is (Brubaker et al., 2006).

Lázár Guy 1987-es kutatásából tudjuk, hogy akkor a megkérdezettek (országos reprezentatív mintán) 15 százalékának voltak határon túli felmenői, és körülbelül ugyanennyiüknek határon túli rokonai vagy ismerősei (Lázár, 1996). A rendszerváltás körül Magyarországra érkezett „erdélyi menekültek” szociológiai vizsgálata a másik irányból is ezeknek a kapcsolatoknak a fontosságára mutatott rá: a migránsok többsége azt mondta, hogy voltak személyes kapcsolatai már az elindulása előtt (74%-uknak él rokona, 45%-uknak barátja Magyarországon), többségük (76%) pedig érkezése után is szerez új barátságokat (Sik, Tajányi és Závecz, 1989).

Ezeknek a kapcsolatoknak a száma a határok átjárhatóvá válásával, valamint a masszív migrációval biztosan tovább emelkedett. Ennek szerepét világította meg a kedvezménytörvény hatásait kutató migrációspotenciál-vizsgálat is (Örkény, 2003b). A kutatás eredményei szerint a célországbeli rokoni és baráti kapcsolatok főként az erdélyiek esetében növelik a magyarországi munkavállalásra való hajlandóságot. A magyarországiakkal meglévő kapcsolatok migrációban játszott szerepét tárta fel részletesen Gödri

¹³ A kutatók az etnikai elemek szerepének regionális eltéréseire is felhívják a figyelmet: Kárpátalján az etnikai komponens hatása a migrációs késztetés magyarázatában egyáltalán nem kimutatható; Dél-Szlovákiában a konfliktustudat szerepe jelentős, noha elmarad a munkanélküliség mögött; a Vajdaságban viszont meghaladja azt.

Irén és Tóth Pál Péter a szomszédos országból érkező, 2002-ben bevándorolt státuszt kapott egyének között (Gödri és Tóth, 2005). Ezek az áttelepült vagy magyarországi rokonnal, baráttal, ismerőssel meglévő kapcsolatok egyrészt a migrációt megelőző információszerzés legfontosabb csatornáit, másrészt az elmozdulást követően az új környezethez való adaptálódásban központi szerepet játszanak, harmadrészt a hosszú távú beilleszkedésben is meghatározóak.¹⁴

„Otthonról haza?": a migráció formái és hatásai a Kárpát-medencében

Ebben az alfejezetben az a célunk, hogy áttekintsük a Kárpát-medence multietnikus területeiről Magyarországra irányuló migráció különböző formáit, a migránsok társadalmi jellemzőit – részben azt a logikát követve, amit a rendészeti, igazgatási felügyelet, a szociológiai megismerést is meghatározva teremtettek – korlátozott kitekintéssel a bevándorlók, migránsok karrierjére, vándorlást követő társadalmi beilleszkedésére. Szeretnénk arra rámutatni, hogy az országhatárok fölötti kontroll gyengülése és a mozgás gazdasági motivációinak erősödése révén nemcsak nőtt a migráció jelentősége, hanem új migrációs formák is megjelentek, amelyek több irányba átszövik a régiót. Ezek pedig egyre kevésbé ragadhatók meg a nemzetállami fogalmi keretben, amely a határok fontosságát, a migráció egyszerűségét és egyirányúságát, a migránsok egyetlen helyhez tartozását tételezik fel. (Korábban e szemléleti váltás fontosságát mások is jelezték, lásd Horváth, 2004b és Kiss, 2007).

¹⁴ A megkérdezettek 60%-a számolt be valamilyen magyarországi, nem áttelepült kapcsolatról. Ez az arány az Ukrainából és Szlovákiából érkezők esetében a legmagasabb (68, illetve 78%); 82%-uknak pedig van valamilyen áttelepült vagy magyarországi származású rokona, barátja, ismerőse. A migrációt követően a kérdezettek 7%-a említette, hogy nem kapott semmilyen segítséget; a válaszok alapján a leggyakrabban áttelepültektől érkezett a segítség, de a magyarországi születésűektől kapott segítség is hangsúlyosan megjelent a válaszokban.

A kérdéses időpontjában jellemző kapcsolatháló szerkezetéről – mint a beilleszkedés egyik komponenséről – is gazdag ismereteket kapunk a kutatásból. A vizsgált bevándorló népességre egyrészt általánosan jellemző, hogy bizonyos kapcsolatfajták (pl. az expresszív kapcsolatok) a fogadó népességhez képest kevésbé, mások (instrumentális funkciójú kapcsolatok) nagyobb súllyal vannak jelen. Másrészt a tipikus kapcsolatfajták eloszlása sem egyenletes: a fogadó népességhez képest felülreprezentáltak a kapcsolatszegény, illetve kapcsolatokban gazdag egyének száma. A kapcsolatok jelentős része magyarországi, illetve ezzel nagyjából megegyező arányban származási országbeli áttelepült egyénnel köti össze a bevándorlókat, ahol a származási országbeli kapcsolatok jó része „áthelyeződött hálózatokként” írható le.

A migrációt szabályozó törvények és politikák több ízben jelentősen változtak az elmúlt húsz évben, és nemcsak Magyarországon, de az egész térségben. A legáltalánosabb tendencia az állam korlátozó szerepének csökkenése, a migránsok részéről pedig a politikai motivációk, legitimációk háttérbe szorulása és a gazdaságiak előtérbe kerülése. Három időszakot látunk a magyarországi szabályozásban (hasonlóképpen vélekedik Horváth István is, lásd Horváth 2004b), ami ugyanakkor három migrációs rezsim alapjait is képezi: a hidegháborús tiltás fellazulása 1988 és 1992 között, aminek következtében egy váratlan és nagyrészt irreguláris migrációs hullámmal kellett szembenézni. 1993 után egy konszolidációs időszak következik, amikor a nemzeti szintű szabályozás kialakul a migráció kezelésére, amit 2004-től az uniós csatlakozás és az azt követő időszak vált fel, amelyben a térség államainak nagy része az uniós migrációs rezsimhez csatlakozik. Ennek legfontosabb következménye tárgyunkat illetően, hogy azok a határok, amelyek korábban sokkal ellenőrzöttebb módon választották el Magyarországot a környező országoktól és az ott élő magyar közösségektől, átjárhatóbbakká váltak. A migráció formáit és volumenét azonban nemcsak a nemzetállami és uniós migrációs politikák, hanem a célszág(ok) és a kibocsátó országok „nemzetgazdaságának” és munkaerőpiacának relatív súlya, ereje, egy tágabb európai rendszerben változó pozíciója is meghatározza. Az államhatárok és a vándormozgalmak kontrolljának változása szorosan összefügg a migráció formáinak, dinamikájának változásával. A migráció a hidegháború idején és az azt követő években többnyire egyszeri döntést követő letelepedés formájában történt, a biográfiák szintjén pedig az életet egy migráció előtti és utáni periódusra bontó törésként jelenik meg.

Az állam és a logikáját követő szociológusok még hosszú idővel azután is, hogy ezek az egyszeri elmozdulást és végleges lakóhely-változtatást jelentő formák relativizálódtak, ennek keretei közé szorították a migráció értelmezését. Így viszont nem engedték látni azokat, akik életük során többször változtatják lakóhelyüket, sőt egy időben akár két helyen élnek (mert például a munkahelyük az egyik, a családjuk egy másik országban van); vagy azokat, akik a tartós letelepedés szándékának hiányában tartózkodtak huzamosabb ideig egy helyen, s emiatt huzamos tartózkodásuk a legális státuszukban nem tükröződik. A migránsok jelentős része a regulárisból az irreguláris kategóriába került át, amely jelenségre a kutatók egy része a befejezetlen migráció fogalmát találta alkalmasnak. Horváth István Massey nyomán a következőképpen jellemzi ezt az újfajta elmozdulási formát: „(1) »lebegő« társadalmi státus, hajlékony munkaerő-piaci helyzet a kibocsátó régióban; (2) a célszágban az alkalmazotti és a jogi státusz irregularitása és (3) gyakori és szoros kapcsolatok fenntartása a kibocsátó társadalommal.” A romániai kivándorlás kontextusában Horváth a munka-

vállalási és tanulási célú migrációt említi mint a befejezetlen migráció tipikus formáit (Horváth, 2004b).

A kelet-európai államok többségében a kommunista rezsim felbomlása hasonló jelenségekkel jár együtt. Ukrajnában az 1980-as évek végétől a (főként etnikai és vallási kisebbségeket érintő, a többiek számára tiltott) kivándorlás az 1990-es évek elejéig megerősödő hullámának intenzitása a '90-es évek közepén tompult; ezzel párhuzamosan a határok átjárhatóságának megnövekedésével először a határok mentén létrejövő kiskereskedelmi migráció, majd a – gyakran illegális – külföldi munkavállalás vált az átmenetet követő gazdasági nehézségek egyik fő megküzdési stratégiájává (Malynovska, 2004). Ebben az általános kontextusban értelmezhető a kárpátaljai magyarok elmozdulása is: a szakirodalomban a határ menti kiskereskedelem/piacozás, valamint az ideiglenes munkavállalási célú migráció jelenik meg tipikus migrációs formaként (Csata, 2001).

Ugyancsak az állam által tiltott, nyugat-európai országokba irányuló illegális politikai és gazdasági emigráció jellemezte Szlovákia kifelé irányuló migrációját a rendszerváltást megelőző két évtizedben. A rendszerváltás óta a kifelé irányuló mozgás szinte kizárólag munkavállalási célú migráció, amely lehet hosszú távú és időszakos munkavállalás, lehet reguláris és irreguláris, és járhat hosszú távú tartózkodással, vagy a határok mentén heti vagy napi ingázással (a szomszédos országokba: Ausztriába, Csehországba, és Magyarországra) (Divinsky, 2004). A szlovákiai munkaerő-migráció egyik jellegzetessége, hogy az alacsony képzettségű munkavállalók mellett a magasan képzettek és a diákok részvétele is nagymérvű. A szlovákiai magyarok magyarországi migrációja illeszkedik ehhez a modellhez; a szakirodalom főként az ezredfordulón megjelenő (jórészt ingázó) munkavállalók és a tanulók elmozdulását tárgyalja (Szentannai, 2001; Erdei, 2005; Bleha et al., 2007; Estélyi et al., 2006; Hárs et al., 2006).

Míg Romániában, Ukrajnában és Szlovákiában a kommunista rezsim felbomlása egyúttal a migrációs rendszerek két jellegzetes fajtája közötti átmenettel is együtt járt, Szerbiában ettől eltérő cezúrák tagolják a migráció mintáit. Míg a vasfüggöny Jugoszláviát sokkal kevésbé választotta el a nyugat-európai országoktól, és az 1960–70-es években államilag is támogatott tevékenységnek számított a külföldi munkavállalás, a '90-es évek háborúi következtében az elmozdulás átpolitizálódott. A menekültek többsége az ideiglenes tartózkodás tervével indult útnak, közülük sokan az elhúzódo politikai és gazdasági válság hatására végül a végleges kitelepedés mellett döntöttek (Gábrityné, 2002, 2008; Sebők, 2004).

1997-ben és 1999-ben végzett felmérést a Balázs Ferenc Intézet (BFI), az ukrainai, erdélyi és vajdasági Magyarországra irányuló vendégmunka tapasztalatairól (Csata, 2001). A felmérés eredményei szerint az ukrainai és erdélyi vendégmunka jelentős hányada a szekunder munkaerőpiacra

irányul, az (arányaiban jóval alacsonyabb) vajdasági viszont inkább elérhetővé teszi a magasabb státuszú munkaerő-piaci pozíciók elfoglalását is. A munkavállalói migráció egy speciális formáját, a Székelyföldről Magyarországra, a szekunder munkaerőpiacra irányuló vendégmunka jelenségeit vizsgálta részletesen a korábbi nevén Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport (KAM¹⁵). Szemléletük egyik kiindulópontja, hogy az időszakos munkavállalási célú migráció egy olyan kulturális modell, amely a helyi társadalom számára történetileg adott (Oláh, 1996). Ebben a modellben az államhatárok fontossága háttérbe szorul, a nemzetközi vándorlás a korábbi belföldi erdélyi nagyvárosokba vagy Bukarestbe irányuló migráció egy újabb formája. Míg a '90-es évek első felében a vendégmunka a helyi társadalom stabilitásának fenntartását szolgálja (Biró et al., 1996), a következő évtizedben a határok szimbolikus jelentősége csökken; a két helyhez kötődő vendégmunkások a '90-es évek közepéhez képest elkezdtek egységesebb keretben értelmezni – egyetlen transznacionális térben egyesíteni – a korábban szembenállóként érzékelt két világot (Bodó, 2008; Bodó és Biró, 2008).

A munkavállalási migráció egy speciális formája, a Szlovákiából a magyarországi határ menti régiókba irányuló jellemző munkavállalási migráció 1999-től vált kiterjedtté, az uniós csatlakozást követően pedig tovább erősödött (Hárs et al., 2006). Hárs megjegyzi, hogy a jelenség az egyetlen olyan Magyarországot érintő migrációs hullám, amelyre az uniós csatlakozás látványosan hatott. 2006-ban a munkavállalási céllal legálisan Magyarországon tartózkodó munkavállalók negyedét már szlovák állampolgárok tették ki; számuk alulról közelítette ekkor a 20 ezret.¹⁶ Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány felmérése szerint a szlovák állampolgárságú, délszlovákiai kerületekben¹⁷ és Pozsonyban élő, magyar anyanyelvű magyarországi munkavállalók háromnegyede 44 év alatti, iskolai végzettségük szerint közel kétharmaduk középfokú, 21 százalékuk felsőfokú végzettségű; 57 százalékuk betanított vagy segédmunkát végez, főként a termelő szektorban. Magyarországi munkavállalásuk oka leginkább a munkalehetőségek megléte és a magasabb bérek reménye. A survey-ben megkérdezettek 14 százaléka nyilatkozott úgy, hogy dolgozott már szerződés nélkül Magyarországon. A kutatók hangsúlyozzák az ingázás domináns formáját a munkavállalók között (a megkérdezettek több mint fele napi, ötöde heti

¹⁵ Mai neve: KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja.

¹⁶ Többségük a munkavállalási regiszterek szerint a feldolgozóiparban talál munkát, alacsony képzettséget igénylő munkakörökben; egy 2006-os felmérés eredményei szerint 16%-uk alapfokú, 64%-uk középfokú, 21%-uk diplomás végzettségű.

¹⁷ Nyitrai, Nagyszombati, Besztercebányai, Kassai kerületek

rendszerességgel ingázik), ugyanakkor az átköltözés népszerűségének a növekedését is lehetségesnek látják a közeljövőben (Bleha et al., 2007).

Vélhetően a szlovákiai diplomás munkavállalók egy része karrier-migránsként jellemezhető,¹⁸ akik szülőföldjükön elkezdett szakmai pályafutásukat folytatják magyarországi vállalatoknál vagy intézményekben, többnyire Budapesten. A szomszédos országokból Magyarországra érkező magasan képzett migránsokra, akik jelentős része ideiglenes munkavállalóként, szakmai szempontokat követve vagy továbbtanulási céllal érkezik Magyarországra, egyébként kevés kutatás irányul. Róluk a migráció egy másik stádiumában készített pillanatfelvételt Gödri Irén a 2002-ben bevándorló státuszt kapott, szomszédos országokból érkezők körében készített survey segítségével (Gödri és Tóth, 2005: 100–104).

Az idegen állampolgárságú, magyar nemzetiségű diákok magyarországi közoktatásban való részvételét több tanulmány elemzi.^{19,20}

Horváth a Romániából érkező, Magyarországon tanuló migránsok számát a '90-es évek elején összesen 2500 fő-re becsülte, ami az évtized végére körülbelül a felére csökkent, majd újra növekedésnek indult (Horváth, 2004a). Erdei Itala 2004-ben készített felmérést a Magyarországon tanuló szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi és vajdasági diákok körében. 4248 fiatal alkotta az alapsokaságot; a származási országra reprezentatív mintában a diákok 41 százaléka Romániából, 21 százaléka Ukrajnából, 20 százaléka Szlovákiából, 18 százaléka a Vajdaságból érkezett. A motivációk közt legerősebb tényezőnek bizonyult a magyarországi oktatás színvonala és a diploma értéke, ami az oktatási mobilitásnak a társadalmi mobilitással való összekapcsolódását tükrözi. A jövőre vonatkozó terveket illetően a tanulók 23 százaléka nem tudja, hogy hol képzei el az életét öt évvel az interjú után, 46 százaléka Magyarországon vagy egy másik országban, 31 százaléka a szülőföldjén (Erdei, 2005). Egy tanulóira irányuló korábbi kutatásban Szentannai Ágota rámutat a migrációs döntési folyamatoknak a komplexitására: a kibocsátó közegbe való visszatérés, ha meg is történik,

¹⁸ Bleha és szerzőtársai szerint a magasabb iskolázottságúak körében sokkal attraktívabb a magyarországi munkaerőpiac a szlovákiaihoz képest, mint az alacsony iskolázottságúak körében.

¹⁹ Kováts és Medjesi (2005) tanulmánya érinti a tanulók iskolai tapasztalatait (zökkenőmentes beilleszkedés az oktatásba, konfliktusok főként a kategorizáció-identifikáció folyamatai során, a jogi-adminisztratív helyzet nehézségei – egészségbiztosítás hiánya, a rövid idejű tartózkodás nehézségei).

²⁰ A tanulási migráció területén további vizsgálatokat végeztek a Márton Áron Kollégium kutatóműhelyében (Mandel, Szarka és Kötél, 2008). T. Mirnics Zsuzsanna a Magyarországon való továbbtanulás megítélését, motivációit vizsgálta a hazánkban és a Vajdaságban tanuló fiatalok csoportjaiban egy kérdőíves felmérés keretében (T. Mirnics, 2001).

ritkán végleges, sokkal inkább jellemző egy „lebegő” életmód kialakítása. Ez a korábbi szakmai kapcsolatok ápolását, egy készenléti állapot fenntartását jelenti (Szentannai, 2001).

A Magyarországra bevándoroltak számottevő része a huzamosabb ideig gyakorolt „befejezetlen migrációt” követően folyamodik bevándorlási engedélyért,²¹ másik része viszont a migráció klasszikus – a kibocsátó társadalomból kiilleszkedés, a befogadó társadalomba való beilleszkedés – lineáris modelljét követi.

Gödri és Tóth említett kutatása, amely a szomszédos országokból érkező, 2002-ben bevándorolt státuszt szerettek körét vizsgálta, e kettőséget tükrözve képet ad a hosszú távú magyarországi tartózkodásra berendezkedő migránsokról, motivációikról, beilleszkedésükről (Gödri és Tóth, 2005). Gödri az elmozdulás motivációi szerint a már említett karriermigránsokon kívül három másik csoportot is azonosít a bevándoroltak közt. Az elsődlegesen szakmai motivációkat bejelölők a megkérdezettek egynegyedét alkották; jellemzően magasan képzettek, fiatalok tartoztak ebbe a csoportba, egynegyedük továbbtanulási céllal, a letelepedés szándéka nélkül érkezett; jellemzően többéves magyarországi tartózkodás után folyamodtak bevándorlási státuszért. A másik legnagyobb csoportot a gazdasági migránsok alkották, akik életfeltételeik javítását, a gyerekek jövőjét igyekeztek a migráció révén biztosítani. Többségük fiatal, felülreprezentált köztük a szakmunkás és a középfokú végzettségű; 70 százalékuk a végleges letelepedés szándékával érkezett, egynegyedük viszont ideiglenes munkavállaló, vendégmunkás volt korábban.

A megkérdezettek 27 százalékát a családegyesítés szándéka motiválta elsődlegesen az elmozdulásra. A családegyesítő migránsok mintegy fele nyugdíjas volt már az áttelepülés előtt, 62 százalékuk 45 év fölötti. Többségüket a gyerekeik után költöző szülők alkotják.²² A bevándoroltak legkisebb csoportját az etnikai migránsok alkotják, számukra a kisebbségi státusz elutasítása jelenti az elsődleges motivációt. A családegyesítők 90 százaléka, az etnikai migránsok 80 százaléka a végleges letelepedés szándékával érkezett Magyarországra. A kutatás egyik központi eredménye szerint a bevándoroltak többsége nem került marginális munkaerő-piaci helyzetbe; a migrációt megelőző fél évhez képest foglalkozási kategóriát

²¹ A migrációról szóló szakirodalom egyik központi kérdése, hogy a „befejezetlen migráció” mennyiben vezet kivándorláshoz (Csata, 2001).

²² A szomszédos országból érkező migránsok egy jelentős csoportja családegyesítés céljával jön Magyarországra, mégis viszonylag kevés kutatás foglalkozik a migránspopuláció ezen szegmensével. 2002 és 2007 között az összes engedélyen belül a családegyesítés jogcímén kiadott és hosszabbított engedélyek aránya 13%-ról 23%-ra nőtt (ezen belül azonban nem ismerjük az állampolgárok szerinti megoszlást).

változtatók (a migráció előtt és a felmérés időpontjában is foglalkoztatottak 37%-a) többsége ugyan lefelé mozdul el, negyedük viszont felfele mobil.

Összegzés

A migráció formáinak, az elmozdulás okainak és strukturális következményeinek, valamint a migrációs politikáknak a diaszpórapolitikával való összefüggéseinek áttekintése nyomán két tendenciát találtunk az etnikai migráció vonatkozásában meghatározónak. Egyfelől azt, hogy más bevándorló népességgel rendelkező országokhoz hasonlóan Magyarországon is a megosztott munkaerőpiac másodlagos szegmense az a hely, ahol bevándorlók összpontosulnak, akik karriert, felemelkedést és/vagy hosszú távú tartózkodást sem terveznek az országban. A megosztott munkaerőpiacra jellemző viszonyok annak dacára létrejönnek, hogy külföldi és belföldi munkavállalók ugyanazon a nyelven beszélnek. Az etnikai migránsok társadalmi helyét ebben az esetben nem az etnikai azonosság, hanem a magyar munkavállalókhoz képest gyengébb érdekérvényesítő képességük határozza meg, amely lényegében nem különbözik más, külföldi állampolgárságú munkavállalókéétól.²³ A szó eredeti értelmében *vendégmunkások*, akik talán éppen azért, mert időszakos tartózkodásra voltak/vannak berendezkedve, a gazdasági regresszió, a hazai munkaerőpiac beszűkülése, ugyanakkor a környező gazdaságok növekvő teljesítőképessége miatt – ahogyan az utóbbi években egyre inkább látható – vagy hazatérnek, vagy a több lehetőséget ígérő (bár nagyobb erőfeszítések árán elérhető) nyugat-európai célpontok felé mozdulnak tovább.

A vendégmunkások szekunder munkaerő-piaci helyzete képeződik le abban, ahogyan az etnikai vagy nemzeti azonosságot – amelynek tudatában Magyarországra érkeznek – megerősítve vagy megcáfolva találják, és azzal szemben magyarságukat és egyéb, elsősorban lokális kötődéseiket újraértékelik. A magyar politika ambivalens viszonyulása, valamint a magyar társadalomnak a környező országokból érkezőkkel szembeni elidegenítő, stigmatizáló viszonyulása erőteljes reaktív identitásformákat eredményez a migránsok oldalán. A státuszcsökkenésre válaszként születő státuszkompenzáció egy etnikai diskurzusban valósul meg, a migránsok magyarságuk minőségének és fontosságának hangsúlyozásával igyekeznek olyan szimbolikus tőkéhez jutni, amely a társadalmi integrációban hasznosítható.

Az etnikai migránsoknak egy másik jelentős része az országhatárt átlépve viszonylag zökkenőmentesen folytatja mobilitási vagy karrierpályáját. Ez azért lehetséges, mert olyan életstratégiát tettek magukévá, ami

²³ Az ezzel egybeeső érvelést lásd Pulay (2006) és Fox (2007) írásában.

a társadalmi mobilitást a földrajzi mobilitáson keresztül tartja megvalósíthatónak, olyan kapcsolathálók állnak rendelkezésükre, amelyek nem nemzetállami, hanem etnikai struktúrák mentén szerveződnek, és mert a kibocsátó vagy származási országban, illetve a célországban, jelen esetben Magyarországon, hasznosítható kulturális tőkéhez jutnak. Ez a mobilitás az egyéni cselekvések szintjén konkrét helyek között történik, benne különös hangsúllyal a karrier stációikként felfogott intézményekkel, vállalatokkal. A fenti dichotómiával szemben javasolták kutatók a *transznacionális társadalmi tér* fogalmát bevezetni, ami meglátásunk szerint sok előnnyel bír az általunk vizsgált területen.²⁴ A transznacionális társadalmak a nacionalizált konténertársadalmakkal szemben olyan társadalmat, illetve társadalmi működéseket feltételeznek, amelyek nincsenek lehatárolva és nincsenek földrajzilag lehorgonyozva. Az elmozdulás a lokalitások között nem egyszeri, hanem többszöri oda- és visszamozgás is lehet, a jövőre vonatkozó perspektívákat a nyitva hagyott lehetőségek jellemzik; így jön létre annak a lebegésnek az állapota, amiről a negyedik alfejezetben beszéltünk. Ez a „lebegés” állandósulhat, az esetek egy másik részében viszont idővel a migráns kilép ebből az állapotból (pl. a munkaerő-piaci lehetőségek alakulása vagy a bürokrácia nyomására), és személyes kapcsolatait, jövőre vonatkozó elképzeléseit, tartózkodását tekintve az egyik lokalitás fontossága megnő. Ami pedig az ennek a helyzetnek megfelelő identitásgyakorlatokat illeti: miként várnánk, az etnicitás a „sikeresek” és „lebegők” jelentős részénél háttérbe szorul, elsőbbséget adva a funkcionális szerepeknek, lokális és egyéb társadalmi identitásformáknak, még akár a származás elrejtését is lehetővé téve. Emellett azonban találkozunk a másik esettel is, éspedig azzal, hogy az etnikai narratíva a kompenzációs motiváció nélkül is fontos tud maradni. Hogy ehhez hogyan járul hozzá a többségi, fogadó társadalom és miként azok a kulturális minták, amelyek kisebbségi helyzetből hoznak magukkal a migránsok, már máshol fogjuk részletesebben kifejezni.

Irodalom

A gazdaság és a kettős állampolgárság – A Magyar Gazdasági és Iparkamara állásfoglalásának sajtóanyaga, 2004, Budapest.

www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu/tanulmanyok/2049_1_11_15_Kettos_allampolgarsag.pdf, megtekintve: 2009. 11. 26.

Berencsi Zs. (1996): Gazdasági stratégiák, belső hatalmi viszonyok egy menekülttáborban és hatásai a tábor belső életére, külső kapcsolataira. In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. MTA

²⁴ Hasonlóképpen érvelt Kiss Tamás is (Kiss, 2007).

- Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve, 1995. MTA PTI, Budapest, 21–29.
- Biró A. Z., Bodó J., Gagyí J., Oláh S., Túros E. (1996): Vándormunka – otthonról nézve. A Székelyföldről Magyarországra irányuló vendégmunka hatásai a kibocsátó közegre. Összefoglaló tanulmány. In Bodó J. (szerk.): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Pro-Print, Csíkszereda, 143–186.
- Bleha, B., Domokos T., Mahler B., dr. Kulcsár L., Ruff T., dr. Vukovich G. (2007): *Szlovák állampolgárok magyarországi munkavállalása, ennek okai és jellemzői a magyar-szlovák határ menti régiókban*. Kézirat. Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet, Székesfehérvár. www.echosurvey.hu/_user/downloads/kutatasi_beszamolo/t-szlovak.pdf, megtekintve: 2010. 03. 01.
- Bodó J. (2008): Új idők, új terek. A transznacionális tér építésének módzatai a székelyföldi vendégmunkásoknál. In uő.: *Diskurzusok és életutak a migráció tükrében*. MTA PTI, Budapest. /Scientia Humana – Politológia./
- Bodó J., Biró A. Zoltán (2008): Két helyen élni? A transznacionális életforma elemeinek megjelenése a külföldi munkavállalás székelyföldi jelenségében. In Bodó J.: *Diskurzusok és életutak a migráció tükrében*. MTA PTI, Budapest. /Scientia Humana – Politológia./
- Bognár K., Kováts A. (1998): Visszatérés Kelet-Szlovóniába 1997 őszén. In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Idegenek Magyarországon*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1997. MTA PTI, Budapest, 29–47.
- Brubaker, R. (1998): Migrations of Ethnic Unmixing in the New Europe. *International Migration Review*, 32 (4): 1047–1065.
- Brubaker, R., Feischmidt, M., Fox, J., Grancea, L. (2006): *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Csata Zs. (2001): Vendégmunka-vállalás a határon túli magyarok körében. In Dobos F. (szerk.): *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben*. Kisebbségi riport. BFI-Books in Print-Osiris, Budapest. <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf4296.pdf>, megtekintve: 2010. 03. 02.
- Csata Zs., Dobos F. (2001): Migrációs folyamatok a határon túli magyarok körében. In Dobos F. (szerk.): *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben*. Kisebbségi riport. BFI-Books in Print-Osiris, Budapest. <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf4296.pdf>, megtekintve: 2010. 03. 02.
- Csepeli Gy., Örkény A., Székelyi M. (2002): *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi, Budapest.

- Divinsky, B. (2004): *Migration trends in selected applicant countries. Slovak Republic. An acceleration of challenges for society*. International Organisation for Migration (IOM), Vienna. www.pedz.uni-mannheim.de/daten/edz-k/gde/04/IOM_V_SK.pdf, megtekintve: 2010. 03. 02.
- Erdei I. (2005): Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében. In Gábor K., Veres V. (szerk.): *A perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredforduló után*. Belvedere Meridionale, Max Weber Társadalomkutató Alapítvány, Szeged-Kolozsvár, 108–129.
- Estélyi K., Keszegh B., Kovács P., Mikóczy I. (2006): Munkaerőmozgás a szlovák-magyar határ mentén. In Keszegh B., Török T. (szerk.): *Gazdasági váltás Szlovákiában*. Kempelen Farkas Társaság, Komárno, 25–62.
- Feischmidt M. (2005): A határ és a román stigma. In Kovács N., Osvát A., Szarka L. (szerk.): *Tér és terep*. Tanulmányok az etnicitás és az identitás témaköréből. III. Akadémiai, Budapest, 45–58.
- Fleck G. (2003): A munkavállalási és otthonmaradási szándék okai a Kárpát-medencei magyarok körében. In Örkény A. (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest, 121–133.
- Fox, J. (2007): From national inclusion to economic exclusion. Ethnic Hungarian labour migration to Hungary. *Nations and Nationalism*, 13 (1): 77–96.
- Gábrityné Molnár I. (2002): A vajdasági magyarok migrációjának motívumai és hatása a magyarság társadalmi szerkezetére. *Kisebbségkutatás*, 2: 266–274.
- Gábrityné Molnár I. (2008): A szerbiai emigráció fél évszázada. Határtalan Határok Jubileumi Nemzetközi Földrajzi Konferencia, Dobogókő, 2008. október 26–27. <http://gabritymolnariren.com/emigracio.pdf>, megtekintve: 2009. 10. 25.
- Gödri I. (2004): Etnikai vagy gazdasági migráció? Az erdélyi magyarok kivándorlását meghatározó tényezők az ezredfordulón. *Erdélyi Társadalom*, 2 (1): 37–54.
- Gödri I. (2005): A bevándorlók migrációs céljai, motivációi és ezek makro- és mikrostrukturális háttere. In Gödri I., Tóth P. P. (szerk.): *Bevándorlás és beilleszkedés. A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón*. KSH NKI Kutatási Jelentések 80, Budapest.
- Gödri I., Tóth P. P. (2005): *Bevándorlás és beilleszkedés. A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón*. KSH NKI Kutatási Jelentések 80, Budapest.

- Hárs Á. (2003): A kedvezménytörvény hatása a magyar munkaerőpiacra. In Örkény A. (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest, 67–97.
- Hárs Á., Nagy, K., Nagy Á., Vakhal P. (2006): *A szlovák és a magyar határmenti régió a Duna két oldalán*. A szlovák-magyar határmenti partnerség (EURES-T) régióinak vizsgálatára irányuló megvalósíthatósági tanulmány. Kopint-Datorg Zrt., Budapest.
- Horváth I. (2002): A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása. *Korunk*, 2: 31–48.
- Horváth I. (2004a): Az erdélyi magyar fiatalok Magyarország irányú tanulási migrációja 1990–2000. *Erdélyi Társadalom*, 2 (2): 59–84.
- Horváth I. (2004b): Az erdélyi magyarság vándormozgalmi vesztesége 1987–2001. In Kiss T. (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion–RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 61–91.
- Joppke, C. (2005): *Selecting by Origin: Ethnic Migration in the Liberal State by Christian Joppke*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Kiss T. (2007): Demográfiai modellek és migráció. Az erdélyi magyarok vándormozgalma a 20. század utolsó negyedében. *Regio*, 2: 160–189.
- Kiss T., Csata Zs. (2004): Migrációs-potenciál vizsgálatok Erdélyben. In uő (szerk.): *Népesedési folyamatok Erdélyben és a Kárpát-medencében*. RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár.
- KSH (2006): *A nemzetközi vándorlás*. KSH, Budapest.
- Kováts A. (1997): Menedékesek Magyarországon 1996 januárjában. In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Migráció és politika*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1996. MTA PTI, Budapest, 47–65.
- Kováts A., Medjesi A. (2005): Magyarajkú, nem-magyar állampolgárságú tanulók nevelésének, oktatásának helyzete a magyar közoktatásban. Budapest, www.okm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=433, megtekintve: 2010. 03. 28.
- Lázár G. (1996): A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In *Többség – Kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*. Osiris-ELTE, Budapest, 9–115.
- Levy, D. (2002): The transformation of Germany's ethnocultural idiom. The Case of Ethnic German Immigrants. In D. Levy, Y. Weiss (eds.): *Challenging ethnic citizenship*. German and Israeli Perspectives on Immigration. Bergbahn, London, 221–239.
- Malynovska, O. (2004): International migration in contemporary Ukraine: trends and policy. *Global Migration Perspectives*, No. 14. GCIM,

- Geneva. www.unhcr.org/refworld/country,,LEGALPOLICY,UKR,4562d8b62,42ce4b864,0.html, megtekintve 2010. 03. 02.
- Mandel K., Szarka L., Kötél E. (szerk.) (2008): *Határhelyzetek. Külhoni magyar egyetemisták peregrinus stratégiái a 21. század elején*. Balassi Intézet, Márton Áron Szakkollégium, Budapest.
- Melegh A. (2002): Mozgó Kelet. Globális térképek és a státustörvény. In Kovács J. M. (szerk.): *A zárva várt Nyugat*. Kulturális globalizáció Magyarországon. 2000–Sík Kiadó, Budapest, 103–135. /2000 Könyvek/
- Münz, R., Ohliger, R. (eds.) (2005): *Diasporas and Ethnic Migrants. Germany, Israel and Post-Soviet Successor States in comparative perspective*. Frank Cass, London.
- Nagy B. (1997): Lehet-e morális a migrációs politika? In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Migráció és politika*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1996. MTA PTI, Budapest, 169–175.
- Nagy B. (2004): Nemzet, állam, polgár. Kísérlet fogalmi rendteremtésre. *Élet és Irodalom*, 48 (19), május 10.
- Oláh S. (1996): A székelyföldi migráció előtörténetének áttekintése. In Bodó J. (szerk.) *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Pro-Print, Csíkszereda, 15–36.
- Örkény A. (2003a): A migrációs potenciál szociodemográfiai okai a Kárpát-medencei magyarok körében. In uő (szerk.): *Menni vagy maradni*. Kedvezménytörvény és migrációs várakozások. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest, 151–183.
- Örkény A. (szerk.) (2003b): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest.
- Papp Z. A., Veres V. (szerk.) (2007): *Kárpát Panel 2007*. Gyorsjelentés. A Kárpát-medencei magyarok helyzete és perspektívái. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Pulay G. (2006): Etnicitás, állampolgárság és munkaerőpiaci kategorizáció. *Regio*, 3: 25–42.
- Sandu, D. (2000): Migrația transnațională a românilor din perspectiva unui recensământ comunitar [A románok nemzetközi migrációja egy közösségi népszámlálás szemszögéből]. *Sociologia Românească*, 2–3: 5–50.
- Sebők L. (2004): A délvidéki demográfiai folyamatok – elsősorban a magyarok vonatkozásában. In Kiss T. (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion–RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár. <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=347>, megtekintve: 2010. 03. 02.

- Sik E. (1990): Erdélyi menekültek Magyarországon. In Andorka R., Kolosi T., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. TÁRKI, Budapest, 516–533.
- Sik E., Örkény A. (2003): A migrációs potenciál kialakulásának mechanizmusa. In Örkény A. (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest, 188–200.
- Sik E., Tarjányi J., Závecz T. (1989): Jelentés az erdélyi menekültekről. *TÁRKI Gyorsjelentések 3*. TÁRKI, Budapest.
- Skrentny, J. D., Chan, S., Fox, J., Kim, D. (2007): Defining Nations in Asia and Europe: A Comparative Analysis of Ethnic Return Migration Policy. *International Migration Review*, 41 (4): 793–825.
- Szarka L. (2004): A kettős állampolgárság jogintézménye, mint a kisebbségi és a migrációs léthelyzetek kezelésének eszköze. *Kisebbségkutatás*, 13 (2): 255–265. www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu/tanulmanyok/tan_01.html, megtekintve: 2010. 03. 12.
- Szentannai Á. (2001): A Magyarországon tanult fiatalok karrierkövetése. *Regio*, 4: 113–131.
- TÁRKI (1989): *Az erdélyi menekültek*. Az „Erdély”-vizsgálat zárójelentése. TÁRKI, Budapest.
- T. Mirnics Zs. (2001): Hazától hazáig. A Vajdaságban és Magyarországon tanuló vajdasági egyetemi hallgatók életkilátásai és migrációs szándékai. In Gábrityné dr. Molnár I., Mirnics Zs: *Fészekhagyó vajdaságiak*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 163–204.
- Tóth J. (2000): *Schengen. A magyar–magyar kapcsolatok az uniós vízumrendszer árnyékában*. Lucidus, Budapest. /Kisebbségkutatás Könyvek./
- Tóth P. P. (1999): Adalékok a magyar migrációs politikai stratégia kialakításához. *Kisebbségkutatás*, 3. www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_1999_03/cikk.php?id=110, megtekintve: 2010. 03. 02.
- V. Huseby-Darvas É. (1996): A biztonság és az erőszak kettőssége a magyarországi menekülttáborokban az 1990-es években. In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve, 1995. MTA PTI, Budapest, 11–20.
- Zakariás I. (2008): Identifikációs narratívák Magyarországra áttelepült erdélyi diplomások élettörténeteiben. *Regio*, 3: 135–168.

BEVÁNDORLÁS ÉS ETNICITÁS – ÖSSZEFÜGGÉSEK NYOMÁBAN¹

GÖDRI IRÉN

A tanulmány három kérdéskör vizsgálatán keresztül próbálja megvilágítani a környező országokból Magyarországra irányuló bevándorlás etnikai jellegét, és – empirikus adatokkal is alátámasztva – bemutatni az etnicitás, illetve az etnikai identitás szerepét a magyar nemzetiségűek bevándorlásában. Ezáltal további adalékokkal kíván szolgálni az etnicitás és a migráció kapcsolatát taglaló azon diskurzusokhoz, amelyek az utóbbi évtizedben jelentek meg a magyar migrációkutatásban.

A tanulmány empirikus elemzése tehát három különálló részből áll. Az első részben az *„eticitás mint kapcsolati tőke”* szemléletből kiindulva mutatjuk be a bevándorlók kapcsolati tőkéjét, a migráció előtt a célországához fűződő személyes kapcsolataik és a rajtuk keresztül áramló erőforrások számbavételével, kiemelve azokat a jellegzetességeket, amelyek e kapcsolati tőke időbeli alakulásában és társadalmi-demográfiai meghatározottságában megfigyelhetők. A második részben a bevándorlók említett csoportjára jellemző *nemzeti identitás* néhány vonását vizsgáljuk, bemutatva egyfelől, hogy melyek a magyar nemzethez tartozás elfogadott kritériumai körükben (a kultúrnemzeti vagy az államnemzeti identitás jellemzőbb-e), illetve tapasztalható-e ebben eltérés a kibocsátó népességhez képest, másfelől pedig azt, hogy milyen önmeghatározó identitáskategóriák jellemzik a bevándorlókat, és milyen sajátosságai vannak ennek a különböző kibocsátó országokból érkezettek körében. Végül a harmadik részben a *magyar állampolgárság megszerzésének* – mint a politikai érte-

¹ A tanulmánynak a bevándorlás etnikai jellegét és a bevándorlók kapcsolati tőkéjét elemző részei a szerző *Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és a kapcsolathálók jelenléte és szerepe az ezredvégi magyarországi bevándorlásban* c. doktori disszertációjának egyes fejezeteire épülnek. A részletesebb eredményeket lásd Gödri, 2010.

lemben vett nemzethez való tartozás elismerésének – esélyét meghatározó tényezőket tárjuk fel.

Az előbbi kérdések vizsgálata előtt röviden felvázoljuk az említett bevándorlás jelenbeli kontextusát és történelmi hátterét, rávilágítva azokra a sajátosságokra, amelyekben e migráció etnikai jellege napjainkban megnyilvánul. Az elemzés a bevándorlásnak az 1980-as évek végén elkezdődő szakaszát vizsgálja az ezredforduló utáni első évekig – amikor az utolsó reprezentatív kérdőíves vizsgálat készült a bevándorlók szóban forgó csoportjában (illetve néhány vonatkozásban 2006-ig, amikor is az adatfelvétel második hulláma volt). A felhasznált adatfelvételek leírását és mintáit a *Függelékben* mutatjuk be.

A bevándorlás sajátosságai és etnikai jellege

A kelet-közép-európai rendszerváltások után a határok átjárhatósága, a politikai, gazdasági struktúrák átalakulása, valamint a jogi feltételek megváltozása szabad utat nyitott a régióban a migrációs folyamatok kibontakozásának. Magyarország az 1980-as évek végétől a korábbi kibocsátó országból befogadó, illetve részben tranzitországgá vált, és az azóta eltelt két évtizedben leginkább a szomszédos országok állampolgárai számára jelentett célországot. A bevándorlók többsége – évente 50–80 százalék között változó arányban – a szomszédos országokból (elsősorban Romániából, továbbá Ukrajnából, a volt Jugoszláviából és kismértékben Szlovákiából) érkezett, és zömében magyar nemzetiségű volt. Bár statisztikai adatok a bevándorlók nemzetiségéről nem, csak állampolgárságáról állnak rendelkezésre, a kérdőíves adatfelvételek (*Polgár 1995*²; *Bevándorlók 2002*³) kimutatták, hogy a szomszédos országokból érkezett és Magyarországon letelepedett bevándorlók mintegy 90 százaléka magyar anyanyelvű, illetve nemzetiségű.⁴ A magyar állampolgárságot szerzők között a magyar nemzetiségűek aránya még hangsúlyosabb. Ebből következően kézenfekvő az „etnikai” címkét ragasztani e migrációra, mint ahogyan hazai és külföldi szerzők több esetben

² A *Polgár 1995* adatfelvétel az 1993-ban magyar állampolgárságért folyamodók körében készült 1995-ben. Bővebben erről lásd Tóth, 1997.

³ A *Bevándorlók 2002* adatfelvétel leírását lásd a *Függelékben*.

⁴ Ez az arány kibocsátó országokként változó: magasabb (92%) a Romániából érkezők és alacsonyabb (86%) az Ukrajnából érkezők körében. A 2001-es népszámlálás hasonló képet mutat: a magyarországi lakónépességen belül a szomszédos országok (Románia, Ukrajna, Szerbia, Szlovákia és Horvátország) állampolgárai körében összességében 81%, az ezen országok valamelyikében születettek körében pedig 90% volt a magyar nemzetiségűek aránya.

ezt meg is tették (Giorgi et al., 1992; Fassmann és Münz, 1995; Brubaker, 1998; Okólski, 1998; Hárs, 2001; Münz, 2003), elsősorban a bevándorlók etnikai hovatartozását véve alapul, és eltekintve attól, hogy valójában milyen szerepe volt az etnicitásnak a folyamat különböző szakaszaiban.

Kétségtelen, hogy a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján, a bevándorlás kezdetekor (amikor erdélyi menekültek ezrei, majd a megnyílt határokon további tízezrek érkeztek Magyarországra) a kibocsátó országban tapasztalható etnikai diszkrimináció fontos taszító tényezőt jelentett. A bevándorlás etnikai jellege ekkor leginkább az *etnikai elnyomás modelljével* (Münz, 2003) volt leírható. A '90-es évek során azonban ez a modell már egyre kevésbé állta meg a helyét a környező országokból Magyarországra irányuló migrációt tekintve. A 2001-ben bevándorló státuszt szerzők körében végzett felmérés (*Bevándorlók 2002*) eredményei szerint előtérbe kerültek a gazdasági jellegű motivációk, és jelentősen megnövekedett a családegyesítés céljából bevándorlók aránya. Az etnikai problémák miatti félelmet, az emberi jogi sérelmeket, sőt a magyar tannyelvű oktatási intézmények hiányát, valamint a kibocsátó ország politikai helyzetét is jóval kevesebben említették e felmérés során, mint korábban (Gödri, 2005).⁵

A migrációs motivációk alapján a '90-es évek közepe után érkező bevándorlóknak csak egy szűkebb csoportja (18%-a) sorolható az *etnikai migráns* kategóriába, és az etnikai elnyomás motiváló ereje az ő esetükben sem volt olyan hangsúlyos, mint a korábbiakban.⁶ Az etnicitás migrációt ösztönző szerepe már nem a szülőföldön megélt etnikai konfliktusok, etnikai diszkrimináció taszító hatásában fejeződik ki – még az etnikai migránsoknak nevezett csoport esetében sem ezek a legfontosabb elemek –, hanem a kisebbségi státusz elutasításában, illetve a kisebbségi léthez kapcsolódó bizonytalan jövőképben.⁷ Tehát az etnikai elnyomás modellje,

⁵ Mindezek a motivációk a volt Jugoszláviából érkezett bevándorlók körében voltak hangsúlyosabbak, az ottani háborús helyzet és az azt követő állapotok következtében.

⁶ A migrációs motivációk alapján klaszterelemzéssel négy migránstípus volt elkülöníthető: a két legnagyobb csoportot a gazdasági migránsok (28%) és a család-egyesítők (27%) tették ki, de jelentős volt a – főként fiatalokból és az átlagosnál képzetesebbekből álló – ún. karriermigránsok aránya is (25%) (Gödri, 2005).

⁷ Ennek ellenére nem hagyható figyelmen kívül, hogy a szomszédos kibocsátó országokban előfordultak etnikai gyökerű konfliktusok, feszültségek, valamint különböző nacionalista megnyilvánulások a többségi társadalmak részéről a '90-es évek során (és napjainkban is) mind a politikai szférában, mind a mindennapi életben. Ezek üzenete a magyar kisebbségek számára a magyar identitás fenyegetettségét vagy legalábbis nem teljesen szabad és természetes megélését jelentette, ami hozzájárulhatott a bizonytalan jövőkép és a kisebbségi létet elutasító mentalitás kialakulásához.

amely alapján Münz (2003) értelmezi az etnikai migrációt, a magyarországi bevándorlás tekintetében már egyre kevésbé érvényes értelmezési keret. Ennek fényében felvetődik a kérdés: nevezhető-e napjainkban etnikai migrációnak a környező országokból Magyarországra igyekvő magyarok migrációja, és ha igen, miben nyilvánul meg az etnicitás szerepe, illetve miben ragadható meg az etnikai jelleg.

Az etnikai migráció előfordulására több európai példa is van. Néhány országnak (mint Izrael, Németország, Oroszország) külön bevándorlási programja volt a saját népességével azonos etnikai vagy vallási eredetű kisebbségek számára. E kisebbségek migrációját gyakran visszatérő migrációnak (*return migration*) nevezi a szakirodalom, utalva arra, hogy valamikor elhagyták az anyaországot.

A környező országokból Magyarországra vándorló magyarok esete azonban sok szempontból sajátos. Számukra a nemzetiség nem jelentett és napjainkban sem jelent olyan magától értetődően állampolgársággá konvertálható tőkét, mint például a különböző kelet-európai országokból Németországba vándorló németek esetében (Brubaker, 1998). Bevándorlásuk a rendszerváltás óta ugyan nem ütközött különösebb nehézségekbe (a letelepedési folyamat számos adminisztrációs buktatója ellenére), sőt bizonyos kedvezményekben is részesültek a nem magyar származású bevándorlókhoz képest,⁸ de az a fajta aktív segítség, mint amilyent Németország és Izrael nyújtott a német, illetve a zsidó kisebbségek „hazatelepüléséhez”, nem volt jellemző.

A másik sajátosság a *történelmi háttér*ből adódik. A Magyarország határain kívül élő magyarok a régió legnagyobb etnikai kisebbségét alkotják. Létszámuk mellett helyzetük azért is sajátos, mert a szülőföldjükön maradván kerültek évtizedekkel korábban – különböző országokhoz csatolva – idegen uralom alá, és ezáltal kisebbségi státuszba (sőt bizonyos területeken azóta többször is változott az állampolgárságuk anélkül, hogy elmozdultak volna). Tehát ellentétben más kisebbségekkel, nem ők hagyták el – önszántukból vagy kényszerítve – a hazájukat, hanem a határok mozdultak el „fellettük”.⁹ Mindez megteremtette annak a hátterét, hogy amikor a gazdasági és politikai kényszerítő körülmények vagy a kommunista rezsimek bukását követően a megnyílt lehetőségek migrációra készítették őket, akkor nagy

⁸ Például rövidebb időtartamú magyarországi tartózkodást követően kérelmezhetik mind a letelepedést, mind az állampolgárságot.

⁹ Az országhatárok közel kilencven évvel ezelőtti eltolódásából adódó „virtuális migráció”, bár alapot adott az azt követő időszak tényleges migrációja számára (Tóth, 2003), nem tekinthető egyértelműen a migrációs folyamatok okának (és főként nem napjainkban), ugyanis több elcsatolt területről, ahol a gazdasági, politikai és társadalmi körülmények azt nem indokolták, nem volt számottevő bevándorlás Magyarországra.

hányaduk az anyaországot választotta. Migrációjuk azonban az előbbieket miatt nem nevezhető „visszatérő migrációnak” (a letelepedéssel járó sem).

E migráció – bár országhatárok átlépésével valósul meg – abban különbözik a nemzetközi vándorlás jelenségétől, hogy a fogadó és a kibocsátó népesség ugyanahhoz a nemzethez tartozik, a bevándorlók – nyelvi és kulturális szempontból – nem egy idegen országba, hanem a saját hazájuknak tekintett „anyaországba” érkeznek, és a migráció számukra (az előbbi szempontokból legalábbis) nem kisebbségi státuszba kerülést a fogadó országban, hanem éppen a kibocsátó országbeli kisebbségi státuszából való kilépést eredményez. Mindezt szem előtt tartva nyilvánvaló, hogy bár az etnikai elnyomás már nem a migrációs döntések közvetlen oka, az etnicitás fontos szerepet játszik a vizsgált folyamatban, és ez többféle módon is meg nyilvánul.

Egyfelől a bevándorlók és a fogadó népesség közötti nyelvi azonosság, kulturális közelség számottevő *etnikai* és *kulturális tőkét* jelent a bevándorlók számára, ami csökkent a migráció kockázatát és az beilleszkedés költségeit. A fogadó társadalom munkaerőpiacán, valamint egyéb – behatárolt – struktúráin belül ez a kulturális vagy etnikai tőke többnyire különböző előnyökké konvertálható. Bár előfordul, hogy az etnikai migránsok is szembesülnek az anyaországnak tekintett fogadó ország idegenségével: az erdélyi vendégmunkások például az azonos nemzetiség ellenére a gazdasági és nemzeti kirekesztés mindennapos realitását tapasztalták meg Magyarországon (Fox, 2003, 2007).¹⁰ Más szerzők is felhívják a figyelmet arra, hogy az anyaországba való „hazatérés” gyakran csupán egy ideológiai konstrukció, és valójában nem minden esetben könnyű a beilleszkedés a régi-új hazába (Wallace és Stola, 2001).

Másfelől az etnikai hovatartozás többnyire fontos *kapcsolati tőkét* is jelent a bevándorlók számára (mint azt a későbbiekben elemzésünk is igazolja). A történelmi háttér, valamint az azonos nemzetiség és anyanyelv következtében már az első nagyobb volumenű migrációs mozgások megindulása előtt kiterjedt, határokon átnyúló kapcsolathálózatok működtek a határon túli magyar közösségek és Magyarország között. Ezeknek fontos szerepük volt a – főként politikai és gazdasági okok által kiváltott – migrációs hullámok elindulásában. A migráció révén – valamint a határok megnyitása utáni sűrűbb kapcsolattartás következtében is – a kapcsolathálók tovább bővültek (most már az áttelepültek és az otthon maradtak között is), és ez megkönnyítette a további elmozdulásokat. A közelmúltbeli romániai vizsgálatok azonban arra mutattak rá, hogy a kezdetben etnikai alapon

¹⁰ Fox szerint ennek következtében fokozatosan újraértelmezték nemzeti identitásukat, és magyarságtudatuk új és minőségileg eltérő módon – a magyarországgal szembehelyezkedve – erősödött meg.

szerveződő migráns hálózatok mellett egyre inkább a lokális-regionális alapon szerveződő hálózatok (is) működnek (Sandu, 2005), ami azzal jár, hogy a vegyes lakosságú településeken élő magyarok bekapcsolódtak a románok nyugat-európai célországokba irányuló hálózataiba, és ezáltal Magyarország mint migrációs célország veszített jelentőségéből (Kiss, 2007; Gödri és Kiss, 2009).

Az utóbbi években az etnikai migráció értelmezése kapcsán az erdélyi kivándorlás terén felvetődött az integráció kérdése is, és megfogalmazódott, hogy az erdélyi magyar kisebbségnek a román nemzetállami térben való *integrálatlansága* – amely egyéni szinten is megnehezíti a beilleszkedést – a migrációt gerjesztő tényező (Salat, 2003). A migrációspotenciál-vizsgálatok is ahhoz a következtetéshez vezettek, hogy egyéni szinten a nyelvi-kulturális integráció hiánya (amely a társadalmi, munkaerő-piaci integrációt is kétségessé teszi) növeli a kivándorlási szándék valószínűségét (Csepeli, Örkény és Székelyi, 2002), azonban arra is rámutattak, hogy ez a hatás nem minden régióban egyforma, hanem elsősorban a vegyes lakosságú, illetve szórványvidéken érvényesül (Kiss és Csata, 2004). Ezekon a területeken azonban – amint arra Kiss (2007) felhívja a figyelmet – az integráció könnyen nyelvi-kulturális asszimilációhoz vezethet, így a migráció valójában a magyar identitás megőrzésére nyújt lehetőséget.

Szintén az etnicitáshoz, etnikai identitáshoz kötődik a vizsgált folyamat egy másik fontos – ugyancsak a történelmi múltban gyökerező – tényezője. A társadalmi mobilitás lehetőségei a kisebbségi magyarok számára a környező országok többségi társadalmain belül – a különböző időszakokban és országokban változó módon – korlátozottak voltak. Ezért az ilyen irányú törekvések könnyen találtak utat maguknak – miután mód nyílt rá – az állampolgárság szerinti ország határain kívül, a nyelvi, kulturális akadályokat nem támasztó anyaországban. A kisebbségben élő magyarok számára a kultúrnemzeti identitás – amely Erdélyen belül a magasabb társadalmi státuszúak körében hangsúlyosabb – a „perifériáról” a „centrum” irányába történő földrajzi elmozdulást sok esetben mint *a társadalmi mobilitás lehetséges csatornáját* jeleníti meg.¹¹ Ez a szemlélet egyfajta belső vándorlásnak tekinti a határon túli magyarok Magyarországra irányuló migrációját – amely a kultúrnemzetként értelmezett magyar nemzet határain belül valósul meg –, és ez megkönnyíti az elmozdulásokat.

Az etnicitás tehát mint fontos *kulturális, etnikai és kapcsolati tőke* van jelen a vizsgált folyamatban, és ezáltal migrációt ösztönző, illetve szabályozó szerepe van (lásd Brubaker, 1998; Horváth, 2002; Gödri, 2004). Ez

¹¹ Erre utal az is, hogy Budapest preferenciája – bár valamelyest csökkent az 1990-es évekhez képest – továbbra is jelentős, elsősorban a fiatalabb és magasabb iskolai végzettségű migránsok körében.

a sajátosság nagymértékben meghatározza – a taszító tényezőktől függetlenül – a bevándorlók említett csoportjában a célország (azaz Magyarország) választását. Bár az elmúlt két évtizedben leginkább a szomszédos kibocsátó országok és Magyarország közötti társadalmi, gazdasági egyenlőtlenségek tartották életben e migrációt, mind a kapcsolathálók, mind a bevándorlók etnikai identitása a folyamat fontos katalizátorai voltak. A továbbiakban megkíséreljük e megállapítás empirikus igazolását is.

A bevándorlók kapcsolati tőkéje

Vizsgált kérdések, alkalmazott módszerek

A célországhoz fűződő személyes kapcsolatok már a migráció előtt több szempontból is fontos szerepet játszanak a bevándorlók életében. E kapcsolatszemélyek révén a bevándorlók olyan erőforrásokhoz férhetnek hozzá, amelyek csökkentik a migráció költségeit és kockázatát (Massey et al., 1998). Igénybe véve ezeket a kapcsolatokat, *mobilizálhatják a bennük rejlő tőkét*, és ezáltal információhoz, támogatáshoz, segítséghez juthatnak, ami megkönnyítheti a döntéshozatalt és magát a migrációt is. Minél erősebb a célországbeli kapcsolat, annál nagyobb a migrációra ösztönző hatása, ezért főként a családi kapcsolatoknak van kiemelkedő szerepük (Pohjola, 1991), de bizonyos jellegű információkhoz a távolabbi, gyenge kapcsolatok révén könnyebb hozzájutni (Granovetter, 1973).

Ugyanakkor a célországbeli kapcsolatszemélyek meglete, elérhetősége önmagában is befolyásolhatja a migrációs döntést, akkor is, ha ezek csupán *potenciális tőkét (erőforrást)* jelentenek, és sem a migráció előtt, sem a későbbiek során nem mobilizálódnak, azaz nem nyújtanak tényleges információt, segítséget. Tehát a migrációs döntés szempontjából a hozzáférés lehetősége, a kapcsolat elérhetőségének tudata is fontos lehet, és elősegítheti a cselekvést.

A fogadó országban lévő kapcsolatszemélyeknek nemcsak a migrációs döntésben és a migráció létrejöttében van szerepük, hanem a migrációt követően a bevándorlók kezdeti adaptációját és hosszú távú beilleszkedését is meghatározzák. Míg a migrációs döntés szempontjából a potenciálisan elérhető és a ténylegesen mobilizált kapcsolatok, illetve erőforrások egyaránt fontosak lehetnek, a migrációt követő adaptáció szempontjából elsősorban az utóbbiaknak van jelentőségük.

A fenti megfontolások alapján a szomszédos országokból érkezett bevándorlók migráció előtti célországbeli kapcsolatait – mint *potenciális kapcsolati tőkét* – és az ezek révén mozgósított erőforrásokat (információ,

segítség) – mint *mobilizált kapcsolati tőkét* – vizsgáljuk a *Bevándorlók 2002* adatfelvétel alapján. Arra keresünk választ, hogy

- milyen mértékben rendelkeztek a migráció előtt potenciális kapcsolati tőkével a bevándorlók, és milyen mértékben mobilizálták azt;
- milyen tényezők határozták meg a potenciális és mobilizált kapcsolati tőke különböző típusainak előfordulását.

Lin (2001) funkcionalista megközelítéséből kiindulva potenciális kapcsolati tőkéről beszélünk tehát, ha csupán a kapcsolatok meglétét – az erőforráshoz való hozzáférést – tartjuk szem előtt, és mobilizált kapcsolati tőkéről, amennyiben a kapcsolatok igénybevétele – az erőforrás mozgósítását – is. Figyelembe véve a kapcsolatok jellegét (családi, rokon, baráti és ismerősi kapcsolatok), valamint a kapcsolatszemélyek születési helyét (korábban áttelepült migráns, illetve magyarországi születésű), a potenciális és a mobilizált kapcsolati tőke különböző típusait különböztetjük meg.

Annak feltárására, hogy milyen tényezők magyarázzák a kapcsolati tőke különböző típusainak előfordulását, a többváltozós logisztikus regresszió módszerét alkalmaztuk (amely az egyes magyarázó változók hatását a többi független változó kontroll alatt tartása mellett mutatja). A logisztikus regressziós elemzést külön végeztük a migráns és a magyarországi kapcsolatokra, majd ezeken belül a kapcsolat jellege (családtag/rokon, barát, ismerős) szerint is. A modellekbe bevont magyarázó változók a következőképpen csoportosíthatók:

- *szociodemográfiai jellemzők*: nem, életkor, iskolai végzettség, migráció előtti gazdasági aktivitás, a lakóhely településtípusa;
- *migrációs-specifikus tényezők*: az érkezés ideje, származási ország, migránstípus (az egyéni migrációs motiváció alapján);
- *gazdasági tőke*: migráció előtti vagyoni helyzet;¹²
- *etnikai tőke*: magyar nemzetiség.

Az egyes változókon belül kialakított kategóriákat és a minta megoszlását ezek szerint a *Függelék* tartalmazza.

A többváltozós elemzésben a magyarázó változók hatását a hozzájuk tartozó esélyhányadosok alapján értelmezzük: az 1-nél nagyobb szignifikáns esélyhányados növeli, az 1-nél kisebb pedig csökkenti a függő változó esélyét. A magyarázó változók egyes kategóriáinak esélyt növelő vagy csök-

¹² A migráció előtti vagyoni helyzet indikátora a háztartás felszereltségét és a különböző vagyoni tárgyakkal való ellátottságot mérő változók sztenderdizált értékei (Z-score-ok) alapján létrehozott index. Ennek alapján három csoportba (alsó, középső és felső harmad) soroltuk a megkérdezetteket.

kentő hatása mindig a referenciakategóriához viszonyítva értelmezhető. Tehát az érkezés ideje szerint kialakított négy kategória esetében például a 2000–2001 között érkezettek esélyét arra, hogy a kapcsolati tőke különböző típusaival rendelkezzenek, az 1990–93 között érkezettekhez viszonyítottuk. Az egyes modellek magyarázóerejét a Nagelkerke-féle R^2 mutatja.

A potenciális kapcsolati tőke

A korábban bevándorolt kapcsolatszemélyek adták a vizsgált csoport – a 2001-ben bevándorló státuszt szerzők – körében a potenciális kapcsolati tőke fő forrását. Főként azok aránya volt meglehetősen magas (48%),¹³ akiknek volt már korábban áttelepült családtagja itt, de a korábban áttelepült rokon (36,4%), barát (34,5%) és ismerős (31,5%) említése is figyelemre méltó. Összességében a megkérdezettek háromnegyede említett áttelepült közeli kapcsolatszemélyt: családtagot, rokont vagy barátot (azaz ún. erős kötést), 35 százalékuk két-három személyt is, és közel négyötöd ez az arány, ha az ismerősöket (azaz a gyenge kötések) is figyelembe vesszük.

Szembeötlő a migráns kapcsolatok előfordulásának az *érkezés ideje* szerinti változása, ami egyúttal a folyamat jellegének változását is jelzi: a későbbi években érkezett bevándorlóknak sokkal nagyobb arányban volt korábban áttelepült családtagjuk (66%), sőt rokonuk is (41%), mint az 1990-es évek elején érkezetteknek (20%, illetve 25%). Ez arra utal, hogy *az 1980-as évek végén elindult migrációs folyamat az ezredforduló körül már egyre inkább a családi, rokoni kapcsolatokon keresztül zajlott*. Bár a barátok és ismerősök említésének arányában is tapasztalható növekedés, ez korántsem olyan jelentős, mint a családtagok esetében. Ugyanakkor az áttelepedett családtaggal rendelkezők 60 százaléka családegyesítés miatt választotta a migrációt, ami azt is jelzi, hogy az esetek többségében *az áttelepült családtag nem csupán migrációs mintát és potenciális kapcsolati tőkét, hanem közvetlen láncszemet is jelentett* a megkérdezett áttelepedéséhez.

A magyarországi kapcsolatszemélyek előfordulása a migráció előtt kisebb arányú volt: magyarországi rokonról a megkérdezettek közel egyharmada, barátról 27 százaléka, ismerősről pedig egynegyede számolt be.¹⁴

¹³ Ha csak a szűkebb családot (házastárs, gyermek, szülő, testvér) tekintjük, ez az arány 43%. Rajtuk kívül azonban a vizsgálatban a család kategóriába került a gyermek házastársa, az anyós/após, valamint a sógor/sógornő is.

¹⁴ A magyarországi kapcsolatok közül csak azokat vettük figyelembe, amelyek tényleges kapcsolattartást – kölcsönös vagy egyirányú látogatásokat – jelentettek a migráció előtt.

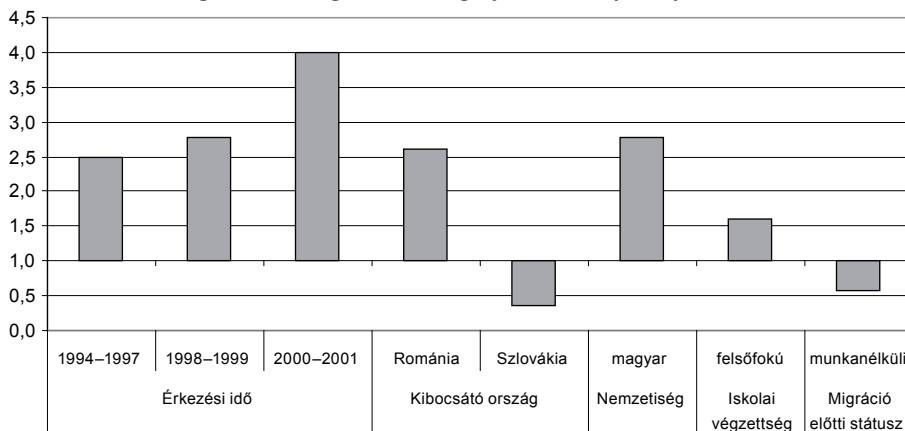
Összességében a megkérdezettek 54 százaléka említett valamilyen magyarországi kapcsolatszemélyt (rokont, barátot vagy ismerőst).

A migráns és a magyarországi kapcsolatokat egyaránt figyelembe véve elmondható, hogy a megkérdezettek kis hányada (mindössze 13%-a) nélkülözte a potenciális kapcsolati tőkét (16% ez az arány, ha csupán a migráció szempontjából nagyobb relevanciával bíró erős kötéseket – családtag, rokon, barát – vesszük figyelembe), 45 százaléuk ugyanakkor mind migráns, mind magyarországi kapcsolatokról beszámolt. Mindez jól mutatja a potenciális kapcsolati tőke hangsúlyos voltát a vizsgált folyamatban.

A POTENCIÁLIS KAPCSOLATI TŐKE EGYES TÍPUSAINAK ELŐFORDULÁSÁT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

A *korábban áttelepült kapcsolatszemély* meglétét legerősebben az *érkezés ideje*, a *származási ország* és a *nemzetiség* határozta meg (0,001-nél kisebb szignifikanciával) (1. ábra).

1. ábra: A *korábban áttelepült kapcsolatszemély* (családtag, rokon vagy barát) előfordulását meghatározó tényezők
(a logisztikus regresszió szignifikáns esélyhányadosai)

Referenciakategóriák: érkezési idő: 1990–93, származási ország: Jugoszlávia, nem magyar nemzetiség, szakiskolai végzettség, migráció előtt gazdasági aktivitás: foglalkoztatott.

Nagelkerke $R^2 = 0,19$

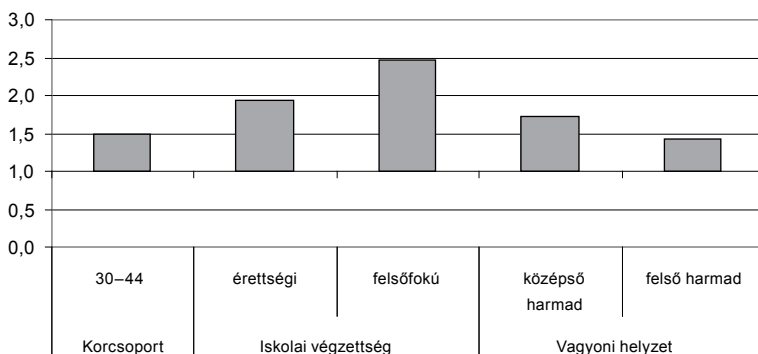
Látható, hogy a kilencvenes évek második felétől érkezőknek jóval nagyobb (az ezredfordulón érkezőknek már négyszeres) eséllyel voltak migráns kapcsolataik, mint az 1990-es évek elején bevándorlóknak. Továbbá – a referenciakategóriákhoz képest – a romániai származás és a magyar nemzetiség nagymértékben növelte, míg a szlovákiai származás

csökkentette a migráns kapcsolatok előfordulásának esélyét. (Az ukrainai származás a jugoszláviaihoz képest nem mutatott szignifikáns eltérést.) Ugyanakkor – bár az iskolai végzettségnek és a migráció előtti gazdasági aktivitásnak összességében nem volt szignifikáns hatása – a felsőfokú végzettség növelte, a migráció előtti munkanélküli státusz viszont csökkentette a kapcsolati tőke e típusának előfordulási esélyét.

A motivációk alapján meghatározott *migránstípusokat* is bevonva az elemzésbe azt találtuk, hogy – a fenti hatások megmaradása mellett – főként a családgyesítő (illetve kisebb mértékben a karriermigránsok) neveztek meg nagyobb eséllyel korábban áttelepült kapcsolatszemélyt. Az a megfigyelés, hogy a migráció előtt munkanélküli státuszban levőkre, valamint az ún. gazdasági migránsokra volt legkevésbé jellemző a korábban áttelepült családtag, rokon vagy barát, arra utal, hogy a környező országokból Magyarországra érkező bevándorlók közül leginkább azok indultak útnak migráns kapcsolatok nélkül, akiket a megélhetési kényszer, a jövő miatti aggodalom vagy életfeltételeik javításának vágya vezérelt.

A potenciális kapcsolati tőke másik elemének, *a magyarországi kapcsolatoknak* az előfordulását azonban egészen más tényezők alakítják. Erre sem az érkezési idő, sem a kibocsátó ország hatása nem érvényesült, viszont az *iskolai végzettség*, a *migráció előtti vagyoni helyzet* és részben az *életkor* hatása is megmutatkozott (2. ábra).

2. ábra: A magyarországi kapcsolatszemély (rokon, barát vagy ismerős) előfordulását meghatározó tényezők (a logisztikus regresszió szignifikáns esélyhányadosai)

Referenciakategóriák: 18–29 éves, szakiskolai végzettség, rossz vagyoni helyzet (alsó harmad).

Nagelkerke $R^2 = 0,11$

A magasabb iskolai végzettség (az érettségi és főként a felsőfokú végzettség) a szakmunkás végzettséghez képest növelte a magyarországi kapcsolatok meglétének esélyét, valamint a 30 év alattiakhoz képest a 30–44 évesek is kissé nagyobb eséllyel birtokolták a kapcsolati tőke e típusát. A migráció előtti vagyoni helyzetet tekintve az alsó harmadhoz képest a jobb helyzetben levők (és leginkább a középső harmadba tartozók) mutattak nagyobb esélyt arra, hogy magyarországi rokonuk, barátjuk vagy ismerősük legyen.¹⁵

Az előbbi ábrák alapján nem mondható el, hogy főként azok a bevándorlók rendelkeztek potenciális kapcsolati tőkével a migráció előtt, akikre az egyéb erőforrások szükségessége volt jellemző az iskolai végzettség, a gazdasági aktivitás, a vagyoni helyzet tekintetében. Sőt a migráns kapcsolatok meglétének esélyét a felsőfokú végzettség növelte, míg a munkanélküli státusz csökkentette, a magyarországi kapcsolatok meglétének esélyét pedig a magasabb iskolai végzettség mellett a jobb vagyoni helyzet is fokozta. Tehát éppen az egyéb erőforrásokban (emberi, gazdasági tőkében) gazdagokra volt inkább jellemző a migráció szempontjából releváns kapcsolati tőke előfordulása is. Az etnikai tőke hiánya sem kompenzálódott a kapcsolati tőke által, hanem ellenkezőleg: a magyar nemzetiség növelte a migráns kapcsolatok előfordulásának esélyét, jelezve, hogy a Magyarországra irányuló migráció a határon túli magyar közösségeken belül elterjedtebb, mint a más nemzetiségűek körében.¹⁶

A bemutatott képet tovább árnyalja, ha a potenciális kapcsolati tőke előfordulási esélyét vizsgálva figyelembe vesszük a kapcsolatok jellegét is (lásd a *Függelék F3. és F4. táblázatát*). A '90-es évek végén, illetve az új évezred elején érkezők körében leginkább a korábban áttelepült családtag/rokon előfordulásának esélye volt nagyobb, megerősítve azt, hogy *a család, rokoni kapcsolatoknak az évtized során egyre nagyobb szerepük volt a környező országokból Magyarországra irányuló migrációban*. A származási ország hatása szintén itt a legerősebb: mind a romániai, mind az ukrainai származás növelte a korábban áttelepült családtag/rokon előfordulási esélyét, valamint az áttelepült ismerősét is, jelezve, hogy a Magyarországra irányuló migráció elsősorban e két ország magyar közösségeiben elterjedt. Ugyanakkor a Romániából és az Ukrajnából érkezettek magyarországi ismerősről is nagyobb eséllyel számoltak be, ami a korábbiakban említett országhatárokon átnyúló etnikai kapcsolatháló meglétére utal.

¹⁵ Mint említettük, csak azokat a magyarországi kapcsolatokat vettük figyelembe, amelyek tényleges kapcsolattartást is jelentettek, így érthető, hogy a rossz vagyoni helyzet mind a látogatás, mind a látogató fogadása szempontjából hátrányos.

¹⁶ Az etnikai tőke szerepéről kapott eredményeink azonban a nem magyar nemzetiségűek alacsony elemszáma miatt inkább jelzésértékűek, és további megerősítésre szorulnak.

Ezzel szemben a magyarországi rokon előfordulásának esélye a Szlovákiából érkezetteknel volt a legnagyobb (amiben a két ország sajátos történelmi múltja tükröződik).

Míg a korábbiakban úgy tűnt, hogy az életkornak a migráns kapcsolatok előfordulási esélyére nincs szignifikáns hatása, itt látható, hogy valójában két ellentétes hatás érvényesül: nagyobb eséllyel adtak számot korábban áttelepült családtagról, rokonról az idősebbek, míg a korábban áttelepült barát esélye az életkorral csökkent, és áttelepült ismerőst is az idősek említettek a legkisebb eséllyel. Szintén nagyobb eséllyel említettek magyarországi rokont az idősek, míg magyarországi ismerőst a fiatalok.

Látható az is, hogy egyedül az áttelepült családtag/rokon előfordulását nem befolyásolta az iskolai végzettség, az összes többi (áttelepült és magyarországi) kapcsolat nagyobb eséllyel jellemezte a magasabb iskolai végzettségűeket.

A magyar nemzetiség valamennyi migráns kapcsolattípus mellett a magyarországi rokon előfordulási esélyét is növelte, ami alátámasztja azt, hogy az etnicitás fontos kapcsolati tőkeként van jelen a folyamatban.

A mobilizált kapcsolati tőke

Arra vonatkozóan, hogy a migráció során jelentett-e tényleges erőforrást a potenciális kapcsolati tőke a bevándorlók számára, egyfelől a migráció előtt a személyes kapcsolatokon keresztüli *tájékozódást, információszerzést*, másfelől a migrációt követően a személyes kapcsolatok által nyújtott *támogatást, segítséget* vizsgáljuk.

INFORMÁCIÓ A MIGRÁCIÓ ELŐTT

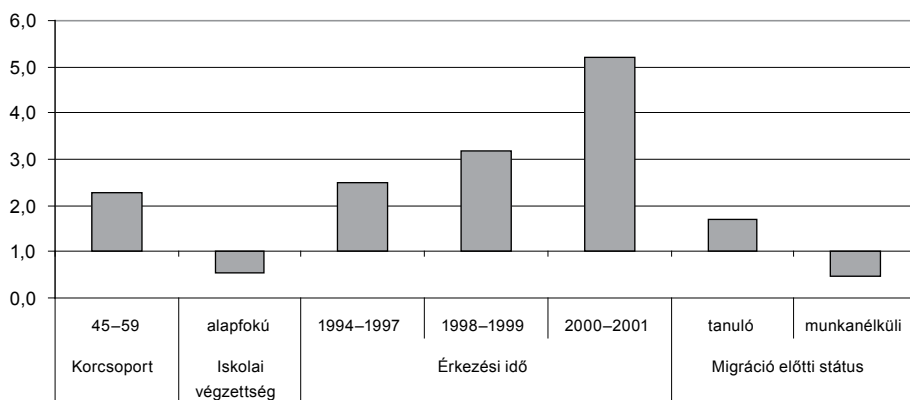
A migráció előtti tájékozódást – a migrációval kapcsolatos ügyintézésről, a célszágbeli lehetőségekről való információszerzést – tekintve a megkérdezettek közel kétharmada számolt be arról, hogy személyes kapcsolat révén jutott információhoz: 52 százalékuk említett áttelepült személyt, 35 százalékuk magyarországi személyt (22%-uk mindkettőt).

A személyes kapcsolatok révén nyert információ többnyire azokban a csoportokban volt számottevő, amelyekben a potenciális kapcsolati tőke is nagyobb mértékben fordult elő, azonban arányát tekintve rendre elmaradt attól. Az áttelepült kapcsolatszemélyt említők mindössze 62 százaléka számolt be arról, hogy korábbi bevándorló nyújtott számára információt az elindulás előtt, a magyarországi kapcsolatszemélyről számot adóknak pedig csupán 45 százaléka tett említést tőlük kapott információról. *A potenciális kapcsolati tőke tehát csak részben mobilizálódott a migráció előtt, és nagyobb arányban mobilizálódtak az információszolgáltatás tekintetében.*

tében a migráns kapcsolatok. Az egyéb erőforrásokat (végzettség, státusz, vagyon) nélkülözőkre a kapcsolati tőkének a migráció előtti tájékozódás céljából való mozgósítása sem volt jellemző.

A többváltozós elemzéssel (logisztikus regresszióval) vizsgálva a mobilizált kapcsolati tőke előfordulását, látható, hogy az áttelepült személytől kapott információ esélyét a legerősebben az érkezés ideje határozta meg: a '90-es évek legelején érkezettekhez képest a később jövőknek egyre nagyobb – a 2000–2001-ben bevándoroltaknak már ötszörös – esélyük volt arra, hogy áttelepült személytől kapott információval rendelkezzenek (3. ábra). Továbbá a 45–59 évesek, valamint a tanulók esélye az ilyen jellegű tájékozottságra szintén nagyobb volt, az alapfokú végzettségűeké, valamint a migráció előtt munkanélkülieké viszont – a referenciacsoporthoz képest – kisebb.

3. ábra: A korábban áttelepült személytől kapott információ előfordulását meghatározó tényezők
(a logisztikus regresszió szignifikáns esélyhányadosai)

Referenciakategóriák: 18–29 éves, szakiskolai végzettség, érkezési idő: 1990–93, migráció előtt gazdasági aktivitás: foglalkoztatott.

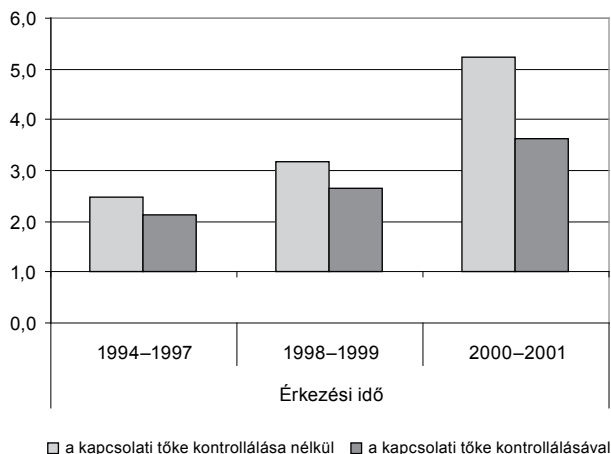
Nagelkerke $R^2 = 0,14$

A potenciális kapcsolati tőke különböző elemeit is beépítve a magyarázó modellbe azt találtuk, hogy az áttelepült személytől származó információ esélyét leginkább a korábban áttelepült családtag megléte növelte (több mint háromszorosára), de az áttelepült rokon, illetve barát hatása is szignifikáns volt. A migráns kapcsolatok közül tehát az erős kötelékek jelentették az érdemi információs csatornákat, az ismerősöknek nem volt szignifikáns hatása.

Fontos eredmény, hogy az érkezés idejének hatása az áttelepült személytől szerzett információ esélyére a potenciális kapcsolatitőke-változók

bevonása után is érvényes maradt (bár kissé mérséklődött) (4. ábra), ami azt jelzi, hogy az 1990-es évek elején érkezettekhez képest a későbbi években bevándorlóknak nem csupán nagyobb esélyük volt migráns kapcsolatokra, hanem nagyobb eséllyel is mozgósították azokat információ-szerzés céljából.

4. ábra: A korábban áttelepült személytől kapott információ esélye az érkezés ideje szerint
(a logisztikus regresszió esélyhányadosai, referencia: 1990–93)

SEGÍTSÉG A MIGRÁCIÓ UTÁN

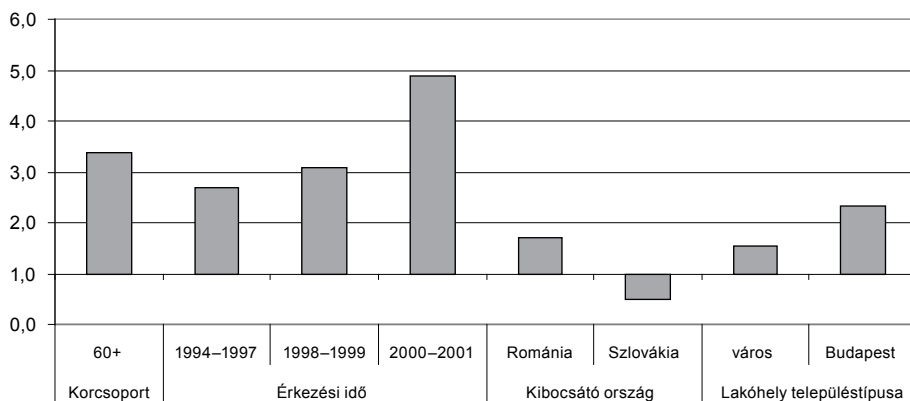
A mobilizált kapcsolati tőke másik mutatóját – a migrációt követően kapott segítséget – tekintve megfigyelhető, hogy a bevándorlók túlnyomó többsége (89%-a) részesült valamilyen segítségben¹⁷ személyes kapcsolata révén: 58 százalékuk áttelepült személy, 42 százalékuk magyarországi születésű személy részéről (16%-uk mindkét forrásból), továbbá 11 százalékuk otthoni (a kibocsátó országban élő) személy részéről is.

Többváltozós elemzéssel vizsgálva az áttelepült személytől kapott segítség esélyét a legmarkánsabb eltérések az érkezés ideje, a kibocsátó ország és a magyarországi lakóhely településtípusa szerint figyelhetők meg. Az áttelepült személytől kapott segítség esélyét a későbbi érkezés, a budapesti lakóhely és a romániai származás nagyban növelte, és ebbe az irányba hatott a 60 év feletti életkor is, a szlovákiai származás viszont csökkentet-

¹⁷ A kérdőívben a segítségnyújtás hét formája szerepelt: szállásbiztosítás, lakás-szerzés, munkahelytalálás, érzelmi támogatás, tanács/információ, gyakorlati segítség és anyagi segítség.

te (5. ábra). Tehát leginkább az idősebbek, a Romániából, illetve a '90-es évek második felétől érkezettek és a Budapesten letelepedők esetében segítettek az adaptációt a meglévő migráns kapcsolatháló. A *magyarországi személytől kapott segítség* esélyét ezzel szemben a későbbi érkezés és a fővárosi lakóhely, valamint a 60 év feletti életkor és a nyugdíjas státusz mérsékelte, a szlovákiai, valamint kisebb mértékben az ukrainai származás viszont emelte.

5. ábra: A korábban áttelepült személytől kapott segítség előfordulását meghatározó tényezők
(a logisztikus regresszió szignifikáns esélyhányadosai)

Referenciakategóriák: 18–29 éves, érkezési idő: 1990–93, származási ország: Jugoszlávia, magyarországi lakóhely településtípusa: falu.

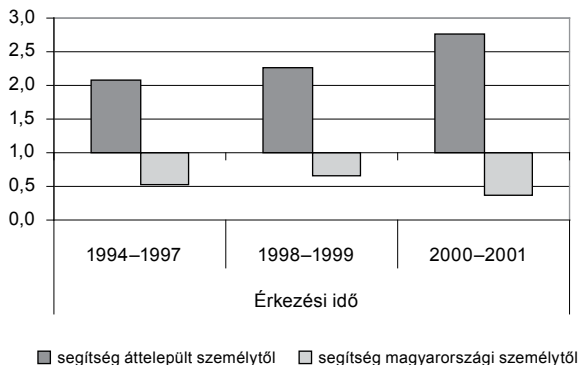
Nagelkerke $R^2 = 0,24$

A potenciális kapcsolati tőke különböző változóit is bevonva a magyarázó modellbe azt tapasztaljuk, hogy az áttelepült személytől kapott segítséget leginkább – mint várható volt – az áttelepült családtag megléte valószínűsítette (több mint hatszorosára növelve az esélyt), de a migráns rokon és barát szerepe sem elhanyagolható (viszont az ismerős hatása itt sem érvényesült). Az érkezési idő és a magyarországi lakóhely településtípusa szerinti jellegzetességek továbbra is megmaradtak (bár az előbbi gyengült), és részben a származási ország hatása is. Tehát *a későbbi években, illetve a Romániából érkezők és a fővárosban letelepedők nemcsak azért részesültek több segítségben áttelepült személy részéről, mert több migráns kapcsolatuk volt, hanem azért is, mert nagyobb mértékben mozgósították azokat.*

Az *érkezés ideje* ellentétes hatást mutat a segítség forrása szerint. Míg a korábbi bevándorlóktól a későbbi években érkezők egyre nagyobb eséllyel kaptak segítséget, addig a fogadó népesség részéről kapott segít-

ség esélye csökkent: a későbbi migráns kohorszok kisebb eséllyel kaptak segítséget, mint a '90-es évek elején érkezettek (6. ábra).¹⁸ E mögött egyfelől a bevándorlókkal szembeni fogadókészség gyengülése sejthető, másfelől a migráns kapcsolathálóok intenzívebb működése feltehetően eleve szűkítette a fogadó népesség részéről igényelt segítséget.

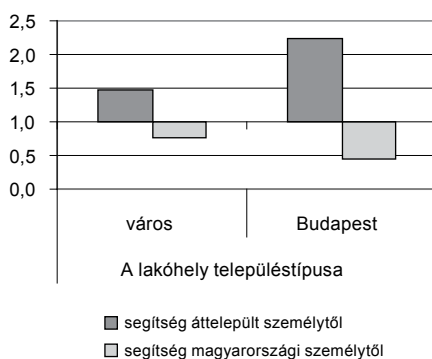
6. ábra: A bevándorlók és a fogadó népesség részéről kapott segítség esélye az érkezés ideje szerint
(a logisztikus regresszió esélyhányadosai, referencia: 1990–93)

Ugyancsak ellentétes hatást mutat a *letelepedési hely településtípusa* is: leginkább a Budapesten letelepedő bevándorlók mozgósították migráns kapcsolataikat a kezdeti adaptáció megkönnyítésére (de a városokban letelepedők körében is nagyobb esély mutatkozik erre, mint a falvakban), míg a magyarországi személy részéről kapott segítségre a falvakhoz képest Budapesten kisebb volt az esély (7. ábra). Ez egyrészt abból adódik, hogy a Magyarországra érkező bevándorlók jókora hányada a fővárosban telepedik le, tehát az újonnan érkezettek számára itt eleve valószínűbb a mozgósítható migráns kapcsolatok meglelése, másrészt viszont jól tükrözi, hogy a nagyváros idegenebb, személytelenebb közegében még a nyelvi nehézségek hiányában is nagyobb a valószínűsége annak, hogy a bevándorlók a korábbi migránsok segítségére, tapasztalataira támaszkodjanak.

¹⁸ Itt már a potenciális kapcsolati tőke meglétét is figyelembe vevő esélyhányadosokat tüntettük fel, így ezek kisebbek, mint az 5. ábrán az érkezési idő szerint látható esélyek, de a tendencia így is megmaradt.

7. ábra: A bevándorlók és a fogadó népesség részéről kapott segítség esélye a letelepedési hely településtípusa szerint (a logisztikus regresszió esélyhányadosai, referencia: falu)

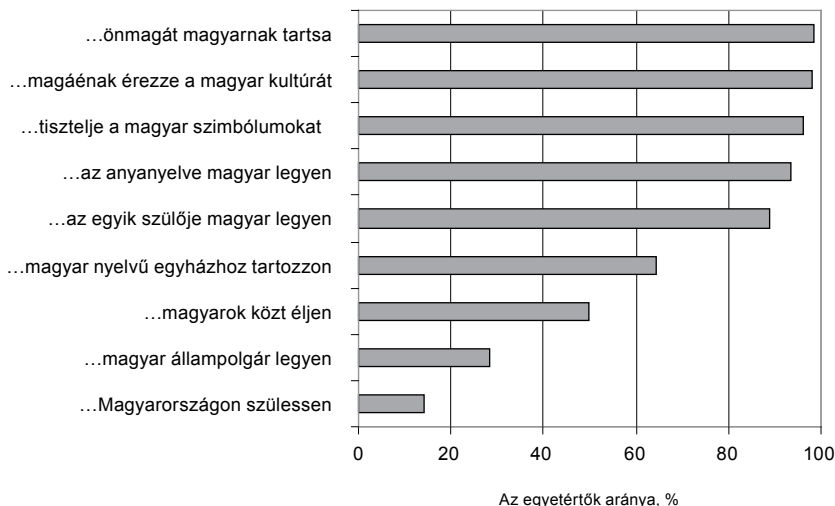
A bevándorlók nemzeti identitásának néhány vonása

A szülőföldjükön kisebbségben élő magyarok elvándorlását nemcsak az etnikai elnyomással, hanem olykor a nemzeti identitás gyengülésével is összefüggésbe hozzák (Dobos, 2001), szembeállítva a szülőföldön való helytállást az elvándorlással. Ugyanakkor a Magyarországra irányuló elvándorlás a magyar identitás megőrzésének lehetőségeként jelenhet meg a migráns számára, és a migrációs döntés mögött nem a magyar identitás meggyengülése, hanem az annak szabad megélése iránti vágy, illetve a kisebbségi létforma elutasítása húzódik. A kisebbségben élő magyarok Magyarországra vándorlását tekintve tehát inkább az a kérdés tevődik fel, hogy megfigyelhető-e a bevándorlók nemzeti identitásának valamilyen sajátos vonása, amely meghatározó lehetett magára a migrációs döntésre.

A nemzeti identitásnak – a nemzetfejlődés két különböző útjából fakadóan – tartalmilag két jól elkülönülő dimenziójával találkozhatunk a szakirodalomban: a *kultúrnemzeti identitással* és az *államnemzeti identitással*, amelyek a valóságban gyakran egymással keveredő ideáltipikus kategóriák (Csepeli és Örkény, 1998). Míg az előbbit a származás, az anyanyelv, a kulturális értékek és normák elfogadása határozza meg, az utóbbit elsősorban az állampolgárság mint jogi státusz, illetve az adott állam határain belüli születés. A Közép-Európában élő magyar népcsoportok – és főként a kisebbségben élő magyarok – körében a kultúrnemzeti identitás jellemző, és ennek elsősorban – mint arra Gereben (1999) rámutatott – a kulturális és emocionális töltete a hangsúlyos, nem pedig az etnikai (azaz a vérségi leszármazást és összetartozást hangsúlyozó).

A szomszédos országokból Magyarországra bevándorlók körében vizsgálva a magyar nemzethez való tartozás kritériumait,¹⁹ jól látható, hogy az önbesorolás, a kultúrnemzeti identitáskritériumok, illetve az eredetkritériumok dominálnak, és a sereghajtók az államnemzeti identitáskritériumok (8. ábra).

8. ábra: *A nemzeti identitás kritériumai a magyar nemzetiségű bevándorlók körében*
(„Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, az kell, hogy...”)

Forrás: Bevándorlók 2002.

A Romániából érkezett bevándorlók esetében lehetőség volt az eredmények összehasonlítására az erdélyi magyarok körében végzett korábbi identitásvizsgálat eredményeivel (1. táblázat). Bár az identitáskritériumok fontosságának többé-kevésbé azonos sorrendje figyelhető meg a két csoport esetében, néhány érdekes eltérés is mutatkozik. Egyfelől a magyar szimbólumok tiszteletének nagyobb, a magyar nyelvű egyházhoz tartozásnak pedig kisebb szerepet tulajdonítanak a bevándorlók, mint a referencia-csoport. Ez utóbbi feltehetően a bevándorlók fiatalabb korösszetételének és az ebből adódó gyengébb vallásosságának tulajdonítható.²⁰ Másfelől

¹⁹ A megkérdezettek Likert-skálán 1-től (teljesen egyetért) 4-ig (egyáltalán nem ért egyet) értékelték a felsorolt kritériumokat. Az egyetértők arányát az 1-es és 2-es válaszok összevonásával vettük figyelembe.

²⁰ Erre utal az is, hogy a bevándorlók körében a 60 év felettiek 86%-a tartja fontosnak e tényezőt.

viszont az államnemzeti identitáskritériumok sokkal hangsúlyosabbak a bevándorlók körében. A magyar állampolgárságot például 30 százalékuk tartotta fontosnak ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, míg az erdélyi magyarok – mint kibocsátó népesség – körében ez az arány csupán 18 százalék. De a magyar környezet, sőt a magyarországi születési hely is nagyobb hányaduk számára volt fontos kritérium. Ez arra utal, hogy a kultúrnemzeti identitás elsődlegessége mellett a bevándorlók a magyarság megélését kevésbé tartják elképzelhetőnek a kisebbségi létben (még kevésbé a szórványban), annak elismerését sokkal inkább a magyar környezethez és a jogilag is elismert magyar státuszhoz (állampolgárság) kötik.

1. táblázat: *A nemzeti identitás kritériumai a Romániából érkezett magyar nemzetiségű bevándorlók és az erdélyi magyarok körében*

Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, az kell, hogy...	Az egyetértők aránya (%)	
	Romániából érkezett magyar nemzetiségű bevándorlók*	Erdélyi magyarok**
...magáénak érezze a magyar kultúrát	98,8	94,0
...önmagát magyarnak tartsa	98,3	96,0
...tisztelje a magyar szimbólumokat	96,8	85,0
...az anyanyelve magyar legyen	94,6	93,0
...az egyik szülője magyar legyen	89,9	86,0
...magyar nyelvű egyházhhoz tartozzon	67,7	82,0
...magyarok közt éljen	51,0	44,0
...magyar állampolgár legyen	29,7	18,0
...Magyarországon szülessen	14,2	9,0

Forrás: * Bevándorlók 2002, **Kárpát-projekt 1997 (Veres, 2004).

Faktoranalízissel²¹ elemezve az adatokat első lépésben három faktor rajzolódott ki: az első az államnemzeti identitáskritériumokat foglalta magában (magyar állampolgár legyen, Magyarországon szülessen, magyarok közt éljen), a második a kultúrnemzeti identitáskritériumokat (magáénak érezze a magyar kultúrát, tisztelje a magyar szimbólumokat), a harmadik pedig az eredetkritériumokat, illetve az önbesorolást (az anyanyelve magyar legyen, egyik szülője magyar legyen, magyar nyelvű egyházhhoz tar-

²¹ A faktorelemzés egy adatredukciós eljárás, amely sok mért változóból kevés „összszevont” változót hoz létre. Célja a közvetlenül nem mérhető dimenziók – jelen esetben a kultúrnemzeti, illetve államnemzeti identitás – megragadása. Egy-egy faktor több identitáskritériumot foglal magában. A feldolgozás során a főfaktor-eljárást (*principal axis factoring*) és a rotáláshoz a Varimax-módszert alkalmaztuk.

tozzon, önmagát magyarnak tartsa). A három faktor együttesen a variancia 44,7 százalékát magyarázta, viszont a harmadik sajátértéke kevéssel egy alatt volt, ami önmagában is kérdésessé tette a létjogosultságát, ugyanakkor két alkotóeleme (az önbesorolás és a magyar szülő) a második faktoron is rajta volt. (Tehát csupán a magyar anyanyelv és a magyar nyelvű egyházhoz tartozás kötődött egyértelműen a harmadik faktorhoz). A modell javításával²² végül a rotált faktormátrix már csak két faktort eredményezett: az első az államnemzeti identitást, a második a kultúrnemzeti identitást fedte le (2. táblázat). Ez utóbbi a kultúrnemzeti identitásnak az eredetkritériumoktól és az önbesorolástól tisztított formája. A két faktor az öt változó varianciájának 56 százalékát magyarázza (az első 33%-ot, a második 23%-ot), a kommunalítások értéke 0,32 és 0,87 között mozog.

2. táblázat: *A nemzeti identitáskritériumok faktorstruktúrája*

A nemzeti identitás kritériumai	Faktorsúlyok	
	1. faktor	2. faktor
Magyarok közt éljen	0,592	
Magyar állampolgár legyen	0,932	
Magyarországon szülessen	0,649	
Magáénak érezze a magyar kultúrát		0,788
Tiszteleje a magyar szimbólumokat		0,736

Forrás: Bevándorlók 2002.

A kultúrnemzeti identitást tehát leginkább a magyar kultúrával való azonosulás és a magyar szimbólumok tisztelete határozza meg, az államnemzeti identításban pedig a magyar állampolgárság a legerősebb tényező. A faktorszakrok eloszlásából is látható, hogy összességében a megkérdezettek nagyobb fontosságot tulajdonítanak a kultúrnemzeti identitáskritériumoknak. Az átlagértékek összehasonlítása alapján azonban arra következtethetünk, hogy vannak csoportok, amelyekre az államnemzeti identitás elfogadása fokozottabban jellemző, így a nőkre, az idősebbekre, az alacsony iskolai végzettségűekre és az alacsony foglalkozási pozíciójúakra. Mindez összecseng az erdélyi magyarok körében végzett vizsgálat eredményeivel, miszerint az alacsonyabb társadalmi pozíciójúak inkább elfogadják az államnemzeti identitáskritériumokat (Veres, 2004). Ugyanakkor ez nem je-

²² A modell javításához elsőként kihagytuk a legkisebb kommunalitású változót (az önbesorolást), majd a változók kihagyását addig folytattuk, amíg valamennyi megmaradt változónak a kommunalitása elérte a 0,25-öt, és minden változó egy és csakis egy faktorhoz tartozott.

lenti azt, hogy a kultúrnemzeti identitás ne lenne jellemző rájuk: a magyar kultúrával való azonosulást a megkérdezettek zöme iskolai végzettségtől függetlenül fontosnak tartotta a magyar nemzethez tartozás szempontjából, a nemzeti szimbólumok tiszteletének fontossága pedig még hangsúlyosabb volt az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében.

Az a megállapítás, amely az erdélyi magyarok vonatkozásában megfogalmazódott, hogy a kultúrnemzeti identitás a magasabb társadalmi státuszúak körében hangsúlyosabb (Csepeli, Örkény és Székelyi, 2000), a bevándorlók esetében nem érvényes. Viszont az állampolgári identitáskritériumok elutasítása az iskolai végzettséggel együtt növekszik: míg az alapfokú végzettségűek 40 százaléka egyáltalán nem értett egyet azzal, hogy a magyar állampolgárság a nemzethez tartozás kritériuma lenne, a felsőfokú végzettségűek körében ez az arány már 59 százalék.

Az államnemzeti identitáskomponens elfogadásában a kibocsátó országok szerint is eltérések mutatkoznak: leginkább az Ukrajnából (és Romániából) érkezettek körében gyakoribb ez a szemlélet az átlagosnál. Továbbá érdekes összefüggést mutat a nemzethez tartozás megítélése az otthonosságérzettel: az államnemzeti identitáskritériumokat főként azok a bevándorlók tartják fontosnak, akik inkább Magyarországon érzik otthon magukat, és leginkább azok utasítják el, akik a szülőföldjükön érzik jól magukat. Ez utóbbi csoportra a kultúrnemzeti identitás elfogadása jellemző.

A magyar identitást egy másik megközelítésben is vizsgáltuk, amelyben a *különböző közösségekhez való kötődés*, illetve a *migrációs énkép* is tükröződött: a megkérdezetteknek osztályozniuk kellett, hogy a különböző identitáskategóriákat mennyire érzik magukra jellemzőnek²³ (3. táblázat). Látható, hogy az egyszerű (területi kötődést nem tartalmazó) magyar kategória a legelfogadottabb, de a regionális kötődést is kifejező magyar identitás, valamint az európai identitás is meglehetősen magas arányokat képvisel. A hangsúlyok a származási ország szerinti kissé eltérőek: a regionális (erdélyi) identitás az erdélyi magyar bevándorlók körében a leg erősebb, míg az európai identitás az ukrajnaiak között. A kibocsátó ország egészéhez való kötődést, valamint az áttelepült státuszt is kifejező identitáskategóriákat viszonylag kevesen tartották jellemzőnek önmagukra nézve, mindkettő a volt Jugoszláviából bevándorlókra volt leginkább jellemző.

Az előbbiek azt tükrözik, hogy a migráció (a szülőföld elhagyása) ellenére a környező országokból érkezett magyar bevándorlók nemzeti identi-

²³ Az osztályozás ötös skálán történt, ahol az 1-es az „egyáltalán nem jellemző”, az 5-ös a „nagyon jellemző” választ jelölte. Jellemzőnek tekintettük az adott kategóriát a 4-es vagy 5-ös osztályzat esetén.

3. táblázat: Önmeghatározó identitáskategóriák a különböző országokból érkezett bevándorlók körében (%)

Romániából érkezettek		Ukrajnából érkezettek		Jugoszláviából érkezettek	
Identitáskategóriák	Önmagára jellemzőnek érzi	Identitáskategóriák	Önmagára jellemzőnek érzi	Identitáskategóriák	Önmagára jellemzőnek érzi
Erdélyi magyar	89,0	Kárpátaljai magyar	84,6	Vajdasági magyar	82,2
Romániai magyar	38,3	Ukrajnai magyar	32,6	Jugoszláviai magyar	43,8
Magyar	96,4	Magyar	97,2	Magyar	95,9
Európai	82,0	Európai	87,0	Európai	82,2
Áttelepült romániai	27,7	Áttelepült ukrajnai	27,8	Áttelepült jugoszláviai	32,9

Forrás: Bevándorlók 2002.

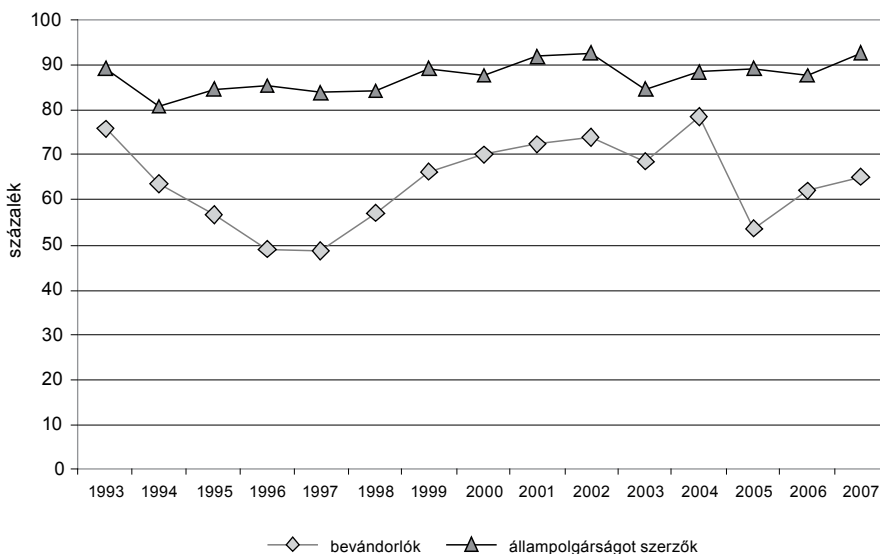
tásában a szülőföldhöz való kötődés erős, ugyanakkor a kibocsátó országhoz (államhoz) való kötődést a még meglévő állampolgársági kötelék ellenére többségben elutasítják.

A magyar állampolgárság megszerzése

A Magyarországra bevándorlók közül a környező országokból érkezők szerzik meg legnagyobb arányban a magyar állampolgárságot. Míg a bevándorlók között a négy szomszédos országból érkezők aránya 50–80 százalék között mozgott a '90-es évek elejétől az utóbbi évekig, a magyar állampolgárságot szerzők körében e csoport aránya 80–93 százalék közötti volt (9. ábra). 1993 és 2007 között – a Demográfiai évkönyvek adatai szerint – mintegy 115 ezer fő kapott magyar állampolgárságot, összességében 87 százalékuk a négy szomszédos ország valamelyikéből települt át (66%-uk Romániából).

A szomszédos országokból bevándorlók körében készült adatfelvétel második hulláma (*Bevándorlók 2006*) szerint a két hullám között eltelt három és fél év alatt a megkérdezettek fele (51%) szerezte meg a magyar állampolgárságot. Érdekes módon a 2006-ban magyar állampolgársággal nem rendelkezők a korábbi vizsgálat során (2002-ben) inkább elfogadták az államnemzeti identitáskritériumokat, míg az állampolgárságot szerzők körében a kultúrnemzeti identitás elfogadása volt hangsúlyosabb. Az önmeghatározó identitáskategóriák tekintetében alig van különbség a két csoport között, csupán a kibocsátó államhoz való kötődés volt valamelyest gyengébb a későbbiekben magyar állampolgárokká lettek körében.

9. ábra: A négy szomszédos országból érkezettek aránya a Magyarországra bevándorlók és a magyar állampolgárságot szerzők körében 1993 és 2007 között

Forrás: Demográfiai évkönyvek.

Úgy tűnik, a magyar állampolgárság megszerzése – bár a politikai értelemben vett nemzethez tartozás elismerését jelenti – nincs hatással arra, hogy a bevándorlók külföldinek érzik-e magukat Magyarországon, és arra sem, hogy a fogadó népesség részéről tapasztalnak-e ilyen viszonyulást. A magyar állampolgársággal nem rendelkezők között alig volt magasabb a magukat külföldinek érzők, illetve a fogadó népesség részéről ezt tapasztalók aránya, mint az állampolgárságot megszerzők körében.

Ugyanakkor a magyar állampolgárság mégiscsak fontos, a munkaerőpiacon kamatoztatható tőke a bevándorlók számára, annak ellenére, hogy – a letelepedési engedély megléte esetén – az állampolgárság formálisan kevés munkakör betöltéséhez szükséges feltétel. A bevándorlók munkaerőpiaci sikerességét befolyásoló tényezők közül – a munkaerő-piaci státusz szempontjából fontos egyéb tényezők (nem, kor, iskolai végzettség, korábbi munkaerő-piaci státusz) hatását kiszűrve is – a magyar állampolgárság szerepe meghatározónak bizonyult: háromszorosára növelte a foglalkoztatottság esélyét, kétszeresére a végzettségnek megfelelő munka esélyét, és felére csökkentette a két adatfelvétel közötti időszakban (azaz 2002 és 2006 között) előforduló munkanélküliség esélyét (Gödri, 2008).

Felmerül ugyanakkor, hogy az állampolgárság megszerzése a sikeres munkaerő-piaci beilleszkedés következménye is lehet, ugyanis munkanél-

külsőség esetén például kicsi a valószínűsége az állampolgári kérelem jóváhagyásának (vagy egyáltalán az állampolgárság kérelmezésének). Ennek kapcsán többváltozós elemzéssel megvizsgáltuk, hogy milyen tényezők határozták meg a magyar állampolgárság megszerzését az adatfelvétel két hulláma közötti időszakban (4. táblázat).

4. táblázat: *A magyar állampolgárság megszerzésének esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai*

Magyarázó változók és kategóriák	A magyar állampolgárság megszerzésének esélye			
	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell
	Exp (B)			
Neme (ref.: férfi)				
Nő	0,696*	0,701*	0,699*	0,701*
Korcsoport				
–34 (ref.)				
35–44	1,127	1,214	1,240	1,293
45+	1,377	1,506	1,509	1,578
Iskolai végzettség				
Alapfokú	***	***	***	**
Szakképzési iskola (ref.)	0,628	0,627	0,640	0,631
Érettségi	1,798*	1,730*	1,761*	1,641*
Felsőfokú	3,708***	2,835**	2,643**	2,266*
Idegen nyelv ismerete (ref.: nem ismert idegen nyelvet)	1,141	0,974	0,963	0,916
Településtípus				
Község (ref.)				
Város	0,998	1,088	1,097	1,071
Budapest	1,236	1,100	1,168	1,073
Mikor érkezett?	**	**	**	**
1990–1993 (ref.)				
1994–1997	1,045	1,324	1,322	1,352
1998–1999	1,630	1,758	1,844*	1,845*
2000–2001	2,701**	3,056**	3,164**	3,037**
Honnan érkezett?	***	***	***	***
Románia (ref.)				
Ukrajna	0,294***	0,310***	0,320***	0,295***
Jugoszlávia	0,639	0,629	0,579	0,595

(folytatódik)

Magyarázó változók és kategóriák	A magyar állampolgárság megszerzésének esélye			
	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell
	Exp (B)			
Nemzetiség (ref.: nem magyar)				
Magyar	3,473**	3,288**	3,282**	3,330**
Munkaerő-piaci státusz 2002-ben		**	**	*
Értelmiségi, vezető		1,699	1,768	1,459
Egyéb szellemi		0,799	0,777	0,776
Szakt munkás (ref.)				
Betanított és segéd munkás		0,407**	0,388**	0,402**
Gyes, gyed		1,228	1,178	1,182
Munkanélküli és egyéb inaktív		0,504*	0,492*	0,493*
Nyugdíjas		0,792	0,790	0,772
Kapcsolatháló mérete, fő				
0			1,315	
1–4 (ref.)				
5–9			1,019	
10+			2,972**	
Felsőfokú végzettségű kapcsolatszemélyek száma				1,152*
Nagelkerke R^2	0,21	0,24	0,26	0,25

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1.

Megjegyzés: a szürke tónus alattiak az adott modellbe beépített magyarázó változókhoz tartozó esélyhányadosok.

Forrás: Bevándorlók 2006.

Az első modellben a demográfiai jellemzők (nem, kor), az emberitőke-változók (iskolai végzettség, idegen nyelv ismerete), a migrációspecifikus tényezők (származási ország, érkezési idő) és az etnikai tőke (magyar nemzetiség) mellett a magyarországi lakóhely településtípusát is figyelembe vettük. Látható, hogy legerősebben a magasabb iskolai végzettség növelte a magyar állampolgárság megszerzésének esélyét (a szakt munkás végzettséghez képest a felsőfokú végzettség közel négyszeresére), továbbá a magyar nemzetiség esélynövelő hatása is több mint háromszoros volt. Abban, hogy a vizsgált időszak utolsó éveiben (az ezredforduló körül) érkezők kaptak legnagyobb eséllyel állampolgárságot 2002 és 2006 között, közrejátszott, hogy közöttük nagyobb arányban voltak a családegyesítés céljából érkezők, ami megkönnyítette számukra az állampolgárság megszerzését. Az is megfigyelhető, hogy az Ukrajnából bevándorlók háromszor kisebb eséllyel lettek magyar állampolgárok, mint a Romániából bevándorlók, ami feltehetően összefügg azzal, hogy az ukrán állampolgárság – szemben a románnal – nem tartható meg más állampolgárság megszerzése esetén.

A korábbi – a 2002-es adatfelvétel idején jellemző – munkaerő-piaci státuszt is beépítve a modellbe látható, hogy a betanított és segédmunkások, valamint a munkanélküliek és egyéb inaktívak esélye az állampolgárság megszerzésére kisebb volt, mint a szakmunkásoké (2. modell). Ebből az következik, hogy a korábbi munkaerő-piaci helyzet is meghatározza az állampolgárság megszerzését, ez utóbbi pedig – mint már utaltunk rá – visszahat a munkaerő-piaci sikerességre. Ugyanakkor a végzettség, a magyar nemzetiség, a származási ország és az érkezési idő hatása továbbra is szignifikáns maradt.

Megfigyelhető, hogy a gazdag kapcsolatháló is nagyobb eséllyel jár együtt az állampolgárrá válással (3. modell), és – a saját iskolai végzettség mellett – a felsőfokú végzettségű kapcsolatszemélyek száma is növeli kissé ennek esélyét (4. modell). A kapcsolatháló-változók figyelembevételével az előbbieken felsorolt egyéb tényezők hatása továbbra is érvényes maradt.

Tehát összességében a felsőfokú végzettség, a magyar nemzetiség, az érkezési időben burkoltan jelen levő családgyesítési motiváció és a kapcsolati tőke növelte a magyar állampolgárság megszerzésének esélyét. Az államnemzeti identitás elfogadása ugyanakkor – noha a kisebbségi lét elutasítása révén a Magyarországra irányuló migrációt elősegíti – nem jár együtt a magyar állampolgárság megszerzésének nagyobb esélyével.

Összegzés

A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás etnikai jellegének megragadására az etnikai elnyomás modellje helyett a '90-es évek második felétől inkább az a szemlélet alkalmas, amely az etnicitást mint kulturális, etnikai és kapcsolati tőkét tekinti. Eszerint az etnicitás – mint tőke – csökkenti a migráció költségeit és kockázatát, s ezáltal a migráció ösztönzésében, szabályozásában, a célország megválasztásában van szerepe. E megközelítés alapján elmondható, hogy – bár az ezredforduló körül a gazdasági természetű és a családgyesítési motivációk voltak a fő mozgatóerők – a bevándorlók kapcsolathálói és a rajtuk keresztül áramló erőforrások, valamint a bevándorlók etnikai identitása a folyamat fontos katalizátorai voltak.

A fenti megállapításokból kiindulva a tanulmány a környező országokból érkezett bevándorlók migráció szempontjából releváns kapcsolati tőkéjét és etnikai identitásának sajátosságait vizsgálta, valamint rövid kitérőt tett a magyar állampolgárság megszerzését meghatározó tényezők feltárásához.

Az eredmények azt igazolták, hogy a bevándorlók vizsgált csoportja már a migráció előtt jelentős kapcsolati tőkével rendelkezett Magyaror-

szágon, és e kapcsolati tőke fő forrását a korábban áttelepült kapcsolatszemélyek – leginkább családtagok és rokonok – adták. E kapcsolatok nem csupán migrációs mintát közvetítettek, hanem jelentős erőforrást is biztosítottak az újonnan érkezők számára. Érdekes módon a kapcsolati tőke nem az egyéb tőkék hiányát vagy szűkösségét kompenzálta, hanem ellenkezőleg: az egyéb erőforrásokban (végzettség, státusz, vagyon) gazdagokra volt inkább jellemző a potenciális kapcsolati tőke előfordulása is. Tehát a különböző tőkék halmozódása figyelhető meg.

A magyar nemzetiség szintén növelte mind a migráns kapcsolatok, mind a magyarországi rokon előfordulásának esélyét, jelezve egyfelől, hogy a Magyarországra irányuló migráció a határon túli magyar közösségekben belül elterjedtebb, mint a más nemzetiségűek körében, másfelől alátámasztva a határon átnyúló etnikai kapcsolathálókat meglétét. Viszont a mobilizált kapcsolati tőke egyik formájának (információ, segítség) sem volt szignifikánsan nagyobb előfordulási esélye a magyar nemzetiségűek körében. Az etnicitás tehát valóban potenciális kapcsolati tőkét jelent, azonban ennek mobilizálására – az egyéb magyarázó tényezők hatását is figyelembe véve – nincs hatással.

Az idősebb bevándorlók számára a családi, rokoni kapcsolatok jelentették a fő migrációs csatornákat, és a migrációt követően ezek a korábban áttelepült kapcsolatszemélyek biztosítottak erőforrást (segítséget, támogatást) számukra. Ezzel szemben a fiatalabb bevándorlók esetében a migráns barátok alkották a potenciális kapcsolati tőke forrását, ugyanakkor a migrációt követően az idősebbekhez képest nagyobb eséllyel részesültek segítségben a fogadó népesség részéről.

A migráns kapcsolatok megléte a Romániából és az Ukrajnából érkezettekre volt leginkább jellemző, és ugyancsak a Romániából érkezettek esetében mobilizálódtak leginkább a migráns kapcsolatok a letelepedés kezdeti szakaszában. Mindez jól tükrözi, hogy minél régebben zajlik a migráció két ország között, annál nagyobb az esélye a migráns kapcsolatháló kialakulásának és működésének.

Fontos eredménye a kutatásnak, hogy igazolódott *a kapcsolati tőke időben egyre hangsúlyosabb szerepe*: az ezredforduló körül érkezett bevándorlóknak sokkal nagyobb eséllyel voltak már érkezésük előtt migráns kapcsolataik (főként áttelepült családtag és rokon), mint a '90-es évek elején érkezetteknek, továbbá nagyobb eséllyel mozgósították is azokat a migrációt megelőző tájékozódás és az azt követő adaptáció céljából. Ez is azt mutatja, hogy a migráció idővel – a folyamat „beérésével” – a migráns hálózatok bővülését és intenzívebb működését eredményezi, ami viszont fenntartja a migráció lendületét, hozzájárulva ahhoz, hogy öntápláló, dinamikus folyamattá váljon.

Nem elhanyagolható az a kapcsolati tőke sem, amelyet a magyarországi kapcsolatszemélyek jelentettek a bevándorlók számára, azonban a migráció előtti információszolgáltatás tekintetében ezek a kapcsolatok kevésbé mobilizálódtak, mint a migráns kapcsolatok, a migrációt követő segítségnyújtás terén pedig időben fordított tendencia figyelhető meg: a későbbi migráns kohorszok kisebb eséllyel kaptak segítséget a fogadó népesség részéről, mint a '90-es évek elején érkezettek. Ez jelezheti a bevándorlókkal szembeni fogadókészség gyengülését, de utalhat arra is, hogy a migráns kapcsolatháló intenzívebb működése kevésbé tette szükségesé a fogadó népesség részéről igényelt segítséget.

A bevándorlók nemzeti identitásának vizsgálata abból a szempontból volt érdekes, hogy van-e olyan sajátos vonása, amely összefüggésben lehet az anyaországba történő áttelepedésükkel. A nemzeti identitáskritériumok értékelése alapján látható volt, hogy az önbesorolás, a kultúrnemzeti identitáskritériumok és az eredetkritériumok voltak az elsődlegesek (amelyeket a megkérdezettek zöme elfogadott), és az államnemzeti identitáskritériumok csak egy kisebb csoportban érvényesültek. A kibocsátó népességgel összehasonlítva ez utóbbi dimenzió mégis jelentősebb a bevándorlók esetében, ami azt jelzi, hogy a magyar nemzethez való tartozást az áttelepültek nagyobb arányban kötik a magyar környezethez és a magyar állampolgársághoz, mint általában a kisebbségben élő magyarok. A bevándorlók bizonyos csoportjaira – a nőkre, az idősebbekre, az alacsony iskolai végzettségűekre és az alacsony foglalkozási pozíciójúakra – az államnemzeti identitás elfogadása fokozottabban jellemző. Leginkább a felsőfokú végzettségűek utasítják el a magyar nemzethez tartozásnak ezen dimenzióját. Ez arra utal, hogy az alacsonyabb társadalmi pozícióval rendelkezők migrációja mögött nagyobb valószínűséggel állhat a nemzeti identitást az állampolgársággal összekapcsoló szemlélet, amely a magyarság megélését az anyaországban érzi teljesnek.

Az önmeghatározó identitáskategóriák alapján látható, hogy az egyszerű (jelző nélküli) magyar kategória a legelfogadottabb, ugyanakkor a migráció ellenére a szülőföldre való kötődést is kifejező regionális identitás szintén erőteljes a bevándorlók körében.

Az államnemzeti identitás elfogadása érdekes módon nem járt együtt a magyar állampolgárság megszerzésének nagyobb esélyével. Ez utóbbit leginkább a magyar nemzetiség, a felsőfokú végzettség és az érkezési időben burkoltan meglevő családintegrációs motiváció növelte, ugyanakkor a gazdag kapcsolatháló is ebbe az irányba hatott. Tehát a magyar nemzethez való tartozás jogi elismerése a magyar nemzetiségű és a magasabb iskolai végzettségű bevándorlók körében – az egyéb tényezők kontrollálása mellett is – nagyobb valószínűséggel rövidebb idő alatt megtörténik.

Függelék

A felhasznált adatok forrása

Az elemzéshez a szomszédos országokból érkezett bevándorlók körében készült longitudinális adatfelvétel két hullámának az adatait használtuk fel. A *Bevándorlók 2002* adatfelvétel (az első hullám) alapsokaságát a környező országokból érkezett és Magyarországon 2001-ben bevándorló státuszt kapott személyek 18 év feletti csoportja alkotta. Az 1015 fős minta nem, korcsoport, kibocsátó ország, a letelepedési hely régiója és településtípusa szerint reprezentálja az alapsokaságot. Az adatfelvételre 2002 nyarán került sor.²⁴ Mivel a mintaválasztás nem az érkezés, hanem a bevándorló státusz megszerzésének évéhez kötődött, különböző években érkezett bevándorlók kerültek a mintába. Az adatbázis homogenizálása céljából az elemzett mintát leszűkítettük az 1990–2001 között, valamint a négy fő kibocsátó országból (Romániából, Ukrajnából, a volt Jugoszláviából és Szlovákiából) érkezettekre ($N = 980$). A homogenizált mintának az elemzésekbe bevont főbb változók szerinti megoszlásait az *F1. táblázat* tartalmazza.

A *Bevándorlók 2006* adatfelvételre (második hullám) három és fél évvel később, 2005 decembere és 2006 februárja között került sor, amikor 681 főt sikerült a korábbi mintából újra megkérdezni.²⁵ A két hullám összekapcsolását követő adattisztítás után a minta elemszáma 654 főre csökkent, e tisztított minta megoszlásai láthatók az *F2. táblázatban*.

Az *F3.* és *F4. táblázatban* a különböző jellegű migráns és magyarországi kapcsolatok előfordulásának esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosait közöljük.

²⁴ A vizsgálat a Népeségtudományi Kutató Intézet (NKI) *A magyarországi bevándorlás okai és következményei* c. kutatási projektjének (NKFP 5/0084/2002) keretében jött létre. A mintaleírást és az eredmények részletes bemutatását lásd Gödri és Tóth, 2005.

²⁵ A második hullámban megkérdezettek összetételét az első hullám összetételéhez hasonlítva az alapvető szociodemográfiai jellemzők mentén, nagyon minimális eltéréseket tapasztalhatunk, tehát a lemorzsolódás ebben az értelemben nem okozta a minta torzulását.

F1. táblázat: *A homogenizált minta megoszlása az elemzésekbe bevont főbb változók szerint (Bevándorlók 2002 adatfelvétele) (%)*

Változók	A homogenizált minta megoszlása, % (N = 980)
Nem	
Férfi	42,1
Nő	57,9
Korcsoport a migráció idején	
–29	49,9
30–44	21,5
45–59	11,7
60+	16,8
Korcsoport 2002-ben, éves	
18–29	34,2
30–44	33,2
45–59	13,2
60+	19,5
Iskolai végzettség 2002-ben	
Alapfokú	12,6
Szakmunkásiskola	20,7
Érettségi	37,1
Felsőfokú	29,6
Idegen nyelvismeret 2002-ben	
Tud	37,9
Nem tud	62,1
Mikor érkezett?	
1990–1993	10,2
1994–1997	20,3
1998–1999	29,8
2000–2001	39,7
Honnan érkezett?	
Románia	71,4
Ukrajna	16,8
Jugoszlávia	8,5
Szlovákia	3,3

(folytatódik)

Változók	A homogenizált minta megoszlása, % (N = 980)
Migráció előtti lakóhely településtípusa	
Falu	23,7
Kisváros	28,9
Nagyváros	47,4
Magyarországi lakóhely településtípusa	
Község	34,9
Város	38,1
Budapest	27,0
Migráció előtti gazdasági aktivitás	
Alkalmazott	43,3
Önálló	4,7
Nyugdíjas	22,5
Tanuló	15,4
Munkanélküli	7,7
Egyéb inaktív	6,4
Nemzetiség	
Magyar	92,8
Nem magyar	7,2

F2. táblázat: *A tisztított minta megoszlása az elemzésekbe bevont főbb változók szerint (Bevándorlók 2006 adatfelvétele) (%)*

Változók	A tisztított minta megoszlása, % (N = 654)
Nem	
Férfi	41,3
Nő	58,7
Korcsoport 2006-ban, éves	
–34	13,3
35–44	47,9
45+	38,8
Iskolai végzettség 2006-ban	
Alapfokú	14,4
Szakmunkásiskola	18,1
Érettségi	40,6
Felsőfokú	27,0
Idegennyelv-ismeret 2006-ban	
Tud	33,9
Nem tud	66,1
Lakóhely településtípusa 2006-ban	
Község	34,4
Város	45,8
Budapest	19,8
Nemzetiség	
Magyar	92,8
Nem magyar	7,2
Magyar állampolgárság 2006-ban	
Van	48,5
Nincs	51,5

F3. táblázat: *A különböző jellegű migráns kapcsolatok előfordulásának esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai*

Magyarázó változók és kategóriák	Áttelepült családtag és/ vagy rokon	Áttelepült barát	Áttelepült ismerős
	előfordulásának esélye – Exp (B)		
Nem (ref.: férfi)			
Nő	1,218	0,795	0,870
Korcsoport (a migráció idején)	*	*	*
18–29 (ref.)			
30–44	1,056	0,712*	1,047
45–59	2,327*	0,583*	0,671
60+	2,576*	0,492*	0,306**
Iskolai végzettség (2002-ben)		*	*
Max. alapfokú	1,036	0,901	1,039
Szakk munkásiskola (ref.)			
Érettségi	1,237	1,385	1,878**
Felsőfokú	1,223	1,802**	1,695*
Mikor érkezett?	***		
1990–1993 (ref.)			
1994–1997	2,091**	1,945*	1,199
1998–1999	2,263**	1,904*	1,200
2000–2001	3,999***	1,965*	1,235
Honnan érkezett?	***	*	*
Jugoszlávia	ref.	ref.	2,311
Románia	2,461***	1,374	3,329*
Szlovákia	0,406*	0,347*	ref.
Ukrajna	2,099*	0,979	2,599*
Migráció előtti gazdasági aktivitás		*	
Foglalkoztatott (ref.)			
Nyugdíjas	1,592	0,800	1,603
Tanuló	1,243	0,500**	0,768
Munkanélküli	0,679	0,576*	0,932
Egyéb inaktív	1,403	0,804	1,036

(folytatódik)

Magyarázó változók és kategóriák	Áttelepült családtag és/ vagy rokon	Áttelepült barát	Áttelepült ismerős
	előfordulásának esélye – Exp (B)		
Migráció előtti vagyoni helyzet			
Alsó harmad (ref.)			
Középső harmad	1,120	1,253	1,056
Felső harmad	0,856	1,325	1,419*
Nemzetiség (ref.: nem magyar)			
Magyar	1,849*	3,237***	2,461**
<i>Nagelkerke R²</i>	<i>0,21</i>	<i>0,11</i>	<i>0,08</i>
<i>N</i>	<i>919</i>	<i>908</i>	<i>909</i>

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1

Forrás: Bevándorlók 2002.

F4. táblázat: *A különböző jellegű magyarországi kapcsolatok
előfordulásának esélyét vizsgáló logisztikus
regressziós modellek esélyhányadosai*

Magyarázó változók és kategóriák	Magyarországi rokon	Magyarországi barát	Magyarországi ismerős
	előfordulásának esélye – Exp (B)		
Nem (ref.: férfi)			
Nő	0,855	0,926	0,844
Korcsoport (a migráció idején)			
18–29 (ref.)			
30–44	1,353	1,175	1,514*
45–59	1,694*	0,791	0,850
60+	1,992*	0,800	0,701
Iskolai végzettség (2002-ben)	**	*	**
Max. alapkú	0,772	0,618	1,001
Szaktanácsadó (ref.)			
Érettségi	1,767**	1,430	1,728*
Felsőfokú	2,043**	1,529*	2,245**
Mikor érkezett?			
1990–1993 (ref.)			
1994–1997	1,052	1,442	1,174
1998–1999	1,073	1,239	0,936
2000–2001	1,102	1,491	1,139

(folytatódik)

Magyarázó változók és kategóriák	Magyarországi rokon	Magyarországi barát	Magyarországi ismerős
	előfordulásának esélye – Exp (B)		
Honnan érkezett?	*		**
Jugoszlávia (ref.)			
Románia	1,203	1,115	2,049*
Szlovákia	3,256**	1,390	1,753
Ukrajna	1,519	1,366	3,220**
Migráció előtti gazdasági aktivitás		*	
Foglalkoztatott (ref.)			
Nyugdíjas	1,414	0,798	1,225
Tanuló	0,930	0,677	0,998
Munkanélküli	0,895	0,506*	0,520*
Egyéb inaktív	0,755	1,302	0,854
Migráció előtti vagyoni helyzet	**	*	*
Alsó harmad (ref.)			
Középső harmad	1,898***	1,631*	1,492*
Felső harmad	1,581*	1,607*	1,764**
Nemzetiség (ref.: nem magyar)			
Magyar	1,903*	1,236	1,342
<i>Nagelkerke R²</i>	0,11	0,08	0,10
<i>N</i>	932	932	932

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1

Forrás: Bevándorlók 2002.

Irodalom

- Brubaker, R. (1998): Migrations of ethnic unmixing in the „New Europe”. *International Migration Review*, 32 (4): 1047–1065.
- Csepeli Gy., Örkény A. (1998): Nemzetközi összehasonlító szociológiai vizsgálat a nemzeti identitásról. *Szociológiai Szemle*, 3: 3–35.
- Csepeli Gy., Örkény A., Székelyi M. (2000): *Grappling with National Identity: How Nations See Each Other in Central Europe*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csepeli Gy., Örkény A., Székelyi M. (2002): *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi, Budapest.

- Dobos F. (2001): *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben*. Balázs Ferenc Intézet, Books in Print, Osiris, Budapest.
- Fassmann, H., Münz, R. (1995): European East-West Migration, 1945–1992. In R. Cohen (ed.): *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Fox, J. (2003): National identities on the move: Transylvanian Hungarian labour migrants in Hungary. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29 (3): 449–466.
- Fox, J. (2007): From national inclusion to economic exclusion: ethnic Hungarian labour migration to Hungary. *Nations and Nationalism*, 13 (1): 77–96.
- Gereben F. (1999): *Identitás, kultúra, kisebbség*. Osiris, MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.
- Giorgi, L. et al. (1992): The Internal logic and contradictions of migration control: an excursion into theory and practice in relation to East-West migration. *Innovation*, 5 (3): 25–37.
- Gödri, Irén (2004): A Special Case of International Migration: Ethnic Hungarians Migrating from Transylvania to Hungary. In *Yearbook of Population Research in Finland*, XL 2004, Helsinki, 45–72.
- Gödri I. (2005): A bevándorlók migrációs céljai, motivációi és ezek makro- és mikrostrukturális háttere. In Gödri I., Tóth P. P.: *Bevándorlás és beilleszkedés. KSH NKI Kutatási Jelentések 80*, 3: 69–131.
- Gödri I. (2008): Bevándorlók munkaerő-piaci integrációját meghatározó tényezők Magyarországon – a kapcsolati erőforrások szerepe. *Statistikai Szemle*, 86 (6): 533–563.
- Gödri I. (2010): *Migráció a kapcsolatok hálójában*. A kapcsolati tőke és a kapcsolatháló jelenléte és szerepe az ezredvégi magyarországi bevándorlásban. *KSH NKI Kutatási Jelentések 89*.
- Gödri I., Kiss T. (2009): Migrációs hajlandóság, tervek és attitűdök az erdélyi magyarok körében. *KSH NKI Kutatási Jelentések 86*, 183–215.
- Gödri I., Tóth P. P. (2005): Bevándorlás és beilleszkedés. A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón. *KSH NKI Kutatási Jelentések 80*, 3: 213.
- Granovetter, M. (1973): The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78: 1360–1380.
- Hárs Á. (2001): Népeségmozgások Magyarországon a XXI. század küszöbén. In Lukács É., Király M. (szerk.): *Migráció és Európai Unió*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 43–66.
- Horváth I. (2002): A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása. *Korunk* (Kolozsvár), 2: 31–48.
- Kiss T. (2007): Demográfiai modellek és a migráció. Az erdélyi magyarok vándormozgalma a 20. század utolsó negyedében. *Regio*, 2: 160–187.

- Kiss T., Csata Zs. (2004): Migrációs-potenciál vizsgálatok Erdélyben. In Kiss T. (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kriterion, Kolozsvár, 91–125.
- Lin, N. (2001): *Social Capital*. A Theory of Social Structure and Action. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Massey, D. S. et al. (1998): *Worlds in Motion*. Understanding International Migration at the end of the Millennium. Clarendon Press, Oxford.
- Münz, R. (2003): Az üldözések évszázada. *Regio*, 1: 36–57.
- Okólski, M. (1998): Regional Dimension of International Migration in Central and Eastern Europe. *Genus*, 44 (1–2): 11–36.
- Pohjola, A. (1991): Social Networks – Help or Hindrance to the Migrant. *International Migration*, 29 (3): 435–444.
- Salat L. (2003): *Kínlódni ebben az országban?* Ankét a romániai magyarság megmaradásának szellemi feltételeiről. Scienta, Kolozsvár.
- Sandu, D. (2005): Emerging transnational migration from Romanian villages. *Current Sociology*, 53 (4): 555–582.
- Tóth P. P. (1997): *Haza csak egy van?* Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994). Püski, Budapest.
- Tóth P. P. (2003): Nemzetközi vándorlás – magyar sajátosságok. *Demográfia*, XLVI. (4): 332–340.
- Veres V. (2004): *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Wallace, C., Stola, D. (2001): Introduction: Patterns of Migration in Central Europe. In C. Wallace, D. Stola (eds.): *Patterns of Migration in Central Europe*. Palgrave, Houndmills, 3–44.

MIGRÁCIÓS MINTÁK KÉT ROMÁNIAI FALU ELVÁNDORLÁSÁBAN¹

Két esettanulmány tanulságai?

RUXANDRA OANA CIOBANU

Bevezetés – a romániai emigrációról

A romániai migráció pompás esettanulmány a migráció alakulásának tanulmányozásához, fejlődésének *in vivo* szemtanúi lehetünk. A migráció csak az 1989-es határnyitás után vált lehetővé Romániában. Ezt megelőzően a románok az 1920-as években főként az USA-ba mentek dolgozni, illetve Franciaországba, ahol a két világháború között növekvő diaszpóra alakult ki. A kommunista érában nehéz, majdhogynem lehetetlen volt útlevélhez jutni. Ennek ellenére sok román elmenekült, és politikai menedékjogot kapott Nyugat-Európában, az USA-ban vagy Kanadában. A kommunizmus bukása után és a bonyolult gazdasági átmenet miatt a munkaerő-migráció széles körben elterjedt életstratégiává vált. A következőkben a Nyugat-Európába irányuló visszatérő migrációval (*circular migration*) foglalkozom, ami a meghatározó romániai migrációs minta.² Minden célállomásnak megvan a maga speciális emigráns csoportja életkorkor, nem, társadalmi-gazdasági háttér és iskolázottság alapján, aszerint hogy a migránsok milyen foglalkozásokat töltenek be, hogy milyen a szülőfölddel és a közösséggel

¹ Az eredeti angol nyelvű tanulmány címe: *Migration Patterns from Two Romanian Villages. What inferences can we draw from two case studies?* Fordította: Hárs Ágnes.

² A tanulmány az „A Stage Approach to Transnational Migration: Migrant Narratives from Rural Romania” c. PhD dolgozatom alapján készült, témavezetőm dr. Michael Bommes professzor volt. A terepmunkát a két faluban egy Marie Curie-ösztöndíj [„Expanding the Knowledge Base of Migration Policy Making in Europe”, KnowMig (MEXT-CT-2003-002668)] keretében folytattam, a projekt koordinátora dr. Christina Boswell volt. Köszönetet mondok Michael Bommesnek, Christina Boswellnek, Emilia Brinkmeiernek, Tim Elricknek, Margarida Marques-nek, Dragos Radunak és e kötet szerkesztőjének, Hárs Ágnesnek folyamatos segítségükért és észrevételeikért.

való kapcsolat, és hasonlók. A célállomások egy része állandó volt, míg mások érdektelenné váltak a migránsok számára, megint más úti célokat kevesen választanak. Néhány migráns közösségből az összes említett célállomásra eljutottak, másokból csak néhányba. Megpróbálom leegyszerűsíteni a romániai migráció eme összetett arculatát és két falu példáján bemutatni az általános migrációs mintákat.

A migráció formálódhat fentről lefelé, illetve lentől felfelé egyaránt. Felülről lefelé formáló elem például a regularizációval és az amnesztiával kapcsolatos politika. Ugyanakkor vannak olyan szabályozó elemek, melyek közvetetten befolyásolták a migrációt, például a schengeni határok, illetve az EU-bővítés lépései. Alulról felfelé formáló elemek például a különböző típusú hálózatok és a migránsok gazdasági tőkéje, valamint a kibocsátó közösség és az azon belüli kapcsolatok. A migrációs minták bemutatásakor hivatkozni fogok a formálódásban szerepet játszó tényezőkre.

A jelenlegi áttekintés és általában a romániai migrációs irodalom hiányossága, hogy túlságosan nagy hangsúlyt kap a falusias területekről kiinduló migráció. Egy tanulmány (Sandu, 2006) kivételével kevés ismeretünk van a városokból induló migrációról, aminek oka a kvalitatív adatgyűjtés nehézsége a kis- és nagyvárosokban.

A romániai migrációs mintákat longitudinálisan, 1989 óta vizsgálva román kutatók (lásd Sandu, 2000, 2004, 2005b, 2006) egyetértenek abban, hogy négy fő periódus különíthető el: 1989–1995, 1996–2001, 2002–2006 és a 2007 utáni időszak. Minden egyes időszak esetében hivatkozni fogok arra, hogy kik a migránsok, mi a fő migrációs cél, mi a migráció költsége és mi befolyásolja a migrációt. Két nagyszabású, kvalitatív és kvantitatív elemeket is felölelő kutatás folyt a romániai migrációról. 2000–2001-ben és 2006-ban (Sandu, 2000, 2005b, 2006). A romániai migrációval foglalkozó irodalom ennek a két vizsgálatnak az adataira épül. Az alábbiakban ezeket az információkat használom a 2005 és 2007-ben végzett kvalitatív terepmunkám kiegészítésére.

A tanulmány négy részből áll. Az első rész rövid elméleti áttekintés a társadalmi hálók elméletéről, ami a romániai migrációs áramlások egyik fő magyarázó elmélete; a második részben a kutatási módszertant mutatom be, a harmadik részben pedig a két faluból induló migrációt, összehasonlítva az irodalomban leírt általános romániai migrációs mintákkal (Sandu, 2000, 2002, 2006). Végül következtetéseket fogalmazok meg egyrészt a két falu összehasonlíthatóságáról és az általános romániai migrációra ebből levonható tanulságokról, másrészt a román migrációs mintákban a 2007-ben történt uniós csatlakozással bekövetkezett elmozdulásról.

A romániai migráció elméleti megközelítése

A romániai migrációs áramlások elemzésében és magyarázatában nagyon elterjedt a társadalmi háló elmélete (Sandu, 2000, 2004; Șerban és Grigoraș, 2000). Tudjuk, hogy ez erőteljes szerepet játszik a migrációs költségek és kockázatok csökkentésében, és felhalmozódása idővel enyhíti a migrációs szelektálódást.

Kétfajta indulás létezik: az egyik egy már az adott célpontban tartózkodó és/vagy ott dolgozó ember segítségével történik (hálózati indulás), a másik pedig ilyen személy nélkül jön létre (független indulás). A két faluból a migránsok többsége kezdetben meglévő társadalmi háló segítségével indult útnak. Csak Luncavița-ban volt rá példa, hogy – társadalmi háló híján – néhány migráns függetlenül indult el.

A társadalmi háló a migráció teljes folyamatában működik, az indulástól az érkezésig. Ezekben a helyzetekben különféle funkciót töltenek be: segítenek a migránsoknak a szükséges tartózkodási engedélyek megszerzésében, ajánlásokkal megkönnyítik a munkahelyi felvételüket stb. A migrációs hálózat szakirodalma szerint mindig több és eltérő struktúrájú hálózat létezik, ami összeköti a kiinduló és a célállomást, és segíti a migránst mindkét helyen (Portes és Böröcz, 1989). A hálózatok a célországtól függően lehetnek az adott országhoz köthető országspecifikus hálózatok, vagy egy kiterjedt hálózat több országhoz is tartozhat (közös társadalmi háló a célországban). Mint később megmutatjuk, Feldru esetében a német etnikai kapcsolatok nagyon fontosak voltak az első indulásoknál. Leginkább Németország és Ausztria irányába terelték a migrációt, ahol a korábbi német etnikumú barátok vagy ismerősök letelepedtek. Ezek a hálózatok országspecifikusak voltak. A pütkösdí egyházi kapcsolatok viszont a Spanyolországba és Írországba induló migrációhoz kapcsolódnak. Összekötik továbbá az indulási helyet a célállomással, és elősegítik a transznacionális közösségek kialakulását (Glick-Schiller, Basch és Blanc-Szanton, 1995; Vertovec, 2001). A migránsok nagyon szoros kapcsolatokat ápolnak az otthoni közösségekkel, és idővel olyan gazdasági tevékenységeket hoznak létre, ami összeköti a kiindulás és a célállomás helyét. Egy Feldru melletti faluból származó migráns közlekedési vállalkozást indított, ami összeköti a romániai migránsok által lakott spanyolországi településeket az otthoni településeikkel. Egy Luncavița-ból származó migráns pedig olyan építési vállalkozást szándékozik indítani, ami Spanyolországban és Romániában is működne; a munkások a két telephely között mozognának, a tapasztalatcsere érdekében.

A társadalmi háló működéséhez a bizalom rendkívül fontos (Putnam, 2001), és nagyon erősen kapcsolódik a hálózatok tranzitív jellegéhez. Egy Spanyolországban élő úttörő migráns munkatársa ajánlhatja a fiát vagy

a barátját az úttörő migránsnak, és kérheti a segítségét. A munkatárs és az úttörő migráns közötti kapcsolat és bizalom alapján az úttörő migráns segíteni fog az ismeretlen harmadik személynek, noha korábban nem volt közöttük kapcsolat.

A bizalom mellett az átadás is nagyon fontos. A társadalmi háló lá-tens forrást teremt, ami aktivizálható, a migránsok között átadható és más forrássá konvertálható, Bourdieu (1985) tőkeelemzésének megfelelően. Például ha A. gazdasági tőkével rendelkezik, és A. barátja B.-nek, akkor B. „kölcsonözhet” gazdasági forrást A.-tól. Hasonlóképpen: ha C. kapcsolatban van X.-szel, és C. barátja D.-nek, akkor D. hozzáférhet C. X.-hez kötődő kapcsolatához is. Emellett a gazdasági tőke nem csak az egyént jellemző sajátosság, az a közösség szintjén is mérhető.

Újabb kutatások azt mutatják, hogy a társadalmi háló egy csoport kísérletének tűnik, hogy a külvilággal szemben stabilizálja magát. Az ilyen stabilizálódás előfeltétele a külvilággal szembeni részleges elzárkózás (Bommes és Tacke, 2006). A stabilizáló tényező lehet vallás, etnikum, az otthoni közösség, barátság és így tovább. Az elzárkózáshoz használt kritériummal a társadalmi háló lehetőséget teremt a bent lévők számára és korlátozást a kint lévőknek.

Az összetartó tényezők egy meghatározott kontextusba vannak be-ágyazva, és ezáltal vannak definiálva; ez a migránsok otthoni közössége, ahonnan a háló indul. A társadalmi hálókkal foglalkozó klasszikus irodalom nem fordít figyelmet a társadalmi hálózatok változó természetére. Lehetetlen, hogy a hálók statikusak legyenek, hiszen ráadásul a migráció esetében el is távolodik attól a kontextustól, amiből indult. Megfigyelhetjük azt a tényt, hogy egy stabilizáló faktor teherre is válhat, ha túl gyakran használják. Néha a hálózat tagjai túlságosan nagy nyomást gyakorolhatnak a társadalmi hálóra, hogy sikerüljön munkát találniuk. Ebben az esetben az emberek korlátozhatják és újraértelmezhetik a kapcsolatot; oly módon például, hogy a korábban az etnicitásra épülő társadalmi hálót átértelmezik baráti hálózattá.

Következésképpen, a célállomáson a migránsok kapcsolatba kerülnek a hálózatukon kívüli személyekkel – hazaiakkal és más migránsokkal – és ezek a kapcsolatok fontosabbak lehetnek a befogadó országba integrálódásukhoz.

Meg szeretném erősíteni Granovetter megkülönböztetését a társadalmi hálók és olyan primer csoportok között, amilyen például a család. A családok ugyanazt a funkciót tölthetik be, mint a társadalmi hálók, de vannak különbségek a kettő között (Granovetter, 1973).

A társadalmi hálók elméletére építve megértjük a kumulatív okság elméletét, ami szintén megmagyarázza a migráció fennmaradását. *„A háló mint fontos eszköz a migráció létrejöttében önfenntartó lehet, mert min-*

den migrációs lépés megteremti a fenntartásához szükséges társadalmi szerkezetet” (Brettel és Hollifield, 2000: 107; Wilson, 1994, idézi Olwig, 2007: 10). A kumulatív okság elmélete megmutatja számunkra, hogy a migráció további migrációt teremt. Más szavakkal: annak ellenére, hogy megváltozik a környezet ahhoz képest, ahogy a migráció megszületett, idővel fenntartja önmagát.

„A transznacionális migráció kumulatív modellje körvonalazza a valamikor elindult folyamatot, ahogyan önerősítő módon épít a bővülő ismeretekre, tapasztalatokra, társadalmi kapcsolatokra és a társadalmi és kulturális tőke egyéb formáira. Bizonyítja, hogy a migrációs folyamat úgy változtatja a kiindulás és a cél helyét, hogy az tovább erősíti a migrációt. Egymást követő migráció megy végbe oda és visszafelé olyan közösségekben, amelyek mély kulturális, gazdasági, társadalmi, sőt pszichológiai változáson mentek keresztül.” (Massey, Goldring és Durand, 1994: 1503)

Módszer

A kutatási elképzeléseknek és céloknak megfelelően két kulturálisan és társadalmi-gazdasági szempontból eltérő közösségben akartam terepmunkát végezni. A két falu Luncavița és Feldru.³ Luncavița Románia délkeleti részén, Dobrudzsa (Dobrogea) régióban, Feldru (Földra) északon, Erdélyben van. A két régió mindenekelőtt különböző társadalmi-gazdasági és kulturális kiinduló környezetet jelent. A romániai migrációt leíró irodalom (Sandu, 2000, 2004) elemzi a migráció eltérő történetét regionális szinten, és megmutatja, hogy Moldáviának és Erdélynek hosszabb a migrációs története, míg Dobrudzsáé és Havasalföldé (Muntenia) rövidebb. Eltérő migrációs történetű régiókat szerettem volna összehasonlítani, ezért már a várakozásom is az volt, hogy az erdélyi falvakban a migráció elterjedtsége és aránya magasabb lesz. Habár minden faluban magas a migráció gyakorisága, lehetőség van összehasonlításukra is.

2005 és 2007 között folytattam terepmunkát, először a romániai falvakban, majd a migránsok célországában, Spanyolországban. A terepmunkát megszakítva – a migrációt és annak kulturális közegét megértendő – részletes interjút készítettem a migrációról helyi vezetőkkel és más informátorokkal, így papokkal, iskolai tanárokkal és fókuszcsoporthal.

³ A két falut a 2001-es román népszámlálásban szereplő 12 700 falu közül választottam ki. Kérdőívet küldtünk a falvakba, és arra kértük az önkormányzatokat, hogy töltsék ki a nemzetközi migrációra vonatkozó adatokkal. A kérdések a migrációra vonatkozó adatok voltak: a migránsok száma nemek és kor szerint, a migránsok fő célállomása és a népesség társadalmi-demográfiai szerkezete, meghatározó etnikai összetétele.

Összesen 12 interjú készült helyi informátorokkal, öt-öt a két faluban és kettő a migránsok célállomásán, Spanyolországban. Ezek az esettanulmányok előkészítéséhez voltak fontosak.

A migráns népesség vizsgálata során narratív életútinterjúkat készítettem az elvándorlókkal. A narratív életútinterjú két okból tűnt megfelelőnek. Egyrészt hosszú távú, longitudinális információt ad, és ezzel lehetővé teszi a migráció több szakaszát felölelő hosszabb időszak migrációjának a megértését (egy Feldruból induló migráns például először Németországba ment, később Olaszországba, ahol most is dolgozik). Másrészt a narratív életinterjú módszertani előnye abból származik, hogy a mesélés a beszélgetés természetes formáját teremti meg, azaz az interjúhelyzet hétköznapi beszélgetéssé alakulhat, és nem természetellenes többé; a narratív életútinterjúk kevésbé tolazkodóak. A mesélésen keresztül elért információk továbbá nem korlátozódnak az eseményekre és a migráció konkrét tényeire, hanem attitűdöt, értéket és vélekedéseket is magukban foglalnak. További előnye, hogy a történeteket a migránsok kontextualizálják, így a migrációról adott kép konzisztensebb (Lieblich, Tuval-Mashiach és Zilber, 2006). Több mint 50 interjút készítettem a migránsokkal. A minta színes volt: életkor szerint 21–58 év közöttiek, nemek szerint kiegyensúlyozott. A megkérdezett migránsok Európa különböző országaiba mentek, de Spanyolország volt a legfontosabb célország mindkét falu migránsai számára.

Empirikus vizsgálat

Az empirikus részben négy időszakot mutatok be: az 1990-től 1995-ig, 1996-tól 2001-ig, 2002-től 2006-ig és a 2007-től máig terjedő időszakot. Ezeket az időszakokat a migrációs és egyéb politikák szempontjából vizsgáljuk, amelyek befolyásolhatják a migrációs stratégiát és a migrációs mintát (részletes elemzését lásd Elrick és Ciobanu, 2009), és a társadalmi hálók szempontjából, amelyek „alulról” hatnak a migrációra. A romániai migráció történetének húsz éve alatt különböző migrációs célok voltak meghatározóak. Néhány migrációs forma eltűnt, vagy elvesztette jelentőségét, míg mások fontossá váltak. Ezt a dinamikát magyarázzuk a közösségi változók és a politikák változásával is.

1990–1995

Az első időszakban Romániából útnak indulók fő célországa Németország, Ausztria, Franciaország, Törökország, Magyarország, Szerbia és Izrael volt. Az országokat a migrációs minták szerint csoportokba rendeztem. A migrá-

ciós célok különböző mintákat előfeltételeztek a célországba eljutás módjáról, különböző stratégiákat a munka megtalálásáról és változó gyakoriságú utazást az otthon és a cél között. A következőkben az országokat csoportosítva külön mutatom be az egyes országcsoportokat.

SZERBIA, MAGYARORSZÁG ÉS TÖRÖKORSZÁG

Ezek az országok földrajzilag nagyon közel vannak Romániához. Magyarországgal és Szerbiával határos Románia, Törökországot csak Bulgária választja el tőle. Romániából Törökországba és Magyarországra rendszerint vásárlás és esetenként rövid irreguláris (fekete) munkavégzés céljából indultak útnak az emberek. Ebben a két országban illegális kereskedelmet folytattak, egy-két napra busszal utaztak, az árusítóhelyeken és piacokon eladták az áruikat, és másokat vásároltak, amiket Romániában adtak el. A célország lehetőségét a földrajzi közelség és az etnikai közösség határozta meg: Az emberek a szomszédos Erdélyből Magyarországra utaztak, míg a déli területekről főleg Törökországba. Erdélyben nagy magyar közösség él, és beszélnek magyarul; kapcsolatokat tartanak Magyarországgal. Sok etnikai magyar migrált Románia és Magyarország között, de sok román is, akiknek nem voltak etnikai kötődései. Nagyon heterogén volt az a népesség, amely részt vett az illegális kereskedelemben: férfiak és nők egyaránt, városias és falusias régiókban élők, és voltak magasan kvalifikáltak és kvalifikálatlanok is közöttük. A Szerbiába irányuló migráció viszont a mezőgazdasági és építőipari munkákra összpontosított. Különböző romániai területeket érintett, kicsit erősebben a déli régiót. A munka zömében feketemunka volt, és főleg a mezőgazdasági területekről származó férfiak vettek részt benne. A területi közelség és a határon átnyúló tevékenységek miatt ezekbe az országokba cirkuláris migráció alakult ki.

A két vizsgált migráns közösségben a nemzeti minta könnyen azonosítható. Ebben az időszakban Luncavițăból Törökországba mentek az emberek, és ott folytattak illegális kereskedelmet; kevesen dolgoztak is kis üzemekben. Néhány migráns szezonális mezőgazdasági munkára Szerbiába igyekezett. Az északi közösség Magyarországra (és Szerbiába) irányuló migrációt mutatott, illegális kereskedelem céljával. Feldruból a migránsok rendszerint Magyarországra utaztak, nagyon ritkán Szerbiába, és egyáltalán nem választották Törökországot.

IZRAEL

Az Izraelbe irányuló migráció kizárólag toborzóirodákon keresztül közvetített munkaszerződések révén valósult meg. A migránsoknak – garanciaképpen – egy bizonyos összeget kellett fizetni a toborzó cég számára. A szerződés lejártát követően, amikor hazatérnek, a migránsok visszakapják ezt a garanciaképpen fizetett összeget. Félték attól, hogy a munkások

Izraelben nem vállalják el a szerződés szerinti munkát, és a feketepiacon jobban fizető munkát találnak. Ez a fajta migráció 2002-ben befejeződött az izraeli robbantások kockázata miatt. A két migráns közösség közül csak Luncaviţából mentek migránsok Izraelbe. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy az Izraelbe irányuló migráció biztonságos feltételek között történt, és Luncaviţában az emberek nem rendelkeztek helyi migrációs hálózatokkal, ami segített volna a megérkezést és a munkaszerzést. Ezért a külföldi munkavállaláshoz a toborzóirodát kellett választaniuk. A Feldruból induló migráció különféle társadalmi hálókat tudott hasznosítani, ami megkönnyítette számukra a vándorlást.

AUSZTRIA, FRANCIAORSZÁG ÉS NÉMETORSZÁG

Az (ir)reguláris távolsági munkaerő-migráció fő célállomása ez a három ország volt. A korlátozott belépés és a munkaerő-piaci hozzáférés nehézségei miatt ezeknek a célországoknak az elérése magas költségekkel járt, ezért a migráció szelektív volt. A román állampolgároknak ebben az időben vízumra volt szükségük ahhoz, hogy ezekbe az országokba belépjenek, és ennek megszerzése nagy gondot okozott. A belépés fő formája a turistaút volt, így a turistairodán keresztül intézték a vízumot, vagy a feketepiacon vásárolták meg. Ha a vízumkérelemhez meghívólevelet tudtak szerezni, akkor egyénileg kérhettek vízumot. Többüknek lejárt a vízuma, ők a között választhattak, hogy megvesztegetik a határőröket, vagy nem hagyják el az országot. Ezért sokan kelepcebe kerültek, és hosszú időre – hét évre – a célországban kényszerültek maradni azt remélve, hogy időközben legalizálódik (regularizálódik) a helyzetük. A kötelező vízum meghatározott időre szólt, és nehéz volt a legalizálódás, sok migráns lejárt vízummal tartózkodott az adott országban. Idővel azok számára is az állandó tartózkodás felé tolódott el migráció, akik sikeresen legalizálták magukat. A legalizált státusz megszerzésének a nehézségei oda vezettek, hogy a migránsok új célországok felé mozdultak el, így Franciaország, Németország és Ausztria vonzereje csökkent.

A migrációs hálók nagyon fontos szerepet játszottak az ezekbe az országokba irányuló migrációban. Ahhoz, hogy vízumot tudjon valaki vásárolni, vagy meghívólevelet kapjon, a pénzügyi lehetőségein felül szüksége volt arra is, hogy hozzájusson az információkhoz, és így a migrációs hálókhoz. A 2001. évi népszámlálás adatai, melyek az összes romániai falut felölelik,

„...alátámasztják azt a vélekedést, hogy az etnikai és a vallási csatornák uralják először a migrációs áramlás hullámaint és később a transznacionális migrációt: a falvak szintjén a maximális elterjedtségi gyakorisággal rendelkező falvakban a migránsok között lényegesen magasabb volt az etnikai és vallási kisebbségek aránya, mint ott, ahol a migráció szerényebb volt.” (Sandu, 2005a: 565)

Az etnikai németek különösen fontos szerepet töltöttek be a Romániából az említett országokba irányuló migrációban. A repatriált németek (*Aussiedler*) az 1960-as és az 1970-es években települtek vissza Romániából Németországba, de kapcsolatban maradtak romániai barátaikkal. Később sokan közvetítőként működtek, amikor meghívólevelet küldtek román barátaiknak, akik abban a régióban éltek, ahonnan ők elszármaztak; ezek a meghívólevelek voltak szükségesek a Németországba vándorláshoz. Az etnikai németek azután egy ideig elszállásolták a romániai migránsokat, és segítettek nekik munkát találni. A Feldru körüli területen korábban sok etnikai német élt, és a feldruiak számára haszonnal járt a kitelepülésük, míg Luncaviţából, ahol a környéken nem éltek német etnikumúak, nem volt ilyen lehetőség a migrációra.

A feldruiak az etnikai hálózatok segítségével fedezték fel ezeket a célországokat. Ma, több mint tíz évvel azután, hogy az első migránsok megérkeztek ezekbe az országokba, vannak olyan migránsok, akik letelepedtek és megházasodtak Németországban vagy Ausztriában, és helyi férjük vagy feleségük van. Az idősebb migránsok, akik a húszas éveik végén vagy a harmincas éveik elején dolgoztak Németországban, megváltoztatták migrációjuk jellegét. Egyikőjük most Romániában él, használt autót importál Németországból, és eladja azokat Romániában. Luncaviţából nem volt migráció ezekbe az országokba, részben azért, mert a migráció költségei túlságosan magasak voltak, részben a migrációs háló hiánya miatt. A feldruiak számára a németországi vagy ausztriai migráció jelentette az első lépést Olaszország vagy Ausztria felé.

GÖRÖGORSZÁG, OLASZORSZÁG, SPANYOLORSZÁG

Az 1990-es évek közepétől új munkaerő-migrációs célország lett Olaszország, Spanyolország és Görögország. Lassan nőtt a népszerűségük, és idővel az első két ország a romániai migráció fő célországává vált. Ezt főleg az a tény magyarázza, hogy mindkét országban kiterjedt fekete munkaerőpiac létezik, az építőipari boom munkaerőt igényelt, időszakonként mód nyílt a legális tartózkodás elérésére (regularizálódásra), és a latin nyelv a románok számára könnyen elsajátítható volt. A romániaiaknak azonban vízumra volt szükségük ahhoz, hogy – Németországhoz és Ausztriához hasonlóan – ezekbe az országokba belépjenek. A románok ezen országok felé orientálódása nem jelentette azt, hogy az elmúlt 15 év során ne fordult volna elő számos esetben kiutasítás vagy a belépés megtagadása.

A feldruiak az 1990-es évek elején kezdtek Spanyolországban dolgozni. Amennyiben a németországi migrációban az etnikai hálóknak volt meghatározó szerepük, úgy a spanyolországi migrációban az egyházi hálózatok játszották a fő szerepet. Feldru népessége a kommunista időszak alatt belföldi távolsági migrációs tapasztalatokat szerzett, hogy gazdasági

szükségeit ki tudja elégíteni. Ebben az egyház tudta segíteni őket, melynek révén, különösen a migrációban, a társadalmi támogatás erős hálózatai épültek ki. Valójában a vallási szerkezet a két közösség megkülönböztetésében lényeges. Luncaviţában a népesség zöme ortodox. Feldruban a vallási sokszínűség sokkal erőteljesebb, mivel pünkösdisták, baptisták, görög katolikusok és ortodoxok élnek együtt. Az interjúk szerint az első migránsok Feldruból pünkösdisták voltak. A pünkösdi egyház gyorsan megszervezte az istentiszteletet a célországban. Így a következő migránsok már a papoktól és más egyházi személyektől szerezhettek információt egy bizonyos helyre való vándorlásukhoz, hozzájuthattak onnan küldött meghívólevélhez, ami lehetővé tette megérkezésüket és segítette integrálódásukat. Ezzel ellentétben az ortodoxoknak lényegesen hosszabb időre volt szükségük ahhoz, hogy ezeket a támogató hálókat létrehozzák. Ez annak a ténynek is betudható, hogy a pünkösdisták közösségei sokkal zártabbak, mint az ortodoxok. A csoportképződés elemének hiánya – amilyen Feldru esetében a vallás volt – lassította a migráció megerősödését Luncaviţából 1996 előtt.

A két egyházzal és azok migrációjával kapcsolatban két egymást követő időszakot azonosítottam. A pünkösdisták esetében létezett Nyugat-Európában a hívőknek valamilyen magja, és voltak gyülekezetek. Elsőként ezek könnyítették meg a hasonló vallásúak számára a migrációt Romániából. Később voltak román pünkösdisták papok is, akik románul tartottak istentiszteletet. Az ortodox egyház esetében először érkeztek a migránsok különböző nyugat-európai célpontokra, és azon igényükre, hogy legyen templomuk, a román pátriárka kérte meg a papokat, hogy menjenek külföldre. Ez a sorrend fontos a migráció dinamikájának a megértéséhez.

A munkaerőpiac ezekben a célországokban nemek szerint szegregálódott. A férfiak rendszerint az építkezéseken dolgoztak, és nagyon kevesen a mezőgazdaságban vagy állattenyésztésben. A nők jobbra háztartási szolgáltatásokat és gondozást végeztek. Mostanában élénkül elmozdulásuk a bolti és éttermi munkák felé.

1996–2001 és a korlátozó schengeni övezet

Ebben az időszakban nem mindenki volt képes a migrációra (szelektív migráció), csak a magasabb gazdasági státuszúak és a forrásokkal rendelkezők tudták megtenni olyan feltételek mellett, amikor a románoknak a schengeni övezetbe csak vízummal lehetett belépni. Voltak, akik eladták földjüket, állataikat vagy kölcsönt vettek igénybe, hogy összegyűjtsék a migrációhoz szükséges pénzösszeget. De a gazdasági források önmagukban nem voltak elégségesek. Szükség volt társadalmi kötelekekre is ahhoz, hogy a vízum megszerzésének vagy megvásárlásának a módját kitalálják,

vagy meghívólevelet kapjanak stb. A két falu közötti egyenlőtlenség meghatározta a migráció eltérő alakulását a két vizsgált faluból és általában a romániai falvakból. Tekintettel arra, hogy a vízum a schengeni övezetbe való egyszeri belépésre jogosította az utazót, a belépési ország nem volt szükségképpen azonos a célországgal. Például a meghívólevélre a német követségen kiadott vízummal be lehetett lépni Spanyolországba is. Más szavakkal: a feldruiak a tradicionális célországban, Németországban meg-lévő korábbi kapcsolataikat használták az új migrációs célországokba, így a spanyolországi migrációhoz. Ebben az időszakban tanúi lehetünk a migrációs kultúra kialakulásának Feldruban; a migráció elfogadott életstratégiává fejlődött (Heering, van der Erf és van Wissen, 2004; Kandel and Massey, 2002). Luncavița esetében viszont a migráció lassan indult meg és vált elfogadottá.

SPANYOLORSZÁG, OLASZORSZÁG

Ebben az időszakban Spanyolországot, a románok számára legfontosabb célországot növekedés jellemezte. A román migránsok spanyolországi koncentrációjának magyarázatához hivatkoznom kell a spanyol állam migrációs politikájára. Csak az 1980-as években vált Spanyolország bevándorló országgá. A nagyszámú újonnan érkező külföldivel szembesülve a politikusok szabályozni kívánták a beáramlást. A következő években öt regularizációs program ment végbe: 1986-ban, 1991-ben, 1996-ban, 2000/2001-ben és 2005-ben. 2000-ben új idegenrendészeti törvényt vezettek be, ennek reformjára 2004-ben került sor (Arango és Jachimowicz, 2005). A regularizáció elve szerint az irreguláris migránsoknak lehetőséget adtak az ideiglenes letelepedésre és a munkavállalási engedély megszerzésére. Ezek az engedélyek a migránsok számára az alapvető szociális jogokat is garantálták, és azt is jelentették, hogy nem kell kiutasítástól tartaniuk. A regularizációs programok megkönnyítették a legális státuszhoz jutást mindkét vizsgált közösségből származó migránsok számára, amelyek 1996-tól egyre nagyobb szerepet játszottak a romániai migrációban. Az 1996-os regularizáció során a migránsoknak azt kellett igazolniuk, hogy 1996. január 1-je előtt léptek be az országba, és megvannak a gazdasági forrásaik a tervezett spanyolországi tartózkodáshoz, azaz van munkaszerződésük (Kostova Karaboytcheva, 2006: 12). Amennyiben ezek a feltételek teljesültek, a migráns tartózkodási és/vagy munkavállalási engedélyt kapott. A 2001/2001-es regularizáció kikötötte, hogy a kérelmezőnek regisztrálnia kell magát a helyi népességregiszterbe (*Padrón Municipal*). Ez a regularizáció lehetővé tette a családegyesítést is, amit alaposan kihasználtak a Feldruból érkezett migránsok. 2002 óta a Luncavițăból származó migránsok is ennek révén legalizálják státuszukat. (A spanyol regularizációról részletesebben lásd Elrick és Ciobanu, 2009.)

Már az 1990-es évek elején elkezdődött a feldruiak Spanyolországba vándorlása, így az 1996-os regularizációs program idején már nagy hálózatot építettek ki a kibocsátó közösség és a különböző spanyol helyszínek között. Miközben illegálisan dolgoztak, várták a számukra kedvező szabályozást. A migránsok a regularizáció kezdetéről a spanyol kormánytól kaptak információt, a spanyol televízión és újsághirdetéseken keresztül. Sőt, a te-repmunka során találkoztam olyan migránsokkal, akik beszámoltak arról, hogy Spanyolországba hívták a még Romániában vagy Németországban, illetve Ausztriában élő barátaikat – ahol a legalizált státusz megszerzése nehezebb volt –, hogy használják ki a program adta lehetőségeket. A migrációs háló nagyon fontos szerepet játszott abban, hogy beszerezhessék a regularizációhoz szükséges dokumentumokat. Mindez a feldruiak legális spanyolországi migrációjának bővülésével járt.

A kilencvenes évek második felében még mindig sokan voltak irreguláris migránsok. Számukra a migráció költségei még mindig magasak voltak. A vízum mai áron 100 euróba került, vagy még többbe. A feketepiacon megszerezhető vízum magas költségei és a társadalmi-gazdasági források hiánya miatt Luncavițăból csak egy ember ment ekkoriban Spanyolországba. Azt láthatjuk, hogy a társadalmi és gazdasági tőke fontos szerepet játszott a migráció megindulásában és fennmaradásában.

A migránsok státuszának a megváltozása hatással volt a migrációs mintákra. A legális migránsok körkörös (cirkuláris) migrációt alakíthattak ki, gyakori utazással romániai otthonuk és spanyolországi tartózkodási helyük között. A romániai migráció nagymértékben regionális jellegű. Ez két szempontból fontos. Egyrészt a romániai migránsok erősen kötődnek az otthoni közösségükhöz; ha pénzt fektetnek be otthon, vagy küldenek haza, akkor határozottan szem előtt tartják a kibocsátó közösséget. Előnyösebb lehetne talán számukra, ha spanyol városban fektetnék be a pénzüket, ott vásárolnának ingatlant, de a migránsok mégis a falujukban építenek házat, vagy vesznek földet. Ez erőteljesen felnyomta az otthoni falubeli árakat; Feldruban a föld ára a városi vagy éppen a Fekete-tengeri üdülöhelyi területek áraival vetekszik, 20–30 euró négyzetméterenként. Másrészt a hálózatok fontossága és a migrációra gyakorolt erős hatása következtében egy közösségből vagy akár egy megyéből a lakosok egy célállomásra mennek. A cél lehet egy megye, de egy falu vagy város is, attól függően, hány migráns érkezik. Luncavița esetében a migránsok Spanyolországban általában egy faluban élnek. A jelenség a migránsok kis létszámának tudható be, hiszen egy település munkaerőpiaca kevés betelepülőt még fel tud szívni.

A migráns népesség összetétele a '90-es évek első feléhez képest nem nagyon változott. Ebben az időben is még főleg férfiak keltek útra, a nők csak a családdal együtt, általában a férjükkal indultak el. A végzett munka jellege sem változott. Ezt az időszakot a cirkuláris munkaerő-migráció és

a tartós munkaerő-migráció jellemzi, utóbbi akkor, ha a Romániába visszatéréssel megszűnne a további migráció lehetősége.

A '90-es évek második felében az Olaszországba irányuló migráció is felélénkült, ugyanis az 1998. évi Turco-Napolitano törvény megkönnyítette a tartózkodási engedély megszerzését.⁴ Az olaszországi migráció a vizsgált települések szempontjából nem volt jelentős, Feldruból és Luncavițăból csak nagyon kevesen dolgoznak Olaszországban.

SZERBIA, MAGYARORSZÁG, TÖRÖKORSZÁG

Ezek a célországok a migráció első időszakától a másodikig sok változáson mentek keresztül. 1996 után megszűnt a határ menti kereskedelem Törökországgal és Magyarországgal. Mivel a törökországi migráció főleg kereskedelmi volt, Törökország mint migrációs cél nem volt érdekes. Szerbia és Magyarország továbbra is létező migrációs célország, és a következő időszakban is megmarad annak. Az ezekbe az országokba irányuló migrációt azonban az etnikai kapcsolatok és az otthoni közösség kontextusában lehet megérteni. A romániai magyar közösség esetében kétféle migrációs minta létezik Magyarországra: ingázás vagy körkörös (cirkuláris) migráció. A magyar határhoz közeli településekről magyarországi munkára ingáznak az emberek. A távolabbi településekről indulók Magyarországon dolgoznak, és időnként hazautaznak. A Szerbiába irányuló migráció inkább a kibocsátó közösség kontextusába van beágyazva. A migráció elméletéből ismert, hogy először a gazdagabb közösségekből indulnak útnak, s a közösségből is elsőként azok, akik több forrással rendelkeznek, és csak később követik őket a többiek (Massey et al., 1998). A szerbiai migráció a közelsége miatt kevés erőforrást igényel, és nincs vízumkötelezettség sem. Ezért különösen a szegényebb közösségekből még mindig mennek dolgozni Szerbiába.

Egy 2001–2002-ben Dél-Romániában végzett terepmunka⁵ tapasztalatai azt mutatták, hogy egy szegény faluban (Gogoșu) élők számára, ahon-

⁴ Kezdetben a bevándorlók más nyugat-európai országokba igyekeztek (Franciaország, Spanyolország stb.), de amikor ezek az államok bezárták kapuikat, az olaszok nem követték a példájukat. Ennek fő oka az alacsony olasz születési ráta volt, ezért a népesség növelésének céljából az állam erősen támogatta a nem európai uniós polgárok munkához jutását, letelepedését, így a spanyol, francia intézkedések után Olaszország tranzitországból egyből célországgá vált. 2000-ben már majdnem másfél millió regisztrált nem EU-s polgár élt az olasz nagyvárosokban, és legalább ugyanennyi regisztrálatlanul. Az elkapott illegális bevándorlókat nem toloncolták vissza, hanem egy-két hetet adtak nekik az országból való távozásra. (*A ford. kiegészítése*)

⁵ A terepmunka egy kutatás része volt 2001–2002-ben; a kutatócsoportot Prof. Dumitru Sandu, Dana Diminescu, Sebastian Lăzăroiu és Louis Ulrich alkotta (lásd még Sandu, 2002, 2004; Ciobanu, 2004).

nan nagyon kicsi a migráció Nyugat-Európába, Szerbia volt a fő migrációs célpont, mezőgazdasági, építőipari és takarító munkákra. A vizsgált közösségekben az új migrációs célok megjelenésével Szerbia és Magyarország nem volt többé migrációs cél.

2002–2006

Ez az időszak a legsűrűbb a romániai migráció számára a migrációs politika és általában a migrációs áramlásokat befolyásoló politikák szempontjából. Ezért sok változás is történt a migrációs mintákban. Az első változás a schengeni övezetbe belépéshez szükséges vízumkötelezettség eltörlése volt a román állampolgárok számára 2002-ben,⁶ ami messzemenően befolyásolta a romániai migrációs áramlást azáltal, hogy radikálisan csökkentette a migráció költségét. Ez azt jelentette, hogy csak a három hónapnál hosszabb ideig tartózkodóknak volt szükségük vízumra.

A schengeni övezeten belüli utazáshoz az ellenőrzéskor a román állampolgároknak csak a következők egyikét felmutatni: szállodai helyfoglalás a célállomáson, 500 euró vagy meghívólevél, ami a vendég pénzügyi támogatását igazolja. Sok migráns számára a legkönnyebb a pénz felmutatása volt. Esetenként nem is a migráns pénze volt az 500 euró, hanem a sofőré, aki felajánlotta, hogy kisebb összeg fejében kölcsönzi a szükséges összeget.

Ezzel a migráció érzékelhetően fokozódott azokban a közösségekben, ahonnan korábban az emberek nem tudták megengedni maguknak, hogy Nyugat-Európába menjenek munkát vállalni. Ez volt a helyzet Luncavițăban, ahonnan 2002-ben egyetlen migráns dolgozott Spanyolországban. A legtöbb migráns akkor indult útnak, amikor a schengeni országokban a vízumkötelezettség megszűnt. Mégsem mindenki tudott elindulni. Az embereknek még mindig szükségük volt segítségre a munka- és szálláskeresésben, amikor megérkeztek a célállomásra. Más lehetőség hiányában, ami mentén az emberek a migrációs hálót kialakíthatták volna, a Luncavițăból induló migránsok egy kibővített családon keresztül segítették egymást.

Amint erről már szó esett, szabály szerint legfeljebb három hónapig tartózkodhatott valaki munka- vagy tartózkodási engedély nélkül a célországban. A tartózkodási idő túllépése tetemes költséggel járt abban az eset-

⁶ 1985-ben öt EU-ország megállapodott, hogy folyamatosan eltörlik az útlevél-ellenőrzést a közös határaikon. Ez a megállapodás fejlődött a schengeni egyezményé, amit 1990-ben írtak alá. 2007 decemberében minden EU-ország (kivéve Írországot, az Egyesült Királyságot, Bulgáriát, Romániát és Ciprust) és a nem EU-tag Norvégia és Izland eltörölte az útlevél vagy személyi igazolvány ellenőrzését a közös határokon.

ben, ha valaki hazatért. Akit a határellenőrzés során elfognak, azt kockáztatja, hogy öt évre elzárják a visszatérés lehetőségétől. Ennek elkerülésére számos stratégia létezett: a buszvezető segítségét lehetett kérni, hiszen a sofőr gyakran tudta, kit lehet a határellenőrzés során megvesztegetni; a sofőrt meg lehetett kérni, hogy más úton menjen, például Ausztria kikerülésével (ahol a határellenőrzés durvább, a megvesztegetés nehéz) Szlovénia felé (ami azonban hosszabb út). Ezek a stratégiák kockázatosak voltak, így a migránsnak nagy összeget kellett fizetnie, hogy elkerülje a kiutasítást. Ahogyan egy nő megfogalmazta nekem, egyhavi fizetést be kell kalkulálni a tervbe a hazaút finanszírozására.

A vízumkötelezettség eltörlése megváltoztatta a migráció költségét, s vele a migrációs gyakorlatot is. Mivel a románok csak három hónapig tartózkodhattak más országban mint turisták, a migránsok egy része migrációs szokásait a migrációs politikához igazította. Ez a körkörös (cirkuláris) migráció kiterjedtségének növekedéséhez vezetett. A nők számára különösen könnyű volt az oda- és visszautazás az általuk végzett munkák esetében, ami zömében háztartási munka vagy gyermekfelügyelet, idős- és beteggondozás volt. Két nő alkothat „cserélődő pártként” egy csoportot: két rokon vagy közeli barát meg tud osztani egy munkahelyet, háromhavonta cserélődve. Így időt tudnak fordítani otthon a családjukra, ugyanakkor jó pénzt kereshetnek Spanyolországban vagy Olaszországban.

Egy másik, 2002-ben bevezetett migrációs politikai eszköz volt a Románia és Spanyolország között létrejött bilaterális egyezmény. A bilaterális egyezmény keretében a rövid távú spanyolországi migráció mezőgazdasági munkára korlátozódott, amilyen az eperszüret vagy a szőlészetben végzett munka. A toborzást az országos OMFM⁷ szervezte, a spanyol munkaadókkal együttműködve. A munkaszerződéshez a jelentkezőnek számos dokumentumot kellett benyújtania, csatolva a hivatalos fordításokat és az eredeti dokumentumok másolatait; ez jelentős többletköltséggel járt, különösen a vidéken élők számára. Mivel a fordító és hitelesítő irodák jobbára a nagyvárosokban működnek, a vidéken élők még nagyobb költségeket viseltek.

AZ EU 2004-ES BŐVÜLÉSE

A schengeni egyezmény után az EU 2004-es bővülése volt a követő változás, ami hatással volt a romániai migrációs áramlásokra. A bővítés során Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia, Szlovénia, a Cseh Köztársaság, Ciprus és Málta csatlakozott az unióhoz, ami közvetve befolyásolta a romániai migrációt is.

A 2004. évi bővülés nem terjedt azonban ki Romániára. A román állampolgárok viszont már baráti kapcsolatokat alakítottak ki az új tagor-

⁷ The Office for the Migration of the Labour Force (Munkaerő-vándorlási Hivatal)

szágokból származó migránsokkal, bevonva őket a romániai migrációs hálójába, és így az ő révükön hozzáférhettek belépésre jogosító papírokhoz olyan EU-országokba, amelyek nem voltak a schengeni térség tagjai (különösen az Egyesült Királyságba és Írországba). A 2004. évi EU-bővülés így új migrációs utat nyitott, különösen a feldruiaknak Írország felé.

Szembeötlő változás ment végbe a Feldruból induló migráns népeségben. Korábban főleg a harmincas éveikben járó férfiak keltek útra, most a migráns népeségben férfiak és nők is voltak minden korosztályból, szüleikkel együtt utazó gyerekek vagy olyanok, akik már Spanyolországban születtek, és a hatvanas korosztályba tartozók, akik csatlakoztak a gyermekeikhez, hogy segítsenek a háztartásban, vagy azért, hogy ők maguk másutt dolgozzanak. A Luncavița és Feldru közötti különbség érzékelhető volt abban, hogy Feldruból minden korosztályból voltak migránsok; sok fiatal, a húszas évei elején járó is vállalt munkát Spanyolországban. A luncaviței migráns népeség még mindig többségében 25 év feletti férfi volt, és a feleségek Romániában maradtak; nem volt egyetlen nő sem, aki Luncavițăból Spanyolországba ment volna.

A végzett munkák valamelyest változtak az idők során. A férfiak rendszerint építkezéseken dolgoztak, mint Spanyolországba érkezésük óta folyamatosan. A románok tulajdonában lévő építési vállalkozások megjelenése ismét árnyalja a két falu közötti különbséget: a feldruiak két ilyen vállalkozást indítottak 1996–2002 között, a luncavițeiak 2007-ig nem hoztak létre építési vállalkozást. A nők foglalkozásai jogi helyzetükkel függnek össze. Még mindig sok nő dolgozik magánháztartásokban, felügyel gyermekeket, gondoz időseket. Azok a nők azonban, akik legalizálták a státuszukat, növekvő számban dolgoznak üzemekben, éttermekben, boltokban. A legális státuszon túl a nyelvtudás szintje befolyásolja a migránsok által betölthető munkahelyeket.

A romániai migrációra ebben az időszakban további hatással volt a 2005. évi regularizációs program. A munkaszerződés és a helyi népeségregisterbe (*Padrón Municipal*) történő regisztráció szokásos igazolásán felül a migránsoknak büntetlen otthoni előéletüket is igazolni kellett. A követelmény nagymértékben érintette mindkét közösség tagjainak a kötelező regisztrációját (*empadronamiento*) a népeségregisterbe, amit a regularizációt 6 hónappal megelőzően kellett megtenni. A regularizációra jelentkezők alacsony száma miatt a spanyol állam a jelentkezés határidejének az elhalasztását határozta el, és fellazította a szükséges feltételeket oly módon, hogy a tartózkodás igazolásának más formáit is elfogadta. Az interjúkban a válaszadók visszaemlékeztek, hogy a regularizációhoz szükséges dokumentumok egy részét mutatták csak be, például a gyermekek iskolai vagy óvodai nyilvántartásának valamilyen okmányát, vagy az útlevélben található pecsétet, amivel a belépés idejét igazolták. Ebben az időben nem-

csak a feldruiak, hanem a Luncaviţából érkezettek is kihasználták a lehetőséget, mert 2002 óta az utóbbi közösségből is lassan megindult a migráció Spanyolországba (Elrick és Ciobanu, 2009).

2007 után

2007 januárjában Románia és Bulgária is az EU tagja lett. Az utolsó terepmunkámat 2007 elején folytattam, így csak keveset láthattam a 2007-es EU-csatlakozás hatásaiból. Ez az időszak ráadásul túlságosan rövid ahhoz, hogy értékelni tudjuk. A lehetőségek jogi kereteit vizsgálva azonban néhány spekulatív gondolatot megfogalmazhatunk arról, milyen következményei lehetnek a csatlakozásnak a román–spanyol migrációra. Annak ellenére, hogy a románok számára egyszerűbb volt belépni Spanyolországba, nem volt könnyű munkát találni. Sok román migráns már legalizálta magát, számosan már másodszor vagy harmadszor kaptak munkavállalási és tartózkodási engedélyt (*tarjeta de autorization de trabajo y residencia*), és így a munkaadók nagyszámú legalizált migránskínálatból választhatnak munkásokat. Az újonnan érkezőknek nem könnyű ebbe a munkaerőpiacba integrálódni, ráadásul azért, mert Románia EU-tagállam lett. A román migránsok nem élvezhetik többé a regularizáció előnyeit. Az egyetlen járható út, ami nyitva maradt a legalizálásra törekvő román migránsok számára, hogy spanyolországi tartózkodásuk alatt munkaszerződésre igyekeznek szert tenni, és ennek birtokában munkavállalási és tartózkodási engedélyért folyamodnak. Ennek elérése azonban nem könnyű, mert kevés munkaadó ajánl munkaszerződést irreguláris migránsoknak, amíg legális státuszú migránst is alkalmazhat. A másik lehetőség a családegyesítés.

Az utolsó terepmunkám során, 2007 februárjában azt figyeltem meg, hogy a feldruai migránsok egy része a hazatérést mérlegeli, megtakarít, házat épít Romániában, és ottani vállalkozás indításában gondolkodik. A Luncaviţából érkezett migránsok viszont még nem szereztek elég forrást. Az ő migrációjuk rövidebb időre tekint vissza, s bár őket ugyanazok a politikák és politikai változások – mint amilyen az EU-csatlakozás – befolyásolják, mint a feldruai migránsokat, más társadalmi változókat is figyelembe kell venni, ha magyarázatot keresünk a migráció lassúbb kialakulására és az ösztönzők hatására.

Két faluból 12 700-ba

Végül kétféle tanulságot szeretnék megmutatni. Először azt, hogy a két falu összehasonlítható-e és releváns-e a romániai migráció megértéséhez. Massey és szerzőtársai a migráció általános fejlődési mintáinak a létezése mellett érvelnek, és amellett, hogy az egyes közösségek ebben a folyamatban különböző fokon állnak (Massey, Goldring és Durand, 1994). Ahogy a migrációs korszakok szerinti részek végén minden esetben igyekeztem rámutatni a két falu migrációs mintáinak eltéréseire, hosszabb távon, longitudinálisan vizsgálva a jelenséget azonban azt láthatjuk, hogy az érintettek valójában ugyanannak az útnak különböző állomásain vannak. A két közösség fejlődése elérő volt a kumulatív szerkezeti hatások (uo.), valamint azon társadalmi szerkezet alapján, amire a migrációt kezdetben építették. A Feldruból megindult migráció a támogató környezet és a létező társadalmi háló révén gyorsabb migrációs fejlődést és diverzifikált migrációs célokat eredményezett. Következésképpen a migráció nem volt nagyon szelektív, lényegében bárki, aki akart, elindulhatott. Luncavițăban más volt a helyzet: a visszafogó környezet és a szűkösebb helyi lehetőségek lassúbb migrációs fejlődésre adtak módot. Kezdetben nehezebb volt a migráció, egy tágabb család vett csak benne részt, de ma úgy tűnik, a Luncavițăból induló migránsok felzárkóztak, és számuk jelentősen növekszik az utóbbi öt évben. Azt a következtetést vonom le ebből, hogy a kumulatív hatások nagyon fontosak, és a migráció minden közösségben ugyanazt a mintát követi. A politikai környezet, valamint a migráns helyi környezete és várakozásai a migrációs elképzelésekben materializálódnak, és meghatározzák a migráció fejlődésének a sebességét.

Másrészt szeretnék előretekinteni és jelezni a romániai migrációs minták várható alakulását. Annak ellenére, hogy néhány megfigyelést már tehettem, Románia EU-csatlakozása nyilván számos változást idéz elő a románok migrációs mintájában. Érdekes lesz majd megfigyelni, hogyan fejlődik a migráns közösség Spanyolországban, az egyik legjelentősebb célországban. Három hipotetikus fejlődési út van: a hazatérő migráció jelenik meg, a romániai migránsok tökéletes integrációja megy végbe Spanyolországban, vagy a románok transznacionális jellegű enklávákat alakítanak ki.

Irodalom

- Arango, J., Jachimowicz, M. (2005): *Regularizing Immigrants in Spain: A New Approach*. Migration Policy Institute, Washington, DC. www.migrationinformation.org/Feature/print.cfm?ID=331
- Bommes, M., Tacke, V. (2006): Luhmann's Systems Theory and Network Theory. In D. Seidl, K. H. Becker (eds.): *Niklas Luhmann and Organization Studies*. Copenhagen Business School Press, Copenhagen, 282–304.
- Bourdieu, P. (1985): *La distinction: critique sociale du jugement*. Éditions de Minuit, Paris.
- Brettel, C. B., Hollifield, J. F. (eds.) (2000): *Migration Theory. Talking across Disciplines*. Routledge, New York, London.
- Ciobanu, O. (2004): *Does an individual make a difference?* Migration as means to community change at Migration online. www.migrationonline.cz
- Elrick, T., Ciobanu, O. (2009): Evaluating the Impact of Migration Policy Changes on Migration Strategies. Insights from Romanian-Spanish Migrations. *Global Networks*, 9 (1): 100–116.
- Glick-Schiller, N., Basch, L., Blanc-Szanton, C. (1995): From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. *Anthropological Quarterly*, 68: 48–63.
- Granovetter, M. (1973): The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78 (6): 1360–1380.
- Heering, L., van der Erf, R., van Wissen, L. (2004): The Role of Family Networks and Migration Culture in the Continuation of Moroccan Emigration: A Gender Perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30 (2): 323–337.
- Kandel, W., Massey, D. S. (2002): The Culture of Mexican Migration: A Theoretical and Empirical Analysis. *Social Forces*, 80 (3): 981–1004.
- Kostova Karaboytcheva, M. (2006): *Una evaluación del último proceso de regularización de trabajadores extranjeros en España (febrero–mayo de 2005). Un año después*. Real Instituto Elcano (eds.), Madrid. (Documentos de Trabajo 15), www.realinstitutoelcano.org/documentos/252/252_Kostova_Regularizacion_Extranjeros_Espana.pdf
- Liebllich, A., Tuval-Mashiach, R., Zilber, T. (2006): *Cercetarea Narativa. Citiți, analizați și interpretați*. Polirom, Iași.
- Massey, D. S., Goldring, L., Durand, J. (1994): Continuities in Transnational Migration: An Analysis of Nineteen Mexican Communities. *American Journal of Sociology*, 99 (6): 1492–1533.

- Massey, D. S., Arango, J., Graeme, H., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, J. E. (1998): *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Clarendon Press, Oxford.
- Olwig, K. F. (2007): *Caribbean Journeys: An Ethnography of Migration and Home in Three Family Networks*. Duke University Press, Baltimore–London.
- Portes, A., Böröcz, J. (1989): Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on its Determinants and Modes of Incorporation. *International Migration Review*, 23 (3): 606–630.
- Putnam, R. D. (2001). *Cum funcționează democrația. Tradițiile civice ale Italiei moderne*. Editura Polirom, Iasi.
- Sandu, D. (2000): Migrația transnațională a românilor din perspectiva unui recensământ comunitar. *Sociologie Românească*, 46 (3–4): 5–52.
- Sandu, D. (2004): Cultură și experiență de migrație în satele României. *Sociologie Românească*, 22 (3): 179–201.
- Sandu, D. (2005a): Dynamics of Romanian Emigration. After 1989. From a Macro to a Micro Level Approach. *International Journal of Sociology*, 3 (35): 36–56.
- Sandu, D. (2005b). Emerging transnational migration from Romanian villages. *Current Sociology*, 53 (4): 555–582.
- Sandu, D. (ed.) (2006): *Living Abroad on a Temporary Basis. The Economic Migration of Romanians: 1990–2006*. Open Society Foundation, Bucharest. www.sfos.ro/en/program_articol.php?articol=34
- Șerban, M., Grigoraș, V. (2000): Dogenii din Teleorman în țară și în străinătate. Un studiu asupra migrației circulatorii în Spania. *Sociologie Românească*, 30 (2): 30–54.
- Vertovec, S. (2001): *Transnational social formations: Towards conceptual cross-fertilization*. Paper presented at Workshop on „Transnational Migration: Comparative Perspectives”, June 30–July 1, Princeton University.

3. rész

MIGRÁNSOK ÁZSIÁBÓL

KÍNAI MIGRÁNSOK MAGYARORSZÁGON: MAI TUDÁSUNK ÉS AKTUÁLIS KÉRDÉSEK

NYÍRI PÁL

Az 1989 utáni kelet-közép-európai¹ bevándorlás egyik sajátos jelensége – a menekülők, a munkavállalók, az etnikai alapú migráció és a magasan képzett menedzsermigráció megjelenése mellett – a vállalkozói migráció, amely térségünkben jórészt a Távol-Keletről származik (kisebbrészt a Közel-Keletről, Törökországból és a Balkánról). Ezen belül meg lehet különböztetni azokat a „transznacionális közvetítő kisebbségeket”, amelyek etnikai alapú nemzetközi kereskedelmi hálózataikra támaszkodva a kelet-európai társadalmak alacsony jövedelmű, leszakadó társadalmi rétegei fogyasztóicikk-igényeinek kiszolgálására szakosodnak ott, ahol a magasabb jövedelmű hazai vállalkozói rétegek ezen igényeket nem tudják vagy nem kívánják kielégíteni (Nyíri, 2007). Magyarországon, Délkelet-Európában és részben Szlovákiában a legjelentősebb transznacionális közvetítő kisebbséget – mostanra már-már márkavédjeggyé vált piacaikkal és üzleteikkel – a kínaiak, Lengyel- és Csehországban, valamint részben Szlovákiában és Kelet-Németországban a vietnamiak alkotják.

Ez a földrajzi megoszlás eltérő történeti előzményekre vezethető vissza. Az NDK, Lengyelország és Csehszlovákia (elsősorban Csehország) ipara a nyolcvanas években vietnami vendégmunkások tízezreit foglalkoztatta, akik a rendszerváltások után nagyrészt a célországokban maradtak, vagy oda visszatértek. Magyarországon és Délkelet-Európában nem volt számottevő vietnami vendégmunkás, 1987-ben viszont 335 kínai fémmunkás érkezett a győri Rába-üzembe, és bár többségük a következő évben visszatért Kínába, néhányan maradtak, és kereskedők lettek, mások pedig segítettek ismerőseiknek Magyarországra migrálni a kilenvenes évek elején. (Romániába csak 2006-ban érkeztek kínai vendégmunkások, már a Dél-Európá-

¹ Kelet-Közép-Európa alatt a volt Szovjetunió kivül eső Kelet-Európát értem, az 1991 óta lényegében más migrációs mintákat mutató Kelet-Németország részleges kivételével.

ba migráló hazai munkaerő pótlására, lásd Keeley, 2006.) A legkorábban a Szovjetunióban és Magyarországon kialakuló kínai kereskedőmigrációt egy sor tényező – a kínai-szovjet határ menti kereskedelem engedélyezése 1987-ben, a magyar vízumkényszer eltörlése kínai állampolgárok számára 1989-ben, az 1989-et követő kínai túltermelési válság és recesszió (lásd pl. Nyíri, 2007) – összejátszása idézte elő. A kilencvenes évek folyamán ezekből az országokból a térség többi részébe kiterjeszkedő kínai kereskedőknek Lengyel- és Csehországban viszont a piacokat már domináló, helyi nyelv- és kulturális tudással rendelkező, népes vietnami kereskedőréteggel kellett szembenéznie. Ellentétben az eleve vállalkozóként migráló kínaiakkal, a vietnami migránsok vendégmunkásokból, illetve diákokból váltak kereskedővé, ráadásul Vietnam nem igazán jelentős exportőr, és a vietnami kereskedők készletének nagy része Kínából származik. Az ő kereskedelmi hálózataik kialakulásának okait az eddigi kutatások (pl. Grzymala-Kazłowska, 2002; Williams és Baláz, 2005) nem elemezték. Az 1986-ban megindult vietnami gazdasági átalakulás ugyan a kínaival hasonló irányba, nagyrészt azt utánozva halad, de a vietnami migráció története és a diaszpóra anyaországhoz fűződő kapcsolata jelentősen eltér a kínaitól. Így további kutatást igényel annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy miért éppen e két ázsiai országból származó migránsok töltik be Kelet-Közép-Európa transznacionális közvetítő kisebbségeinek szerepét.

Kínaiak Magyarországon: mit tudunk róluk?

A magyarországi kínai bevándorlást 1992-től 2003-ig tartó kutatásaimnak köszönhetően a térségbe irányuló más ázsiai migrációs folyamatoknál jobban ismerjük. A következőkben röviden ezek eredményeit összegzem.

Miért nem hiszünk a számoknak?

A BM (2006 óta IRM) Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal adatai² szerint a huzamos tartózkodásra jogosító engedély valamelyikével mintegy kilencezer kínai állampolgár rendelkezett. A magyar sajtóban – mint más országokban is –, de még kutatómunkákban is szokás kétségbe vonni ezeket a számokat: makacsul tartják magukat a negyven, sőt százezer kínai lakost emlegető „becslések”, amelyeket néha magyar és kínai „illetékeseknek” az illegális bevándorlásról tett nyilatkozatai is erősítenek. Hegedűs és szerzőtársai 2007-es jelentése például adotttnak veszi, hogy a Józsefvárosban

² www.bmbah.hu/statisztikak.php, megtekintve 2007. augusztus 19.

„jelentős, a statisztikákban vélhetően meg nem jelenő ázsiai közösség él” (Hegedűs et al., 2007: 8), illetve „kvalitatív információ alapján biztonsággal állítható, hogy a kínai munkavállalók valós száma a többszöröse a hivatalos adatnak” (uo.: 18). Honnan is származik ez a „kvalitatív információ”, amit a szerzők még vagy ötször megismételnek? Mint a függelékből megtudjuk, a VIII. kerületi rendőrkapitányság három tisztjétől, akik azt is elmagyarázzák, hogy a „látencia” azért magas, mert az országot elhagyó kínaiak másokra hagyják a tartózkodási engedélyüket. Ezzel csak két probléma van: ha elhagyják az országot, akkor hogy nőhet mégis a létszámuk, és ha a rendőrök ezzel tisztában vannak, akkor ugyan miért nem veszik őket őrizetbe?

Érdemes elgondolkodni azon, miért is annyira bizalmatlan a magyar közvélemény (beleértve a magukat eszerint inkompetensnek vagy korruptnak tartó rendőröket) a hivatalos migrációs adatokkal szemben. A bizalmatlanság azon a közkeletű vélekedésen alapul, hogy a hivatalos adatokon kívül eső kínai migránsok azért nem szerepelnek a rendszerben, mert illegálisan érkeztek az országba, vagy legálisan érkeztek, de letelepedési engedély nélkül vagy törvénytelen úton szerzett letelepedési engedéllyel maradtak itt. E logikából adódik, hogy a „valódi” népességszámmra vonatkozó „becsléseket” nem kell alátámasztani. Az említett jelentés egyik „szakértője” például ezt nyilatkozta a Józsefvárosban élő vietnamiakról: *„Mindenféle szóbeszédből tudom(!), hogy ha egy család egyszer lakást vesz, csak az ég tudja, hányan költöznek bele”* (uo.: 49–50). Ha mégis alátámasztanak egy állítást, akkor csak negatív módon, úgy, mint amikor 2001-ben az országos napilapok és tévék vezető helyen foglalkoztak a Havaría Press „hírével”, mely szerint a magyarországi kínai lakosságra az országos átlagnál sokkal kevesebb halálozás jut, a többit *tehát* eltitkolják, mert a halottak okmányait újrahasznosítják. Az a tény, hogy egy ilyen nyilvánvaló ostobaságot a tömegtájékoztatási eszközök komolyan vettek (sőt, a hír megjelenését követő cáfolatokat és felháborodást figyelmen kívül hagyva 2005-ban újból közzétették), azt tükrözi, hogy Magyarországon a migrációt szokás eleve gyanús jelenséggént kezelni és a bűnözéssel asszociálni.

Itt meg kell jegyezni, hogy Magyarország, legalábbis a múltban, tagadhatatlanul a Nyugat-Európába (főképpen Nagy-Britanniába) irányuló illegális kínai migráció tranzitországa volt. A 2000-ben Doverben, egy hűtőkonténerben holtan talált kínaiak a Scotland Yard szerint Magyarországon át érkeztek (Pieke et al., 2004). Az átmenő migráció azonban alig érintkezik a Magyarországon letelepedett kínaiakkal: ellentétben Nyugat- és Dél-Európával, az illegális migránsok nem jelennek meg sem az etnikai, sem a szélesebb munkерőpiacon. Ez logikus is, hiszen Magyarországra a kínaiak azért jönnek, illetve azért maradnak itt, hogy önálló vállalkozók legyenek (2004-ben például mindössze 848 kínai állampolgárnak volt munkavállala-

lási engedélye, nagyjából ugyanannyi, mint 1995-ben), ez pedig legális státus nélkül nem megy. Természetesen előfordulhat, hogy egyes migránsok illegálisan jutottak vagy jutnak hozzá tartózkodási engedélyhez, de ez nem tömeges jelenség, és sohasem volt az. [Más kérdés, hogy az idegenrendészeti ügyintézővel foglalkozó virágzó üzletág a teljesen jogszerű kérelmek intézésén is jól keres, és bennfentes jelenléte a BÁH ügyfélszolgálati irodáin tovább gerjeszti a feltételezést, hogy a kínaiak korrupcióval – ezért könnyebben – jutnak tartózkodási engedélyekhez, mint a kérelmeiket maguk beadó határon túli magyarok (Feischmidt, 2004: 55)]. Annak illusztrálására, hogyan kelnek önálló életre a „megbízható forrásból”, ám valójában légből kapott számok, kiválóan alkalmas az alábbi anekdota.

A kilencvenes évek végén a Scotland Yard magas rangú tisztjei látogatták meg budapesti kollégáikat, hogy az illegális migráció visszaszorításáról tárgyaljanak. A sajtótájékoztatón a delegáció vezetője kijelentette, hogy Magyarországon mintegy negyvenezer illegális kínai migráns várja, hogy továbbcsempésszék nyugatra. A magyar kollégákat, akik erről mit sem tudtak, rendkívül kellemetlenül érintette a hír. Ebben az időben én egy angliai illegális kínai migránsokra is kiterjedő kutatásban vettem részt, és alkalmam volt utánanézni, honnan került ez az adat az NCIS (a brit Országos Bűnügyi Hírszerző Szolgálat) belső használatú dokumentumaiba. Mint kiderült, az NCIS Paul Smith amerikai kriminológus egy 1994-ben publikált cikkére vonatkozott, Smith cikke pedig egy 1993-as BBC-hírre, amelyik viszont engem idézett. Csakhogy az én becslésem 1991-re vonatkozott, és szó sem volt illegális migránsokról vagy továbbcsempészésről! Az NCIS nyilván úgy döntött: ha hivatalosan már csak tízezer kínai van az országban, akkor a többi biztos illegalitásban várja a jobb szerencsét. Holott a valóságban egyszerűen elmentek, jórészt más kelet-európai országokba.³

Valószínűleg Magyarországra is igaz tehát, amit Alekszandr Lomanov (2005) az oroszországi kínai népességre vonatkozó becslésekről írt: van egy, a valóságnál alacsonyabb hivatalos statisztika és egy, a valóságnál sokkal magasabb „hivatalos becslés”. A BÁH-adatok véleményem szerint nem teljesen megbízhatóak, éspedig sem azért, mert nagyszámú kínai állampol-

³ Egy másik anekdota: 2000-ben a szerb ellenzék azt állította, hogy Milošević „titkos egyezséget” kötött a kínai kormánnyal kínai migránsok tömeges letelepítéséről, elsősorban a Vajdaságban, cserébe azért, hogy az újdonsült állampolgárok majd rá szavazzanak. (Egy ellenzéki politikus szerint negyvenezeren addigra már meg is kapták a jugoszláv állampolgárságot.) Bár a feltételezés nem volt sem valószínűbb, sem kevésbé aljas annál, ahogy a KDNP a Gyurcsány-kormány „kiszivárogatott” migrációstratégia-tervezetét értékelte – hogy tudniillik a kormány egymillió kínait kíván behozni az országba –, a Miloševićről mindent elképzelni tudó külföldi lapok örömmel közölték. Aztán Milošević megbukott, és a negyvenezer kínai állampolgárról sose hallott többé senki.

gár él Magyarországon illegálisan, hanem mert nem világos – és néhány éve az adatbázis összeállításáért felelős BÁH-munkatársak sem tudták megmondani –, hogy az elvben a stockra vonatkozó számok valójában tükrözik-e a lejárt, illetve meghosszabbított engedélyek okozta változásokat. A letelepedési és tartózkodási engedélyekre vonatkozó adatok nincsenek összekapcsolva a határátlépésekre vonatkozó adatokkal, továbbá nem tartalmazzák azoknak a kínaiaknak a számát sem, akik rövid távú tartózkodási engedéllyel, esetleg azt többször meghosszabbítva tartózkodnak Magyarországon (legalábbis ez volt a helyzet még 3–5 éve). Mindazonáltal a magyarországi kínai szervezetek vezetőinek becslései és a kínai vállalkozások (a Gazdasági Minisztériumban nyilvántartott) száma is a tíz-tizenötezres, maximum húszezres létszámmal van összhangban. (A vállalkozások száma azért releváns, mert a magyarországi kínaiak túlnyomó többsége önálló vagy két-három embert foglalkoztató vállalkozásban dolgozik, ugyanakkor sok cég csak papíron létezik.) A magyarországi kínaiak száma tehát minden jel szerint az 1991–92. évi tetőzést követően (amikor harminc-negyvenezen lehetett) hirtelen csökkent, és azóta lényegében állandósult. A ma Magyarországon élő kínaiak többsége a kilencvenes években érkezett.⁴

Rövid migrációtörténet

A kínai kormány 1986-ban liberalizálta az útlevéltkiadást. Nem sokkal később az északkeleti, mandzsúriai tartományokban – ahol korábban különösen nagy volt az állami nagyvállalatok, főleg a nehézipar és a mezőgazdaság dominanciája – a vállalkozóbb szellemű, az egyéni vállalkozást ösztönző gazdaságpolitikai reform által megérintett lakosok közül egyesek elkezdtek kereskedni a határhoz közeli szovjet városokkal (lásd pl. Zhao, 1994). Ez az informális kereskedelem hasonlított ahhoz az ingázáshoz, amely Kelet-Európa egyes részein már a hatvanas évek óta az import fontos forrása volt: az ember eladta a hazulról hozott árut, a pénzért vett valami olyat, amit otthon nem lehetett kapni, hazautazott, és eladta azt is.

Az újdonsült kínai kereskedők akkor jelentek meg a színen, amikor az Elbától Vlagyivosztokig elkezdődött az a folyamat, amely később a piacgazdaságba vezető átmenetnek bizonyult. A – sok helyen eleve hiányzó – állami kiskereskedelmi hálózatok leépültek, miközben legális (vagy legalábbis megtűrt) tér nyílt a magánkereskedelem számára. Kínában ugyanekkor már gőzerővel folyt az olcsó fogyasztási cikkek exportcélú előállítása. A kí-

⁴ 2009-ben az OEP-adatok szerint a Magyarországon társadalombiztosítással rendelkező kínaiak létszáma alig haladta meg a 7000 főt (vö. Hárs Ágnes kötetünkbeli tanulmányával).

nai migránsok ideális helyzetben voltak tehát ahhoz, hogy kielégítsék az olcsó ruhaneműk és cipők piacán meglévő keresletet. A Szovjetunió összeomlása után a kínai-orosz cserekereskedelem 1993-ban érte el csúcspontját: ebben az évben egyes források szerint 2,5 millió (mások szerint 800 ezer) kínai állampolgár lépett át a határon, többségük mint turista, de a kutatók egyöntetű véleménye szerint elsősorban kereskedelmi céllal (de Tinguy, 1998: 302; Bagrov, 1999). Egyre távolabbi célpontok elérésére vállalkoztak vonattal, és egyre hosszabb időt töltöttek ott, elsőként Oroszország európai területeire, majd Magyarországra is eljutva, ahol 1989-ben feloldották a kínai turistákra vonatkozó vízumkényszeret (1992-ben vezették be újból). A Belügyminisztérium adatai szerint a Magyarországra belépő kínai állampolgárok száma a nyolcvanas évek közepén regisztrált szinte nulláról 1990-ben 11 621 főre, 1991-ben pedig 27 330 főre ugrott. Oroszországból és Magyarországról aztán a kínai kereskedők egész Kelet-Európában szétszóródtak. (Itt jegyzem meg, hogy a ma más kelet-közép-európai országokban élő kínai migránsok jelentős része⁵ Magyarországon át érkezett, így a magyarországi kínaiakról elmondottak nagy része rájuk is érvényes.)

A kínai vállalkozók – vagy vállalkozni igyekvők – migrációját tehát a hiánygazdaságok piaci átmenete tette gazdaságilag vonzóvá, a kelet-európai bevándorlási szabályozás rövid – a kilencvenes évek közepére nagyjából lezáruló – liberális időszaka pedig lehetővé. A migrációs hajlandóságnak azonban két tényező adott igazi lökést. Az első a demokratikus reformokat követelő diákmozgalommal való véres Tiananmen téri, 1989. június negyedik-i leszámolás volt, amely komoly aggodalommal töltötte el a kialakulófélben lévő magánszektor. A vállalkozók igyekeztek menekülési útvonalat biztosítani tőkéjük és családjuk számára egy keményvonalas gazdasági fordulat esetére. Másrészt a kínai gazdaságot 1989 és 1991 között sújtó – részben a Tiananmen téri vérengzést követő nyugati szankciók okozta – recesszió a magánvállalkozókat, az árukészleteik értékesítésére képtelen állami tulajdonú vállalatok vezetőit és a munkásokat (akiknek visszatartották a bérét) egyaránt érintette. Sok állami tisztviselő, munkás és értelmiségi egyszerre lett migráns és vállalkozó. Kína elhagyásával éppen a kínai társadalmon belüli, a bizonytalan kimenetelű gazdasági reformok által veszélyeztetettnek érzett helyzetüket igyekeztek biztosítani, illetve javítani.

⁵ Tízezer fölötti létszámban valószínűleg csak Romániába mentek, lásd Nyíri, 2007.

Szociodemográfiai sajátosságok

Ennek fényében könnyű megérteni, miért magasabb a magyarországi kínai migránsok átlagos iskolai végzettsége mind a kínai átlagnál, mind a kínai migráció korábbi hullámaira jellemzőnél. A Belügyminisztérium (BM) adatbázisában 2000 májusában szereplő kínai állampolgárok közül 342 mondta magát mérnöknek, 275 tanárnak, 223 tisztviselőnek, 183 orvosnak, 171 közgazdásznak, 235 „értelmiséginek” és 125 egyetemi hallgatónak.⁶ A magyarországi kínaiakra jellemző viszonylag magas iskolázottsági szintet támasztja alá az is, hogy egy 135 piaci kereskedőt reprezentáló mintából 45 százalék vallotta magáról, hogy felső középiskolai, 39 százalék pedig hogy felsőoktatásban szerzett képesítése van (Budapest Főváros..., 1997).

A magyarországi kínaiak másik demográfiai sajátossága – a kínai migráció korábbi hullámaihoz képest – a nők nagy száma. A Belügyminisztérium adatbázisában szereplő kínai állampolgárok 35 százaléka és a foglalkozását „magáncég ügyvezetőjeként” megjelölők egyharmada nő. A nők 37 százaléka hajadonként vagy elváltként adta meg családi állapotát, valószínűsítve, hogy sokuk önálló vállalkozó (Nyíri, 2001). A gyermekek aránya lassan növekedni látszik, de továbbra is jellemző, hogy óvodás-kisiskolás korban a szülők Kínába küldik őket (pl. a nagyszülőkhöz). A magyarokkal kötött vegyes házasságok, élettársi kapcsolatok elterjedtebbek a falvakban, de ott is ritkák.

A BM adatbázisában szereplő kínai állampolgárok 82 százaléka Budapestet jelölte meg lakóhelyként. Jelentősebb számban (száz vagy afölött) még Nyíregyházán és Szegeden élnek kínaiak, ami az ukrán, román és jugoszláv kereskedőket kiszolgáló nagyobb piacok működésével magyarázható. Kínai üzletek ma már a nagyobb községekben is megtalálhatók (a kínai nagykövetség 2001-ben kétezerre becsülte a számukat), tehát nagyon

⁶ A Belügyminisztérium adatbázisa, amelyet Váray Györgyné bocsátott rendelkezésemre, az említett időpontban 11 541 olyan kínai állampolgár adatait tartalmazta, akik bármilyen oknál fogva az országos idegenrendészeti szervek nyilvántartásába kerültek (pl. mert huzamos tartózkodási vagy letelepedési engedélyért folyamodtak, függetlenül attól, hogy megkapták-e azt). Az adatbázis nem alkalmas a kínai migránsok számának pontos megítélésére, de a nagy elemszám miatt lehetővé teszi a szociodemográfiai összetétel elemzését. Az adatbázisban két olyan rovat szerepel, amely a foglalkozásra nézve tartalmaz információt. Az egyik az „iskolai végzettség”, a másik a „foglalkozás” című rovat. A válaszokból az tűnik ki, hogy egyes válaszadók az eredeti foglalkozásukat adták meg az egyik kérdésre válaszolva, és a jelenlegi foglalkozásukat a másikkra, mások a végzettségüket az egyikre és a beosztásukat a másikkra, megint mások a Kínában űzött foglalkozásukat az egyikre és a Magyarországon folytatott tevékenységüket a másikkra. Következésképp számos átfedés nehezíti ezeknek a rovatoknak a feldolgozását, és csak hozzávetőleges adatként vehetők figyelembe.

sok településen él egy-három kínai migráns. (Van, akinek két-három közeli településen is van üzlete, és ezeket sorban látogatja, de olyan is, aki falusi üzletét teljes egészében egy magyar alkalmazottra bízta, és csak hetenként egyszer-kétszer látogatja meg, közben Budapesten lakik.)

Ami a kínai migránsok származási helyét illeti, a korai bevándorlás nem mutatta a hagyományos kibocsátó tartományok, megyék dominanciáját. A BM már hivatkozott adatbázisában 1989–90-ben regisztrált 672 személyből 24 százalék Pekingből érkezett, ezt követte 15 százalékkal Zhejiang, az a tartomány, ahonnan a nyugat-európai kínai migránsok többsége származik, majd 11 százalékkal Sanghaj. Később a Zhejiangból, illetve a szintén hagyományos kibocsátó Fujian tartományból érkezettek aránya megnőtt, mert az innen jött migránsok sokkal nagyobb számban teremtetek migrációs láncokat, ahogy családtagjaik, barátai csatlakoztak hozzájuk. Az 1999 végén a BM-adatbázisban szereplők származási helyei között már első helyen állt Zhejiang (19%), a másodikon pedig Fujian (18%).

A magyarországi kínai migránsok társadalmi tekintetben viszonylag homogének. Ha a nagyvárosokból és a falvakból, Északról és Délről, Zhejiangból és Fujianból érkezett, különböző végzettségű és otthon különböző gazdasági, társadalmi, kulturális tőkével rendelkező migránsok közötti társadalmi különbségek nem is szűntek meg a migrációval, az a tény, hogy a banktisztviselő, a híres tévébemondó és a halász nagyjából egyforma üzleti mintákat követ – persze nem mindenki egyforma sikerrel –, és az alkalmazottak száma alacsony az önálló vállalkozókéhoz képest, erősen csökkenti a státuszbeli egyenlőtlenséget (ahogy a férfiak és nők társadalmi szerepei közötti különbséget is, lásd Nyíri, 2001). Ellentétben a vietnami diaszpórával, melyen belül frontvonal húzódik a kommunistaellenes és a rendszerhű migránsok között, a magyarországi kínaiak körében nyilvános politikai különbségek sincsenek: a szervezetek inkább abban versenyeznek, melyiknek vannak jobb kapcsolata az otthoni funkcionáriusokkal.

Gazdasági tevékenység

A Magyarországra érkező első kínai kereskedők visszaemlékezései szerint az óriás csíkos műanyag szatyrokban magukkal hozott árukat többé-kevésbé véletlenszerűen állították össze, főleg a szállítás kényelmét tartva szem előtt. Az „ingázó kereskedelem” azonban hamar átadta helyét az intézményszerű, szakosodott kereskedelemnek. Néhány út után, de sok esetben mindjárt az első megérkezést követően, a migránsok bejegyezték egy céget, vagy társultak, illetve alkalmazottként odaszegődtek egy meglévő kínai vállalkozáshoz, és mint vállalkozók vagy munkavállalók tartózkodási engedélyt kértek. Közben állandó helyet – standot vagy üzletet – kerestek

a kereskedéshez, igyekeztek stabil vevőkört kiépíteni, és – most már a kereslet jobb ismeretében – megkértek egy rokont vagy ismerőst, hogy állítsa össze és hozza Magyarországra a következő szállítmányt. Később a kínai áru iránti kereslet gyors bővülése, a növekvő vasúti költségek és a kelet-európai határok lezárulása a kínaiak előtt lehetetlenné tette ezt a módszert, és a kereskedők a szokásos úton kezdték el importálni árujukat.

1992 elején Magyarországon ezernégyszáz kínai tulajdonú vállalkozás volt bejegyezve, egyharmaduk kft., a többi bt. Összes bejegyzett tőkéjük 1,6 milliárd forint volt – azaz cégenként alig több mint egymillió –, és mindössze öt vállalkozásnak volt 15 millió forintot meghaladó tőkéje (Nyíri, 1993). A kínai szállítók nyújtotta kedvező hiteleknek köszönhetően a legnagyobb magyarországi kínai cégek évi forgalma a tőkehiány ellenére is elérte az öt-harminc millió dollárt (Nyíri, 1996: 134).

A következő tíz évben – a gazdasági minisztérium adatai szerint – a kínai tulajdonú cégek száma tízezer körülire emelkedett.⁷ Ez azt jelenti, hogy, legalábbis papíron, a magyarországi kínaiak többségének saját vállalkozása van. Bejegyzett tőkéjük azonban – átlagolva és dollárértékben – még a tíz évvel korábbinál is alacsonyabb; amit részben magyaráz, hogy a papíron létező cégek egy része nem működik. Ez azonban nem csökkenti annak a ténynek a jelentőségét, hogy a magyarországi kínaiak elsöprő többsége ténylegesen vezető szerepet játszik egy vállalkozásban, még akkor is, ha az csak egy piaci standból áll.

A kínai vállalkozók eleinte az akkor még „lengyel piacokként” vagy „kgst-piacokként” emlegetett szabadtéri piacok infrastruktúrájára támaszkodtak (Kőbányai, Kondorosi úti, Fáy utcai piac). Később létrejöttek a kifejezetten a kínai bérlőket célzó piacok: a Józsefvárosi pályaudvar melletti, kínaiul Négy Tigrisnek nevezett piac, az angyalföldi Fáy utcai piac és a nyíregyházi piac. A fénykorában naponta vásárlók tízezreit vonzó Józsefvárosi piac a maga ezeralahány árusával a kelet-európai kínai gazdaság csomópontjává, Budapest városképének fontos elemévé lett, és 1997-ben másfél milliárd forintnyi forgalom mellett már 280 millió forint nyereséget termelt tulajdonosának (Vitéz, 2002). Vidéken a kisebb „kínai piacok” száma 1995-re elérte a harmincat (Nagy, 1995). Az eleinte többé-kevésbé véletlenszerű áruválaszték rövid időn belül intézményessé vált: kialakult az az árukör – olcsó szabadidő-ruházat, tornacipő, alsónemű, zokni, ing, nyári ruha, pizsama, dzseki, tollkabát, kötöttáru, strandpapucs – amit a magyarok „a kínai piaccal” azonosítanak. Később a kínai áru kínálat kiegészült apróbb műszaki cikkekkel, háztartási készülékekkel, ágyneművel és törülközőkkel.

⁷ Molnár Sándor közlése az Első Magyar-ázsiai Üzleti Fórumon (Budapest, 2002. március 27).

A piacok elsősorban az importőrök és nagykereskedők működésének helyszínei, ahol nemcsak áru, hanem információ is gazdát cserél. A kilencvenes évek közepén a Józsefvárosi piac a Jugoszláviából, Ukrajnából, Romániából jövő nagykereskedelmi vásárlóknak köszönhetette virágzását. A kezdetben legsikeresebb kínai vállalkozók állami nagyvállalatok kedvező ár- és hitelkonstrukciókban megnyilvánuló támogatásának köszönheték sikerüket, de a kétezres évekre ez elvesztette jelentőségét. A ma legismertebb vállalkozások azok, amelyek felismerhető márkákat (Wink, Sandic) hoztak létre, és ennek érdekében reklámtevékenységet is folytatnak. E cégek a magyar piac telítődésére, a külföldi viszonteladók fokozatos elmaradására és a nyereséget csökkentő más folyamatokra reagálva már a kilencvenes évek közepén kiterjeszkedtek más országok piacaira. A Magyarországon 1993-ban bevezetett Wink jelen van a szlovén, szerb, montenegrói és lengyel piacon is, más cégek a dél-amerikai és afrikai piacokat is elérték. Itt ugyanis a kínai migránsok megjelenése és az olcsó cipő és divatáru iránti kereslet a kelet-európaiakhoz hasonlóan kedvező körülményeket teremtett a kínai importnak, és a magyarországi kínai vállalkozók az itt felépített üzleti modellt sikerrel alkalmazták ott is. Ahogy a magyar vámok emelkedtek, az eladási árak viszont stagnáltak, mind több magyarországi kínai importőr a kínai áruk növekvő dél-európai (olasz, spanyol és görög) piaca iránt is érdeklődést mutatott. Fontos megjegyezni, hogy ezekben az országokban – ahol a kínai migránsok korábban főként a vendéglátóiparban, a ruha- és bőriparban voltak jelen, nagyrészt fizikai munkásként, nem pedig „főnökként” – a kilencvenes évek közepén, illetve a kétezres évek elején kezdett csak kialakulni az az importra támaszkodó etnikai gazdaság (lásd pl. Ceccagno, 2004), amelyhez a mintát feltehetőleg jórészt a már létező, az ott élő rokonok és ismerősök tudósításaiból ismert kelet-európai modell adta. A Sandic márkát forgalmazó Guoshi csoport Magyarországról kiindulva előbb Csehországban, Lengyelországban, Szlovákiában, Romániában, Szerbiában, majd 1999-ben Spanyolországban is megjelent a piacon. A kínai áruk (piacból kifejlődött) nagykereskedelmi elosztó központjai (pl. Asia Center) is először Kelet-Európában jelentek meg; ezek inspirálták aztán a nyugat- és észak-európai kezdeményezéseket (pl. Koppenhágában vagy a svédországi Kalmarban).

A nemzetközi terjeszkedést segítette, hogy a Magyarországon letelepedési engedélyt szerző vállalkozók számára könnyebbé vált az utazás. Egyre többen már közvetlenül a hamburgi kikötőben vették át a Kínából érkező konténereket. Ahogy javult a kelet-európai országok logisztikai hálózata, illetve ahogy a kereskedelem volumenének növekedésével kínai áruk bejártott célpontjává váltak olasz- és görögországi kikötők, úgy vesztett Budapest elosztóközpont-szerepéből. Ennek ellenére a mozgékony, más országokban terjeszkedő vállalkozók, még ha eladásaik zöme nem is

Magyarországon történt már, általában nem számolták fel itteni cégüket, hanem annak irányítását egy ismerősre – rendszerint egy Kínából érkezett családtagra – bízva megtartották egyfajta regionális logisztikai-információs bázisnak, ahová gyakran visszatérnek, ahol lakásuk és sokszor családjuk van, és ahol mindig nyitottak az új üzleti lehetőségekre. Mások azonban feladták magyarországi egzisztenciájukat és visszatértek Kínába, bevándoroltak Ausztráliába, Kanadába vagy az Egyesült Államokba (általában abban az esetben, ha gyermekük oda került iskolába vagy egyetemre), vagy áttelepültek egy új, növekvő piacú országba (pl. Afrikába vagy Dél-Amerikába).

Ahogy az olcsó fogyasztási cikkek piaca egyre telítettebbé és egyre kevésbé nyereségesé vált, sok importőr jobb minőségű árura tért át. Többen új márkákat indítottak el, amelyeket csak saját üzleti hálózatukban árúsítanak, vagy átköltöztek a kétezres évek közepén felépített kínai (vagy kínaiként prezentált) bevásárlóközpontokba (Asia Center, China Mart, Sárkány Center). Mások a versenytárs hiper- és szupermarketek beszállítói lettek, nemcsak az alacsony árú divatáru, hanem a háztartási fémáru, bútor és más tartós fogyasztási cikkek, újabban pedig az építési cikkek (nyílászárók, fűdécek, fürdőszoba-berendezések stb.) kategóriáiban is. A legsikeresebbek Európa, sőt Észak-Amerika több országára vonatkozó beszállítói szerződéseket kötöttek multinacionális üzletláncokkal (pl. Baumax). Egy cég kínai robotgók importjával próbálkozott, és a 2000-es évek közepére annyira sikeresnek bizonyult, hogy nemcsak kiterjesztette az exportot Nyugat-Európára és az Egyesült Államokra, hanem gyártóüzemet is vásárolt Olaszországban. Ezekre a vállalkozókra is igaz azonban, hogy eredeti tevékenységüket általában nem számolták fel teljesen, hanem családtagjaikra, barátaikra bízta. A Józsefvárosi piac felszabaduló és olcsóbbá váló árusítói helyeit pedig új, általában Fujian és Zhejiang falvaiból érkező, rendszerint alacsony iskolai végzettségű és kevés gazdasági vagy társadalmi tőkével bíró migránsok foglalták el. Így a piac- vagy profilváltás általában kisebb migrációs láncokat teremtett, amelyek nagyjából kompenzálták a Magyarországot elhagyó kínai migránsok számát.

A kínai és a magyar kormány is részben a kínai kereskedők magyarországi jelenlétének tulajdonítja azt a tényt, hogy Magyarország kicsi piaca ellenére is évek óta Kína legnagyobb exportpartnere a térségben. Valóban, a „jól bejáratott” kereskedelmi jelenlét, a migráns vállalkozók által felhalmozott tapasztalatok, amelyeket a kínai média az évek során viszonylag széles körben ismertté tett, nagy valószínűséggel szerepet játszottak a Magyarországra települő kínai vállalatok „új hullámának” helyszínválasztásában. A kínai kormány 2005-ben bejelentett, majd 2007-ben megerősített terve, hogy az Asia Centert a kínai áruk első európai elosztó központjává kívánja tenni, nyilván összefügg azzal a marketingmunkával, amelyet a Centert létrehozó Song Wuqiang a kínai döntéshozók körében folytatott. Ezért

a kezdeményezést a Medgyessy- és a Gyurcsány-kormány – amelyekben külön kormány megbízott felelt a magyar–kínai kapcsolatokért – is lobbizott, a hazai közvélemény számára úgy kívánva népszerűsíteni azt, mint a sokat támadott Józsefvárosi piac felszámolásának „kulturált” módját.

Transznacionalitás

Az előbbiekből is kitűnik a magyarországi kínai migránsok igen erős mobilitása. A sikeres vállalkozók sokszor állandó mozgásban vannak az országok között. Egy budapesti kínai vállalkozó és Varsóban élő férje – mindketten állami vállalatok volt kiküldöttei – kéthetente látogatják egymást. Évente többször utaznak Kínába, ahol két tartományban van árubeszerzéssel foglalkozó cégük, Hongkongban pedig a pénzügyi háttérrel biztosító vállalkozás. A házaspár kanadai bevándorlási kérelme folyamatban van: Vancouverben már házat is vettek, és tíz embert foglalkoztató céget alapítottak. Ez a vállalkozás ugyanazt teszi, amit a varsói és a budapesti: hipermarketeket lát el alacsony árú divatáruval, cipővel, takarókkal, filmmel és más fogyasztási cikkekkel. A feleség így fejezte ki magát: *„Mindegy, hol csinálom az üzletet: akár Budapesten, akár Kanadában, ugyanazt csinálom. Nem annyira az számít, hogy hol lakik az ember, inkább az, milyen útlevele van.”* A házaspár fia Kínában él a nagyanyjánál, de valószínű, hogy középiskolába vagy legkésőbb egyetemre már valamely angolszász országba fogják küldeni a szülei, más sikeres magyarországi kínai vállalkozókhoz hasonlóan.

Az ilyen életpályák természetesen csak az elitet jellemzik, azonban a magyarországi kínaiak csoportja nem annyira heterogén, hogy ezek a modellek ne lebegnének a kevésbé „sikeres” migránsok szeme előtt. Az átlagos jövedelmű kínai vállalkozók is évente többször utaznak Kínába, főként üzleti ügyekben. Mivel versenyképességük nagymértékben a hazai gyártás és szállítás költségén és lebonyolításán múlik, ezt pedig, lévén Kína minden szabadpiaci reform ellenére is megőrizte az államhivatalnokok erős befolyását a gazdaságirányításra, igencsak segíthetik a velük ápoltságok. Részben ezzel magyarázható a magyarországi kínai migránsok szervezeteinek és médiájának rendkívül erős politikai transznacionalizmusa, vagyis az, hogy lényegében a Kínai Népköztársaság politikai és diszkurzív terében léteznek, nem pedig Magyarországon (lásd pl. Nyíri, 2000).

A transznacionalitásnak van egy másik, a jelen összefoglalás szempontjából fontos dimenziója is. A magyarországi kínai migránsok részben személyes ismeretségek és kommunikáció révén, részben a globális kínai médiából (az Európában mindenütt fogható állami CCTV-4, illetve a hongkongi tőkés Phoenix és Chinese Channel műholdas televíziós csatornákból, az internetről bőven merítő és egymás cikkeit kölcsönösen újraközlő helyi ki-

nai lapokból és természetesen magáról az internetről) igen jól tájékozottak más európai országokban élő migránstársaik helyzetéről. Már az 1990-es évek elején is ez a tájékozottság tette lehetővé, hogy a magyarországi vízummentességről értesülve egy interjúalanyom Srí Lankáról, egy másik pedig Máltáról Magyarországra jöjjön. Azóta a magyarországi kínaiak a kommunikációs technológiák úttörői lettek: az egyik első budapesti internetkávézót a Rákóczi úton egy kínai vállalkozó nyitotta, egy Szegeden élő kínai lakásában láttam először webcamet, és a chat is korábban volt népszerű a kínaiak, mint a többségi magyarok körében. A nyugat-európai helyzetre vonatkozó tájékozottság különösen jellemző a Zhejiang tartomány déli részéről, Wenzhou környékéről származó migránsokra, akik közül sokaknak vannak rokonaik és ismerőseik Olasz-, Spanyol- és kisebbbbrészt Franciaországban, ahol a kínai bevándorlást a nyolcvanas évek óta ez a csoport dominálja. Rájuk gondolva jegyezte meg Benton és Pieke (1998), hogy *„a kínaiak a legrégebbi és a legjobb európaiak”*: ők ugyanis, az utazási nehézségek ellenére, már sokkal azelőtt egyetlen gazdasági térségnek tekintették a Portugáliától és Dániától Romániáig terjedő országokat, és aktívan hasonlították össze az egyes országok által felkínált üzleti lehetőségeket, az idegenrendészeti szabályokat és a szociális juttatásokat, hogy azok lakosai elkezdtek ismerkedni az Európai Unión belüli szabad lakóhelyválasztással.

Itt kell ismételtelen rámutatnom arra, hogy a kínai migránsok tekintetében nem állja meg a helyét az a feltételezés, mely szerint a kelet-európai országok migrációs tapasztalatai a dél-európaiakét ismétlik, azok pedig az északnyugat-európaiakét. A három térségbe irányuló kínai bevándorlás igen eltérő történelemre tekint vissza, és a migránsok helyzete jogi, társadalmi és gazdasági szempontból ma is igen különböző. Egy korábbi kutatásunk kifejezetten a Nagy-Britanniában, Olaszországban és Magyarországon élő új fujiani migránsok összehasonlítására irányult (Pieke et al., 2004). A jelen beszámoló szempontjából lényeges, hogy a kínai migráns népesség körülbelül ugyanakkor – a nyolcvanas évek végén, illetve a kilencvenes években – növekedett meg ugrásszerűen Magyarországon és Olaszországban (Pieke et al., 2004; Ceccagno, 2004), a későbbiekben azonban a magyarországi bevándorlás visszaesett, az olaszországi viszont töretlenül emelkedett. Emögött gyökeresen eltérő politikai és gazdasági fejlemények állnak. Az olasz konfekcióipar egyre nagyobb mértékben függ a kis kínai varrodáktól, amelyek jórészt illegálisan bevándorló kínai munkásokat foglalkoztatnak alacsony bérért, hosszú munkaidőben és munkaszüneti napok nélkül. Ennek megfelelően a kilencvenes években az olasz kormány több alkalommal hirdetett amnesztiát az illegális bevándorlóknak. A magyar kormány ugyanakkor 1992-ben nem csupán újra bevezette a vízumkényszert a kínai állampolgárokkal szemben, de önkényes intézkedésekkel lényegesen megnehezítette a már az országban lévő kínai migránsok tartózkodási

engedélyének meghosszabbítását. Ennek ellenére Olaszország kevéssé volt vonzó a Magyarországról távozni kényszerülő migránsok számára. Csak a kelet-európai piacok telítődése után, a kétezres években bukkantak föl Olaszországban, Görögországban és Spanyolországban a Magyarországról és más kelet-európai országokból Dél-Európába terjeszkedő importőrök, akik rendszerint nagyobb tőkével rendelkeztek, mint a korábban ott élő migránsok – éppen úgy, ahogy a kínai vendéglősök a hatvanas évektől a kilencvenesekig, Nagy-Britanniából és Hollandiából kiindulva, „kirajzottak” egész Európába (Pieke, 1993). Amint arra korábban már utaltam, a kínai nagykereskedelmi elosztó központok modellje is Kelet-Európából indult el nyugat felé. A svédországi Kalmar önkormányzata például 2006-ban fogadott el egy ilyen központ létesítésére vonatkozó tervet, amely ötezer kínai migráns – vállalkozók és családtagjaik – letelepedését irányozza elő a hatvanezer lakosú kisvárosban. A vállalkozói migráció Kelet-Európában tíz-húsz éve tapasztalt hullámai tehát most Észak-Európában ismétlődhetnek meg, és ez a tervet előkészítő konzultáns cég figyelmét sem kerülte el: a budapesti tapasztalatok megismerése érdekében keresett meg engem. Vagyis a „Dél-Európa követi Nyugat-Európát, Kelet-Európa követi Dél-Európát” elmélet csak konkrét munkaerő-piaci, gazdasági, társadalmi folyamatokra lehet igaz, de nem általános érvényű.

Társadalmi „integráció”

A migránsok „integrációja” nehezen meghatározható fogalom, az olyan erősen transznacionális migránsok esetén pedig, mint a magyarországi kínaiak, még bonyolultabb értelmezni. Egyfelől, gazdasági tevékenységükből kifolyólag lényegesen többet érintkeznek a helyiekkel, mint olaszországi varrodákban vagy angliai éttermekben dolgozó társaik. Szinte minden egyes kínai migránsnak vannak üzleti kapcsolatai a magyarokkal, és a kínai cégek nemcsak helyi alkalmazottak – eladók, sofőrök, pincérek és menedzserek – ezreinek, hanem tolmácsok, ügyvédek és könyvelők nagy számának is munkát adnak. Ez a sajátosság összefüggésben áll azzal, hogy a helyi, de még inkább a kelet-európai migráns munkaerő a kínai vállalkozók számára olcsóbb, mint a kínai. (A kínai vállalkozók alkalmazottait a legalacsonyabban fizetett csoportok, így a vidéki vagy migráns nők jellemzik. A szegedi piacon 2001-ben például a legtöbb kínai kereskedő fiatal, magyarul is beszélő romániai – részben cigány – nőket alkalmazott eladóként. Bérük valamivel a hivatalos minimálbér alatt volt, de nem fizettek sem adót, sem társadalombiztosítási hozzájárulást. Gyakori volt az is, hogy falusi kínai boltokban munkanélküli-segélyben is részesülő nők dolgoztak, a minimálbérnél lényegesen alacsonyabb fizetéssel. Ugyanakkor a kínai

vállalkozók előszeretettel alkalmazzák azt a megoldást, hogy alacsony fizetés mellett az eladások után jutalékot fizetnek alkalmazottaiknak. Feltehető, hogy a „kínai piacok” a romániai idénymunkások számára is jól ismert, könnyen megközelíthető munkaerőpiacot jelentenek, és önálló migrációs láncokat váltanak vagy legalábbis váltottak ki a múltban.)

Másfelől éppen a magyar munkaerő olcsósága tovább csökkenti a transznacionális gazdasági és életmódbeli gyakorlat miatt amúgy is viszonylag csekély kényszert, hogy a migránsok hivatalos szituációkban is elfogadható szinten megtanuljanak magyarul. Ehelyett sok magyar alkalmazott tanulja meg a kínai nyelv alapjait, a kommunikáció szokásos nyelve pedig egyfajta, a kínaiak és a magyarok által is beszélt magyar alapú pidzsin („anyuka most elmegy sok nap”).⁸ Bár a legtöbb kínai családnak vannak közelebbi magyar ismerősei – például a gyerekeket nevelő dajkák, akiket a legtöbb szülő felfogad, vagy bizalmasabb munkatársak, üzleti partnerek – a legtöbb magyarral sztereotip eladó-vásárló szituációban találkoznak, ami gyakran inkább az idegenség érzetét és az előítéleteket erősíti, mint hogy a közeledést segítené elő (Nyíri, 2007; vö. Bonacich, 1973). Ez csak tovább fokozza „a kínaiakkal” szembeni nagymértékű elutasítást, amit közvélemény-kutatások és etnográfiai vizsgálatok is tanúsítanak,⁹ és amely – az „integrációs stratégiáról” már egy ideje folyó szakpolitikai vita ellenére – mindenfajta, a migránsok rendelkezésére álló intézményi és diszkurzív tér hiányában teljes mértékben uralja a közbeszédet. Az a sajátos helyzet áll elő tehát, hogy a magyar állam és társadalom nem kívánja „integrálni” a kínai migránsokat, miközben azok sem mutatnak érdeklődést az „integrálódás” iránt: sérelmeik orvoslását nem a magyar politikától és társadalomtól, sokkal inkább a kínai kormánytól várják, és igen ritkán hallatják hangjukat a magyar médiában, annak ellenére, hogy az negatív, olykor kifejezetten rágalmozó képet fest róluk. Transznacionális életformájuk miatt a magyarországi kínaiaknak nincs okvetlenül szükségük Magyarországon használható kulturális tőkére, a transznacionális kínai média pedig – a magyar diskurzussal éles ellentétben – bátor, modernizáló úttörőkként legitimálja őket (Nyíri, 2005).

⁸ Kiss (2002), aki huszonnégy, kínai éttermekben dolgozó magyar alkalmazottal készített interjút, arra a következtetésre jutott, hogy nemcsak az alacsony iskolázottságú és kevés kapcsolati tőkével, de az önálló vállalkozásról határozott tervekkel rendelkező alkalmazottak egy része számára is a kínai gazdaság a felfelé irányuló társadalmi mobilitás lehetőségét kínálja, és ennek érdekében elsajátítják az etnikai gazdaságban érvényes viselkedési, érintkezési normákat. Egy másik csoport számára a kínai gazdaságban vállalt munka a lefelé való mobilitás eredménye, egy harmadiknál pedig a vállalkozókészséget, a térbeli mobilitást, a migrációra való hajlamot tükrözi.

⁹ Lásd Feischmidt és Nyíri, 2006; valamint Bernát Anikó fejezetét e kötetben.

Ez nem jelenti azt, hogy a kínai migránsok ne éreznének kötődést Magyarország iránt, vagy hogy pusztán tranzitországnak tekintenék, ahogy a kilencvenes években nyugat-európai elemzők tévesen feltételezték. Egy kínai vállalkozó arra a kérdésre, miért tartja fenn szegedi lakását, amikor üzleti tevékenységet már csak Temesváron és Casablancában folytat, azt válaszolta: „*Mert szeretek itt lenni.*” A családok migrációs szándékait nagymértékben befolyásolja a Magyarországon felnőtt fiatal nemzedék: az eddigi tapasztalatok szerint közülük sokan nem maradnak itt, hanem valamely angolszász országban folytatott tanulmányok után ott telepszenek le. Ez nem feltétlenül vonja maga után a szülők továbbmigrálását, de lényegesen gyöngíti Magyarországhoz fűződő kapcsolatukat.

A migrációs politika és gyakorlat hatása

A vízumkényszer újbóli bevezetése és a tartózkodásiengedély-meghosszabbítások, letelepedésiengedély-kérelmek önkényes (azaz nem szabályokon alapuló, hanem minden jel szerint kifejezetten a kínai migránsok számának csökkentésére irányuló) elutasítása 1992–93-ban, illetve néhány későbbi évben a migránsok számának drasztikus csökkenéséhez vezetett. Magyarország schengeni csatlakozása előtt kínai állampolgároknak általában nehezebb volt magyar, mint schengeni vízumot szerezni: voltak évek, amikor a vízumkérelmek olyan nagy részét utasították el, hogy – kínai adatszolgáltatóim szerint – csak azok számíthattak sikerre, akik idegenrendészeti ügyintézőn vagy ügyvéden keresztül jártak el, néhány ezer dolláros díj ellenében (amelynek egy részét szerintük a hivatalos személyek kapták). Ékes példája ez annak a folyamatnak, amit Nagy-Britannia esetében Pieke és Xiang (2007) írt le: minél restriktívebb a bevándorláspolitikája, annál fontosabbak lesznek a migrációs közvetítő cégek, amelyek feladata, hogy a hivatalos kívánalmakhoz igazítsák klienseik adatait. Kínai ismerőseim bevallott személyi jövedelmét könyvelők alakítják úgy, hogy egyfelől minimalizálják a befizetendő adót, másfelől még elég jövedelmet tudjanak kimutatni a tartózkodási engedély meghosszabbításához. Mivel az „elegendő jövedelem” kritériuma nincs szabályozva, hanem az eljáró hivatalnok mérlegelésén múlik – s így ki nem nyilvánított politikai preferenciák eszköze is lehet, ami például abban nyilvánul meg, hogy a megkívánt összeg általában magasabb a kínai kérelmezők, mint a határon túli magyarok esetében –, a kérelmező sohasem lehet biztos abban, megkapja-e a hosszabbítást. A családegyesítési célú vízumok elbírálása még mindig kedvezőtlenebb más schengeni országokénál, így gyakran előfordul, hogy a kiskorú gyermek nem kap vízumot, hogy csatlakozhasson letelepedési engedéllyel rendelkező szüleihez, mert a hatóság úgy ítéli meg, hogy azoknak nincs

elegendő jövedelmük. Ez a gyakorlat segítheti a migránsok számának korlátozását, az ország „védelmét” a migránsok „áradatától” – ami, ha nem is a kormánynak, de az eljáró hivatalnokoknak gyakran célja –, de nem a valamiféle hivatalos kritériumoknak megfelelő, hanem a ravaszabb, szerencsésebb, jobb összeköttetésekkel bíró vagy gazdagabb személyek javára.

Mindazonáltal feltehető, hogy az idegenrendészeti gyakorlat hosszú távon kevesebb hatást gyakorolt a magyarországi kínaiak migrációs szándékaira, mint a gazdasági és társadalmi tényezők. A kilencvenes évek közepe óta tapasztalható elvándorlásuk más (elsősorban kelet-európai) országokba, miután a hagyományos magyarországi kínai kereskedelem jövedelmezősége apadt. Elképzelt migrációs célpontként beszélgetésekben gyakran Kanadát, Ausztráliát vagy az Egyesült Államokat említik, azzal a magyarázattal, hogy azok „bevándorló társadalmak,” ahol jó a „környezet” és a szociális ellátás (elsősorban az oktatás). Vélekedésük persze a legtöbbször nem jelenti azt, hogy valóban oda is költöznének, azt viszont gyakran igen, hogy gyermekeiket – akiknek rendszerint nem a vállalkozói életpályát, hanem valamilyen nagy nemzetközi cégnél befutott karriert képzelnek el – ösztönzik erre. Magyarozatként gyakran hozzáteszik, hogy azokban az országokban „jobban lehet fejlődni” – azaz jó oktatási és munkalehetőségeket biztosítanak a fiataloknak, és munkaerőpiacaik nyitottak a külföldi, így a kínai munkavállalók előtt.

Mi az, amit nem tudunk, de jó lenne tudnunk?

- *A stock változása, új ki- és bevándorlás.* Az előbbieken azt a hipotézist fogalmaztam meg, hogy a magyarországi kínaiak népessége nagyjából stagnál, mert a viszonylag kismértékű kiáramlást hasonló mértékű új beáramlás kompenzálja. Ezt a hipotézist ellenőrizni kellene. A határőrség ki- és belépési adatai, illetve a BÁH tartózkodásiengedély-adatai nem sok támpontot nyújtanak, mert a szóban forgó populáció rendkívül mozgékony, és mert általában a már nem Magyarországon élő kínaiak is megtartják, meghosszabbítják letelepedési vagy tartózkodási engedélyüket. (Persze az újonnan kiadott engedélyek száma releváns.) A legcélszerűbb egy viszonylag nagy kiterjedésű kérdőíves vizsgálat volna, amely azt a kérdést tenné fel: hány olyan kínait ismernek a válaszadók, aki az elmúlt három évben települt Magyarországra, illetve hagyta el azt, hány évesen, és milyen célból?
- *Mi történik a gyerekekkel?* Érdemes volna megvizsgálni, mennyire változott meg az a korábbi trend, hogy a kínai szülők gyermekei részben Kínában nevelkednek, és csak általános, illetve

középiskolai tanulmányaik egy részét végzik el Magyarországon, ráadásul gyakran nem magyar nyelvű iskolában. Nyilvánvaló, hogy ez a helyzet nem kedvez az integrációnak. Korábbi kutatásunkban (Feischmidt és Nyíri, 2006) emellett azt találtuk, hogy a magyar iskolát elvégző gyermekek nagy része sem itt tanul tovább. Ahogy a szülők hosszabb idő óta tartózkodnak Magyarországon, vajon több gyermek köt ki itt? Visszatérnek-e Magyarországra tanulmányaik elvégezése után? Ezekre a kérdésekre is választ lehetne kapni egy kérdőíves kutatással.

- **Menedékkérők.** Az utóbbi években növekszik a Magyarországon menedékjogot kérő kínai állampolgárok száma. A számok még mindig igen szerények, és biztosra vehető, hogy egy részük esetében illegális tranzitmigránsokról van szó. Az utóbbi időben azonban a BÁH alkalmazottai, illetve kínai adatközlőim szerint is vannak olyan kérelmezők, akik legális tartózkodási jogcímük lejárta után kérnek menedékjogot, például olyanok, akik családegyesítési vízumkérelmük elutasítása után azért utaztak be turistavízummal, majd kértek menedékjogot, hogy házas társukhoz csatlakozzanak, vagy olyanok, akiknek tartózkodási engedélyét a BÁH valamilyen okból nem hosszabbította meg. A jelenség utalhat arra, hogy az idegenrendészeti rendszer még ilyen hosszú idő elteltével is bizonytalanságban tartja a Magyarországon letelepedett kínai migránsokat (hiszen az biztosra vehető, hogy a kérelmek meghosszabbításáról nem objektív és egyértelmű kritériumok alapján döntenek), de előrevetítheti egy új migráns réteg megjelenését is, amelynek már akkor is megéri Magyarországon tartózkodási jogcímet szerezni, ha jövedelmük nem biztosított. (Ez azt valószínűsítene, hogy a schengeni csatlakozásnak mégiscsak van migrációösztönző hatása.) Érdeemes lenne ezeknek a kérdéseknek utánajárni mélyinterjúkkal és etnográfiai módszerekkel.
- **Diákok.** A legutóbbi időben, a kormány szándékaival összhangban, magyar felsőoktatási intézmények is elkezdtek a kínai diákok aktív verbuválását. Ez tehát az egyetlen migrációs csatorna, amelynek fejlődésére a közeli jövőben valódi esély van. A világ több országában, például Nagy-Britanniában a kínai diákok – kínai hivatalos adatok szerint – már százezren vannak, így a migránsok legnagyobb csoportját alkotják. Érdeemes megnézni, milyen verbuválási stratégiát követnek az adott egyetemek és főiskolák; kik a magyarországi kínai diákok, hányan vannak; szeretnék-e Magyarországon maradni, visszatérnek-e Kínába vagy továbbmennek harmadik országokba; van-e kapcsolat (pl. rokoni) közöttük és a kínai migráció más formái között.

- *Állampolgárság.* Mostanáig nagyon kevés kínai kérelmező kapta meg a magyar állampolgárságot, de hírek szerint a vizsgára készülőők száma nő. Az eddigi kérelmezők – elsősorban fiatalok – közül többeket elutasítottak. Érdekes volna megismerni az eddigi statisztikákat, illetve nyomon követni az újabb kérelmek alakulását, továbbá interjúk útján megtudni, milyen demográfiai profil jellemző a kérelmezőkre, mi okból szeretnének magyar állampolgárságot, hol szándékoznak élni annak elnyerése esetén, és milyen változást várnak tőle.
- *Hasonlóságok és eltérések a vietnami és kínai kereskedődiaszpóra között.* A bevezetésben említettem: nem világos, hogy a kínaiak mellett miért éppen a vietnamiak lettek Kelet-Európa második jelenkori „közvetítő kisebbségévé”, és mennyiben hasonlít a két kereskedelmi hálózat. A vietnami migránsok transznacionálisizmusa valószínűleg eltér a kínaiakétól, egyrészt mert a vietnami állam nem mozgósította olyan sikeresen a diaszpórát, másrészt mert gazdasági kapcsolataik az anyaországgal kevésbé szorosak. Érdekes lenne tanulmányozni a vietnami és kínai migránsok piac- és munkamegosztását is azokban az országokban, ahol mindkét migráns csoport viszonylag számottevő (pl. Csehország).

Mi várható a jövőben?

A magyarországi kínai migráció további fejlődésére nézve három fontos tényezővel állunk szemben: Magyarország schengeni csatlakozásával, a migránsok öregedésével és a Magyarországon felnőtt második generáció munkába állásával. (A gazdasági konjunktúra azonban továbbra is a legfontosabb faktor: amennyiben a jelenlegi recesszió körülményei között a magyarországi gazdasági lehetőségek más, hasonló fogyasztási struktúrájú országokhoz képest meredekebben szűkülnek be, akkor az aktív keresők akár tömeges elvándorlására is sor kerülhet kelet-európai, afrikai, dél-amerikai országokba vagy Kínába.)

Schengen hatása ma még nem világos, de valószínű, hogy inkább a Romániába, Bulgáriába, esetleg más kelet-európai tagországokba, semmint a Nyugat-Európába vándorlást fogja elősegíteni. A sikeres vállalkozói rétegre eddig is nagy mobilitás volt jellemző, valószínű azonban, hogy a jövőben – minthogy ez könnyebbé válik – több időt fognak tölteni ott, ahol nagyobb üzleti lehetőségeket látnak. Konkrétan várható, hogy többen fognak szerencsét próbálni a dél-európai országokban, ahol a hagyományos kínai import piaca még növekszik; ez azonban nem feltétlenül jelenti magyarországi tevékenységük felszámolását. Másfelől azok az alacsonyabb

képzettségű migránsok, akik Magyarországon mások alkalmazottai vagy apró piaci kereskedők, akik csak szerényen, esetleg sehogyan sem tudnak megélni, nagyobb valószínűséggel indulnak útra Dél- vagy Nyugat-Európába, hogy ott az etnikai gazdaságban munkát találjanak. Egyelőre azonban Románia iránt a legnagyobb az érdeklődés: az itthoninál nagyobb kereslet és magasabb kiskereskedelmi árak az utóbbi év folyamán több magyarországi kínai vállalkozót vonzottak Erdélybe, ahol a kényelmesebb kommunikáció miatt nagyrészt magyar nemzetiségű munkaerőt foglalkoztatnak.

Magyarország schengeni csatlakozásával fennáll az a lehetőség, hogy a jövőben a schengeni térségbe törekvő migránsok Magyarországon keresztül kívánnak majd beutazni – akkor, ha könnyebbnek vélik a magyar vízum megszerzését, mint más országokét. Migrációs célponttá azonban csak akkor válna Magyarország újból, azaz a kínai migránsok számának további növekedésére akkor lehetne számítani, ha újabb gazdasági lehetőségek nyílnának, például ha valóra válna a magyar és a kínai kormány terve a budapesti áruelosztó központ létrehozásáról. Miután a magyar egyetemek az utóbbi időben megcélozták a kínai piacot, várható a kínai diákok számának növekedése is. Összességében azonban – a migrációt biztonságpolitikai szempontból vizsgálóknak talán meglepő módon – ma Magyarország kevésbé vonzó a kínai migránsok számára, mint tíz-tizenöt éve.

Húsz évvel a migráció kezdete után demográfiai szempontból két jelentős változás zajlik a magyarországi kínaiak körében. Az egyik az érkezésük idején negyvenes, ötvenes éveikben járó migránsok visszavonulása az aktív üzleti tevékenységtől; a másik az itt felnőtt fiatal nemzedék munkába állása (sok esetben – nagyrészt nyugati egyetemeken folytatott – tanulmányaik befejezése után). Jelenleg nem tudjuk, hányan maradnak közülük Magyarországon, esetleg térnek ide vissza. A magyarországi kínai migráció jövője és a magyarországi kínaiak integrációja szempontjából fontos lenne választ adni a kérdésre.

Kérdések és tanulságok a politika számára

Lehet-e és érdemes-e befolyásolni a kínai migrációt? A múltban, részben a kilencvenes évek elején tapasztalt migrációs hullám, részben az illegális kínai migráció nyugat- és dél-európai tapasztalatai, részben pedig az általános idegenellenesség hatására, a magyar idegenrendészeti apparátus feladatának érezte a kínai migráció visszaszorítását. A Medgyessy-, majd a Gyurcsány-kormány egyes alkalmakkor kívánatosnak nevezte a magyarországi kínai befektetések növelését, és elismerte ebben a migráció szerepét, de ezt nem követte gyökeres változás az idegenrendészeti gyakorlatban. Sokkal inkább fokozatos változás tapasztalható, azzal arányban,

ahogy a BÁH állománya kicserélődik, és az új munkatársak már az uniós – ellentmondásokkal teli, de nem egyértelműen idegenellenes – migrációs diskurzuson szocializálódnak. Az előbbieken felvázoltak alapján nyilvánvaló, hogy újabb migrációs hullám a jelenlegi jogi keretek mellett nem fenyeget. A jelenlegi gyakorlat nem igényel alapvető változtatást, de szükség van a vízumkiadás (elsősorban a családegyesítési célú vízumok kiadása), a tartózkodási-, letelepedésiengedély- és állampolgársági kérelmek még átláthatóbbá tételére, az eljáró hivatalnokok mérlegelési jogkörének további korlátozására.

Mit jelent az „integráció” egy ennyire erősen transznacionális csoport számára? Lehetséges-e, szükséges-e? A migráció irányításánál a kínaiak esetében sokkal fontosabb az integráció kérdése. Magyarországon az a sajátos eset állt elő, hogy a nevéhez híven pusztán *rendészeti* célokat követő idegenrendészettel szemben szükségképpen a menekültügy – illetve a BÁH abból kinövő szervei – vállalták fel a migrációpolitikainak nevezhető célok, stratégiák megfogalmazását, így az integrációs stratégia kidolgozását, amely ennél fogva az igen kisszámú menekült igényeihez és lehetőségeihez igazodik, tehát a szociális támogatásra, a munkaerő-piaci elhelyezkedésre összpontosít. (Az OKM által a nem magyar anyanyelvű gyermekek oktatására kidolgozott stratégia szélesebb érvényű, ám nem kapcsolódik az előbbihez.) Ha azonban van ma Magyarországon olyan migráns csoport, amely az EU által mindinkább követett „szelektív migráció” elveinek megfelel – azaz *nem* támaszkodik az állam gazdasági segítségére, hanem ellenkezőleg, befektet és képes munkahelyeket teremteni –, az a kínaiaké. Emellett ők az a legjelentősebb csoport is, amely esetében felmerül a Nyugat-Európában „integráció” alatt értett kérdéskör: azon felül, hogy hozzáférnek-e politikai és szociális jogokhoz, *kívánnak-e* élni azokkal, csatlakozni a politikai közösséghez, elsajátítani a nyelvet és a társadalmi szokásokat stb. Az ő esetükben az integráció kérdése tehát kétféleképpen merül fel: először is, meg kívánjuk-e tartani ezt a migráns csoportot a magyar társadalomban (amint a legutóbbi két kormány gazdaságpolitikája közvetve jelezte), avagy nem bánjuk, ha eltűnik; másodsor, kívánjuk-e, hogy a politikai, kulturális nemzeti közösség részévé váljanak, vagy elég, ha gazdasági hasznot hajtanak, és nem bánjuk, ha politikai lojalitásuk és azonosságtudatok csak Kínához kapcsolja őket.

A magyarországi kínaiak társadalmi integrációja nem tart sokkal előbbre, mint húsz éve. A piaci konjunktúra lecsengése, a gyerekek felnőtté válása, a letelepedési engedély megszerzése után talán még könnyebben kerekednek fel, mint korábban. Egyértelmű, hogy ha a megfogalmazott kérdésekre igen a válasz, akkor az integrációt nem a menekültek számára kidolgozott eszközökkel lehet elősegíteni, de nem is feltétlenül azokkal, amelyek a nyugat-európai, alacsony mobilitású, nem transznaci-

onális bevándorló etnikumok esetében kívánatosak. Befejezésül négy területre hívom fel a figyelmet, amelynek szerepe lehet a kínai migránsok integrációjában.

1. *A közigazgatás, elsősorban az idegenrendészet és a rendőrség idegenbaráttá tétele.* A kínai migránsok nem feltétlenül élik meg jogsértőként az idegenellenes viselkedést, de ha a BKV-ellenőrök, a rendőrök, a vámőrök fenyegetően viselkednek velük szemben (esetleg megsarcolják őket), ha a BÁH-ügyintézők hatszor rendelik őket vissza, mielőtt döntést hoznak tartózkodási engedélyük meghosszabbításáról, az kihat a Magyarországhoz való viszonyra, és hosszú távon a további migrációs tervekre is. A rendőrségbe vetett bizalom különösen gyenge: sok súlyos bűncselekmény sértette azért nem fordul a rendőrséghez, mert úgy gondolja, a tettest úgysem találják meg, az ő adóbevallását viszont ellenőrzik. Ellenkéntben a sokkal kisebb számú közel-keleti és afrikai migránssal, a kínai szervezetek nem keresik a kapcsolatot a magyar jogvédő társadalommal, ezért bizalomépítő intézkedések mellett hasznos volna a kínai nyelvű sajtó útján felhívni a figyelmet a diszkriminációt és a gyűlöletkeltést tiltó jogszabályokra.
2. *Gazdasági, munkavállalási információcsere elősegítése.* Hegedűs és szerzőtársai megállapítják, hogy a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara józsefvárosi szervezetében nincs egyetlen kínai cég sem, és hogy a kínai vállalkozások, bár nagyrészt kis és közepes cégekről van szó, nem részesednek az ilyen vállalkozások támogatására szánt EU-programokból, de más támogatási forrásokból sem (Hegedűs et al., 2007: 20–21). Márpedig a magyarországi kínaiak vállalkozásai a hasonló méretű hazai cégekhez képest általában aktívabbak, kockázatvállalóbbak, viszonylag nagy hányaduk a térség többi országában is aktív, ami – ha ismernék a pályázás módját – a vállalkozást ösztönző programok ideális kedvezményezettjeivé tehetné őket. (A kínai migránsok egyébként nemcsak „a legrégebbi és a legjobb európaiak”, de sok szempontból a neoliberális emberideál megtestesülései is: öngondoskodók, vállalkozók, ugyanakkor fontosnak tartják gyermekeik oktatását...) Magyarországon maradásuk vagy továbbvándorlásuk nagyrészt üzleti lehetőségeiktől függ. Ha a gazdasági minisztérium, a nagyobb önkormányzatok vagy a kereskedelmi kamarák – esetleg együttes erővel – olyan információs központot létesítenének kínaiul beszélő munkatársakkal, amely segítene megtalálni nekik az őket érdeklő pályázati és üzleti lehetőségeket, partnereket, az nemcsak stabilizáló hatás-

sal lehetne a migránsok letelepedésére, de erősíthetné Magyarország külgazdasági jelenlétét is.

3. *A versenyképessé tevő készségek elsajátításának elősegítése a közoktatásban.* A felnövekvő generáció esetében a továbbvándorlás eddigi trendjét – és a magyar nyelv, a helyi tudás elsajátítására fektetett csekély súlyt – elsősorban a sokuk (illetve szüleik) számára kívánatos, jól fizetett, nemzetközi mozgékonyt garantáló, multinacionális cégeknél, bankoknál stb. betölthető munkakörök hiánya okozza. A sikeres életpályáról alkotott elképzelésük nem magyarországi, hanem globális mércét használ. Erre az állam intézkedéseinek csak csekély hatása lehet, de valószínű, hogy idővel több munkáltató fedezi fel ezt az általában viszonylag jól képzett munkaerőt. Az iskolák, illetve az oktatási kormányzat által nyújtott felvilágosítás mindenesetre tudatosíthatja a szülőkben, hogy Magyarországon is elérhető olyan közép- és felsőfokú képzés, amely, beleértve az angol nyelv elsajátításának szintjét, „versenyképesebbé” teheti gyermekeiket a nemzetközi piacon, mint egyes „nemzetközi iskolák”, kanadai vagy ausztrál egyetemek. Ez természetesen csak akkor lehet sikeres, ha az iskolák befogadóak a kínai diákokkal szemben, az egyetemek pedig javítják az angol nyelvű képzés minőségét, és lehetővé teszik az átjárást a magyar és angol nyelvű oktatás között. Meg kell fontolni, hogy a magyarországi oktatásban részt vevő diákok, legalábbis azok, akik meghatározott szakokon végeznek, megfelelő tanulmányi eredményt és nyelvtudást mutatnak fel, az ország elhagyása nélkül kaphassanak határozott ideig érvényes munkavállalási engedélyt.
4. *A politikai és kulturális részvétel elősegítése.* 1995 óta nem történt kísérlet szervezett politikai párbeszédre a magyarországi kínaiak helyzetéről. Annak idején a fővárosi önkormányzat társszervezésében megrendezett eseményt nagy érdeklődés kísérte. Azóta a magyarországi kínai szervezetek szinte kizárólag a Kínai Népköztársaság hivatalos szerveivel folytatnak párbeszédet. A magyarországi kínaiak nagy része nem érdeklődik a magyar politika iránt, de vannak kivételek: a 2002-es önkormányzati választásokon az egyik budapesti kerületben – tévedésből – indulni kívánt egy kínai állampolgárságú jelölt. A fiatal, magyarul jól beszélő nemzedék felnövekedésével jobban tájékozott, Magyarországgal potenciálisan erősebben azonosuló, erősebb baráti kötelékekkel rendelkező, kultúráját jobban ismerő migránsok kerülnek be a magyar társadalomba, akiknek a további döntései szempontjából fontos lehet, ha a magyar politikai és kulturális intézmények által megszólítva érzik magukat.

Irodalom

- Bagrov, M. V. (1999): *Moszkovszkoje kitajszkoje zemljacsesztvo* [A kínai kolónia Moszkvában]. Évfolyammunka. Moszkvai Állami M. V. Lomonoszov Egyetem Ázsia és Afrika Intézete.
- Benton, G., Pieke, F. N. (eds.) (1998): *The Chinese in Europe*. Macmillan and St. Martin's Press, Basingstoke, New York.
- Bonacich, E. (1973): Theory of Middleman Minorities. *American Sociological Review*, 38: 583–594.
- Budapest Főváros Önkormányzata (1997): *Jelentés a budapesti kínaiakról*.
- Ceccagno, A. (2004): *The Economic Crisis and the Ban on Imports: The Chinese in Italy at a Crossroads*. Előadás az International Society for the Study of the Chinese Overseas V. konferenciáján, Helsinborg, május 10–14.
- de Tinguy, A. (1998): Chinese Immigration to Russia: A Variation on an Old Theme. In G. Benton, F. N. Pieke (eds.): *The Chinese in Europe*. Macmillan and St. Martin's Press, Basingstoke, New York, 301–319.
- Feischmidt M. (2004): A határ és a román stigma. In Kovács N., Osvát A., Szarka L. (szerk.): *Tér és terep*. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 43–58.
- Feischmidt M., Nyíri P. (szerk.) (2006): *Nem kívánt gyerekek? Külföldi gyerekek magyar iskolákban*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest.
- Grzymala-Kazłowska, A. (2002): *The Formation of Ethnic Representations: The Vietnamese in Poland*. Sussex Migration Working Paper No. 8.
- Keeley, G. (2006): Eastern Promise. *South China Morning Post* (Hongkong), november 27.
- Kiss A. (2002): *Cultural Interaction in Chinese Restaurants: The Hungarian Employee's Perspective*. Magiszteri értekezés, nacionalizmuskutatás szak, Közép-európai Egyetem, Budapest.
- Hegedűs R., Bumberák M., Kóródi M., Kőszeghy L., Tomay K., Váradi L., Zakariás I. (2007): *Experience in Newcomer Integration*. WP5 Thematic studies: Presence and impact of foreigners in the 8th district of Budapest.
- Lomanov, A. V. (2005): On the Periphery of the „Clash of Civilizations?” Discourse and Geopolitics in Russo-Chinese Relations. In P. Nyíri, J. Breidenbach (eds.): *China inside out: contemporary Chinese nationalism and transnationalism*. Central European University Press, Budapest, New York, 71–97.
- Nagy I. E. (1995): Kínaiak Magyarországon (2.) *Magyar Hírlap*, szeptember 19.

- Nyíri P. (1993): „Magyarországi” kínaiak a magyar piacon. *Napi Gazdaság*, július 31.
- Nyíri P. (1996): Magyarország helye a kínai világkereskedelmi hálózatban. In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1995. MTA PTI, Budapest, 130–138.
- Nyíri P. (2000): Kivándorolni hazafias? – Peking szerepe a kínai diaszpóra identitásépítésében. In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont (MTA Politikai Tudományok Intézete), Budapest, 82–90.
- Nyíri P. (2001): Mobilitás, vállalkozás és szex: a modernség narratívái és a magyarországi kínai nők. *Café Babel*, tavasz-nyár, 39–40 (Kelet-Nyugat): 103–114.
- Nyíri P. (2005): Globális úttörők vagy marginális helybéliek? *2000*, 17 (3, március): 36–47.
- Nyíri P. (2007): *Chinese in Russia and Eastern Europe: A Middleman Minority in a Transnational Era*. Routledge, London.
- Pieke, F. N. (1993): *The Culture of Migration and the Catering Trade of the Dutch Overseas Chinese*. Manuscript.
- Pieke, F. N., Benton G. (eds.) (1998): *The Chinese in Europe*. Macmillan, London.
- Pieke, F. N., Nyíri, P., Thuno, M., Ceccagno, A. (2004): *Transnational Chinese. Fujianese Migrants in Europe*. Stanford University Press, Stanford.
- Pieke, F. N., Xiang, B. (2007): *Legality and Labour: Chinese Migration, Neoliberalism and the State in the UK and China*. British Inter-University China Centre working paper no. 5. Oxford.
- Vitéz F. I. (2002): Piacfelügyelet. *Heti Világgazdaság*, február 16.
- Williams, A. M., Baláz, V. (2005): Winning, then Losing, the Battle with Globalization: Vietnamese Petty Traders in Slovakia. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29 (3): 533–549.
- Zhao, X. (1994): Barter Tourism Along the China-Russia Border. *Annals of Tourism Research*, 21 (2): 401–403.

A BUDAPESTI KÍNAI ÉS VIETNAMEI GAZDASÁGI KLASZTEREK NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE

VÁRHALMI ZOLTÁN

*„A te kukoricád ma érik be; az enyém
holnap. Mindkettőnk számára kifizetődő
lenne, ha ma én dolgoznék veled, holnap
pedig te segítenél nekem...”*

David Hume

Az Egyesült Államokban az asszimilációs teória sikertelen válaszkísérletei nyomán terelődött a figyelem az etnikai gazdaságokra mint a munkaerőpiac és társadalmi mobilitás színhelyeire (Waldiger, 1993). A migrációkutatók felismerték, hogy egyes migráns csoportok az elsődleges munkaerőpiacra való bekapcsolódás helyett létrehozzák saját vállalkozásaikat, amelyekben jellemzően saját származásuknak megfelelő munkaerőt foglalkoztatnak. A migránsok önfoglalkoztatását vagy az etnikai gazdaságokban való részvételét nem feltétlenül a kényszer eredményezi, hanem exkluzív, alternatív mobilitási lehetőségek kihasználására való törekvés (Zhou és Logan, 1989). A budapesti és vidéki piacokon gyakran látott, rosszul öltözött, télen-nyáron pult mögül zoknit áruló kelet-ázsiai kiskereskedő nem feltétlenül vegetál. Nem ritka, hogy gazdasági tevékenysége inkább nagykereskedelem: beszállítója magyar üzleteknek, akár üzletláncoknak, de az is előfordulhat, hogy széles körű nemzetközi ügyfélköre van – román, ukrán, lengyel, szlovák viszonteladóknak adja el termékeit.

Hogyan működnek a budapesti kínai és vietnami vállalkozások? Milyen célok, stratégiák, működési sajátosságok jellemzik azokat? Miben térnek el a többségi társadalom által működtetett vállalkozásoktól? A Gazdaság és Vállalkozáselemző Intézet 2008 és 2009 folyamán végzett *A Távol-Keletről Magyarországra érkező állampolgárok munkavégzésének fő jellegzetességei, típusai* című kutatása – többek között – ezekre a kérdé-

sekre kereste a választ.¹ A kutatás elsődleges adatforrásának ötven kínai és vietnami vállalkozóval és migráns vállalkozásokban alkalmazottként dolgozóval készült interjú tekinthető.

A migráns gazdasági klaszterek² jellemzői

A migráns gazdasági klaszterek létrejöttét alapvetően az olyan munkaerőpiaci hátrányok elkerülése vezérli, melyek a nyelvtudás hiányából, az eltérő oktatási rendszerből vagy a diszkriminációból fakadhatnak (Reitz, 1980). A hátrányok elkerülése azonban mint motiváció szükséges, de nem elégséges feltétele egy migráns gazdasági klaszter létrejöttének. Számos amerikai esettanulmányban olvasható, hogy azonos hátrányos helyzet mellett a különböző migráns csoportokban eltérő az önfoglalkoztatás valószínűsége (Boissevain, 1984; Jenkins, 1984; Goldscheider és Kobrin, 1980). A kutatók figyelme ezért a csoportjellegzetességek feltárására irányult. Ezeket a jellegzetességeket az egyszerűség kedvéért most nevezzük *migráns erőforrásoknak*. Legfőbb ismervük, hogy a teljes csoportra jellemzők, azaz a csoporttagság már önmagában a birtoklásukhoz vezet. Ezen erőforrások mobilizálása teremti meg más csoportokkal szemben az érvényesüléshez nélkülözhetetlen versenyelőnyt. Ilyen migráns erőforrás lehet például a habitus, a bizalmi kapcsolatháló, de akár a nem ritkán önkizsákmányoláshoz vezető munkamorál is. Általánosságban tehát elmondható: ha a migráns erőforrások megfelelő gazdasági környezettel párosulnak, akkor a migráns csoportok nagy valószínűséggel kezdenek el vállalkozni. A szakirodalom a *migráns erőforrások* mellett természetesen szót ejt az olyan klasszikus erőforrásokról, mint a pénzbeli tőke, szakértelem, kapcsolatok. Fontos hangsúlyozni, hogy a migráns erőforrások jelentősége abban áll, hogy részben pótolhatják és kiegészíthetik a klasszikus erőforrásokat.

A migráns erőforrások értelmezésére és rendszerezésére több megközelítés ismert. Light (1984) például az első körben elkülöníti az ortodox (*orthodox cultural contexts*) és a reaktív (*reactive cultural contexts*) tényezőket mint a migráns gazdasági klaszter létrejöttét és sikerességét befolyásoló mutatókat. Második körben pedig a reaktív tényezők között megkülön-

¹ A kutatáshoz az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány „A Távol-Keletről érkező állampolgárok munkavégzésnek fő jellegzetességei, típusai” című pályázata (K-2008/B) teremtette meg a pénzügyi háttérrel (sz. szám: OFA/8341/0008). A kutatás teljes dokumentációja elérhető a GVI honlapján (www.gvi.hu).

² Jelen tanulmányban az angolszász szakirodalomban használt *ethnic economy* kifejezés szó szerinti fordítása helyett a migráns gazdasági klaszter kifejezést használom.

bőzteti a reaktív szolidaritást (*reactive solidarity*), a relatív elégedettséget (*relative satisfaction*) és a hazatérés eszményét (*sojourning*). Li (2004) a társadalmi tőke mobilizálásának négy lehetséges tematikus irányvonalát sorolja fel: megkülönbözteti az etnikai jellegre (*ethnic attachment*), a mobilitási visszahúzásra (*ethnic mobility entrapment*), az enklávéjellegre (*ethnic enclave economy*) és a transznacionalizmusra (*ethnic transnationalism*) fókuszáló megközelítéseket. Az egyes témákban a migráns erőforrások más-más aspektusa kerül fókuszba, más-más jelenségek válnak értelmezhetővé. Aldrich és Waldinger (1990) a csoportjellemzők (*group characteristics*), a lehetőségstruktúrák (*opportunity structures*) és az ezekből következő stratégiák (*strategies*) mentén ad értelmezési keretet a kérdés vizsgálatának. Itt a kontextuális jellemzők és a környezet-csoport interakciók kiemelkedő szerepet kapnak.

Az angolszász szakirodalom számos konceptualizációs kísérlet eredményeképpen több fogalmat, ideáltípust alkotott a migráns gazdasági klaszterek jellemzésére. Írásom azonban nem foglalkozik az etnikai niche gazdaság (*ethnic niche*), a közvetítő kisebbségek gazdasága (*middleman minorties economy*), az etnikai hegemon gazdaság (*ethnic hegemony*), a klasszikus etnikai enklávé gazdaság (*ethnic enclave economy*) vagy annak védett (*enclave protected sector*) és exportorientált szektorainak (*enclave export sector*) fogalmi bemutatásával. Ezért nem is célja a budapesti kínai és vietnami gazdasági klaszterek ezen fogalmi keretrendszerekbe való beillesztése. Jelen írás a migráns gazdasági klaszter (*ethnic economy*) Light által bevezetett *ernyőfogalmából* indul ki, azzal a céllal, hogy bemutassa: a migráns gazdasági klaszterek általános jellemzői milyen formában nyilvánulnak meg a budapesti kínai és vietnami vállalkozások működésében (Light et al., 1994).

Light nyomán *migráns gazdasági klaszternek* nevezzük az olyan, az elsődleges gazdaságtól részlegesen független vállalkozásokat, ahol a tulajdonosok migránsok, és ugyanolyan származású migránsokat foglalkoztatnak (uo.). Véleményem szerint az ekképpen meghatározott migráns gazdasági klaszterek mindegyike jellemezhető gazdasági specializációval, a gazdaság normatív ellenőrzésével, belső munkaerőpiaccal, a gazdasági életet átszövő sajátos kapcsolathálóval és a transznacionálissal. A következőkben ezen fogalmak mentén mutatom be a budapesti kínai és vietnami gazdasági klaszterek néhány sajátosságát.

Gazdasági specializáció

A migráns gazdasági klaszterek tevékenysége egy vagy több ágazat köré koncentrálódik (Bailey és Waldinger, 1991). Wilson és Portes (1980) például bemutatta, hogy a miami kubai enklávénél négy-öt könnyűipari ágazat, építőipar, pénzügyek és más egyéb gazdasági szolgáltatások köré összpontosul. A másik végletnek tekinthetők például a Los Angeles-i filippínók, akiknek munkavállalása kizárólagosan az egészségügyi szolgáltatások terén válik láthatóvá (Logan, Alba és McNulty, 1994). A gazdasági specializációra kiváló értelmezési keretet teremtenek a niche-elméletek. E szerint migráns csoportok beáramlanak, és migráns erőforrásaik révén hatékonyan érvényesülhetnek elhagyott vagy elégtelenül működő gazdasági szegmensekben. A rendszerváltozás után például a kínai migránsok olyan gazdasági környezetre találtak Magyarországon, ahol a többségi társadalom által fenntartott kiskereskedelem elégtelenül működött, részben a fejletlen import és részben az elavult vállalkozói szemlélet miatt. Transznacionális kapcsolathálójuk, munkaattitűdjük lehetővé tette, hogy a piaci igények kielégítésére gyorsan és rugalmasan mobilizáljanak tőkét, árut és munkaerőt – és beáramlottak a kereskedelem egyes szektorába.

Napjainkban a kínai és vietnami vállalkozások tevékenységi köre a főbb ágazati csoportok szerint nagyon hasonló. A vizsgált kínai vállalkozások 95 százaléka, a vietnamiak 92 százaléka – többek között – kereskedelmi tevékenységet folytat.³ Ezen belül a kínai és vietnami vállalkozások gazdasági tevékenységében három lényegi különbséget észleltünk.

A kínai vállalkozásokra inkább jellemző, hogy nagykereskedelmi profillal bírnak, mint a vietnamiakra: előbbieik 83 százaléka, utóbbiak 59 százaléka jegyez valamilyen nagykereskedelmi tevékenységet. Jellemző – bár nem kizárólagos –, hogy vietnami kiskereskedők vagy viszonteladók magyarországi kínai nagykereskedőktől szerzik be árujukat. Kína hatalmas ipari kapacitása, valamint világviszonylatban is elismert minőségű termékei miatt a kínai kereskedők előnyben vannak a vietnamiakkal szemben – egyszerűen előrébb állnak az elosztói láncban. Mindemellett természetesen közvetlen vietnami export is működik, de sokkal szűkebb termékpaletta és kisebb volumen jellemzi, mint a kínait.

„Általában egy nagyvállalattól veszem az árut. Ennek a vállalatnak egy kínai férfi a tulajdonosa. Elég olcsón tudom beszerezni tőle az árut, hiszen a kínai kereskedők többsége Kínából importál. Emiatt sokkal nagyobb előnyben vannak, mint

³ A migráns gazdaságok tevékenységére vonatkozó állítások a 2009 januárjában működő 3677 kínai és 915 vietnami vállalkozás cégkivonatán alapul. Az adatokat ajánlatos némi távolságtartással kezelni, hiszen egy bejegyzett tevékenység nem feltétlenül jelent gazdasági gyakorlatot is.

a vietnami kereskedők. Sajnos a vietnami áruk még nem annyira közkedveltek, és az exportálással is vannak némi gondok.”

„Van néhány vietnami visszatérő vásárlóm. Ők kiskereskedést működtetnek, vagy kisebb boltokat tartanak fenn, ahol továbbadják a tőlem vásárolt árut. Nem szoktak túl nagy mennyiségben vásárolni, és készpénzben fizetnek. (...) Szerintem abban különbözünk, hogy mi nagykereskedést működtetünk, nagy árumennyiséget adunk el egyszerre kisebb haszonnal, míg a vietnami kereskedők inkább kisebb mennyiséggel próbálkoznak, akár darabonként, több haszonnal. Természetesen ez néha jó is, mert nem jár nagy rizikóval és nagy veszteséggel, mint nekünk.”

Ezzel összefüggésben elmondható, hogy a *hagyományos* piaci árusításból egyre nagyon szeletet hasítanak ki a vietnamiak – a piaci kereskedelemben a kínaihoz képest 5 százalékponttal, az egyéb nem bolti tevékenységben 21 százalékponttal több vietnami vállalkozás jegyzett ilyen tevékenységeket. A harmadik különbség pedig a termékpalettában mutatkozik. A vietnami kiskereskedőkre inkább jellemző az élelmiszer-, ital-, dohányáru- és a vegyes kiskereskedelem – előbbiben 18 százalékponttal, utóbbiban pedig 57 százalékponttal több vietnami vállalkozás jegyzett ilyen tevékenységeket, mint kínai.

Belső munkaerőpiac

A migráns gazdasági klaszterek jellemzője a belső munkaerőpiac. A belső munkaerőpiachoz való hozzáférés a csoport privilégiuma (Wilson és Portes, 1980; Logan, Alba és McNulty, 1994). A migráns vállalkozók így olcsó, megbízható, gyakran a többségi társadalomra nem jellemző tudású munkaerőre tesznek szert (Zhou, 2004a), akikkel tovább fokozza a hatékony együttműködést az azonos mentalitás, a közös nyelv és a mindennapi kultúra. A munkaadó cserébe a migráns szolidaritás, a kölcsönös segítségnyújtás jegyében segíti alkalmazottait későbbi társadalmi mobilitásukban. Utóbbi állítást némileg korlátozza, hogy máig nem tisztázott: az alkalmazottak összességében mennyire járnak jól, vagy egyáltalán jól járnak-e a migráns gazdasági klaszter belső munkaerőpiacán (Model, 1992).

Ahogy általában, a budapesti kínai és vietnami gazdasági klaszterekre is jellemző az informális csatornákon való munkaerő toborzása. Rokonok, barátok, ismerősök vagy ajánlásukra harmadik személy alkalmazása nagymértékben csökkenti a tranzakciós költségeket. Emellett a budapesti kínai lapok – szemben a vietnamiakkal – rendszeresen közölnek álláshirdetéseket is. A vizsgált klaszterekre jellemzők a multifunkcionális munkakörök, a hosszú munkaidő és általában a munkafeltételek írásos rögzítésének hiánya.

Fontos hangsúlyozni, hogy a budapesti kínai és vietnami kolóniák belső munkaerőpiaca nem teljesen zárt – nemritkán magyar munkaerőt is foglalkoztatnak. A nyelv, a szokások, eljárások ismerete értékessé teheti őket munkáltatóik számára. A migráns vállalkozásokban fontos szerephez juthatnak a vevőkapcsolatok területén vagy a hivatalos ügyek intézésében. A magyar alkalmazottak számára azonban a migráns gazdasági klaszterban való foglalkoztatás gyakran egyenértékű a másodlagos gazdaságban való foglalkoztatással – azaz nem élvezik a migráns klaszterekre jellemző más mobilitási lehetőségeket.

Mindezen felül a kolóniák köré kiépült egy komprádoroknak nevezett csoport, akik megélhetése közvetlenül kapcsolódik a migránsok magyarországi jelenlétéhez. A vállalkozások gyakran szerződtetnek – általában kínaiul/vietnamiul beszélő – magyar értelmiségieket, illetve kiszolgáltatásukra szakosodott jogi és gazdasági szakértőket; munkakörüket tekintve itt elsősorban általános ügyintézőkre, tolmácsokra, jogászokra és könyvelőkre gondolhatunk.

A magyarországi kínai és vietnami migránsok gazdasági modelljében a vállalatok nem kizárólagosan, de jellemzően családi tulajdonban vannak: *„a domináns érték nem a vállalat, hanem a család”* (Greenhalgh, 1998). A jellemzően mikrovállalkozásként működő cégek költségeik minimalizálása érdekében hatékonyan támaszkodnak családtagjaira (Ram et al., 2001). A kiemelés azért is fontos, mert nem minden migráns gazdasági klaszterra jellemző a családi erőforrásokra való támaszkodás. Chan és Cheung (1985) a torontói kínai vállalkozásoknál, Zimmer és Aldrich (1987) pedig három angliai városban működő dél-ázsiai kiskereskedők körében tapasztalta a családi alkalmazás hiányát.

A családi vállalkozásokban a kulcspozíciókat általában családtagok töltik be, de a vállalkozás méretétől függően – akár csak szezonális jelleggel – fizetett alkalmazottakat is foglalkoztathatnak. A pozíciók elosztását a rátermettség és a közös megegyezés határozza meg, az interjúk tanúsága szerint azonban a nemi szerepek is érvényesülhetnek a munkamegosztásban. A nukleáris családok esetében például jellemző, hogy míg a nők inkább az üzemeltetéssel, a napi ügymenettel vagy a bejáratott üzletekkel foglalkoznak, a férfiak tárgyalnak, üzletet kötnek, ellenőrzik a szállítást vagy új üzleteket indítanak be.

„A családkban fel vannak osztva a feladatok. Például, mivel én több nyelven is beszélek, ezért én tartom a kapcsolatot a vevőkkel, a partnerekkel, egyszóval mindenhol én képviselem a céget. Az árukkal, a Vietnamban élő kapcsolatokkal, az árukészítőkkel édesanyám tartja a kapcsolatot. Az unokatestvérem pedig ügyeli a boltot. A feladatok úgy lettek felosztva, hogy ki mihez ért a legjobban, így a leghatékonyabb.”

„Saját családján belül úgy dolgoznak, mint bármelyik cégben. Nincs pontosan megfogalmazva, hogy kinek mi a feladata, mégis nagyon hatékonyan működik, mert mindent meg tudnak beszélni egymással, és rutinszerű munkamegosztás van. A családi vállalkozás azért jó, mert rugalmas.”

A család méretét, tagjainak rátermettségét, kvalifikációját és kapcsolatait tekinthetjük erőforrásnak – ezek fontos szerepet játszanak a vállalkozás lehetőségeiben és sikerességében. Nukleáris családok esetében gyakori, hogy két kiskereskedelmi standot vagy boltot tartanak fenn – egyiket a férfi, másikat a nő „viszi”. Ilyen esetben a gyermekvállalás komoly gazdasági következményekkel járhat, hiszen egyikük – jellemzően a nő – kiesésével kevesebb árut tudnak értékesíteni.

„Itt [Magyarországon] egyedül vezeti a céget, gyerekei miatt a felesége nem tud besegíteni a vállalkozásba.”

„A második gyerek születésével a kisebbik boltot eladtuk.”

A családi vállalkozás kiváló szocializációs környezetet biztosít a következő generáció becsatornázására is: a kínai és vietnami vállalkozók gyermekei kisebb-nagyobb munkákon keresztül megismerik az üzletmenetet, és idővel egyre komolyabb funkciókat tölthetnek be, fontos szerepet kapva a családi vállalkozás bővítésében. Az új generáció becsatornázása nem általános jelenség, többen fontosnak tartják gyerekeik taníttatását, és pályaválasztásukhoz szabad kezet adnak. E tekintetben a délről és északról érkezett kínaiak között nagy különbséget észleltünk.

„Munka közben sokat tanultam tőlük [a szülőktől] is. Tudom, hogy milyen nehéz pénzt keresni, egy üzletet fenntartani, sokat tanultam így az életről. (...) Mindig is dolgoztam a szüleimnek, segítettem nekik. Úgy érzem, ettől hamarabb értem meg.”

„Apukám, amikor ideköltöztünk, egy lakberendezési tárgyakkal foglalkozó vállalkozást kezdett el. Engem is sokszor elvitt tárgyalásokra, amit nagyon élveztem... meg segítettem neki a tolmácsolásban, jó volt látni, hogy hogyan alakul az üzlet.”

A kínai és vietnami klaszterek belső munkaerőpiaca nem korlátozódik az ország területére. Mind a kínai, mind a vietnami vállalkozókra jellemző, hogy rokonokat, földieket hívnak dolgozni az anyaországból (Li, 1977). A vállalkozó így olcsó és lojális munkaerőre tesz szert, majd egy idő elteltével segítséget nyújt saját vállalkozása beindításában – ezt nevezzük most az *áthozás-kireptetés* jelenségének. Ebben a folyamatban egyszerre érhető tetten a kölcsönös segítségnyújtás, a migráns szolidaritás és a gazdasági racionalitás.

Az áthozott migráns alacsony munkabérért vagy csupán koszt-kvártélyért dolgozik a vállalkozásban. Cserébe pedig biztosítják számára a mun-

kát, a szállást, valamint segítenek hivatalos ügyeit elrendezni. Utóbbi akár súlyos tranzakciós költséggel is járhat. Mindeközben az áthozott végigjár egy szocializációs folyamatot is. Megismeri a helyi viszonyokat, ismeretsegekre tesz szert, elsajátítja legalább alapfokon a magyar nyelvet. Egy idő elteltével, amikor mindenki „*úgy érzi, hogy felkészült*”, megtörténik a *ki-reptetés*. Segítenek saját vállalkozásának beindításában – összehozzák emberekkel, hiteleznek neki, vagy árut adnak bizományba.

„Kezdetben a nagynénémnek dolgoztam, majd az idő elteltével megszereztem a bizalmát. A későbbiekben a nagynéni óriási segítséget jelentett abban, hogy önálló vállalkozásba kezdjek. A vállalkozáshoz a tőkét is tőle kaptam, ezen kívül a standot is ő biztosította számomra. Ezeket a dolgokat mind bizalmi alapon kaptam, sőt [a nagynéni] bemutatta a törzsvásárlóit is, megmondta, hogy honnan szerezzek be árut, egyszóval mindenben segített.”

„...a férj családjából három embert, a feleség családjából egy testvért hoztak át... Minden testvérük az első hat hónapban náluk segítkezik, megtanítják őket vállalkozni és egy kicsit magyarul. A hat hónap után adnak nekik egy kis tőkét a saját vállalkozás beindításához, például vesznek nekik egy boltot, az árutak meg tőlük kapják meg. Az első testvérük négy év után ment haza Vietnamba, egy eléggé nagy tőkével, amivel kint tudott földet, házat venni. Kölcsön esetében nem batározta meg konkrét időpontot, hogy mikor fizessék vissza, hanem rájuk bízta, hogy mikor tudják visszaadni.”

Migráns gazdasági irányítás

A migráns gazdasági klaszterekben a közös, de a többségi társadalomtól eltérő kulturális minták, az interakciós várakozások és gyakorlatok, valamint a használt nyelv egy sajátos gazdasági környezetet teremt – ezek ismerete migráns erőforrásnak tekinthető (Jiobu, 1988; Aldrich és Waldinger, 1990). Az üzleti kapcsolatfelvételtől a konkrét tranzakciók lebonyolításáig az elsődleges gazdaságtól eltérő cselekvési mintázatokkal találkozhatunk. Az üzleti interakciónál bevett gyakorlatokat tehát a migránsok alakítják, és ezáltal ellenőrzik a folyamatokat. Ez a sajátos működés értelemszerűen védőhálót is teremt – exkluzív hozzáférést biztosítva az olyan kollektív előnyökhöz, mint az olcsó munkaerő utánpótlása, valamint az értékes kapcsolatok vagy piacok birtoklása.

Minden gazdasági szereplő célja a tranzakciós költségek leszorítása. A magyarországi kínai és vietnami gazdasági klaszterek sajátos működésének egyik megnyilvánulása, hogy a gazdasági együttműködést bizalmi légkör jellemzi, ami csökkenti a tranzakciós költségeket.

Hirschman (1984) a bizalmat erkölcsi erőforrásnak nevezi, aminek más erőforrásokkal szembeni jellegzetessége, hogy használata során nő-

vekszik, míg a használat hiánya a kimerülésével járhat. Granovetter (1985) egy munkájában amellet érvel, hogy a társadalmi hálózatokba beágyazott olyan üzleti tranzakciók, mint a szerződéskötés, a hitelezés vagy a munkakeresés, hatékonyan működnek. Így a bizalom által *olajozott* hálózati együttműködés a tranzakciós költségek csökkenésével és gyors információáramlással jár együtt.

A magyarországi kínai és vietnami vállalkozásokra, ha nem is kizárólagosan, de jellemző, hogy a bizalmi együttműködés jegyében eltekintenek az ügymenetek hivatalos dokumentálásától. Kölcsön vagy akár nagy mennyiségű áru áramlik a felek között anélkül, hogy jogi eszközökkel biztosítsák helyzetüket.

„Családon belül, barátokkal, megbízható emberekkel általában nem kötünk szerződést. Ez egy kialakult szokás, azzal nem kezd el üzletelni az ember, akiben nem bíz meg. Ha a bizalom megvan, akkor meg minek a szerződés? A szerződéskötés felvetése már önmagában sértheti a másik fél érzéseit is.”

„Voltak más üzleti kapcsolataim is, egyrészt azok, akiktől vásároltam, másrészt, akik tőlem vásároltak. Szerződést ebben az esetben csak az első alkalmakkor kötöttünk. Ha már visszatérő vevőkről van szó, sok mindent megengedek, például azt is, hogy hitelbe vásároljon. Más nemzetiségű kapcsolatoknál is ez a helyzet. A lényeg, hogy ne veszítsük el a bizalmat, mert a kapcsolatnak akkor van vége.”

„Általában úgy működik ez, hogy megbeszéljük, hogy elviszik az árut, és például egy-két hónap vagy akár egy év múlva fogja csak visszafizetni. Egy füzetbe azonban felírom azt, hogy mennyi árut adtam, hogy a későbbiekben is emlékezzen rá. A bizalom miatt nem akarnak szerződést kötni, de ha nem fizetik vissza a megígért időben a pénzt, a bizalmukat hamar elveszíthetik.”

A gazdasági életet átszövő sajátos kapcsolatháló – hálózati kooperáció

Migráns közösségek kapcsolathálóját különbözőképpen szokták jellemezni. Vannak, akik annak *közelségét és sűrűségét* (Kalbach és Kalbach, 1995, Light et al., 1994), mások annak *zárttságát* (Coleman, 1990) emelik ki. Mindezek mellett termékeny kifejezéseknek tekinthetők az *informalitás* és a *multiplex* jelzők is. Az informális azt jelenti, hogy az üzleti és álláslehetőséggel, hivatalos ügyintézással, egészségüggyel, oktatással, lakhatással és még számos más dologgal kapcsolatban magánjellegű, nem hivatalos csatornákon keresztül áramlik az információ. A multiplex jelző pedig a többfunkciósságra utal. Eszerint a kapcsolatok egyszerre tölthetik be a gyenge vagy erős kötések funkcióját; egyszerre van szociális, emocionális és instrumentális töltésük. Ilyen kapcsolati rendszeren keresztül egyszerre teremthetnek meg a sikeres vállalkozás és a mindennapi élet apró feltételei.

Az egyszerűség kedvéért a következőkben az ilyen sajátosságú kapcsolat-hálót nevezzük *migráns kapcsolathálónak*. A migránsok kapcsolathálója tehát speciálisnak számít, és ennek keretei között teremődnek meg a vállalkozások hálózati kooperációs feltételei.

A hálózati kooperációnak kiemelkedő szerepe van a magyarországi kínai és vietnami gazdasági klaszterek működésében. Castells *A hálózati társadalom kialakulása* című munkájában külön fejezetet szentel a kínai vállalkozások közötti hálózati együttműködésnek. A családokon belüli és a családok közötti szövetségek olyan hálózatokat hozhatnak létre, melyek decentralizáltsága és rugalmassága lehetővé teszi „*az új termékekhez, új eljárásokhoz, új piacokhoz való gyors alkalmazkodást. (...) A szövetségeken keresztül felgyorsul a tőkemozgás, és optimális forrásallokáció érhető el*” (Castells, 2005: 259). Tehát a vállalkozás üzleti ereje abban áll, hogy gyorsan és hatékonyan tudja a kapcsolathálóban rejlő erőforrásokat mobilizálni. Természetesen a többségi társadalom vállalkozásait is jellemzi a kooperáció, a migráns klaszterek esetében azonban az együttműködés sokkal erőteljesebb. Esetükben nem egyszerűen üzleti kapcsolatokról van szó, hanem a kooperációban teremődnek meg a vállalkozások működésének alapjai.

A migráns kapcsolathálón keresztül több kooperációs séma fedezhető fel: hidak megosztása, közös beszerzés, kedvezményes beszerzés, pénz- és áruhitelzés, valamint üzleti stratégiák egyeztetése.

A kapcsolathálózati szakirodalomban *hídnak* azon kapcsolatokat nevezzük, amik elmozdítása megszünteti a gráf összefüggő jellegét (Szántó és Tóth, 1993). Ilyen értelemben hidak nélkül szétesne a kapcsolatháló, ami kiemelkedően fontos az erőforrások – információ, különböző tőketípusok vagy áru – áramoltatásában, a különböző szereplők összekötésében. Itt a hídfunkciót betöltő személyek kötik össze a magyarországi kolónia gazdaságát az anyaország gazdaságával, azaz rajtuk keresztül áramlik az áru. Egy kereskedelmi vállalkozás esetében belátható, hogy egy ilyen híd jellegű kapcsolat milyen erőforrást jelenthet, hiszen az elosztói láncban elfoglalt pozíció nagymértékben meghatározza a profitot.

„Vietnamiakkal van partnerkapcsolatom, tőlük importálom az árut. Barátok mutattak be egy vietnami céget. Eleinte együtt dolgoztunk velük, később azonban közvetlenül is dolgoztam a céggel. Kezdetben pusztán vásárlói volt a kapcsolatunk, de később barátokká váltunk a cégtulajdonosokkal.”

„A sógornóm révén is megismertünk néhány embert, akiktől beszerzési áron vettünk árukat, amelyeket aztán a piacon továbbadtunk. Fontos, hogy olyan áron szerezzük be az árut, ami nem túl magas.”

A *közös beszerzés* egy gyakori kooperációs stratégia. Általában többben együtt vesznek meg egy rakományt, és megegyezés szerint terítik

a piacon – egyedül egyik szereplő sem rendelkezik akkora tőkével, hogy nagyobb mennyiséget vásároljon fel, együtt viszont a mennyiség miatt versenylőnyre tesznek szert.

„Nagy segítséget jelentett az új üzlet elindításában az, hogy rokonokkal együtt néztünk áru után, egyeztettük az ügyfelek megbízhatóságát vagy árut cseréltünk.”

„Előfordult, hogy több barát összefogott, és egy nagyobb konténerbe együtt szálltunk be.”

A kedvezmények biztosítása lényegében azt jelenti, hogy bizonyos üzletfelek kedvezőbb áron jutnak hozzá az áruhoz, mint mások.

„Sógornőmnnek kulcsszerepe volt abban, hogy saját vállalkozást indítottunk. Nagyon sokat köszönhetünk neki. Sógornőm az egyik állandó, biztos beszerzési forrásunk. Rokonok révén kedvezményes áron kapjuk meg tőle az árut, mi pedig megpróbálunk minél többet eladni a készletéből.”

„A vállalkozásunk saját családi vállalkozás, amelyben nem szerepelnek a rokonok és testvérek. Azonban üzleti kapcsolatban állunk velük, ugyanis tőlünk vesznek árukat a rokonok. Ők kivételes vevőknek számítanak, például a legolcsóbb áron vehetik meg az árukat, vagy ha igényt tartanak egy-egy árura, akkor kizárólagosan csak nekik adják el, így a többi vevőhöz ezek már nem is jutnak el.”

A gyorskölcsön nem ritka jelenség a kelet-ázsiai migráns gazdaságokban. Ha adódik egy jó üzleti lehetőség, akkor a kapcsolataikon keresztül szedik össze a befektetéshez szükséges tőkét. A hálózati kölcsönök esetében általában nincs kamat, emellett az is előfordul, hogy határozatlan időre szól a kölcsönzés. A *hitel* mindig üzleti célokhoz van rendelve – egyszerűen fogalmazva *„ kaszinóra nem adnak pénzt ”*. Egy másik jellemző hitelezési forma a vállalkozás beindításához szükséges tőkére vonatkozik – ez részben vagy egészében gyakran rokonok, barátok támogatásából származik.

„Néhányszor előfordult, hogy kölcsönt kaptunk tőle [egy szóban forgó rokontól], hogy kifizethessük a másik beszerzési forrást. Ezekről elismervényt írtunk, azonban sosem kellett elővenni, mert amint tudtunk, visszafizettük a tartozást.”

„Vietnamban élő rokonaimtól kaptam pénztámogatást a kezdeti tőkémhez. Ezt kamat nélkül már visszafiztettem. Azt még megjegyezném, hogy a kölcsönre nem volt visszafizetési határidő.”

A hitelezés egy speciális formája az *árubizomány*. Ilyenkor azonnali fizetés nélkül áramlik a felek között az áru. A bizalmi kapcsolatból fakadóan akár egészen hosszú időszakokra – általában addig, amíg el nem adják – is kölcsönözhetnek árut egymásnak.

„Ha árut hozok el a rokonoktól, akkor azt általában azonnal kifizetem, de ha nem, az sem baj, ilyenkor csak felírjuk a noteszünkbe, és ennyivel el van intézve. Problémák eddig ebből még nem adódtak.”

„Ha már ismerjük az üzleti partnerünket, akkor adnak hitelre, de ha üzletünk olyan régóta, akkor nem is akarunk tartozni nekik. Vannak alkalmak, amikor nincs lehetőségem, hogy elvigyem az összes árut, amit megvettem, megengedik, hogy a felét kifizessem, és a másik felével meg tartozhassak. De ha ismernek, akkor adnak hitelre!”

Az üzleti stratégia egyeztetése gyakran jár együtt a közös beszerzéssel. Hálózaton belül megegyeznek, hogy ki hol teríti az árut, és hogy milyen árakat használnak.

„Tapasztalataim alapján a vietnamiak jobban összetartanak, mint a kínaiak. Úgy látom, hogy a piacot [az Asia Centert] mára felosztották maguk között, megvannak azok a generálimportőrök, akik nagy mennyiségben behozzák az árukat, nekik megvan a disztribúciós hálózatuk, ami azt jelenti, hogy az áruk ugyanabban az időpontban, gyakorlatilag megegyező áron kerülnek a kereskedőkhöz. A közösségi működés abban is megnyilvánul, amikor egy új szereplő lép színre, akkor őt gyorsan helyre teszik, azaz meghatározzák, mit tehet, mit nem tehet – itt cél a közös megelégedés.”

„Nem mondhatjuk, hogy közös családi vállalkozásról lenne szó, mert mindenki vállalkozóként saját céget alapított. A család együtt azonban megtartotta a fehérműbatalmat [a piacon].”

A migráns kapcsolatháló egy gazdasági sajátossághoz is vezet a magyarországi kínai és vietnami vállalkozók körében: az *információs gazdagsághoz*. A gazdasági szereplők ismerik egymást, vagy legalábbis hallottak egymásról. Tudják egymásról, hogy ki mivel üzletel, mivel ért el üzleti sikereket, vagy éppen mibe bukott bele. Többé-kevésbé tehát ismerik egymás üzleti stratégiáját és pénzügyi helyzetét. Ez az *információs gazdagság* számottevően csökkenti a kockázatokat és az új üzlet megkötésekor felmerülő tranzakciós költségeket.

„Körülbelül 6000 vietnami él Magyarországon, ez egy kis társaság, ezért általában mindenki ismeri a másikat, vagy hallottak egymásról. Tudjuk, hogy kinek mi a fő tevékenységi köre, így elég, ha csak megemlítik nekik, vagy kínálják nekik az árukat. Ha valakinek az áruja megfelelő, és tőlük vásárolnak, idővel szoros kapcsolat is kialakulhat közöttük.”

„Számomra az a legfontosabb, hogy tisztában legyek a leendő vagy aktuális partnerem fizetőképességével, tőkéjének mértékével. Amennyiben egy vietnamiról van szó, akkor ezekkel mindig tisztában vagyok.”

Transznacionalizmus

A kilencvenes években terelődött arra a figyelem, hogy a migránsok egy jelentős csoportja nem egyszerűen letelepedik, hanem továbbra is fenntart különböző természetű kapcsolatokat a származási országával. Miközben hazájuktól akár több ezer kilométerre dolgoznak, társas, érzelmi, gazdasági, politikai életük egy része közvetlenül szülőhazájukhoz kötődik (Kelly, 2003). A globalizáció által kialakított kereteknek és a technológiai fejlődésnek köszönhetően a migráns csoportok szoros pszichológiai és szociális kapcsolatot tarthatnak fenn származási országukkal (Castells, 2005).

A budapesti kínai és vietnami gazdasági klaszterek egyértelműen a határokon átívelő gazdasági kapcsolatokon alapulnak – hiszen elsősorban kereskedelemmel foglalkoznak, és nem jellemző rájuk az ipari termelés vagy mezőgazdaság. A kínai gazdasági klaszterben, ahogyan azt már korábban is megállapítottuk, jellemzőbbek a határokon átnyúló gazdasági kapcsolatok. *„A kínai etnikai gazdaság jellege transznacionális, azaz a nyereség nagymértékben a Kínában meglevő jó üzleti kapcsolatoktól függ”* (Nyíri, 2002b: 167). Azok a kelet-ázsiai vállalkozók, akik rendelkeznek transznacionális kapcsolatokkal, fontos hídfunciót töltenek be a magyarországi kolóniák gazdasági életében – ők a nagykereskedők, az importőrök, akiktől számos vállalkozás üzleti sikere függ.

A transznacionális gazdasági kapcsolat egyesek számára adott – hiszen a rokonság otthoni része ipari termeléssel foglalkozik – mások öröklik vagy kapják, de persze ki is lehet alakítani. Ez nem könnyű, hanem fáradtságos és magas erőforrás-igényű munka. A kapcsolat elején az importőrök gyakran utaznak a származási országukba, felkeresik a partnert, megállapodnak vele, felügyelik a gyártási folyamatot, ellenőrzik a minőséget, ha szükséges, újragyártatják a szériát, és az árut egészen a hajóig követik. Idővel, a bizalmi kapcsolat megszületése után már könnyebb a helyzet, gyakran csak telefonon tárgyalják meg a tranzakciót.

„Társulásunk elején nem volt könnyű a helyzet, hiszen áruforrást kellett szereznünk Kínában. Megbízható gyártó kellett, aki rendszeren és időre dolgozik. Emiatt én vagy a társam rendszeresen hazarepültünk Kínába. Tárgyaltunk a gyártókkal, ellenőriztük a minőséget, elindítottuk és felügyeltük az áruszállítást. Ez egy nehéz szakasz volt, ami elég nagy költségekkel járt.”

„Évente többször megyünk Kínába, és ott helyben megnézzük az árut és ellenőrizzük a minőséget.”

A transznacionális életforma egy másik gazdasági aspektusa a *hazatérés eszményéből* következik. A hazatérés eszménye lényegében azt jelenti, hogy a migráns csak ideiglenesen, társadalmi mobilitás céljából telepszik meg a befogadó országban. Persze a gyakorlatban ez nem feltétlenül vezet

tényleges hazatéréshez, de önmagában a gondolatiság – vagy vágyakozás – meghatározhatja a migráns életvezetését és így gazdasági stratégiáját is. Bonacich (1973) a közvetítő kisebbségről szóló elméletében plasztikusan részletezi, hogy a hazatérés eszméje hogyan válik a vállalkozói sikeresség motorjává. Eszerint a migráns a fogyasztását elhalasztja és korlátozza, a munkaidejét „kinyújtja”: az alacsony igényküszöb pedig versenyelőnyként jelentkezik a piacon. A budapesti kínaiak és vietnamiak egyértelműen vallják a hazatérés eszményét.

„Mindenki azzal a céllal jön, hogy pénzt keressen, és hazamehessen tovább élni a szülőföldre.”

„Talán még egy évig maradunk itt a feleségemmel, utána hazamegyünk Kínába. Minden velem egykorú kínai így gondolkodik. (...) Nem valószínű, hogy otthon is fogok még dolgozni. Úgy terveztük, hogy lazítunk a sokéves küzdelem után. Utazgatunk egy kicsit, éljük a nyugis életet.”

Záró gondolatok

Mostanra felmerülhetett az olvasóban a kérdés, hogy a kínai és a vietnami vállalkozások közös vagy különálló gazdasági klasztert alkotnak-e. Az biztos, hogy átfedés van a kínai és a vietnami vállalkozások gazdasági tevékenységében, valamint sok a hasonlóság ezen vállalkozások filozófiája, működési elve és stratégiája között – nem véletlen, hogy jelen írás egy lapban tárgyalta jellegzetességeiket.

A kérdés pontosabb megválaszolásához a niche-elméletek nyújthatnak értelmezési keretet. Emlékeztetőül: a niche-megközelítés középpontjában az áll, hogy a migráns csoport koncentrálna egy foglalkozási ág vagy gazdasági tevékenység körül (Hawley, 1986; Waldinger, 2003). Egy gazdasági niche elfoglalása többféle forgatókönyv alapján történhet meg. Előfordulhat, hogy egy csoport speciális tőkéje folytán hatékonyabban tud érvényesülni, mint egy másik, és így a versenyben győzedelmeskedik, kiszorítva a másik csoportot. Nem ritka jelenség az sem, hogy a migráns csoport a piaci réseket kihasználva maga teremti meg azt a gazdasági teret, ahol érvényesülhet. Végezetül az is elképzelhető, hogy a niche-et alkotó eredeti csoport a jobb lehetőségeket megragadva átáramlik egy másik niche-be, átadva pozícióit az újonnan érkezett migráns csoportnak. Napjainkban talán az utóbbi forgatókönyv szemtanúi lehetünk.

Véleményem szerint a budapesti kínai és vietnami vállalkozások külön alkotnak gazdasági klasztereket, igaz, sok hasonlóság és funkcionális együttműködés jellemzi azokat. Az elfoglalt gazdasági niche ugyan részben közös, de ez csak átmeneti jelenség. Kína gazdasági fellendülésének következtében a kínai vállalkozók számára újabb kapuk, kedvezőbb lehe-

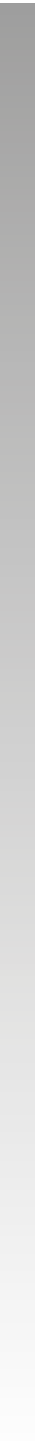
tőségek váltak elérhetővé, így várhatóan – ennek jelei már jól látszanak – átáramlanak egy jövedelmezőbb gazdasági niche-be. A kínai vállalkozók korábbi pozícióját pedig részben elfoglalják a vietnami vállalkozók. A hipotézis alátámasztáshoz persze idő és további kutatások szükségesek, de a jelenséggel egybecseng a nagykereskedelmi szerepvállalásban a két csoport vállalkozói között tapasztalt különbség, illetve a vietnami gazdasági szereplők kiskereskedelembe való megerősödésére utaló jelek.

Irodalom

- Aldrich, E. H., Waldinger, R. (1990): Ethnicity and Entrepreneurship. *Annual Review of Sociology*, 16: 111–135.
- Bailey, T., Waldinger, R. (1991): Primary, Secondary, and Enclave Labor Markets: A Training Systems Approach. *American Sociological Review*, 56 (4): 432–445.
- Boissevain, J. (1984): Small Entrepreneurs in Contemporary Europe. In R. Ward, R. Jenkins (eds.): *Ethnic Business in Britain*. Cambridge University Press, New York, 20–38.
- Bonacich, E. (1973): Theory of Middleman Minorities. *American Sociological Review*, 38: 583–594.
- Castells, M. (2005): *A hálózati társadalom kialakulása*. Az információ kora. Gazdaság, társadalom, kultúra. 1. köt. Gondolat, Infonia, Budapest.
- Chan, J., Cheung, Y. W. (1985): Ethnic resources and business enterprise: A study of Chinese businesses in Toronto. *Human Organ*, 44: 142–154.
- Goldscheider, C., Kobrin, F. (1980): Ethnic Continuity and Process of Self-Employment. *Ethnicity*, 7: 256–258.
- Coleman, J. S. (1990): *Foundations of Social Theory*. Belknap, Cambridge.
- Granovetter, M. (1985): Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91 (3, November): 481–510.
- Greenhalgh, S. (1998): Families and Networks in Taiwan's Economic Development. In E. A. Winckler, S. Greenhalgh (eds.): *Contending Approaches to the political Economy of Taitvan*. Armonk, NY, 1, E, Shape.
- Hawley, A. H. (1986): *Human Ecology: A theoretical Essay*. University of Chicago Press, Chicago.
- Hirschman, A. O. (1984): Three Easy Ways of Complicating some Categories of Economic Discourse. *American Economic Review*, Proceedings, 74: 93.

- Jenkins, R. (1984): Ethnicity and the Rise of Capitalism. In R. Ward, R. Jenkins (eds.): *Ethnic Buisness in Britain*. Cambridge University Press, Cambridge, 57–72.
- Jioubu, R. M. (1988): Ethnic Hegemony and Japanese of California. *American Sociological Review*, 53: 353–367.
- Kalbach, M. A., Kalbach, W. E. (1995): The Importance of Ethnic-Connect-edness of Canada's post-war immigrants. *Canadian Ethnic Studies*, 27 (2): 16–22.
- Kelly, P. (2003): Canadian – Asian transnationalism. *Canadian Geogra-pher*, 47 (3): 209–218.
- Keresztély K. (1998): *A kínai közösség Budapesten: Budapest – nemzet-közi város*. MTA, Budapest.
- Li, P. S. (1977): Occupational achievement and kinship assistance among Chinese immigrants in Chicago. *Sociological Quarterly*, 18: 487–489.
- Li, P. S. (2004): Social Capital and Economic Outcomes for Immigrants and Ethnic Minorities. *Journal of International Migration and Integra-tion*, 5 (2): 171–190.
- Light, I. (1984): Immigrant and Ethnic Enterprise in North America. *Eth-nic and Racial Studies*, 7 (2): 195–216.
- Light, I. H., Sabagh G., Bozorgmehr, M., Der-Martirosian, C. (1994): Beyond the ethnic enclave economy. *Sociological Problems*, 41: 65–79.
- Logan, J. R., Alba, R. D., McNulty, T. L. (1994): Ethnic Economies in Metro-politan Regions: Miami and Beyond. *Social Forces*, 73 (3): 691–724.
- Model, S. (1992): The Ethnic Economy: Cubans and Chinese Reconsidered. *The Sociology Quarterly*, 33: 63–83.
- Nyíri P. (1996): Egyén és közösség: kínai társadalmi szervezetek Magyaror-szágon, 1989–1995. In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve, 1995. MTA PTI, Budapest, 119–129.
- Nyíri P. (1996): Magyarország helye a kínai világkereskedelmi hálózatban. In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. MTA Po-litikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Év-könyve, 1995. MTA PTI, 130–138.
- Nyíri, P. (2002a): Chinese in Hungary and Their Significant Others: A Multi-Sided Approach to Transnational Practice and Discourse. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 1 (1): 35–62.
- Nyíri P. (2002b): Új ázsiai migráció Kelet-Európába: a magyarországi kí-naiak. In Kovács N., Szarka L. (szerk.): *Tér és Terep*. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

- Ram, M., Abbas, T., Sanghera, B., Barlow, G., Jones, T. (2001): Making the link: household and small business activity in a multi-ethnic context. *Community. Work & Family*, 4 (3): 327–348.
- Reitz, J. G. (1980): *The Survival of Ethnic Groups*. McGraw-Hill, Toronto.
- Szántó Z., Tóth I. Gy. (1993): A társadalmi hálózatok elemzése. *Társadalom és gazdaság*, 1: 30–55.
- Waldinger, R. (1993): The Ethnic Enclave Debate Revisited. *International Journal of Urban and Regional Research*, V. 17 (3): 428–436.
- Waldinger, R. (2003): *Networks and Niches: The Continuing Significance of Ethnic Connections in Glenn Loury, Tariq Modood and Steven Teles, Race, Ethnicity and Social Mobility in the US and UK*. Cambridge University Press, New York, 343–362.
- Wilson, K. L., Portes, A. (1980): Immigrant Enclaves: An Analysis of the Labour Market Experiences of Cubans in Miami. *The American Journal of Sociology*, 86 (2): 295–319.
- Zhou, M. (2004a): Revisiting Ethnic Entrepreneurship: Convergences, Controversies, and Conceptual Advancements. *International Migration Review*, 38 (3): 1040–1074.
- Zhou, M. (2004b): The Role of the Enclave Economy in Immigrant Adaptation and Community Building: The Case of New York's Chinatown. In J. S. Butler, G. Kozmetsky (eds.): *Immigrant and Minority Entrepreneurship: Building American Communities*. Praeger, Westport, CT, 37–60.
- Zhou, M., Logan, J. (1989): Returns on Human Capital in Ethnic Enclaves: New York City's Chinatown. *American Sociological Review*, 54: 809–820.
- Zimmer, C., Aldrich, H. (1987): Resource mobilization through ethnic networks: Kinsip and friendship ties of shopkeepers in England. *Sociological Perspectives*, 30 (4): 422–455.

4. rész

MIGRÁCIÓS POLITIKA

LEHET-E NORMATÍV A MIGRÁCIÓS POLITIKA?

TÓTH JUDIT

A nemzetközi vándorlással kapcsolatosan két évtizede egyértelműen kidolgozott kormányzati politikát sürgetnek a szakértők, de hiába (Sik és Tóth, 1997). Van ugyan kormányzati cselekvés és értékrend, de azt be-
lerejtik az igazgatási, költségvetési, szabályozási, képzési és intézményala-
kítási intézkedésekbe, programokba. Így jobb híján a kutatók azokból kö-
vetkeztetnek vissza arra, milyen is volt és milyen ma a migrációs politika.
A „ki nem mondás” és az elrejtés (Tóth, 1994, 1997a) mintha állandó vo-
nása lenne a migrációs politikának nálunk, amely 1989 előtt formálisan is
(kül)politikai akadályokba ütközött (Révész és Tóth, 2008; Tóth, 2008). Azt
követően azonban ilyen akadály a szuverenitás visszanyerésével megszűnt,
miközben átalakították a migrációs szervezeti kereteket, majd a migráci-
ós jogi szabályozás legalább három generációja született meg (1993-ban,
2001/2002-ben és 2007-ben). Ehhez kapcsolódott az európai integrációs
alkalmazkodás, amely 1994-ben kezdődött, és tíz évig tartott, míg 2004-től
már a tagállami jogátültetés követelményéről beszélhetünk. Furcsa módon
éppen az európai alkalmazkodás segített és segít ma is elkerülni az egyenes
beszédet: mit kezdünk emigrációs, tranzit- és (alig) befogadó országgént
az egész vándorlással meg a nemzetközi migrációval járó, általa felerősített
vagy fékezett, valóságos gazdasági, kulturális, szociális folyamatokkal.

A kutatóknak hála, a vándorlás főbb térbeli elrendeződését, a jog-
védelemhez hozzá(nem)férést, a különböző beilleszkedési módokat,
a külföldi gyerekek megjelenését a hazai iskolai rendszerben, a foglalkoz-
tatási, demográfiai hatásokat, a kulturális elszigeteltséget és a külföldiek
egzotikumként megmaradását, a (kis)kereskedelmi jelenlétüket, valamint
a rendészeti, nemzetbiztonsági és a kirekesztési kockázatokat feldolgoz-
ták, e folyamatokat több-kevésbé ismerjük. Láthatóan a jogi megközelítés
túlsúlyban van az elmúlt két évtizedben született szakirodalomban a töb-
bi társadalomtudományi elemzéshez és főleg a gazdasági, orvostani vagy
természettudományi íráshoz képest, de vajon miért? Egyrészt azért, mert

a jogi, igazgatási elemzéshez sokkal kevesebb kutatási támogatásra van szükség, hiszen kérdőívezés, adatbázisok elemzése, szakértői interjúk nélkül is lehet érvényes következtetéseket levonni a szabályozás és az igazgatás útkereséséről. Ennél azonban mélyebb okokat is találunk. Valójában ugyanis azt kell vizsgálnunk, hogy a bevándorlási politikában a jogi szabályozás mennyiben a politikai célok és döntések pusztá végrehajtási technikája, vagy pedig már olyan önállósult normakeret, amely visszahat, determinálja a politikai döntéseket, azoknak is határt szab. Ezzel függ össze, hogy a migrációra vonatkozó kormányzati politika – bármilyen csökevényes is – nem épül be a szakpolitikákba.

Az etnicitás szerepe

A hazai nemzetközi migrációs politika középpontjában – nem mindig nyíltan vállalva – az etnikai preferencia és a diaszpóra támogatása, a nemzetépítés transznacionális és belső szavazategyűjtő célkitűzése áll 1989 óta. Az ezt szolgálni hivatott diaszpórajog és annak intézményesülése önmagában is számtalan kutatás tárgya, bár gyakran jogi szempontból, miközben a jog éppen az etnikai hovatartozás meghatározását nem tudja, az etnikai nyilvántartást nem akarja szolgálni. Pedig a hazai kisebbség és a határon túli magyarok körében a kisebbségi eredet megvallásának, nyilvántartásának kettős mércéjét éppen a szabályozás hozta létre (Tóth, 2000a, 2000b). Kérdéses, vajon a diaszpórajog és -politika hozzájárult-e a szolidaritás erősítéséhez, a vándorok beilleszkedési esélyeinek javításához és ezek révén a befogadók önképének, etnikai tudatának normalizálásához. Úgy vélem, nem nagy sikerrel, mert nem jutott el oda a közpolitika, hogy felismerje: vándorlási célország lettünk, nem csak évszázadok óta elvándorló és fogyó közösség, amely az önsajnálát helyett az ide érkezők munkához, lakhatáshoz, iskolához juttatása révén igen sok előnyt kovácsolhat a befogadásból. Az elmúlt két évtizedben nem született kutatási bizonyíték arra nézve, vajon a nemzetközi el- és bevándorlás, valamint befogadás révén a magyar lakosság identitása, a régióban élő más népekhez és a Magyarországon élő különböző etnikai csoportokhoz való viszonya és annak visszahatása a saját magáról alkotott képre miként változott meg, egyáltalán vannak-e ilyen kölcsönhatások.

Ez a megállapítás azon alapszik, hogy a bibliográfiák átnézése és saját kutatási együttműködéseim szerint *a nemzetközi vándorlásról legalább 400 tanulmány és monográfia* született ebben az időszakban, amelyek elvileg érinthették, vizsgálhatták volna az etnicitás közvetlen vagy közvetett kérdését (Tóth, 2009). Elismerve, hogy nem mindig pontos a bibliográfiai besorolás, a közös minimum, hogy a társadalomtudományi hazai bibliog-

ráfiákban a nemzetközi vándorokkal és vándorlással legyen kapcsolatos a mű, a kutatás. Ezen belül milyen főbb vizsgálati súlypontokat láthatunk?

- *A migráció és a rendészet*, valamint a bűnözés összefüggése, a migráció illegalitása, a biztonságpolitika és a nemzetközi vándorlás szinte egyenes kapcsolata. Az írások fele e téma köré csoportosítható, amelyek az etnikai önképet egy ponton bizonyosan kiteljesítik: a migráns gyanús idegen, akihez deviancia társul, és aki miatt sajátos állami, igazgatási, rendészeti, bünyügyi intézkedéseket kell tenni. Ez önmagában olyan súlyos következmény, hogy szinte elnyomja a többi írás és más szerzők hatását a közbeszéd esetlegesen más irányú tematizálására. Ilyen alkotóműhely az Országos Kriminológiai Intézet, a Rendőrtiszti Főiskola és a rendészeti főhatóságok által támogatott pályázók köre (pl. az ORFK Innovációs és Tudományos Tanácsa, a Bűnmegelőzési Tanács, a közrendvédelmi bírságokból befolyt pénzekből fedezett pályázatok és esetlegesen EU-alapok, a Rendészeti Tudományos Társaság, a *Rendészeti Szemle*). Ebben az olvasatban tehát a migráns leginkább a rendészetnek új, nemzetközi együttműködésre is lendületet adó forrása és tárgya, csak éppen nem alanya. Ezekben az írásokban például nem bukkan fel, hogy miért nem vesznek fel migránsokat és antropológusokat a migránsokkal foglalkozó hivatalokba. Persze tudjuk a formális választ (a köztisztviselői törvény, a hivatásos jogviszonyról szóló törvény szerint csak magyar és még csak nem is kettős állampolgár a megbízható, csak őket lehet alkalmazni), de hát a kutatói érvelést ez nem kell, hogy befolyásolja.
- *A migráció jogi keretei* – ideértve az emberi jogokat, az EU-hoz való csatlakozással járó jogharmonizációt –, egyáltalán a migrációs jogalkotás hazai szomorú állapota képezi a másik hatalmas irodalmi anyagot. A menekültek, hontalanok jogállása, a vállalt kötelezettségek és annak magyarországi érvényesítése a leginkább kritikus hangnemű, mert rámutat számos hiányra, alkotmányos elveket és értékeket kér számon. Az egyetemi műhelyek, az MTA Jogtudományi Intézetének publikációi, a civil szervezeti honlapok és írások (Menedék – Migránsokat Segítő Egyesület, Magyar Helsinki Bizottság) is leginkább a rendszertani összefüggéseket és a migránsok jogvédelmét kérik számon, és erről az oldalról követelik az átfogó beilleszkedési stratégiát, a tiszta elveket. Ez is nagyon piacképes nemzetközileg, a jogi folyóiratok (*Fundamentum*, *Acta Humana*) is ezt a törekvést erősítik magyar és angol nyelvű tanulmányaikkal.
- *A történettudományi írások* egyik marginális témaköre a legális és illegális elvándorlás és a menekültekkel, hazatértekkel, vissza-

tértekkel kapcsolatos mikrotörténelem és az állami intézményi történelem feltárása. A megnyíló levéltárak például az 1988–89-es romániai és NDK-s menekültek hazai fogadtatását és annak diplomáciai, nemzetközi összefüggéseit, titkosszolgálati működését is lassan feltárják, ám mégsem hiszem, hogy a szaporodó kronológiák, vándorlástörténetek, intézménytörténeti elemzések éppen az etnikus viszonyok (pl. az elüldözött németek visszaszivárgása, a visszafordított románok összeverése és a Stasinak 1989 júliusáig átadott keletnémetek sorsa) átértékelését hozná, éppen a kutatási eredmények szűk szakmai körben maradása miatt. Az alkalmi ünneplés a határnyitás miatt inkább a hamis önképet erősítette, mintsem a titkosszolgálati és pártközi, elvtársi egyeztetések feltárulásával az erkölcsi tanulságok felvetését.

- *A szociológiai, demográfiai, regionális és közgazdasági kutatások* főbb eredménye egy-egy időszak és migrációs hullám sajátos, adatokkal jól körülhatárolható csoport, régió vizsgálata volt. Az elemzők óvakodtak az általánosításoktól, és ők küzdöttek leginkább a statisztikai rendszer gyengeségeivel, próbáltak saját adatfelvétellel, interjúzással adatokat kinyerni. Sajnos a közbeszédbe kevésbé került át az ő megközelítésük differenciáltsága, miként a szakpolitikák (pl. oktatásügy, foglalkoztatás) sem vették komolyan az általuk feltárt tanulságokat, például a romániai munkaerőkorlátozásra vagy az oktatási kiemelt normatíva történetére utalhunk itt. A KSH Népesedéstudományi Intézete, az MTA Szociológiai Intézete, az ELTE pedagógiával foglalkozó elemzői, a földrajzos kutatóműhelyek számos konkrét eredményt produkáltak, amelyek persze „utólagos okoskodások”, s ezekből nem lehet közvetlenül a jövőt és különösen a nemzeti identitást előre jelezni. Még az előítéletekkel foglalkozó kutatók sem vállalkoznak ilyen prognózisra, az elhíresült pirézellenesség mutatói sem alkalmasak erre.
- *A migrációs politikát*, azon belül az egyes *részpolitikákat* (népesedés, munkaerő, foglalkoztatás, oktatás, szociális támogatás, nyelvpolitika) feltáró írások meglehetősen kevés számban születtek, hiszen a nem létezőt csak hiányolni lehet, és csak a rossz gyakorlatot lehet kritizálni. Nincs termékeny párbeszéd. Jó példa volt erre az MTA Politikatudományi, majd Kisebbségkutató Intézet által kiadott 10–12 tanulmánykötet, a hazai migrációs társadalomtudományi, interdiszciplináris irodalom gerince, amelyek ugyan több alkalommal szólították meg a kormányzati, parlamenti, civil, önkormányzati és akadémiai kört, de minden erőfeszítés ellenére csak műhelybeszélgetésekre, konferenciákra és néhány sajtóközleményre jutottak a szervezők. Az egyik kötet (Sik és Tóth, 1997)

kifejezetten a migrációs politika formálását segítő projektet és annak bukását mutatta be. Noha a parlamentben néhányszor és pár napig téma volt az elmúlt húsz évben a migrációval kapcsolatos és a nemzeti önképet is megérintő vándorlás, csak a magyar kontra nem magyar befogadása, a határon túliaknak axiómaként kezelt beilleszkedettsége, magyar állampolgársága vagy segítése kontextusában. Ez a ki nem beszélt múlt és jelen korlátozta a „milyen legyen a jó migráns”, „mi a magyar állampolgárság lényege” tárgyú vitákat is. Hátsó gondolatként sem merült fel a kutatási eredmények felhasználása; kevésbé leplezetten a választójog és az adott párt etnikai kártyát felhasználó szavazatmaximálása volt a diskurzus tárgya és tétje.

- Csekély számban bukkannak fel *a sajtót, a médiát és a civil szférát mint a közvéleményt, a közbeszédet alakító szektort* vizsgáló tanulmányok, kutatások. Ezek azt firtatják, vajon az idegen miként jelenik meg rajtuk keresztül (pl. kínaiak a magyar sajtóban, milyen a migránsokkal foglalkozó társadalmi szerveződések „szólampróbája”). Nyilvánvalóan szakdolgozatírók és tartalomelemző médiakutatók, szociológusok, közpolitikai intézetek időtöltése, ha hiányolják a közérdekű adatokhoz – így a migrációs kiadásokhoz, bevételekhez, intézményi létszámokhoz – való hozzáférést, a rendészeti szemlélet egysíkúságát.

Idetartozik, hogy a kormányzati és miniszteriális döntéshozók csak szűk körben érintkeznek a nemzetközi vándorlási kutatási eredményekkel. Ezzel intézményesen fenntartják a *„mi nem vagyunk bevándorló ország, Magyarország csak tranzitország”* mítoszt, innen úgyis továbbmennek a migránsok. Tehát nem is kell arról beszélni a kutatókkal, civilekkel, hogy akarunk-e befogadó társadalom lenni? Ha utáljuk a saját cigányainkat, akkor miért szeretnénk a távoli másságot, ha egyszer csak belép a határon, és a szomszédunkba költözik? A válasz persze nem ilyen csupas: elvégre csendes ünneplés volt a kisebbségi önkormányzati rendszer és a Magyarországon világhírűnek, hungarikumnak tekintett kisebbségi jogi keretek 15 éves fennállásáról 2008-ban a Magyar Tudományos Akadémián. Volt kisebbségi hivatal, van ombudsman, ahogyan van Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal – csak ettől még a „mi és ők” viszonya nem lett megtárgyalhatóbb társadalmilag. Az etnicitás tehát a szabályozásban ugyan megjelent, a jogalkalmazásban betöltött szerepét a statisztika és több kutatás is visszaigazolta, csak éppen a közérdek fogalmába nem épült be, nem tette a vándorlást társadalmi ügygké, s bár új elemeket hozott a vízumok, tartózkodási engedélyek és a honosítás világába, de attitűdváltozás nélkül mind ez maradt rendészeti ügy. A hazai közjog legutóbbi bizarr fejleménye, hogy

az állampolgárság egésze rendészeti üggyé vált,¹ és ez teljesen visszhangtalan maradt.

A migrációs alapkutatások hiánya

Nem túlzás talán megállapítani, hogy az elmúlt két évtizedben számos társadalomtudományi kutatás született, és különösen a nemzetközi akadémiai és intézményi támogatás révén indult fejlődésnek a korábban csak megtúrt nemzetközi migrációs kutatás. Ugyanakkor annak önfejlődését a nemzetközi szponzorok és a politikai megrendelők igényének gyors ki-elégítése nagyban torzította. Így az a rendészet, biztonságpolitika, emberi jogok, külkapcsolatok, újabban pedig a bizonytalan tartalommal feltöltött beilleszkedési indikátorok, a megkülönböztetés tilalmát ellenőrző rendszer kidolgozása körében mozog. Ahhoz, hogy mindezen korlátozott nyilvánosságú eredményeket szélesebb körben megismertessék, és az említett megrendelésektől elszakadó független kutatások is létrejöjjenek, több feltételnek kellene teljesülnie.

Magam több kísérletet tettem az izolált viták összekapcsolására, le-leplezésére a szabályozás és a politikai beszéd ellentmondásait elemezve.² Ugyanakkor folyamatosan éreztem – nemzetközi együttműködésekben résztvevőként – a hazai migrációs alapkutatások egyre nagyobb hiányát, a módszertani bizonytalanságokat, a szóhasználat esetlegességét.

Mi az, ami kellene, de nincs? Nincsen migrációs kutatóműhely, csak migrációval is foglalkozó emberek és projektek. A kutatóműhely tudna azon dolgozni, hogy legyenek megfelelő szavaink, szakkifejezéseink,³ miként lehet a közbeszédre is hatni, miként lehet jó migrációs adatbázisokat, bibliográfiákat és szakfordításokat létrehozni. Továbbá nincsen migrációs folyóirat, csak általános társadalom- vagy szaktudományi folyóiratokban elszórt közlemények, valamint szerkesztett és alig terjesztett tanulmánykö-

¹ Lásd IRM utasítás a szervezeti felépítésről és munkamegosztásról, vagy a témák megjelölése a minisztériumi és BÁH honlapon (www.irm.hu, www.bmbah.hu).

² Például: ki a magyar, lehet-e az etnicitást szabályozni, ki tartozik a kisebbséghez, mi a diaszpóra, mi az állampolgárság lényege, mi a határon túli magyarsághoz kapcsolódó politika kapcsolata az európai integrációhoz és a magyar külkapcsolatokhoz, mit jelent az etnikai hovatartozás megvallása, miért van kettős mérce, a menekült jogállás nagyvonalúsága és a földrajzi korlátozás vagy a munkaerő-vándorlás uniós korlátozása miféle nemzeti érdekeket szolgál?

³ Például *displaced person*, *forced migration*, vajon a TCN biztos, hogy kényszer-vándor, kényservándorlás és a „harmadik állam polgára” szabatos kifejezés magyar nyelven? Esetleg földönfutó a *displaced person*, a TCN pedig unión kívüli, nem kedvezményezett külföldi?

tetek. A rendszeres szerkesztőségi munka a szóhasználatától a viták szervezéséig többfélét tehet e téren. Végül nincs olyan anyagi bázis, amely az említett megrendelői torzításoktól mentes, azaz alaputatást finanszírozna. Persze van OTKA, meg egyetemi autonómia, csak annak keretében az évi egy-egy támogatás nem tudja pótolni az elmúlt évtizedek kutatási hiányait és a ma kötelező nemzetközi megmérettetést, publicitást. *Miként változott meg a rendszerváltással a nacionalizmus, a kisebbségi etnicitás, a közép-európai társadalmakon belül az etnikai, nemzeti azonosságok szerepe a vándorlásnak is köszönhetően, vagy attól függetlenül?* Érdemi választ akkor adhatnánk, ha az illuzórikus elképzelések megvalósulnának. Addig csak törpe minoritást képeznek az etnikai reneszánsz és a populizmus miatt egyre duzzadó etnikai kutatások áradatában a migrációs kutatások és kutatók Magyarországon.

A migráció kriminalizálása

Az Európa Tanács emberi jogi biztosa hívta fel a figyelmet arra, hogy Európában a vándorokat kriminalizálják, ami súlyos korlátozásokkal jár a vándorok emberi jogait illetően.⁴ Manapság a nem szabályos (irreguláris) vándorok belépését, tartózkodását a migrációs ügyintézés részeként, büntetőjogi szankciókkal vagy annak megfelelő közigazgatási intézkedésekkel sújtják (ilyen például az idegenrendészeti őrizet), amelyek követik a büntetőjogi logikát (Lee, 2005; Guild és Minderhoud, 2006; Cholewinski, 2007). Ezzel valójában a határok ellenőrzését akarják fokozni, és éppen a menekültek belépését nehezítik, akik nem férnek hozzá a nemzetközi védelemhez, mivel az engedély nélküli belépést, beutazást (annak elősegítését) büntetőjogi következményekkel kapcsolják össze az európai államokban. A biztos kritizálta azt is, hogy az unióban a nem szabályos vándorokat büntető és határrendészeti (közigazgatási) intézkedések vegyítésével kezeli a kitoloncolásra (hazatérésre) vonatkozó irányelv. Az Európa Tanács parlamenti közgyűlési határozata ezzel szemben leszögezi, hogy a nem szabályos vándorok nem bűnözők, és az államok ne tartóztassák le őket, helyette csak olyan korlátozó megoldással éljenek, amely a lehető legrövidebb ideig tart.⁵

2009-ben a Kínzást Megelőző Európai Bizottság (CPT) ezt vizsgálva emelte fel a szavát például a rettenetes görögországi fogva tartási körü-

⁴ Commissioner of Human Rights, Council of Europe: Criminalisation of Migration in Europe, Human Rights Implications. Issue Paper, September 2009.

⁵ Recommendation 1755 (2006) on the human rights of irregular migrants of the Parliamentary Assembly

mények miatt. Ugyanakkor nem fogadható el büntetőjogi szankciók alkalmazása egyének vagy cégek ellen azért, mert tisztázatlan jogi helyzetű embereket szállítanak, őket segítik. Kifogásolható, hogy a közigazgatás és a büntetőjog elveit, logikáját a határok, a vándorok és a menekültek ellenőrzésében összevegyítik, bár ezek alapvetően eltérnek. A büntetőjogi magatartások egyik részének van jól meghatározható áldozata, károsultja, míg egy másik részében maga a társadalom vagy a jogrend a sértett. A határon átlépés és tartózkodás szabályainak megsértése például éppen ez utóbbiba tartozik, mert nincs konkrét sértettje, csak az állam szuverenitása, a hatósági ellenőrzés integritása – eltekintve az emberkereskedelemtől, ahol valódi áldozatok is vannak. Éppen ezért kellene megfogadni az Európa Tanács semleges kifejezésre vonatkozó ajánlását,⁶ hogy a nem szabályos vándorokat, okmány nélküli külföldieket, az engedély nélkül belépőket és (túl)tartózkodókat ne stigmatizálják.

Ezt figyelmen kívül hagyva az EU dokumentumaiban rendre az illegális migrációról, jogellenes vándorokról esik szó,⁷ még akkor is, ha egyébként nem is az unió területének megsértését akarják megelőzni, mert az illető a világ másik felén vagy saját állampolgársága szerinti országon belül van. [Például Magyarországra a menedéket kérők 4 százaléka érkezett legálisan 2009-ben a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal (BÁH) adatai szerint, a többiek tehát kényszerből jöttek, csempészek segítségével vagy egyéb módon, mert vízumot, útlevelet nem tudnak szerezni.] Minél szigorúbb a belépési feltétel, annál több az illegális vagy szabálytalan vándor, és annál jobban beigazolódik, hogy lám, csak büntetőjogi eszközökkel lehet ellenük fellépni, hiszen nő a számuk. A büntetőjog lényege tehát a jogsértés gyanújára és szankcionálással a megelőzésre épülő megközelítés. A semleges kifejezés hiánya nem nyelvészeti, hanem politikai kérdés, mert éppen azt erősíti a közvéleményben, hogy az okmányok nélküli vándorokkal a rendőrségnek és a büntető igazságszolgáltatásnak van alapvetően dolga. Különös ellentmondás, hogy miközben az uniós polgárok és családtagjaik szabad mozgását az európai közösségi jog biztosítja, addig a külföldiek nem jogszerű belépését egyre súlyosabban szankcionálják. Az Egyesült Királyságban egyenesen bűncselekménynek minősítik,⁸ pénzbírságot vetnek ki, vagy akár hat hónapig terjedő szabadságvesztést és kiutasítást. Hasonló a szabályozás Németországban, Görögországban, Olaszországban, ahol

⁶ The Council of Europe Parliamentary Assembly Resolution 1509 (2006) on irregular migrants

⁷ Például: Decision of the JHA Council of 27-28 April 2006 to step up joint flights for the expulsion of illegal immigrants, Council Document 11185/06

⁸ 24. § Immigration Act 1971 as amended by the Asylum and Immigration Act 1996

akár három évig terjedő szabadságvesztéssel is büntethető a szabálytalanul belépő migráns elszállásolásának eltűrése.⁹

Ebben persze nagy szerepe van a nemzetközi egyezményeknek, amelyekben az államok vállalják, hogy büntetőjogi eszközökkel lépnek fel az ember-, illetve gyermekkereskedelem, -csempészet és a kapcsolódó kizsákmányolás ellen – ám ezekben egyetlen szó sincs arról, hogy pusztán a jogszerűtlen, szabálytalan belépést is büntetőjogi eszközökkel kellene fenyegetni. Beépült számos ország büntetőjogába a szervezett, több országra kiterjedő bűnözés elleni palermói egyezmény (2000) és két jegyzőkönyve szerint tilalmazott magatartás, miszerint a határon engedély nélküli átcsempészt, az ehhez nyújtott segítséget, az ehhez kapcsolódó kizsákmányolást büntetni kell. Az Európa Tanács embercsempészetet tiltó egyezménye (2005) is büntetőjogi szankciót követel meg, ideértve az áldozatok szolgáltatásainak felhasználását, valamint az utazási, személyazonosítási okmányokhoz kapcsolódó cselekményeket. Láthatóan egyikben sincs benne, hogy a csempészt áldozatokat a nem szabályos belépésért büntetni kellene. Különösen a palermói embercsempészt elleni jegyzőkönyv 5. cikke kizárja a becsempésztett külföldi büntetőjogi felelősségre vonását, mert őt áldozatnak tekintik. Nyilvánvalóan azért, mert ha egy menekült másként nem tud bejutni az ország területére, akkor az illegális belépést vagy tartózkodást kénytelen választani, ám a genfi egyezmény (1951) 31. cikke éppen a menekültek védelmében zárja ki mindezt a büntetőjogi felelősségi eljárást. Ettől függetlenül az államok egyrészt az összes illegalitást segítő magatartást büntetik, másrészt magát a nem szabályos belépést. Így Spanyolországban még minősített többségű törvénybe is foglalták több lépésben, Olaszországban pedig a csónakkal, hajóval érkezők elleni fellépést azzal büntetik 2009 óta, hogy a hajó, csónak tulajdonosát vonják felelősségre nem megfelelő okmányokkal szállított külföldiek miatt.

Az EU-bővítésnek volt olyan hatása is, hogy a csatlakozni készülő ország maga akadályozta saját polgárai kiutazását, nehogy illegális (illegálisan belépő, tartózkodó) külföldi legyen belőlük, ezzel megsértve a szabad kiutazáshoz való jogot (Európai Emberi Jogi Egyezmény 4. jegyzőkönyv 2. cikke). Szabálysértési vagy büntetőeljárás keretében ugyanis visszavonta a polgár útlevelét.¹⁰

⁹ 94. § Aufenth G., 83. § of Immigration Law 3386/2005, HR Commissioner's Report of 16/04/2009

¹⁰ Európai Emberi Jogok Bíróságának ügyei, például: *Sissanis v. Romania* (25 January 2007), majd később az Európai Közösségek Bírósága előtt előzetes döntéshozatali eljárásban *C-33/07, G. Jipa v. Ministry of the Interior of Romania*. Részletesen lásd Burián Hunor írását (Burián, 2008).

A határellenőrzés során a szabálytalan belépés miatti visszafordítás, eltávolítás sértheti az Európai Emberi Jogi Egyezménynek a kínzásra, embertelen, megalázó bánásmódra vonatkozó tilalmát (3. cikk), a magánélet-hez és a családi élet tiszteletéhez fűződő jogot (8. cikk), valamint a tisztes eljárás megtartásának követelményét (6. cikk), túl a már említett menekülteket védő 31. cikk (1) bekezdésén, amely a genfi egyezményben szerepel, miszerint tilos az illegális, engedély nélküli belépésért, tartózkodásért büntetni, ha közvetlenül olyan területről érkezett az illető, ahol élete vagy szabadsága veszélyben volt. Számos európai emberi jogi bírósági ítéletet lehet felhozni ezek megsértésével kapcsolatosan, ideértve azt, hogy nem előbbre való az állami szuverenitásvédelem a családi élet-hez való jognál, ha másként nem tud az illető bejutni az országba.¹¹ Úgy látszik, ez sem elég a trend megfordítására, és töretlen a magyar szemlélet, mert feltűnteti a bűnügyi statisztikákban is a jogellenes belépést, tartózkodást két évtizede.¹² Az elemzők folyamatosan a közbiztonság kockázataként foglalkoznak az embercsempészekkel, emberkereskedőkkel, ugyanúgy, mint áldozataikkal, a bérkoldulásra, rabszolgamunkára, prostitúcióra kényszerített emberekkel. Esetleg még hozzáteszik, hogy a bűnözés és a migráció globalizációja meg az uniós elvárások miatt kicsi a nemzeti mozgástér a migrációs (rendészeti) politika számára (Dunavölgyi és Póczik, 2008), de ha mégis, akkor a túlzott bevándorlási folyamatoknak gátat kell szabni (Görbe és Tájok, 2010).

Az európai migránsokra vonatkozó kriminalizáció mára kiterjedt a túltartózkodás, a jogszerűtlen foglalkoztatás szankcionálására, sőt e cselekményekben segédkezőkre is. Ennek abszurditására jó példa Jennifer Chary esete, akit 2009 áprilisában vádoltak meg szabálytalanul tartózkodó külföldi segítése miatt – akihez éppen férjhez akart menni. A pár már öt hónapja élt együtt, és amikor házasságkötési kérelmet adtak be, az esküvő napján kitoloncolták a vőlegényt jogellenes tartózkodás miatt, míg a menyasszony ellen bűncselekmény elkövetéséért ötéves szabadságvesztést és 30 ezer eurós pénzbüntetést tartalmazó vádiratot nyújtottak be. Csak a sajtóban megjelent történeten felháborodó közvélemény nyomására ejtette végül a vádat az ügyészség, de a kitoloncolás már megtörtént – így végül Marokkóban kötöttek házasságot.¹³ Mindez felveti: vajon a házasság-

¹¹ *Rodrigues da Silva and Hoogkamer v. the Netherlands* (31 January 2006)

¹² 1993–2007 között a jogellenes belföldi tartózkodás, beutazás miatti bűncselekményt évente elkövetők száma 200–680 fő között volt, és ehhez képest az embercsempészek, emberkereskedők száma évente 0–530 közötti (bővebben lásd Kacziba, 2010).

¹³ *Renvoi du proces d'une française poursuivie pour aide au séjour irrégulier de son concubin. Le Monde*, 2009. május 11.

hoz való jogot (Európai Emberi Jogi Egyezmény 12. cikke) mennyiben tartják tiszteletben az ilyen országban? Ami pedig az üzleti életet illeti, a tartózkodási engedély nélküli külföldiek alkalmazása is büntetendő cselekmény lett. Több tagállamban pénzbüntetést kell fizetni, ha a munkáltató nem ellenőrzi (gondosan) a külföldi tartózkodási okmányait, és a szankciók egyre szigorodnak e téren, mondván, hogy ez is az emberkereskedelem elleni harc része. Például az Egyesült Királyságban a Belügyminisztérium honlapjára is feltették az összes olyan cég nevét, amelyik szabálytalanul tartózkodó külföldieket alkalmazott.¹⁴ Persze a nevekből nyomban kiderült, hogy a cégtulajdonosok zöme migráns volt, akik nyilván saját honfitársaikat foglalkoztatták.

A kriminalizáció hatására a menekültek nem férnek hozzá a védelemhez, mert mielőtt megszereznék, azaz kérelmüket érdemben elbírálnák, kitoloncolják vagy visszafordítják őket. Ezt számos európai országban bizonyították a civil szervezetek,¹⁵ egyben az emberi jogi kötelezettségek súlyos megsértése miatt is szót emelve, panaszokat benyújtva. Másfelől büntetik a menekülteket szállító vállalatokat, cégeket és a segítőket (Tóth, 1997a). A hajóval, repülővel szállítók pénzbüntetésre számíthatnak, és nagy valószínűséggel büntetőeljárásra, ha az unióba be nem léptethető külföldieket vagy hamis okmányokkal rendelkezőket fuvaroznak. Lassan bezárult a kör: az illegalitás növekszik, hiszen a menekülő, vándorló csak hamis vagy hamisított okmányokkal tud utazni, vagy/és csempészek segítségével. Ehhez is kapcsolódik, hogy nagy a tétje annak, melyik országba jutnak el, mivel az európai országok között nagy a különbség az azonos országból érkező menekültek elismerési rátája között, tehát addig próbálkozik valaki, ameddig a kívánt országba el nem érkezik, vagyis növekszik az illegális továbbvándorlás mértéke. Például az afgán menedékkérők átlagosan 67 százaléka részesült elismerésben 2008-ban az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága adatai szerint; ugyanez az arány Ausztriában 80, Finnországban 95 és Görögországban 0 százalékos (UNHCR, 2009).

A büntetőjogi logika további eleme a menedéket kérelmezők őrizetben, illetve fogva tartása, noha nem bűnözőkről van szó. Az európai és uniós emberi jogi normák alapján a bebocsátásért folyamodó menedékkérőket csak törvényben meghatározott okból, a lehető legrövidebb ideig lehet őrizetben tartani, kizárólag azért, hogy meghatározzák kilétüket, me-

¹⁴ www.ukba.homeoffice.gov.uk/sitecontent/documents/employersandsponsors/listemployerspenalties/

¹⁵ Például: Amnesty International „Seeking Asylum is not a Crime”, June 2005 (www.amnesty.org.uk/uploads/documents/doc_16178.pdf); Human Rights Watch „Fleeing Refuge: The Triumph of Efficiency over Protection in Dutch Asylum Policy”, April 2003.

nedékkérelmük főbb indokait, tisztázzák, miért rongálta meg vagy semmisítette, hamisította meg az illető az okmányait a hatóságok félrevezetésével kapcsolatosan, valamint a nemzetbiztonság és a közbiztonság megóvása érdekében.¹⁶ Az Európai Emberi Jogi Egyezmény 5. cikke értelmében kivételes a szabadságkorlátozás, és bíróságnak kellene annak jogszerűségéről dönten, különösen gyermekek és betegek esetében: vajon ez olyan személynek az engedély nélküli belépését akarja megelőzni, aki ellen kitoloncolás vagy kiadatás céljából folyik eljárás? Az Európai Emberi Jogi Bíróság mindenestre jogszerűnek tekinti a közigazgatási célú őrizetet, ha a kiutasítás nem előre ismert, eltervezett, és ideje nem aránytalan a célhoz képest.¹⁷ Ugyanakkor az elmúlt évtizedben egyre terjed az őrizet a kiutasítási mechanizmus első lépéseként, ezért Európa teli van fogva tartási, idegenrendészeti táborokkal, több százat listáztak belőlük. A kínzás megelőzésével foglalkozó bizottság (CPT) fokozott figyelmet fordít az idegrendészeti szabályokba bekerült ilyen fogva tartásra, szabadságkorlátozásra, mivel az államok hamisan arra hivatkoznak, hogy ezek a külföldiek nem is igazi fogvatartottak, hiszen az országot bármikor elhagyhatják (CPT, 2009: 37–44). Eközben igen rossz körülmények közt tartják őket, börtönszerű feltételek között.

Az ENSZ kínzás elleni egyezménye (1984) és az Európai Emberi Jogi Egyezmény 3. cikke egyaránt tilalmazza a menekült, a kérelmező visszafordítását, ha az kínzásnak, életveszélynek, megalázó bánásmód veszélyének lenne kitéve. Ismert, hogy ezek az egyezmények a szankcionálási lehetőségük révén nagyobb biztosítékot jelentenek, mint a visszafordítás tilalmát kimondó genfi menekültügyi egyezmény 33. cikke. A belépés, megérkezés módjának kriminalizálása azzal jár, hogy a menedékjogi kérelmet visszautasítják, és így a közvéleményben is az erősödik, hogy valójában illegális külföldiek, bűnözők akarnak menedékjogot szerezni – így hát menedék helyett csak büntetőjogi szankciókat kapnak.

Az előbbiekben bemutatott kriminalizáció Magyarországon az elmúlt két évtizedben pontosan nyomon követhető, mivel a kérelmezők és menekültek, a nem szabályosan belépő, tartózkodó vándorok szociális jogai sohasem voltak olyan bőkezűen megadva, hogy azokból visszavéve egyértelműen megüzenjék: máshová menjetek! Merthogy itt mindig is szűk marokkal mértek. Az egészségügyi ellátás(hoz) és szállás(hoz való jog) állami döntés függvénye, mivel a nem szabályos vándoroknak nincs társadalombiztosítási jogviszonyuk, és például az Európai Szociális Charta, a genfi

¹⁶ Ezt emelte ki az Európa Tanács, lásd Commissioner's Viewpoint, „States should not impose penalties on arriving asylum-seekers”, 17 March 2008, www.coe.int/t/commissioner/Viewpoints/080317_en.asp

¹⁷ *Saadi v. United Kingdom* (29 January 2008)

menekültügyi vagy a hontalanok jogállási egyezménye csak kevésbé segít Magyarországon, mert vagy a jogállásuk, vagy a jogszerű tartózkodásuk hiányzik. Az Európai Szociális Chartát ellenőrző Szociális Jogok Bizottsága ugyan rámutatott, hogy az orvosi segítség megtagadása valakitől azért, mert illegálisan van az ország területén, ellentétes a chartával¹⁸ – nálunk az egészségügyi intézményeknek, ellátóknak jelezniük kell az idegenrendészeti szervnél, ha a beteg nem rendelkezik megfelelő okmányokkal. Márpedig az Európai Emberi Jogi Bíróság szerint a tulajdonhoz való jog (Európai Emberi Jogi Egyezmény 1. jegyzőkönyvének 1. cikke) akkor is felhívható, ha nem befizetésen alapuló ellátásról vagy biztosítási jellegű viszonyról van szó.¹⁹ Másfelől, sokszor az adott állam polgárának családtagját zárják ki egyes ellátásokból, noha az megfelel a követelményeknek, ezzel sértve a megkülönböztetés tilalmát.²⁰

A már elősorolt kriminalizáció az EU-csatlakozással tovább erősödött, mégpedig úgy, hogy az átültetendő migrációs irányelvek minimumszabályait nem akarta a tagállamok zöme – így Magyarország sem – meghaladni. Ennél a lefelé nivellálásnál is nagyobb baj, hogy figyelmen kívül hagyták az átültetésnél a már meglévő emberi jogi kötelezettségeket (Tóth, 2006). Egyfajta csőlátással csakis az uniós megfelelést tartották szem előtt. Lehet, hogy a lisszaboni szerződés 2009. decemberi életbelépése – így az Európai Unió Alapjogi Chartája kötelező erejűvé válása miatt – ezen annyiban segít, hogy az Európai Bizottság minden javaslata előtt hatáselemzést ígér éppen az emberi jogi katalógus betartása érdekében. Ettől persze még a tagállamok felelősek az Európa Tanács előtt az európai emberi jogi normák betartásáért. Ez különösen a 2010–14 közötti többéves, a szabadság, biztonság és jog térségévé alakulást elősegítő program (stockholmi program) megvalósításakor lesz fontos, amelynek része, hogy az unió csatlakozik az Európai Emberi Jogi Egyezményhez. Az Európa Tanács elveihez igazodás még nem látszik, mert a stockholmi program is folyvást illegális bevándorlókról beszél, és ellenük való hatékony fellépésre szólít fel, esetenként pedig megemlíti a visszafordítás tilalmát és az alapvető jogok tiszteletét.

¹⁸ Council of Europe: Digest of the Case Law of the European Committee of Social Rights. Strasbourg, 2008 (point 183)

¹⁹ *Gaygusuz v Austria* (16 September 1996); *Koua Poirrez v. France* (30 September 2003)

²⁰ *Niedzwiecki v. Germany* (25 October 2005). Hazai viszonylatban az állampolgári jogok biztosa 2009-ben tett ajánlást a Magyar Államkincstárnak az eljárási szabályok helyes értelmezésére egy magyar–kubai állampolgárságú pár kisgyermeké ügyében, mert a kubai anya nem kapott családi ellátást.

Az Európai Unióban a migráció kriminalizációját a következőkben foglalhatjuk össze:

- 2009/52. irányelv azokról a minimális szankciókról és intézkedésekről, amelyeket az illegálisan tartózkodó külföldiek foglalkoztatóival szemben fognak alkalmazni (2009. május 29.). Ez volt a nyitánya a büntetőjogi szabályok bevezetésének e téren, hogy erősítsék az illegális migráció elleni fellépést. Eszerint illegális nem uniós polgárról akkor beszélünk, ha már nem felel meg a tartózkodás követelményeinek az adott tagállamban, és az számít illegális alkalmazásnak, ha illegális külföldit foglalkoztatnak. A leplezett munkáltatónak büntetést kell fizetnie, továbbá megfizettetik vele a bért, a társadalombiztosítási hozzájárulást, és ehhez jön még a büntetőjogi szankció (9. cikk).
- 562/2006. rendelet a schengeni határ-ellenőrzési rendszerről (életbe lépett 2006. október 13-án – Dánia nemzetközi jogként alkalmazza, Írország és az Egyesült Királyság sehogyan a saját határainál, egyáltalán nem alkalmazza még Bulgária, Románia és Ciprus, míg követi Izland, Svájc és Norvégia). E rendelet szerint a nem uniós polgárok beléphetnek az unió területére, és mozoghatnak a tagállamok között, miközben a rendészeti szervek a határok ellenőrzése keretében intézkedhetnek a hamis vagy lopott okmányokkal kapcsolatosan [7. cikk (2) bek.] – tehát számos bűnügyi relevanciája van a külföldiek ellenőrzésének.
- 2002/90. irányelv az engedély nélküli belépés, átutazás és tartózkodás (elleni fellépés) előmozdításáról (2002. november 28.), amely megköveteli a tagállamoktól, hogy kellően szankcionálják a szándékos segítségnyújtást a belépő, átutazó külföldi számára, vagy az ehhez anyagi hozzájárulást nyújtót, ha a külföldi jogsértően utazott be vagy tartózkodik ott. A szankciók legyenek hatékonyak, arányosak és visszatartóak (3. cikk). Ehhez kapcsolódott az a kerethatározat (2002/20/EK), amelyik szintén azt erősítette, hogy a jogellenes külföldieket segítőköt szankcionálni kell, például kiutasítással, és a jogi személyek felelősségre vonásához a szükséges lépéseket meg kell tenni. Ez jelzi, hogy a segítők is gyakran külföldiek, és humanitárius okból lehet csak kivételt tenni.
- 2001/51. irányelv a külföldieket segítőkkel szembeni szankciókról (2001. június 28.), amelyet kiterjesztettek a szállítókra, megállapítva a minimálisan kivetendő büntetés nagyságát, hogy az legyen visszatartó és hatékony.
- Kerethatározat (2002/629/EK) az emberkereskedelemhez kapcsolódó cselekmények büntetendővé nyilvánításáról és más olyan büntetések bevezetéséről, hogy az visszatartó legyen a toborzás,

a szállítás, pihentetés, behajózás és e szerepek felosztása elleni fellépésben (2002. július 19.). A cél, hogy a vándorok kizsákmányolását [pl. a csempészés árának (szex)rabszolgaként ledolgozásával] megelőzzék, és ehhez a tagállamokban a szabályozást átalakítsák.

- Három adatbázis segíti a külföldiek ellenőrzésében: a Schengeni Információs Rendszer, az EURODAC és a Vízuminformációs Rendszer. Például a második minden menedéket kérő személy és elcsípett, szabálytalanul belépő, tartózkodó ujjnyomatát tartalmazza,²¹ amelyet 2009 végétől elérhetővé tesznek valamennyi rendészeti szerv számára, miközben a menekülteket ezzel „rabsítják”. A VIS-t létesítő 767/2008. rendelet pedig kifejezetten úgy fogalmaz, hogy hozzá kíván járulni a tagállamok belső biztonságát fenyegető veszélyek megelőzéséhez, például konzultálnak egymással az érintett országok a súlyos bűncselekmények és a terrorista cselekmények megelőzése érdekében. Persze nem mindenki vízumkötelezett,²² csak a nem fehér, a muszlim és/vagy az uniós átlaghoz képest szegény országok polgárai.
- 2001/40. irányelv a kiutasítási határozatok kölcsönös elismeréséről (2001. május 28.), amely azt biztosítja, hogy a többi tagállamban is érvényt szerezzenek a külföldiekkel szemben hozott döntéseknek, automatikusan elfogadva annak jogalapját. Így egységesen értelmezik a közrendre vagy a nemzetbiztonságra súlyos és jelen lévő veszélyt, ha az illető olyan cselekményt követett el, amiért egy évnél hosszabb szabadságvesztés szabható ki, illetve alappal feltételezik, hogy ilyet elkövetett vagy el kíván követni a tagállam területén [3. cikk (1) bek.]. Itt már nincs is szó olyan bizonyosságról, mint amit a büntetőeljárásban megkövetelnek, de hát elvégre unión kívüliekről van szó.
- 2008/115. irányelv az illegálisan tartózkodó külföldiek hazatérésére, eltávolítására vonatkozó közös intézkedésekről, a tagállami együttműködésről (2008. december 16.), amely nem hívja fel a figyelmet arra, hogy az eltávolításkor számos emberi jogi szempontot, kivételt mérlegelni kellene. Sokkal inkább azt sugallja, hogy az illegálisan tartózkodókkal szemben minden esetben megengedett ésszerű mértékű kényszer alkalmazása, ha a külföldi nem akar távozni [8. cikk (4) bek.]. Ugyanakkor ez nem büntetőeljárás, a rendőrség feletti szoros ellenőrzés hiányzik, és panaszeljárások sokasá-

²¹ Regulation 2725/2000

²² Regulation and attached list to the Reg. 539/2001

ga jelzi,²³ hogy jogsértően bánnak ilyen esetekben a külföldiekkel, főleg akkor, ha nem rendelkeznek okmányokkal. Minél inkább a büntetőjogi nyelvezet és logika érvényesül, annál nagyobb az elterjedtsége a kényszerítő eszközök alkalmazásának (Tóth, 2005). Az egyik fejezetben szereplő szabályok pedig egyenesen a külföldi őrizetére, fogva tartására hatalmazza fel az eljáró hatóságot, hogy az eltávolítás sikeres legyen, nehogy az unión kívüli vándor az eljárást megakadályozza. E célból az őrizete hat hónapig is tarthat, amit még a duplájával meghosszabbíthatnak [15. cikk (5) bek.].

- 2003/110. irányelv az illegálisan tartózkodó külföldi kiutasítása, hazatoloncolása során a másik tagállamban tranzitáláshoz nyújtandó segítségről (2003. november 25.). Ennek a megfogalmazása is veszélyes bűnözőket sejtet.
- 2003/9. irányelv a menedéket kérők fogadásának minimális körülményeiről (2003. január 27.), hogy a tagállamokban a szükséges életfeltételeket minden kérelmezőnek megadják. Ám ha egy kérelmező a szállás rendjét súlyosan megsérti, akkor szankcionálható (pl. az ellátás megvonásával, csökkentésével), ami erősen büntető jellegű szabály [16. cikk (3) bek.]. Aligha hihető, hogy a súlyos normaszegés miatt nem indítanak vele szemben más (szabálysértési/büntető) eljárást (pl. rongálás vagy garázdaság miatt), tehát kétszeresen is büntetik így. Noha eleve minimális ellátási szintet nyújtanak, hogy lehet azt az emberi méltóság, a megalázó bánásmód tilalmának sérelme nélkül csökkenteni? Másfelől a tagállam sajátos tartózkodási helyet – ez az őrizet szebbik neve – jelölhet ki a kérelmezőnek, ha ez szükségesnek mutatkozik, például jogi vagy közrendi okokból [7. cikk (3) bek.].
- 2005/85. irányelv a menekültstátusz megadására és visszavonására vonatkozó tagállami eljárások minimumszabályairól (2005. december 1.), amely közvetett módon kriminalizálja a védelmet kérőket, mert ugyan nem nevezi őket illegális migránsoknak, csak legfeljebb olyannak, akik nem jogszerűen léptek az ország területére, továbbá velük szemben olyan hatósági intézkedések megtételét teszi lehetővé, amely általában a büntetőeljárásban a gyanúsítottal szemben, és nem a közigazgatási jogban szokásos (lásd 11. cikk).

²³ Csak egy idézet a 26/2007. (V. 31.) IRM rendeletből, amely a kitoloncolás végrehajtásának szabályairól szól: „6. § Nem lehet a kitoloncolás fogatosítása során a) a kitoloncolt személy légzőképességét bármilyen módon korlátozni, őt ragasztószalaggal vagy más eszközzel elnémítani; b) a kitoloncolt személynek akarata ellenére nyugtató hatású szert adni, más gyógyszerrel orvosi utasítás nélkül beadni; c) a kitoloncolt személlyel szemben mérgező vagy bénító gázt használni; d) a kísérő személynek maszkot vagy csuklyát viselni.”

Így például a kérelmező köteles jelentkezni a hatóságnál később meghatározott időközönként, köteles átadni valamennyi azonosító okmányát, más egyéb iratait, ha azt relevánsnak tekinti a hatóság az eljárásban, köteles a tartózkodási helyét és annak változását bejelenteni a hatóságnak, anélkül hogy a hatóság meg köteles lenne azt tudomásul venni levelezési címként, a hatóság bármikor átvizsgálhatja a csomagját és ruházatát, különösebb indoklás nélkül, a hatóság a kérelmezőről adatokat gyűjthet, feljegyezhet az érintett beleegyezése, tudomása nélkül. További érv, hogy az irányelv szerint a kérelmező őrizetben tartható, nem pusztán azért, mert menedéket kért, de mivel másként, legálisan aligha tudna belépni, az őrizet sohasem „csak a kérelmezésért” rendelhető el, hanem egyéb, szükségképpen kapcsolódó magatartásért. Sovány vigasz, hogy gyors bírósági kontrollt kell felette biztosítani (18. cikk).

Ezek a példák jelzik, hogy a nem uniós polgár megkülönböztetése és szabadságának korlátozása nagyon sok eljárási mozzanatban jelen van. Ezért az unió hitelessége megkérdőjeleződik a nem szabályos migráció elleni harcban: vajon az emberi jogokat komolyan érvényesíteni akarja-e (Cholewinski, 2006), ahogyan azt minden dokumentumban ígéri a migrációval kapcsolatosan. A kriminalizáció növeli a kirekesztést, a társadalomban elfogadható diszkriminációt egyes csoportokkal szemben jogi, faji vagy kulturális alapon Európában.²⁴ Minderre Magyarországon a jogalkotóknak és a kormánynak válaszolnia kell, hiszen a minimumok mellett a korlátozások szorgalmas átvétele megtörtént.

A migráció rövid távú kezelése

Az Európai Menekültügyi Alap Magyarországnak 2008–13 között 1 milliárd 935 millió forintos támogatást nyújt, míg az Európai Integrációs Alap 2007–13 között 3 milliárd 915 millió forintot, nem is szólva az Európai Szociális Alapról. Ezek az összegek azonban nem a hosszú távú tervezést, infrastruktúra-fejlesztést megalapozó munkákra mennek el, hanem minél gyorsabb elköltésük jelenti a valódi feladatot. Ezért hát nem is lesz távlatos, átfogó, konszenzusos közpolitika a nemzetközi vándorlás terén a közeli jövőben.

²⁴ Report of the EU's Fundamental Rights Agency: European Union's Minorities and Discrimination Survey's Results. April–May 2009, www.fra.europa.eu/fraWebsite/home/pub_cu-midis_en.htm

Három példával is igazolható ez manapság. Az Országgyűlés elfogadta a *Nemzeti Ifjúsági Stratégiát*²⁵ azzal, hogy az általa meghatározott elveket hároméves cselekvési programokban – a hozzárendelt források megjelölésével – konkretizálja a kormány 2010-től egészen 2024-ig. Ennek komolyságát azonban aláassa, hogy az első ilyen tervet nem a következő évi költségvetéssel együtt, hanem az elfogadást követően, két hónapon belül kellett volna kidolgozni, minden különösebb szakmai vita, a meglévő társadalmi, gazdasági politikákba illesztés nélkül. Mindez azért érdemel szót, mert a dokumentum is arra épít, hogy a lét bizonytalanná válása az ifjúság életérzésének meghatározója, továbbá kitolódott a családalapítási és az önállóvá válási életkor, keverednek a tanulási és munkával töltött időszakok a fiatalok életében. Ebben milyen szerepe van a mobilitásnak? A dokumentum szerint a bevándorlók harmada fiatal, a belső vándorlás ennél nagyobb aránya kapcsolódik a 15–29 éves korosztályhoz. A diákok tanulási (továbbtanulás, posztgraduális, doktori képzési) célú külföldi migrációja az OECD háromezrészletű arányához képest nálunk csak egyszázalékos. Azzal számolnak, hogy alacsony marad a tanulási célú külföldi migráció. Segíteni akarják a fiatal pályakezdők külföldi munkatapasztalatainak a megszerzését és ösztönözni a külföldön munkát vállaló fiatalok hazatérését, többirányú mobilizációját az országhatárokon belül. A stratégia alapján támogatják az ifjúság nemzetközi mobilitását, nyelvtanulási, munkatapasztalat-szerzési, kulturális célú mozgását egyéni és közösségi szinten, továbbá az önkéntes nemzetközi munkát, a csereprogramokat, az együttműködést a magyarországi és a határon túl élő magyar fiatalok közösségei között. Ezt gátolhatja az idegeneket és a kisebbségeket elutasító fiatalok aránya, a nyelvtudás korlátozottsága, a közösségi tevékenységben részt nem vevő fiatalok magas aránya. Nem igazán látható, hogy ezek a célok az oktatási kapacitásokkal, a foglalkoztatással, szociális ellátással és a civil szervezetek működésének segítségével milyen kapcsolatban lehetnek. Noha a stratégia nem az ifjúsági mobilitásról szól, a nagy terjedelmű anyagban indokolatlanul kevés figyelmet szenteltek éppen a leginkább mobil társadalmi csoportnak – merthogy az emigráció/immigráció csak akkor jelentős közpolitikai témakör, ha a rezidensek, PhD hallgatók, fiatal kutatók, nővérek és hentesek elmennek máshová szerencsét próbálni, és nem pótolhatóak.

Készült stratégia az *emberkereskedelem elleni nemzeti harcról*, ki tudja, miért, de csak a 2008–12 közötti időszakra, mintha azt követően már nem kellene sokat foglalkozni vele. De miért is kell hirtelen ilyen program? Mert „*az emberkereskedelem megelőzése, áldozatainak védelme és*

²⁵ 88/2009. (X. 29.) OGY határozata a Nemzeti Ifjúsági Stratégiáról

az elkövetők üldözése a társadalom közös érdeke és feladata”.²⁶ Később persze kiderül, hogy külső megfelelésről van szó.

„Az emberkereskedelem önálló törvényi tényállása 1999-től került be a magyar büntetőjogba, jelentős módosítására 2001-ben került sor, tekintettel arra, hogy az ENSZ határokon átnyúló szervezett bűnözés elleni egyezményének ún. Palermói Jegyzőkönyve ezt szükségessé tette. A Belügyminisztérium, a Rendőrség, a korábbi Határőrség, valamint a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal (BÁH) részére 2005 júniusában Intézkedési Tervet készített az emberkereskedelem elleni fellépés feladatairól. Az ORFK és az egyes megyei rendőr-főkapitányságok elkészítették a kapcsolódó belső szabályozásukat. Az ORFK utasításának hatályosítására sor került, az országos rendőr-főkapitánynak a prostitúcióval összefüggő jogsértések és az emberkereskedelem kezelésével kapcsolatos rendőri feladatok végrehajtásáról szóló 46/2007. (OT 30.) ORFK utasítása 2007. december 20-án megjelent.” (uo.)

Másfelől 2004 második fele óta működik a Külügyminisztérium kezdeményezésére létrehozott magyar-amerikai emberkereskedelem elleni munkacsoport, melynek célja az emberkereskedelem elleni kormányzati intézkedések hatékonyságának fokozása. A társulat elvárásként fogalmazta meg – egyebek mellett – a nemzeti stratégia elkészítését, abban koordinációs mechanizmus kialakítását és a koordinációs testület élén álló elnök (a nemzetközi terminológiában elfogadott kifejezéssel: nemzeti koordinátor) kijelölését. Az Európa Tanács emberkereskedelem elleni egyezménye (amelyet Magyarország 2007. október 10-én aláírt), felhívja a részes államokat az emberkereskedelemmel kapcsolatos kormányzati intézkedések és szakpolitikák összehangolása céljából koordinációs testületek létrehozására. Külön kiemelendő a 2002-ben elfogadott Brüsszeli Nyilatkozat, mely szintén szorgalmazza koordinatív struktúrák kialakítását nemzeti szinten is. A 2004-es hágai program pedig megfogalmazza az emberkereskedelem megakadályozását és visszaszorítását, mint a szabadság, biztonság és jog érvényesülése erősítése terén elérendő célok egyikét.

A külső és elsősorban rendészeti szempontú megfelelni akarást bizonyítja, hogy a rendelkezésre álló hazai statisztikák (ERÜBS) szerint hazánkban 2000 és 2007 között összesen legfeljebb 200 eset vált ismertté az emberkereskedelem büntette körében. Ha még a kapcsolódó cselekményeket is hozzáteesszük,²⁷ akkor sem indokolt az, hogy a felelős miniszter öt hónapon belül készítsen el egy részletes cselekvési tervet, annak végrehajtását

²⁶ 1018/2008. (III. 26.) Korm. határozat az emberkereskedelem elleni, 2008–2012 közötti nemzeti stratégiáról

²⁷ Az ERÜBS (egységes rendőrségi-ügyészégi nyomozati statisztika) szerint 2000 és 2005 között 315 üzletszerű kényszerű elősegítése, 362 kitartottság, 521 kerítés és egy emberi test tiltott felhasználása eset vált ismertté.

folyamatosan monitorozza, a tervvel összefüggő feladatokat ellátó állami szervek, valamint – társadalmi, egyházi és nemzetközi szervezetek részvételével – működtessen koordinációs mechanizmust. A nemzeti koordinátor az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium (IRM) rendészeti feladatok ellátásáért felelős szakállamtitkára lett. A nemzetközi alkalmazkodáson kívül persze ez további lehetőséget ad újabb források, felhatalmazások megszerzéséhez a rendészet számára.²⁸

Az IRM honlapjáról kiderül, hogy elkészült *a szabadság, biztonság és a jog érvényesülése térségében való együttműködésére vonatkozó 2009–2014 közötti kormányzati stratégia*.²⁹ A mintegy húszoldalas stratégiában nem túl sokat foglalkoznak az áldozatok rehabilitációjával, jogállásának és sorsának nagyvonalú rendezésével.

„Az áldozatvédelem terén jelentős előrelépés egy védett ház (shelter) megnyitása 2005 márciusában. A BÁH a menedékhely épületét biztosítja, míg üzemeltetését egy társadalmi szervezet látja el. Összesen 35, 2007-ben idáig 11 áldozat elirányítására került sor.”

Ebben nagy bővítést, más szakpolitikákkal való integrációt (pl. gyermekvédelem, oktatáspolitikai, gyermekpszichiátriai ellátás) nem jelölnek meg célként.

A kormányzati stratégia értelmében a stratégiai célok, elvek megvalósításáról évente részletes cselekvési tervet kell készítenie a felelős tárcának, majd azt köteles önmaga monitorizálni és évente a kormányt tájékoztatni. A szóhasználat árulkodó, mert kormányzat alatt kilenc minisztériumot és főhatóságot értenek, akik az anyagot elkészítették, a többiek pedig me-renghetnek azon, hogy hol van a többi szerv a kormányzatból és hol a nyil-

²⁸ „A nyomozás során a megalapozott gyanú nem kizárólag az áldozat-tanú vallomásán alapszik, hanem felhasználja a lépéselőnyt biztosító bűnüldözési operatív információkon alapuló nyomozási eljárásokat, a titkosszolgálati információk összességét, az emberi és technikai figyelés eredményeit, titkos és nyílt nyomozási technikákat bizonyítékként a tanúvallomással együtt. A pénzügyi nyomozási cselekmények, illetve a pénzmosás nyomozása is szolgálat bizonyítékot, amennyiben az emberkereskedelem bűncselekménye miatt nyílt büntetőeljárás indult. A bűnüldöző szervezeteknek az elkövetők felelősségre vonásának megkönnyítése érdekében fokozottan ki kell használniuk a nemzetközi bűnügyi együttműködésben rejlő lehetőségeket. Szükséges, hogy büntetőeljárásokat speciális szervezett bűnözés és korrupcióellenes egységek folytassák le. Az igazságszolgáltatás eredményességének javításához szükséges továbbá az ügyészek és bírák körében már megkezdett szemléletformálás továbbfolytatása, fokozása.” És így tovább.

²⁹ 1057/2009. (IV. 24.) Korm. határozat a Magyar Köztársaságnak a szabadság, biztonság és a jog érvényesülése térségében való együttműködésre vonatkozó 2009–2014 közötti kormányzati stratégiájáról

vánosság egy alapvető jogokat, a költségvetést és törvényhozást nagyban érintő közpolitika megformálásából. Ráadásul az uniós (stockholmi) program és az alapszerződések életbelépése előtt készült, sőt rendészeti stratégia hiányában, tehát kissé idő előtti, nyilvánvalóan normatív megfelelési kényszerből. Mindenesetre kiderül, hogy

„....egyreszeten az uniós együttműködés nem vált teljes mértékben az igazságügyi és rendészeti ágazat napi munkájának integráns részévé, sokszor nem tudjuk tartani az uniós döntéshozatali mechanizmus által diktált szűk határidőket”.

Szerencsére nemzeti sorskérdést nem, hanem csak „szakmai érdekeket tartalmaz a rendészeti, migrációs, menekültügyi, vízum, bűnügyi együttműködés, igazságügyi együttműködés”. Ettől különböznek a nemzeti érdekek a stratégiák szerint. Az előbbiekhöz tartozik például néhány specifikus cél:

„....az alapvető jogok és a biztonsági igények közötti egyensúly megteremtése, olyan konstruktív módon, hogy a biztonsági igényét legitim szempontnak elismerve, megtalálja a módját a hagyományos szabadságjogokkal való összhang megteremtésének.”

Ezt egyfelől úgy akarja elérni, hogy homogenizálja a biztonságot és az alapvető jogokat („jog a biztonsághoz”). Másfelől az eddigi szigorú kifejezés szabadságát, a személyes adatvédelmet javasolja lerontani:

„....külön politikai döntést kíván a hazai alkotmányos felfogás és az uniós jogalkotás esetleges ütközése közti választás, tehát annak eldöntése, hogy Magyarország az Európai Unió normáinak és jogpolitikai felfogásának, vagy a magyar alkotmányos előírásoknak kíván megfelelni, felvállalva így a háttérbe szorított jogrendszer – uniós vagy hazai – szabályait alkalmazó szervekkel való konfliktust. Ezt a döntést a Kormány kezdeményezésére az Országgyűlésnek kell minden esetben meghoznia.”

Például az adatvédelmi szabályoknál legyünk rugalmasabbak, aztán vegyük figyelembe a nagyobb tapasztalattal rendelkező tagállamok által kínált jó megoldásokat, az uniós adatbázisok nagyobb mérvű alkalmazását, helyezzük új dimenzióba a határellenőrzést, mert a technika és a biometria előtérbe kerül. Vizsgálni kell, hogy „az informatikai, telekommunikációs és távfelügyeleti rendszerek miként járulhatnak hozzá érdemben és hatékonyabban a személyek szabad mozgásával összefüggő politikához”. Ez elég világos beszéd: több biztonsági intézkedés és kevesebb alapvető jog, jogi biztosíték várható a jövőben a migrációs politikában. Kevésbé érthető a másik célkitűzés. Az IRM honlapján a minisztériumi kivonat sűríti a lényeget:

„Erősíteni szükséges a legális bevándorlók integrációjára irányuló törekvéseket. Támogatni kell az újonnan érkezett bevándorlók igényeihez igazodó integrációs programok kialakítására, illetve a beilleszkedést elősegítő – különösen az alapvető

jogokról, illetve a munkavállaláshoz való hozzáférésről szóló tanácsadásra, a beiskolázás területén felmerülő problémák kezelésére, valamint a diszkrimináció elleni küzdelemre irányuló – intézkedések kidolgozására irányuló kezdeményezéseket. E tekintetben kiemelt hangsúlyt kell fektetni a külföldi állampolgárokkal szembeni toleranciát, a társadalmi befogadást növelő akciókra.”

Tehát csak a legálisan érkezők remélhetnek bármit is, de megint elszakítva a szakpolitikáktól. Miközben tehát harcolunk az illegális migráció ellen, a legális migrációt majd előmozdítjuk a „*valós hazai munkaerő-piaci igények figyelembevételével*”, a magasán kvalifikált munkaerő esetében pedig „*a migránsok számára is előnyökkel járó körkörös migrációt*” preferálva. Érthető, ha a menekültekről szólva a visszaélések visszaszorítása jut mindenekelőtt a stratégiák eszébe, hiszen a kérelmezők 96 százaléka eleve nem jut be legálisan az országba, ezért illegálisan érkezik.

A kormányzati koordináció hiánya

A migrációnak nemcsak a megnevezett, összefüggő elvei, eszközei hiányoznak, hanem a kormányzati cselekvésbe beépítése, az adott területre vonatkozó szakpolitikák egymással összehangolása is. Mintha a nemzetközi vándorlás izoláltan létezne az oktatás, foglalkoztatás, egészségügy vagy éppen regionális fejlesztés teljes rendszerétől. A Miniszterelnöki Hivatal (MeH) régóta alkalmasnak tűnik a hiányzó összehangoló és koncepciót megfogalmazó feladatra. A hivatalt vezető miniszter³⁰ a felelős ugyanis a kormányban *a kormányzati tevékenység összehangolásáért*, valamint *a közigazgatási informatikáért*, azaz az egymással való kommunikációt és az ügyféllel való érintkezést egyaránt neki kellene összehangoltan javítania. Ennek keretében hihetetlenül széles jogkörei vannak, amelyeket csak használni kellene, ha lenne valódi szándék a nemzetközi vándorlás kormányzati szempontú politikai és normatív kezelésére:

- rendeletben szabályozza, illetve a magasabb szintű szabályozást előkészíti a kormány működésével és a kormányzati struktúrával kapcsolatosan, az elektronikus információszabadságról szóló követelmények teljesítése érdekében (pl. közérdekű információk a migráció tárgykörében), az igazságügyi és rendészeti miniszterrel együttesen a közigazgatási informatikával összefüggő, így különösen a közigazgatási elektronikus azonosítási rendszerre vonatkozóan;

³⁰ 29/2008. (II. 19.) Korm. rendelet a Miniszterelnöki Hivatalt vezető miniszter feladat- és hatásköréről

- felel a kormányprogram megvalósításának stratégiai irányításáért, a kormányzati munka tervezéséért; érvényesíti a kormány döntéseinek végrehajtása során az összkormányzati szempontokat, ennek érdekében szervezi és működteti a döntés-előkészítés és a végrehajtás egységes folyamatát, szükség esetén kezdeményezi a feladatkörrel rendelkező miniszter vagy a kormány intézkedését;
- működteti a szakmapolitikai egyeztetést, érvényesíti az ott kialakított álláspontot a döntés-előkészítés folyamatában, koordinálja a közigazgatási egyeztetéseket, ennek során gondoskodik a kormány döntéseiben meghatározott követelmények érvényesítéséről, valamint ellenőrzi, hogy a javasolt döntés végrehajtásának feltételei teljes körűen biztosíthatóak-e;
- komplex – alkotmányossági, jogi, valamint társadalom- és gazdaságpolitikai szempontokra is kiterjedő – szakvéleményt készít a kormány napirendjén szereplő előterjesztésekről;
- szervezi, összehangolja és ellenőrzi a kormánykabinet és a kormány döntéseinek végrehajtását, ennek keretében tájékoztatást, illetve előterjesztés benyújtását kérheti a feladatkörrel rendelkező minisztertől, ütemtervet állíthat össze, egyeztetést tart, a több tárca együttműködését igénylő ügyekben javaslatot tesz ennek módjára; ellenőrzi a határidős, valamint a folyamatos feladatok végrehajtását, közreműködik a döntések megvalósulásának értékelésében, a végrehajtás alakulásáról az érintett szerveknél közvetlenül is tájékozódhat; a végrehajtás ellenőrzésével összefüggésben megteszi a szükséges intézkedéseket;
- gondoskodik a köztisztviselők képzését, továbbképzését és átképzését érintő nemzetközi támogatási programok alapcélkitűzéseinek, irányainak, a végrehajtás ütemeinek meghatározásáról;
- előkészíti a szolgáltató állam kialakításához szükséges közigazgatási informatika stratégiáját és összehangolja a stratégia végrehajtását, összehangolja az egységes közigazgatási elektronikus fejlesztési és szolgáltatási politika kialakítását és megvalósítását;
- elősegíti és szervezi a kormány és az országgyűlési képviselőcsoportok közötti együttműködést (ez különösen a minősített többséget igénylő szabályozási, személyi kérdések terén lehet fontos a migrációs ügyekben);
- segíti a miniszterelnök társadalompolitikai kérdésekkel összefüggő tevékenységének ellátását, szervezi az ehhez szükséges koordinációt, kül-, biztonság- és nemzetpolitikai kérdésekkel összefüggő tevékenységének ellátását, szervezi az ehhez szükséges koordinációt;

- közvetíti a miniszterelnök eseti döntéseit a miniszterek és a kormányzati szervek felé;
- a miniszterelnök részére, továbbá kormányzati összeállítások elkészítéséhez szakmai előkészítő anyagot, adatszolgáltatást, illetőleg szakértői közreműködést kér;
- a miniszterelnök által meghatározott módon közreműködik a kormány társadalompolitikai stratégiaalkotási feladatainak ellátásában, továbbá közreműködik a társadalompolitikai összkormányzati szintű feladatok végrehajtásának szervezésében; összehangolja a kormány tagjainak tevékenységét a gazdaság fejlődésére vagy a társadalomra jelentős hatást gyakorló, tárcaközi együttműködést igénylő kormányzati programok és fejlesztési célkitűzések előkészítése, valamint megvalósítása során; szervezi a stratégiaalkotás és a cselekvés koncepcionális összehangolását, továbbá közreműködik az összkormányzati szintű feladatok végrehajtásában a kül-, biztonság- és nemzetpolitika területén;
- az érintett minisztériumok stratégiai elemző-tervező szerveivel együttműködve folyamatosan vizsgálja a társadalmi-gazdasági helyzet alakulását, részt vesz a költségvetés koncepcionális előkészítésében, a nemzetgazdasági jelentőségű döntési javaslatok kidolgozásában;
- ellátja a stratégiai kormányzati célokat szolgáló összkormányzati projekt indításával és a projektprémium igénylésével kapcsolatos feladatokat.

A teendők sorában az utolsó három különösen arra predesztinálja a mindenkori MeH-vezetőt, hogy az ágazati érdekhálókön átnyúlva a hazai közpolitika, a nemzetközi és uniós stratégia legyen a migrációs kérdések homlokterében – ha lenne ilyen miniszterelnöki szándék, ha lenne ilyen elem a kormányprogramban. Eddig nem volt, így csak önmagában álló rendészeti, biztonsági, európai vagy környezetvédelmi tervek, programok jöttek létre, a közigazgatás tagoltságának és munkamegosztásának betudhatóan a jogalkotási hatáskörök által kínált megvalósítási esélyeknél is csekélyebb szinten – mert a kormányzati tevékenység összehangolatlan. A koordináció nem kényszeríthető ki, mert hiányzik a független, kritikus média, a jó migrációs statisztika és a közérdekű adatok hozzáférhetősége, a megreformált államháztartás, valamint az autonóm civil szféra.

Összegzés

Az előbbieken néhány állítást igyekeztem bizonyítani, példákkal alátámasztani az elmúlt két évtizedre is visszatekintve. Elsőként azt, hogy az etnicitás felértékelődése csak arra volt alkalmas, hogy diaszpórajogot és -politikát alakítson ki, de ahhoz már nem, hogy társadalmi, közpolitikai kérdéssé váljanak a vándorok, legyen szó határon túli magyar vagy távoli nyelveket, kultúrákat felénk közvetítő emberekről. Nem hatott vissza a többség etnikai önképére, az országnak a szűkebb és tágabb világban betöltendő szerepére a lakosság két százalékát kitevő külföldi népesség és az innen eláramlás, a hazatérés számokba nem szorítható mozgásformája. Ez egyfelől összefügg a migrációs alap kutatások hiányával is, másfelől pedig azzal, hogy az európai, nemzetközi trendet követve itthon is megtörtént a migráció kriminalizálása. Ebben a megközelítésben a közrendi, közbiztonsági és büntetőjogi megközelítés dominál, amelyet az uniós (és atlanti) biztonsági paranoia a jövőben is fenntart. Hiányzik a hosszú távú, komplex tervezés a nemzetközi migrációt illetően, és a kormányzati koordináció hiánya tartósan mutatkozik, amelynek révén az esetleg kedvező szakpolitikákon belüli kezdeményezések (pl. a vándorok társadalmi beilleszkedését segítve) a harmonizáció hiányában hatástalan maradnak.

E hiányokat nem ellensúlyozza, hogy van helyettük bőséges és gyorsan változó jogi szabályozás itthon és a nemzetközi, európai szinten. Ennek fontos eleme az emberi jogok tisztelete, csak hogy azt nem elég kijelenteni, a bíróság, a rendőrség és a többi jogalkalmazó körében ennek belső mércéjévé váláshoz még több évtized kell. Van tehát külső igazodási pont az emberi jogok és az alkotmányosság révén, de az nem került be szakmai, morális vagy egyéb normaként a praxisba, talán a túl gyors változások és a jogalkalmazók szakmai képzése, autonómiája hiányában.

Mindezt egybevéve előttünk áll a morális és vallási rendszer erodálódása után a normatív rendszer utolsó végvára, a jogi normarendszer, amely mintegy pótolja a migrációs politikát. Ám ez a jogi szabályozás roskadozik, túlhasznált, és bár gyors, halk, olcsó alkalmazkodást biztosít, nem tudja betölteni, csak egy ideig leplezni burjánzó jogi szabályaival a valódi migrációs elvek, prioritások, a meg nem teremtetett társadalmi esélyek, a költségvetési támogatások, az elfogadó légkör miatti űrt. A jog ugyan előfutára volt az alkotmányos forradalomnak 1989-ben és az európai integrációnak, mert előrevetítette, miként kövesse a politikai intézményrendszer az életben a normatív tételezést – de mára ez a megoldás már nem alkalmazható a különböző alrendszerek modernizálására, társadalmi elfogadtatására, legalábbis a migrációs politikában biztosan nem.

Irodalom

- Burián H. (2008): Az Európai Bíróság esetjoga: a Romániát érintő első ügy. *Romániai Magyar Jogtudományi Közöny*, 12: 19–26.
- Cholewinski, R. (2006): Control of Irregular Migration and the EU Law and Policy: A Human Rights Deficit. In S. Peers, N. Rogers (eds.): *EU Immigration and Asylum Law*. Text and Commentary. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden–Boston, 899–941. /Immigration and Asylum Law and Policy in Europe, Vol. 12./
- Cholewinski, R. (2007): The Criminalisation of Migration in EU Law and Policy. In A. Baldaccini, E. Guild, H. Toner (eds.): *Whose Freedom, Security and Justice? EU Immigration and Asylum Law and Policy* Hart. Hart Publishing, Oxford, 301–336.
- CPT (2009): *20 years of combating torture*. 19th General Report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Council of Europe Publishing, Strasbourg, www.cpt.coe.int/en/annual/rep-19.pdf
- Dunavölgyi Sz., Póczik Sz. (2008): *Nemzetközi migráció – nemzetközi kockázatok*. HVG-Orac, Budapest.
- Görbe A.-né Zán K., Tájak P. (2010): Az idegenrendészeti szakterületi tevékenység stratégiája. *Rendészeti Szemle*, különszám, 200–216.
- Guild, E., Minderhoud, P. (2006): *Immigration and Criminal Law in the European Union: The Legal Measures and Social Consequences of Criminal Law in Member states on Trafficking and Smuggling in Human Beings*. Martinus Nijhoff, Leiden–Boston.
- Kacziba A. (2010): A társadalmi átalakulás közbiztonsági kockázatai. *Rendészeti Szemle*, különszám, 40–78.
- Lee, M. (2005): Human Trade and the criminalisation of irregular migration. *International Journal of the Sociology of Law*, 33: 1–15.
- Révész, B., Tóth, J. (2008): Why the files of the security services have remained secret. *Regio*, 11: 158–164.
- Sik E., Tóth J. (szerk.) (1997): *Migráció és politika*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport évkönyve, 1996. MTA PTI, Budapest.
- Tóth J. (1994): Kíváncos immigránsok? (Az állampolgársági és az idegenrendészeti törvényről). In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Jönnek? Mennek? Maradnak?* MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport évkönyve, 1993. MTA PTI, 98–110.
- Tóth J. (1997a): Átlépés a határon és a szállító társaságok felelőssége. *Acta Humana*, 27: 52–66.
- Tóth J. (1997b): Migrációs politika – a csatlakozás hátramoszdítója? *Európai Tükör*, 1: 60–69.

- Tóth J. (2000a): A diaszpóra a jogszabályok tükrében. In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont (MTA Politikai Tudományok Intézete), Budapest, 185–217.
- Tóth J. (2000b): Az elmúlt évtized diaszpórapolitikája. In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont (MTA Politikai Tudományok Intézete), Budapest, 218–251.
- Tóth, J. (2005): Towards a Joint Sweeper of Illegal Migrants. *Central European Political Science Review*, 19: 89–98.
- Tóth, J. (2006): Enlargement of the EU and Title IV. In S. Peers, N. Rogers (eds.): *EU Immigration and Asylum Law*. Text and Commentary. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden–Boston, 139–165. /Immigration and Asylum Law and Policy in Europe, Vol. 12./
- Tóth, J. (2008): When an emergency has come to stay – The birth of the refugee administration in 1988–89. *Regio*, 11: 96–145.
- Tóth J. (2009): Kit érdekelnek a migránsok? Ankét a kisebbségkutatásról. *Regio*, 3: 106–113.
- UNHCR – United Nations High Commissioner for Refugees (2009): 2008 *Global Trends: Refugees, Asylum Seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons*. Country Data Sheets, 16 June 2009. UNHCR, Geneva, www.unhcr.org/4a375c426.html

KÜLFÖLDIEK BUDAPESTEN

KÖSZEGHY LEA

A nemzetközi migráció nem új keletű jelenség a nagyvárosokban, számos mai nagyváros létrejöttében is meghatározó szerepe volt. A kézenfekvő észak-amerikai példákon túl köztudomású, hogy a kiegyezés utáni Budapest nemzetközi szinten is „jegyzett” nagyvárossá válásában mekkora szerepe volt az ideérkező német, zsidó, örmény, görög stb. népességnek.

Az elmúlt évtizedekben beindult, a gazdaság globalizációs folyamataihoz erősen kötődő, a korábbiaknál jelentősebb nagyságrendű, egyre több célországot érintő, a migránsok származási ország szerinti összetételét tekintve is sokkal differenciáltabb, a hagyományos migrációs modellekben sokszor kevésbé értelmezhető migrációs folyamatok¹ azonban új kihívásokat jelentenek az érintett nagyvárosok számára (Price és Benton-Short, 2008; Price, Benton-Short és Friedman, 2008).

Nagyvárosi migráció

Az új típusú migrációnak elsődleges célpontjai a városok, főleg a nagyvárosok: a húsz legnagyobb migrációs célpont olyan város, ahol az adott országon kívül születettek népességszáma legalább egymillió fő. Ezek a városok adnak otthont az összes, származási országán kívül élő népesség egyötödének (Price és Benton-Short, 2008); a hagyományosan sok bevándorlót befogadó városok (Sydney, New York, London, Chicago, Toronto) mellett újabb migrációs célpontok is találhatók, például a Közel-Keleten. Száz körüli azon városok száma a Földön, amelyekben százezernél több külföldön született lakos él, és míg az egymilliónál több külföldön születettnek otthont adó húsz város közül csak három európai (London, Párizs, valamint Moszk-

¹ Sokak szerint ezek egy tágabban, nemcsak gazdasági, hanem kulturális szempontból is értelmezett globalizációs folyamat részének tekinthetők.

va²), harminc olyan város van a földrészen, ahol százezernél több külföldön született él. Mára minden nyugat-európai országban van legalább egy, de egyes országokban (pl. Németország, Franciaország, Nagy-Britannia) több jelentős migráns-célpont város. A külföldön született népesség legmagasabb arányával jellemezhető európai városokban a népesség ötöde (Marseille, Stockholm, Stuttgart), illetve több mint negyede-harmada (pl. Brüsszel, London, Hága, Genf, Frankfurt, Birmingham) vagy akár ennél nagyobb része (pl. Amszterdam, Luxemburg) külföldi születésű.³ A migráns háttérű lakosok száma ennél magasabb, hiszen az adatok nem mutatják a korábbi évtizedekre visszanyúló migrációs folyamatok során betelepültek leszármazottait, a másod-, harmadgenerációs migránsokat. A fogadó társadalmak és számos migráns csoport eltérő termékenységi rátái miatt a külföldi eredetű népesség aránya az érintett területeken növekszik. Tekintettel arra, hogy a migráns, illetve a migráns háttérű népesség egy-egy város terében is egyenlőtlenül oszlik el, kisebb lokalitásokban akár a helyi lakosság többségét is jelentheti.

Bár vannak városok, ahol a migránsok többsége egy meghatározott országból vagy országok egy meghatározott csoportjából kerül ki, számos városban az odaérkezők származási ország, etnikai háttér szerinti sokfélesége („hyperdiversity”, lásd Price, Benton-Short és Friedman, 2008) jellemző, vagyis nincs egy domináns migráns csoport (utóbbiak közé tartozik egyebek mellett New York, London, de olyan – az előzőekhez képest – kisebb városok is, mint Hamburg, Koppenhága, München vagy Amszterdam). Ez a fajta heterogenitás értelemszerűen újfajta keretfeltételeket jelent az integrációs politikák számára is.

A migránsok társadalmi összetétele változatos: az „elit migránsoktól” (pl. multinacionális vállalatok magasan képzett alkalmazottai) a teljesen képzetlenekig terjed. Ez a társadalmi összetétel szerinti sokféleség viszsztatükrözi a globalizáció városokra gyakorolt társadalmi hatásait is: a gazdasági globalizáció és a városok kapcsolatát elemző korai vizsgálatok óta tudható, hogy még a gazdasági globalizáció legnagyobb csomópontjainak számító világvárosokban (mint pl. New York vagy London) sincsen szó a társadalmi egyenlőtlenségek csökkenéséről. Az új húzóágazatoknak a magasan kvalifikált munkaerő iránti növekvő kereslete mellett továbbra is igény mutatkozik alacsonyan kvalifikált munkaerőre, és nemcsak a hagyományos iparágak megmaradt elemei, hanem akár az említett húzóágazatok részéről is. Sőt a globalizálódó városok maguk is teremtenek keresletet ala-

² Moszkva esetében az Oroszországon kívüli volt szovjet tagköztársaságokban születettek is ideszámítanak.

³ Price, Benton-Short és Friedman, 2008, népszámlálásokból származó adatok alapján.

csonyan képzett munkaerőre (pl. a nagyvállalatok tulajdonosainak, menedzsereinek háztartásában végzett házimunkák, számukra eladható egyedi kézművestermékek). Összességében a társadalmi egyenlőtlenségek polarizálódása látható; a legfelsőbb szintű tulajdonosi és menedzser elit koncentrációja mellett a munkaerőpiac legalján, azon kívül vagy az informális munkaerőpiac rosszul fizetett szegmenseiben dolgozó lakosság is koncentrálik (Sassen, 2001).

A növekvő migráns népesség a városok gazdaságára, társadalmára gyakorolt szerteágazó hatásának részletes számbavételére itt nincs mód, mindössze néhány fontos tényezőt érdemes kiemelni. A migráns népesség betelepődése átalakíthatja a helyi munkaerőpiacokat és a jövedelmi viszonyokat, új, illetve specifikus gazdasági tevékenységek (bevándorlók vállalkozásai, etnikai piacok) jelenhetnek meg. Összességében a migránsok hozzájárulhatnak az adott terület gazdasági versenyképességének növekedéséhez, de a munkaerőpiacra való beilleszkedésük nehézségei miatt a gazdasági, szociális problémák is halmozódhatnak. Ugyanakkor a migránsok fogyasztóként, gazdasági szolgáltatások igénybe vevőiként is megjelennek a helyi gazdaságban (European Migrant Network, 2006). Eközben, különösen a célországétól igen eltérő nyelvi, kulturális háttérű migránsok megjelenése, heterogenitása természetesen alapvető integrációs kérdéseket vet fel: hogyan lehetséges az egyre többféle nyelvi-kulturális háttérű városlakók együttélése?

Kihívást jelenthet a városok számára a migráció az újonnan érkezeteknek nyújtandó szolgáltatások – lakhatás, oktatás, szociális szolgáltatások, egészségügy stb. – terén is.

Az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában is elterjedt az a diskurzus,⁴ amely a migrációval kapcsolatban a gazdaság fentebb vázolt átstrukturálódásához kötődő társadalmi polarizációt, a bevándorló népesség marginalizálódását, közösségi transzferektől való függőségének veszélyeit hangsúlyozza. Megfigyelhető a szuburbanizációs folyamatok által is elősegített⁵ szegregációs tendenciák erősödése, a társadalmi integrációt kedveztlenül érintő összes következményével. (Utóbbiak közé tartoznak egyebek mellett a negatív munkaerő-piaci hatások – a tehetősebbeknek ugyan lenne kereslete a szegényebbek által nyújtott szolgáltatásokra, ám mivel a két társadalmi csoport között nincs érintkezési felület, a kapcsolatok nem jönnek létre –, az integrációt nehezítő szocializációs hatások, a szub-

⁴ Ezen a helyen nincs mód a bevándorlókkal kapcsolatos diskurzusok teljes körű áttekintésére, csak néhány fontosnak tartott elemet emelek ki.

⁵ A migráns népesség sok esetben a helyi lakosság közepes és magasabb státuszú csoportjainak kiköltözése nyomán megüresedő, korábbi értéküket veszítő, sokszor belvárosközeli területeken sűrűsödik.

kultúra-képződés, a társadalmi stigmatizáció, a térbeli-társadalmi leromlás önmagát erősítő folyamata.⁶⁾

Az elmúlt években számos olyan tanulmány látott napvilágot, amelyek ezt a képet igyekeznek árnyalni, rámutatva például a (migrációval kapcsolatos diskurzus kialakításában meghatározó) tengerentúli és európai kontextus közötti eltérésekből fakadó különbségekre. Utóbbiból kiindulva érvelnek amellett kutatók, hogy az Egyesült Államoktól eltérően Nyugat-Európában más a bevándorlás történelmi, kulturális kontextusa (az egyesült államokbeli bevándorlás jóval korábban megkezdődött, és nagymértékben összekapcsolódott a rabszolgasággal), emellett a még mindig jóval kiépültebb jóléti rendszerek – összefüggésben a szélsőséges társadalmi különbségeket sokkal kevésbé toleráló európai értékrenddel – nagy szerepet játszhatnak és ténylegesen játszanak is az alacsony státuszúak, így a hátrányos helyzetű bevándorlók szegregálódásának, marginalizálódásának megakadályozásában-csökkentésében. Az előbbiekkal összefüggésben az európai városokban az egyesült államokbeliektől nagyban eltér a bevándorlók térbeli elhelyezkedésének mintázata, nem beszélhetünk az amerikai értelemben vett etnikai szegregációról, etnikai gettókról.⁷ Deurloo és Musterd (1998) elemzése szerint a szegregációs index⁸ az érintett európai városokban nem haladja meg a 0,3–0,5 értéket, szemben a fekete és bevándorló lakosság szegregációjára vonatkozó, akár 0,8–0,9-es egyesült álla-

⁶ A városok térbeli-társadalmi szerkezetének dezintegrálódására vonatkozóan számos kifejezés született a szakirodalomban: divided/dual/polarised/partitioned/fragmented city (megosztott/kettős/polarizált/széttagolt/töredezett város), lásd Musterd, Priemus és van Kempen, 1999).

⁷ Etnikai gettó alatt kizárólag vagy csaknem kizárólag egy adott etnikai csoport tagjai által lakott, e csoport kiépült intézményeivel, szerveződéseivel jellemezhető területet értve.

⁸ A bemutatott (a Duncan-féle disszimilitási index változataként előálló) szegregációs index egy népességcsoport és az összes többi csoport (tehát minden nem e csoporthoz tartozó egyén) területi megoszlásának különbségét méri. A szegregáció statisztikai értelmezése szerint két társadalmi csoport között akkor nincs szegregáció, ha a bármely területi egységben az egészben mérttel megegyező arányban vannak jelen, minden más esetben valamilyen mértékű szegregációval van dolgunk. Az index értéke 0 és 1 között mozog, a 0 érték jelenti a szegregáció hiányát. Értelmezhető úgy is, hogy (az adott területi egységek mellett) az érintett csoportba tartozók hány százalékának kellene más területre költöznie ahhoz, hogy megszűnjön a szegregáció (az említett amerikai példákban ez 80–90%, európai példákban 30–50%). A szegregációról lásd Duncan és Duncan (1973) írását.

mokbeli indexértékekkel.⁹ (Utóbbiban fontos szerepet játszik, hogy a fekete lakosság szegregációja a kezdetektől fogva erős, de hasonló szegregációs minta jellemzi az újabban érkezett spanyol ajkú lakosságot is). Felmerül, hogy a bevándorlók térbeli mintázatának vizsgálatakor érdemes finomabb kategóriákat használni, megkülönböztetve az etnikai gettót, az „etnikai szomszédságot” (*ethnic neighbourhood*), ahol túlnyomórészt egy adott etnikai csoport lakik, de más csoportokkal keverten, valamint a „koncentrációs területet”, ahol egy adott csoport felülreprezentált, de a területen továbbra is számszerű kisebbségben van. [Előfordulhat, hogy egy-egy területen több etnikai csoport is él, amelyek önmagukban az ott élők kisebb részét, együttesen viszont a terület lakosainak többségét adják; az ilyen „kevert etnikai területeken” (*mixed ethnic neighbourhood*) tapasztalható jelenségek, problémák is megkülönböztetendők azonban az „etnikai gettók” problematikájától]. Mások eközben a – moderált mértékű – szegregáció potenciális előnyeit, így például a közösségi segítő hálózatok könnyebb megszervezhetőségét, elérhetőségét emelik ki, amelyek egyebek mellett komoly gazdasági előnyt hozhatnak a területen működő migráns vállalkozók számára (Musterd, Priemus és van Kempen, 1999). A migránsoknak az adott lokalitásra gyakorolt hatásáról alkotott kép is árnyaltabbá válik, például a bevándorlók vállalkozásainak lokális társadalmi-gazdasági hatásait tekintve: ezek a vállalkozások működtetőik számára a társadalmi mobilitás lehetőségét, a helyi közösség számára a helyi társadalmi élet központját jelenthetik, emellett komoly szerepük lehet a helyi foglalkoztatásban, sőt akár a terület gazdasági revitalizálásában.¹⁰ Emellett nagyobb hangsúlyt kapnak a diskurzusban a migrációnak olyan, a klasszikus modellől eltérő formái, amelyek

⁹ Ez a szegregációs index ugyanakkor nem független a számítás alapjául szolgáló területegységektől, kisebb területegységek használata magasabb szegregációs indexet eredményezhet. A szegregációs index területérzékenységet itt nincs mód részletesebben elemezni (ezzel kapcsolatban lásd pl. Wong, 2008; Csanádi és Ladányi, 1992). Deurloo és Musterd (1998) cikkében sajnos nincsen utalás arra, hogy a nyugat-európai és egyesült államokbeli városokra vonatkozó fenti adatok milyen területegységek alapján végzett számításokon alapulnak. A cikk későbbi pontján egy-egy kiválasztott etnikai csoportra vonatkozóan kis területi egységekre (Amsterdam: 369 „alszomszédság”, London: 628 „ward”) ennél magasabb, bár az említett amerikai értékeknél továbbra is alacsonyabb értékeket közöl (e szerint a marokkóiak szegregációja Amszterdamban alszomszédságok szintjén (369 alszomszédság) 1994-ben körülbelül 0,4, a hasonló adat Brüsszelben 0,6, a bangladesiek szegregációja Londonban a „ward”-ok szintjén (628 ward) 1991-ben 0,7 volt.

¹⁰ Kloosterman és van der Leun (1999) írása hangsúlyozza, hogy a bevándorlók körében magasabb a vállalkozási hajlandóság (mivel foglalkoztatottként bejutni a munkaerőpiacra nehezebb, mint egy vállalkozás elindítása). Ez egyúttal arra is rámutat, hogy sok esetben éppen hogy nem a közösségi transferektől függő népességsoporról van szó.

a korábbiaktól eltérő kihívásokkal szembesítenek az integráció lehetőségei, eszközei tekintetében. Ilyen például a transznacionális migráns hálózatokba rendeződő körkörös (vándor) vagy nyitott végű, alapvetően gazdasági, anyagi javak minél gyorsabb felhalmozását, a származási országba, a családba történő transzferét célzó migráció.¹¹

A migránsok integrációja természetesen többféle, egy-egy város illetékességén kívül eső politikától, szakpolitikától (országos szociálpolitika, lakáspolitikai, adórendszer stb.) is függ, mégis kulcsfontosságú a helyi szint szerepe. Egyrészt a globalizáció az országos szint gyengülésével párhuzamosan felértékelni látszik a lokalitások szerepét a társadalmi élet számos területén.¹² Ez az a szint, ahol a különféle társadalmi csoportok közötti interakciók ténylegesen történnek, emellett sok, az újonnan érkezettek integrációja szempontjából kulcsfontosságú döntés születik, intézmény, szolgáltatás szerveződik helyi szinten (településtervezés, gazdaságfejlesztés, közrendvédelem, oktatás, szociális ellátás egyes elemei stb.), de nem elhanyagolható a helyi szintű kormányzás struktúráinak, például participációs mechanizmusainak a szerepe sem (Ray, 2003).

Ennek megfelelően az elmúlt években több olyan helyi szintű kezdeményezés, program indult el a migráció által érintett városokban, városrészekben, amely az újonnan érkezettek integrációját célozta. Az alkalmazott intézményi megoldások és eszközök eltérőek, az adott ország történelmétől (explicit módon definiált vagy implicit, az alkalmazott megoldások, eszközök alapján körvonalazható) integrációs politikájától,¹³ az érkező migráns csoportok összetételétől, de a fogadó város (a város részéről releváns különféle „szereplők”) migrációval, migránsokkal kapcsolatos attitűdjeitől, az általuk preferált integrációs eszközöktől, a helyi intézményi struktúráktól függően is.¹⁴ Számos érintett városban specifikus intézmények működnek e célból, akár a helyi önkormányzaton belül, akár azon kívül, sok esetben a hivatalos szereplők (helyi önkormányzat, oktatási, szociális, egészségügyi intézmények, rendőrség stb.) és a nem kormányzati szereplők (pl. migránsokat segítő, akár migránsokból, akár helyben születettekből

¹¹ Lásd például: Illés és Kincses, 2009; Sik és Tóth, 1999; Nyíri, 2002; Grzymala-Kazłowska, 2005.

¹² Nemcsak a gazdasági életben, bár kétségtelenül e tekintetben is (pl. a globális szinten mobil tőke allokációjára vonatkozó döntések tekintetében), hanem a kulturális életben, identitásteremtő tényezőként stb.

¹³ Bár más megoldások is ismertek, például az univerzalisztikus francia kultúrát hangsúlyozó republikánus hagyományoktól eltérő, kulturális sokféleségre sokkal inkább építő párizsi modell.

¹⁴ Számos európai város vonatkozó politikáiról kiváló összefoglalót ad Borkert et al. 2007.

álló civil szervezetek) közötti együttműködések, koalíciók az integrációs politikák kulcsszereplői. A konkrét intézkedések között általában kiemelt szerepet kap az oktatás és képzés (nyelvoktatás, interkulturális pedagógiai programok indítása, támogatása, felnőttképzés, szakképzés stb.), a lakhatás biztosítása (szociális lakhatás, lakbértámogatás, lakáshitelekhez való hozzájutás elősegítése), az egészségügyi, szociális szolgáltatásokhoz való hozzáférés megkönnyítése, a mindezekhez szükséges (többnyelvű) információk, tanácsadás. Sok helyen működnek foglalkoztatást ösztönző karrierközpontok, a migránsok vállalkozásai számára nyújtott támogatások¹⁵ (gyakran az előbbieket segítő egyéni mentorálás is működik), antidiszkriminációs programok, közösségépítést, a sokféleség elfogadását, értékként kezelését elősegítő kulturális és sportprogramok, de van, ahol ennél „keményebb” eszközöket, például a közintézmények foglalkoztatottjai körében érvényesített kvótarendszert is alkalmaznak.

Bevándorlás Budapestre

Bár a kelet-közép európai városokban – így Budapesten is – a migrációs folyamatok és a migráns népesség nagyságrendjét tekintve az egyesült államokbelihez vagy a nyugat-európai országokhoz hasonló helyzetről nem beszélhetünk, mégis szólnak érvek amellett, hogy a bevándorlás kérdését a főváros kontextusában vizsgáljuk.

Köztudomású, hogy Magyarország a rendszerváltás után visszakapcsolódott a nemzetközi migrációs folyamatokba (amelyeknek egyébként a 20. század közepéig aktív részese volt, majd amelyeken a rendszerváltás előtti évtizedekben jórészt kívül maradt). 1989-et követően az ország tranzit- és célországként is megjelent a nemzetközi migrációs „térképen”. A külföldiek jó része a fővárosban koncentrálódik: míg a teljes lakosság 17 százaléka, a tartózkodási engedéllyel Magyarországon élő külföldiek 43 százaléka lakik Budapesten. Tehát a külföldiek koncentrációja két és félszerese a teljes lakosságénak, fővárosi szinten ez több tízezer fős lakosságcsoportot jelent. Külföldi példák mutatják, hogy a migráns népesség egy-egy város területén belül is igen egyenlőtlenül oszlik meg, emiatt egy-egy lokalitásban a migráns népesség száma, aránya jóval meghaladhatja az országos átlagot, elérheti azt a szintet ahol e népesség jelenléte érzékelhető a helyi intézményekben, a gazdaságban, és megjelenik a területtel kapcsolatos (belső és külső) társadalmi percepcióban is – kérdés, hogy mi a helyzet e tekintetben Budapesten?

¹⁵ Universität von Amsterdam Institute for Migration and Ethnic Studies, Triodos Facet (2008).

Az elmúlt években intézetünk (MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet) több kutatása foglalkozott a migráns népesség jelenlétével, helyzetével és hatásaival a fővárosban, illetve annak egyes területein. Az egyik ilyen kutatás a migránsok (Magyarországon élő külföldi állampolgárok) politikai integrációját, ezzel összefüggésben társadalmi, szervezeti hálózatait és a vonatkozó szakpolitikákat vizsgálta a fővárosban.¹⁶ Egy másik kutatás egy kisebb lokalitásban, Budapest VIII. kerületére vonatkozóan vizsgálta a (tartózkodási engedéllyel itt élő) külföldi népesség jelenlétét és hatását a helyi intézményrendszerre, gazdaságra, valamint a helyi fejlesztéspolitikára. A lokálisan megrajzolható kép értelmezéséhez az országos és fővárosi helyzetet is áttekintettük.¹⁷ Emellett az intézetben 2009-ben zajlott egy vizsgálat, amely az Európai Unió tagállamain kívülről érkezett (bevándorlási, letelepedési, tartózkodási engedéllyel, tartózkodási kártyával itt élő) külföldi népesség nagyságát, helyzetét igyekezett átfogóan feltérképezni.¹⁸ Az alábbiakban e kutatások néhány eredménye alapján lesz szó a Budapesten élő külföldi népességről, a migránsok helyi intézményekben való megjelenéséről, a megjelenésükre adott (vagy épp hiányzó) lokális szakpolitikai válaszokról.¹⁹

¹⁶ LOCALMULTIDEM. Multicultural Democracy and Immigrants Social Capital in Europe: Participation, Organisational Networks, and Public Policies at the Local Level. (LOCALMULTIDEM. Multikulturális demokrácia és a bevándorlók társadalmi tőkéje Európában: helyi szintű részvétel, szervezeti hálózatok és szakpolitikák). A kutatás (2006–2009) az EU 6. keretprogramja finanszírozásában készült, kutatásvezető az intézet részéről: Sik Endre, Kováts András. Kutatási jelentés: Hárs, Kováts és Váradi, 2007. Részletesebb információk: www.um.es/localmultidem/

¹⁷ Kutatás az „Experience in Newcomer Integration” (Tapasztalatok az újonnan érkezettek integrációjában) c. INTERREG projekt keretében (2007) a DemNet Alapítvány megbízásából, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Összehasonlító Kutatások Központja (International Centre for Comparative Research). Kutatásvezető az intézet részéről: Kőszeghy Lea. Kutatási jelentés: Hegedűs et. al., 2007.

¹⁸ *Bevándorlók Magyarországon* (az IRM/ TKFO/69-1/2008. számon kiírt pályázati felhívásra benyújtott kutatási projekt) – kutatás az Igazságszolgáltatási és Rendészeti Minisztérium támogatásával (2009). Kutatásvezető az intézet részéről: Kováts András. Kutatási jelentés: Kováts et. al., 2009.

¹⁹ Látható, hogy a vizsgált népesség köre a három vizsgálatban némiképp eltér, és nem tartalmazza az állampolgárságot szerzetteket, menedékkérőket és menekültként elismerteket, mely utóbbiak szintén a migráns népesség részének tekinthetők. Az elemzés során igyekszünk mindig világossá tenni, mely népességcsoportra vonatkoznak a kijelentések.

A külföldi népesség néhány demográfiai jellemzője és elhelyezkedése Budapesten

Az IRM BÁH²⁰ adatai szerint bevándorlási, tartózkodási, letelepedési engedéllyel vagy tartózkodási kártyával 74 400 külföldi állampolgár élt a főváros területén 2009 augusztusában; ez a lakosság mintegy 4,4 százalékát tette ki.²¹ Az ezer főre eső vándorlási nyereség az elmúlt években jellemzően itt volt a legmagasabb az országban,²² bár az 1990-et követő azon években, amelyekben a főváros (először drasztikusan, majd valamelyest csökkenő ütemben) veszített népességéből a természetes fogyás és a belföldi vándorlási veszteség (nagyreszt a szuburbanizációs folyamatok) együttes hatására; a nemzetközi vándorlás ezt a dinamikát alapvetően nem tudta megfordítani, legfeljebb mérsékelni. (A kétezres évtized második felében megfordulni látszik a főváros népességdinamikája, de ebben a belföldi vándorlási különbözet trendje megfordulásának is szerepe van.) A főváros elmúlt évekbeli népességdinamikáját az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat: *Budapest népességének alakulása, 2001–2008 (fő)*

Mutató	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Lakónépesség, január 1.	1 759 209	1 739 569	1 719 342	1 705 309	1 697 343	1 698 106	1 696 128	1 702 297
Természetes szaporodás/fogyás	–10 020	–8 913	–9 267	–8 070	–7 531	–5 993	–5 838	–4 614
Belföldi vándorlási különbözet	–14 200	–11 058	–10 279	–7 239	–4 450	–2 432	5 891	6 632
Nemzetközi vándorlási különbözet	4 580	–256	5 513	7 343	12 744	6 447	6 116	7 895
Tényleges szaporodás/fogyás	–19 640	–20 227	–14 033	–7 966	763	–1 978	6 169	9 913

Forrás: KSH.

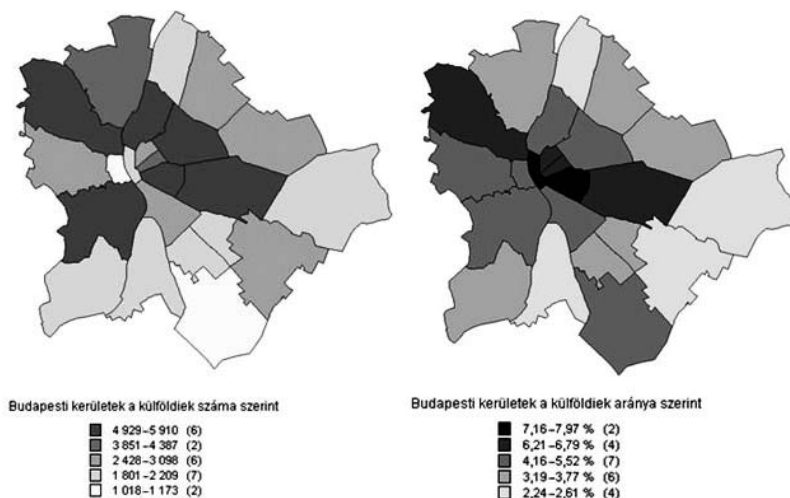
²⁰ Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Bevándorlási és Állampolgársági Hivatala

²¹ Az IRM BÁH adatai szerint. Az érintett népességcsoport lehetséges definíciójáról és az egyes adatforrások közötti eltérésekről lásd például Hárs (2009) tanulmányát.

²² Kivéve 2002-t, amikor csökkenés látszik a statisztikában, illetve 2003-ban Győr-Moson-Sopron, 2006-ban Somogy megye „előzte meg” Budapestet e tekintetben, a többi évben egyértelműen a fővárosban volt a legmagasabb az egy főre jutó vándorlási nyereség.

A külföldi népesség területi eloszlása – hasonlóan számos külföldi városhoz – a főváros területén belül igen egyenlőtlen (*1. ábra és 2. táblázat*). Hat olyan kerület van, ahol a külföldi népesség csaknem eléri vagy meghaladja az ötezer főt,²³ az egyébként is a legnagyobb lélekszámúak közé tartozó XI., XIII., XIV. kerület, emellett a budai oldalon a II., a pesti oldalon pedig a VIII. kerület (utóbbi fővárosi viszonylatban a második a külföldi népesség száma szerinti rangsorban a nála jóval népesebb XI. kerület után), valamint a X. kerület. Ezek a területeken él Budapest teljes külföldi lakosságának 45 százaléka. A külföldiek részaránya részben másként alakul: ebben a kisebb lakosságszámú belső-pesti kerületek vezetnek (V., VI., VII., VIII. kerület, különös tekintettel az V. kerületre, ahol a kerület kis mérete miatt az ott élő valamivel több mint ezer külföldi a lakosság csaknem 8%-át teszi ki, és a külföldiek abszolút számát tekintve is kiemelkedő VIII. kerületre), valamint vezető a VIII. kerülettel határos X. kerület (ahol, hasonlóan a VIII. kerülethez, a külföldiek száma is magas). Fővárosi viszonylatban magas továbbá a külföldiek aránya a II. kerületben (ahol, mint szó volt róla, számát tekintve is jelentős külföldi népesség él). A nem dokumentált külföldiek jelenléte miatt ezek a számok és arányok a valóságban magasabbak lehetnek, azonban e csoportok létszámára megbízható becslés nem adható.

1. ábra: A külföldi népesség száma és aránya a fővárosi kerületekben (fő, %)

Forrás: az IRM BÁH adatai (2009. augusztus). A BÁH adatai a 2009. augusztusi állapotot tükrözik, az arányszám készítéséhez használt, a teljes lakosságszámról vonatkozó KSH-adatok 2008. január elejére érvényesek.

²³ A migráció kétségkívül azon társadalmi jelenségek közé tartozik, ahol nemcsak az arányoknak, hanem az abszolút számoknak is van jelentősége, ezért tartottuk fontosnak ezt is kiemelni.

2. táblázat: A külföldi népesség száma és aránya a fővárosi kerületekben (fő, %)

Kerület	Lakosságszám, fő	Összes külföldi, fő	Összes külföldi aránya, %	Külföldiek belüli részarány, %
I.	24 665	1 172	4,75	1,58
II.	88 187	5 527	6,27	7,43
III.	123 737	4 386	3,54	5,90
IV.	98 381	2 208	2,24	2,97
V.	27 023	2 152	7,96	2,89
VI.	41 784	2 834	6,78	3,81
VII.	62 034	3 851	6,21	5,18
VIII.	81 447	5 834	7,16	7,84
IX.	60 892	2 909	4,78	3,91
X.	78 484	5 215	6,64	7,01
XI.	137 426	5 909	4,30	7,94
XII.	56 257	3 097	5,51	4,16
XIII.	111 681	5 742	5,14	7,72
XIV.	118 435	4 929	4,16	6,63
XV.	80 533	2 768	3,44	3,72
XVI.	68 298	2 566	3,76	3,45
XVII.	77 775	1 969	2,53	2,65
XVIII.	93 239	2 428	2,60	3,26
XIX.	61 453	2 107	3,43	2,83
XX.	63 315	2 020	3,19	2,72
XXI.	76 320	1 941	2,54	2,61
XXII.	50 468	1 801	3,57	2,42
XXIII.	20 463	1 018	4,97	1,37
Főváros összesen	1 702 297	74 383	4,37	100,00

Forrás: IRM BÁH és KSH. A BÁH adatai a 2009. augusztusi állapotot tükrözik, a teljes lakosságszámmra vonatkozó KSH-adatok 2008. január elejére érvényesek.

Ami a külföldiek származás szerinti összetételét illeti, Budapestre is érvényes, hogy a külföldiek legnagyobb csoportját a szomszédos országokból érkezettek adják, de e csoportok szerepe kevésbé domináns itt, mint az ország sok más területén.

A KSH 2006-os adatai szerint országosan a külföldiek csaknem 64 százaléka, a fővárosban 53 százaléka érkezett a szomszédos országok valamelyikéből – a környező országokból érkezettek kevésbé koncentrálnak a fővárosba, mint a földrajzilag, kulturálisan stb. távolabbi területekről (pl. az afrikai, dél-amerikai, ázsiai távolabbi országokból származó) migránsok.

Összességében a BÁH 2009. augusztusi adatai szerint csaknem 39 ezer fő szomszédos országokból²⁴ jött külföldi állampolgár él a fővárosban bevándorlási, tartózkodási, letelepedési engedéllyel vagy tartózkodási kártyával. A Magyarországon élő kínaiak, vietnamiak épp ellenkezőleg, szinte teljes mértékben a fővárosban koncentrálódnak: 87 százalékuk Budapesten él, ami valamivel több mint 11 ezer főt, ezen belül mintegy 8500 kínai állampolgárt jelent. Az EU-15 országaiból²⁵ mintegy 8000 fő, Európa egyéb országaiból mintegy 6700 fő, egyéb (Kínán és Vietnamon kívüli) ázsiai országokból mintegy 6000 fő él a fővárosban, a többi országcsoportból érkezettek száma ennél kevesebb.

A külföldiek származási ország szerinti elhelyezkedése a főváros területén belül is differenciált, vannak olyan csoportok, amelyek sűrűn élnek a város egyes területein, illetve olyan kerületek, amelyeknek meglehetősen jól azonosítható karaktere van az ott élő külföldieket tekintve.

A korábbi EU-15 országaiból érkezettek egyértelműen a magas státuszú budai kerületekben, a II. és XII. kerületben laknak, e két kerületben él az összes EU-15-ből érkezett állampolgár több mint harmada, több mint 2800 fő; az e kerületekben élő külföldiek több mint 30 százaléka az EU-15 valamely országából települt ide. E kerületek profiljához hozzátartozik az is, hogy ugyanez a két kerület az Észak-Amerikából érkezettek fő koncentrációs területe is (bár az abszolút számok itt alacsonyabbak, 250–250 főről van szó). A kerületek kis méretéhez képest relatíve sok az EU-15 országaiból, illetve Észak-Amerikából érkezett külföldiek száma az V. kerületben, de a VI. kerületben is (kb. 500–600 fő Nyugat-Európából, kb. 100 fő Észak-Amerikából mindkét kerületben), illetve a külföldiek között az V. kerületihez hasonlóan magas a részaránya a fejlett nyugati országokból érkezetteknek az I. kerületben, itt azonban számszerűen kis populációról (286, illetve 51 főről) van szó. Összességében egyértelműen a budai hegyvidék két magas státuszú kerülete a fejlett nyugati országokból érkezett külföldiek koncentrálódásának helye. Kisebb mértékben megjelenik az ezen országcsoportokból érkezettek lakóhelyeként az I., V. és a VI. kerület is, de

²⁴ Jelen elemzés céljaira kiemeltük a korábbi EU-15 tagállamait, a szomszédos országokat (az EU-15-be sorolt Ausztria kivételével), Kínát és Vietnament, Észak-Amerikát (Kanada és az Egyesült Államok), valamint Afrikát. Tekintettel a magyarországi migráció azon specifikumára, hogy a migránsok között meghatározó a szomszédos országokból érkezettek, leginkább a határon túli magyarok jelenléte, nem tartottuk volna szerencsésnek az EU-hoz azóta csatlakozott szomszédos országok és a – magyarországi migráció szempontjából más jelentőségű – korábbi EU-15 országok összevonását.

²⁵ A rendelkezésre álló adattáblában Luxemburg nem szerepel külön, de bizonyos, hogy ez nagyságrendileg nem befolyásolja az EU-15 országaira, illetve az egyéb európai országokra tehető kijelentéseket.

utóbbiakban nagyságrendileg nem éri el az említett budai kerületekben látható mértéket, egyebek mellett nyilván a kerületek kisebb méretével is összefüggésben. (A három kerület karaktere között is találhatók eltérések, összességében a VI. kerületben színesebb a külföldiek összetétele, és nagyobb a társadalmi, gazdasági szempontból nem a legfejlettebbek közé tartozó országokból származók aránya, mint az I. és V. kerületben.)

A szomszédos országokból érkezett migránsok jelenléte olyan kerületekben domináns az ott élő külföldiek csoportján belül, amelyek egyébiránt a fővároson belül nem tekinthetők a külföldi népesség sűrűsödési helyeinek (ilyen a XXIII. kerület – az itt élő több mint ezer külföldiből több mint kilencszázan valamely szomszédos országból települtek át –, a XXII., XXI., XVII., XX., XVIII. kerület, ahova az összes külföldi kétharmada, háromnegyede szomszédos országból jött). Számszerűen a legtöbb szomszédos országokból érkezett mégis a nagyobb migráncélpontnak tartott kerületekben él (XI., XIII., VIII. kerület), ahol viszont az összes ott élő külföldi viszonylag kisebb részét (52–54%-át) teszik ki.

A fővárosban élő kínaiak, vietnamiak elsődleges koncentrálódási pontjai szintén jól körülhatárolhatók, ez mindenekelőtt a X. kerület (kb. 2450 fő) és a VIII. kerület (csaknem 1800 fő, főleg a kerület középső részén), valamint némileg kisebb mértékben a XIII. és XIV. kerület (900–1000 fő körüli értékekkel). A rendelkezésre álló statisztika szerint az elsőként említett két kerületben (X., VIII.) él a fővárosban élő kínaiak és vietnamiak csaknem 40 százaléka (további 9%-uk a XIII. kerületben). A X. kerületi terület karakterét egyértelműen ez határozza meg, hogy a kerületben élő külföldiek csaknem fele kínai vagy vietnami, minden más csoport aránya jóval átlag alatti. A VIII. kerület esetében szintén ők adják a külföldiek legnagyobb csoportját (csaknem harmadát), emellett átlag körüli a szomszédos országokból érkezettek és átlag feletti az afrikai országokból származók aránya. Bár utóbbi esetben számszerűen kevés, valamivel több mint száz emberről beszélünk, így is a fővárosban élő afrikaiak második legfontosabb koncentrációs területéről van szó (ennél csak az egyébként jóval nagyobb XI. kerületben él több, valamely afrikai ország állampolgáraként Magyarországon tartózkodó lakos). A szintén sok külföldinek otthont adó XIII. és XIV. kerületben a külföldiek összetétele lényegében a fővárosi átlagot tükrözi, kisebb eltérésekkel. „(Az adott területen élő népesség mellett egy-egy terület karakterét sok tekintetben meghatározzák a nem ott élő, de a területet „használó” csoportok is, a VIII. kerületi Négy Tigris piaccon például számos nem a kerületben, hanem a főváros más területein élő külföldi állampolgár dolgozik napi rendszerességgel, de igaz ez a pesti City néhány területére is.)

Az előbbieket ellenére mégis igaz, hogy Budapesten manapság nincs olyan terület, amelyet az ott élő – vagy akár ott dolgozó – külföldiek szá-

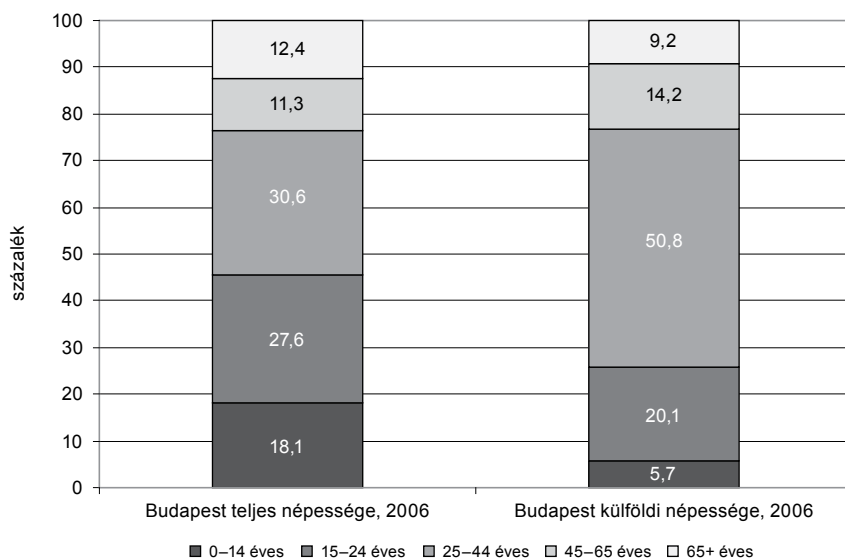
ma alapján bevándorlónegyednek tekinthetnénk. A külföldi lakosság szegregációs indexére vonatkozóan a rendelkezésre álló adatok alapján csak hozzávetőleges becslés adható, kerületi szintű adatok alapján ez körülbelül 0,15 (tehát a külföldi állampolgárok 15%-ának kellene más kerületbe költöznie ahhoz, hogy eloszlásuk azonos legyen a nem külföldi népesség eloszlásával).²⁶ Ez alacsonyabb érték a nyugat-európai, különösen pedig egyesült államokbeli értékekhez képest, de fontos megjegyezni, hogy az indexek összehasonlíthatósága korlátozott, mivel értékük nem független (természetesen az alapul vett népességcsoport definícióján túl) a számítás során használt területegységektől (lásd előbb). Kisebb területi egységekre vonatkozóan fővárosi szinten nem állnak rendelkezésre adatok, ezért ezekre szegregációs indexet sem tudunk számolni; ilyen adataink – lakótömbi szinten – csak a VIII. kerület belső és középső részére nézve vannak (a 2001-es népszámlálás adatai a külföldi állampolgárokra vonatkozóan). Ezek alapján az látható, hogy a legmagasabb mért arány a külföldiek által legkoncentráltabban lakott tömbökben 15 százalék, tehát nincs szó arról, hogy akár ezekben a kisebb lokalitásokban a helyi lakosság többségét külföldiek tennék ki. Ahogy már utaltunk rá, a különféle csoportok területi koncentráltasága eltérően alakul a fővárosban: a fejlett nyugati országokból jött külföldiek, valamint a kínai és a vietnami migránsok kiszámított szegregációs indexe jóval magasabb értékeket ad (0,4 körüli ez az érték az EU-15-ből, illetve Észak-Amerikából érkezettek, 0,35 körüli a Kínából, illetve Vietnamból érkezettek), míg a szomszédos országokból származókra számított indexek jóval alacsonyabb értékek, tehát utóbbiak térbeli elhelyezkedése jobban hasonlít a népesség többi részéhez. A kínaiak és a vietnamiak lakóhelyének koncentráltaságát (38%-uk két szomszédos kerületben, a VIII. és X. kerületben lakik), és számukat tekintve (több mint 11 ezer fős csoport), illetve az e területeken általuk működtetett nagyszámú vállalkozás alapján az ő esetükben merülhet fel a leginkább az a kérdés, hogy beszélhetünk-e Budapesten „Chinatown”-ról. Az elmúlt években több vizsgálat is megerősítette, hogy a fővárosban az elmúlt években nem alakult ki ilyennek tekinthető terület (Keresztély, 1998; Irimias, 2009). Figyelembe véve a külföldiek arányát és összetételét egy-egy területen, a fővárosban leginkább „koncentrációs területekről” beszélhetünk, tehát olyan területekről, ahol egy-egy bevándorló csoport felülreprezentált, de ezzel együtt csak az ott élők kisebbségét alkotja (illetve akár több csoport is felülreprezentált lehet, de arányuk a rendelkezésre álló adatok alapján együttesen sem tesz ki többséget).

²⁶ Az előbbieken bemutatott 2. táblázatban, ahogy arra utaltunk is, a külföldi és teljes népességre vonatkozó adatok eltérő adatforrásból származnak és időpontra vonatkoznak.

A külföldi népesség elhelyezkedésének térbeli-társadalmi mintázatáról még tisztább kép lenne megrajzolható a kerületek és származási országok szerint bontott részletes demográfiai adatok birtokában, erre azonban most nincs lehetőségünk. A külföldi népesség demográfiai szerkezetét vizsgálva mégsem érdektelen a teljes külföldi népesség és a fővárosi lakosság adatainak összevetése. Erre a rendelkezésre álló adatok alapján a korstruktúra és a nemek szerinti összetétel terén van lehetőségünk.

A KSH 2006-os adatai szerint a Budapesten élő külföldiek korstruktúrájában a fiatalabb aktív (15–44 éves) korosztályok részaránya sokkal nagyobb, mint a teljes fővárosi népesség körében. Különösen igaz ez a 25–44 éves korosztályra: a fővárosban élő minden második külföldi ehhez a korosztályhoz tartozik, míg a főváros teljes lakosságára vetítve kevesebb mint minden harmadik fő (2. ábra). (Ebből egyenesen következik, hogy e korcsoportokban a külföldiek aránya nagyobb, a 2006-os adatok szerint a főváros egészére vetítve a lakosok 3,9%-a volt tartózkodási engedéllyel itt élő külföldi állampolgár, e korosztályokban pedig 5, illetve 6,5%).

2. ábra: A teljes fővárosi népesség és a fővárosban élő külföldiek korstruktúrája, 2006 (%)

Forrás: KSH-adatok alapján saját számítások.

Ez összefügg azzal is, hogy a gazdasági migráció a főváros esetében még jelentősebb, mint az ország más területein (Gárdos és Sárosi, 2005). A gyermekkorúak aránya a külföldi népességben az elmúlt években növekedett (ellentétben az országos és a fővárosban is jellemző trenddel), de

így is alatta marad a teljes népességben megfigyelhető aránynak (ennek egyik oka, hogy bár jelen van, nem figyelhető meg tömegesen a migráció egy második hulláma). A teljes népesség és a külföldiek korstruktúrájának összevetésekor különösen szembetűnő a 65 év felettiek szinte teljes hiánya a Budapesten élő külföldi népességben (5,7%, szemben a 18,1%-kal). Összességében a fővárosban élő külföldi lakosság korstruktúrája nem teljesen kiépült.

Az előbbieket alapján aligha meglepő, hogy a teljes fővárosi népesség és a Budapesten élő külföldi népesség nem szerinti megoszlása is eltérést mutat: a külföldi népességben, ha kevéssel is, de a férfiak vannak többen (50,3%), míg a teljes lakosságot határozott nőtöbbséggel jellemzi (54,2% vs. 45,8%).

Külföldiek megjelenése a helyi oktatási, szociális intézményrendszerben

Hasonlóan a teljes külföldi népesség koncentrálódásához, a főváros oktatási intézményeiben is az országos átlag (0,7%) feletti a külföldi gyerekek részaránya, bár összességében még így is igen alacsony: az óvodába és általános iskolába járó gyermekek kb. 2–2 százaléka, a középiskolások 1,6 százaléka volt Magyarországon tartózkodási engedéllyel élő külföldi állampolgár a 2005/06-os tanévben.

A külföldieknek a fővároson belüli egyenlőtlen eloszlása miatt egyes kerületekben – jól láthatóan azokban, ahol magas a külföldi népesség száma – találhatóak olyan iskolák, amelyekben hazai viszonylatban jelentős számú külföldi gyermek tanul: tíznél több külföldi gyermeket oktató oktatási intézmény található a VIII., X., XI., XIII. és XIV. kerületben. Az, hogy a külföldi gyermekek jelenléte milyen hatással van az adott intézményre, természetesen függ attól, hogy az odajáró külföldi gyermekek között mekkora számban vannak határon túli magyar gyermekek; utóbbiak esetében nem merülnek fel olyan nyelvi, kulturális különbségek, mint más külföldi gyermekek körében. VIII. kerületi kutatásunk alapján a nem magyar származású külföldi gyermekek száma a kerület több oktatási intézményében (óvodáiban, iskoláiban) eléri azt a mértéket, ami az iskolák részéről válasszat igényel (az érintett oktatási intézményekben 17–26 külföldi gyermek járt a 2004/05-ös tanévben, de több helyen bizonytalanságot okoz, hogy a szomszédos országokból jött magyar gyermekeket bizonyos esetekben beszámítják, más esetekben nem számítják be a vonatkozó statisztikába). A külföldi gyermekek egy-egy oktatási intézményben való tömörülése egyrészt területi elhelyezkedésükből adódhat, másrészt az adott oktatási intézmény pedagógiai programja, illetve az ott dolgozó pedagógusok nyitottsá-

ga is vonzerő lehet (egy közelmúltbeli másik vizsgálat tapasztalatai szerint egy-egy területen belül az oktatási intézmények között e tekintetben valamiféle munkamegosztás is szerepet játszhat, ti. a terület bizonyos intézményei gyűjtik össze a „hátrányos helyzetű” migráns gyermekeket) (Paveszka és Nyíri, 2006). Bár a 2004/05-ös tanévtől kezdve működik az Oktatási Minisztérium interkulturális pedagógiai programja, amelynek keretében az intézmény saját interkulturális pedagógiai programjának kidolgozása alapján az oktatási intézmény fenntartója normatív támogatást igényelhet a (nem határon túli magyar) külföldi tanulók után, a gyakorlatban nagyon kevés intézmény (illetve intézményfenntartó) pályázott erre. Ennek oka sokszor adminisztratív: a kétnyelvű iskolák, kisebbségi iskolák nem pályázhatnak, illetve nem az intézmény pályázik, hanem az intézményfenntartónak kell benyújtania a pályázatot; az elérhető normatíva alacsony összege (a 2004/05-ös tanévben 22 500 Ft/fő) nem motiválta az intézményeket egy önálló interkulturális pedagógiai program kidolgozására (egy-egy intézményben az érintett gyermekek száma továbbra is korlátozott). Az esélyegyenlőséget szolgáló intézkedések és az integráció támogatása keretében, a 2009/10-es tanévben a többletmunkát végző pedagógusok és óvónők képességet kibontakoztató munkájához fejenként 24 600–27 400 forint pályázati támogatást lehetett igényelni a nem állami, önkormányzati fenntartású közoktatási intézményekben (23/2009. (V. 22.) OKM rendelet).²⁷ A másik magyarázat, hogy számos helyen hiányzott az interkulturális megközelítéshez szükséges pedagógiai és módszertani tudás (Feischmidt és Nyíri, 2006). A VIII. kerületben vizsgált intézményekben ezzel együtt találtunk kezdeményezéseket a külföldi gyerekek oktatása terén (saját pedagógiai program, a magyart mint idegen nyelvet oktató tanár alkalmazása szerződéses alapon, külföldi gyermekek előmenetelének egyéni követése), a kezdeményezőkézség főképp személyes tényezőkön, vagyis a helyi pedagógusok hozzáállásán, lelkesedésén múlik. Specifikus probléma néhány oktatási intézményben a migráns tanulók év közbeni fluktuációja, ami alapvetően a Kínából, Vietnamból érkezett gyermekek esetében tapasztalható: a transznacionális migráns hálózatokba szorosan „beágyazódó” (Illés és Kincses, 2009; Nyíri, 2002) háztartások esetenként igen mobilak, a háztartás vagy annak egyes tagjai (így a gyermekek) az oktatási év közben változtatják lakóhelyüket (ami jelenthet akár néhány hetes-hónapos visszautazást a származási országba, akár harmadik országba történő továbbköltözést) (Feischmidt és Nyíri, 2006).

²⁷ Egyébiránt a külföldi (menekült, hontalan, emberkereskedelem áldozata, gondviselő nélküli) gyermekek felzárkóztatásához a 2009/10-es tanévben diákonként 90 ezer forint, az egyéb, nem magyar ajkú tanulóknak pedig 45 ezer Ft/év áll rendelkezésre, valamennyi iskolában [15/2009. (IV. 2.) OKM rendelet].

A külföldi gyermekek száma az oktatási rendszerben a bemutatottnál némileg magasabb, amennyiben az önkormányzati fenntartású iskolákon kívül számos külföldi gyermek jár nemzetközi oktatási intézménybe. Egy közelmúltban készült tanulmány szerint (Paveszka és Nyíri, 2006) Budapesten körülbelül tíz ilyen (teljes mértékben külföldi állam vagy szervezet által működtetett, vagy vegyes akkreditációjú) intézmény található, és bár néhány intézményben többségében magyar gyermekek tanulnak (ilyen a XII. kerületi német, osztrák iskola), mások jellemzően az adott országból érkezett anyanyelvi tanulókat oktatnak (francia, spanyol iskolák), a brit és amerikai iskolába pedig az itt élő külföldiek elitjének, diplomaták, multinacionális cégek vezetőinek gyermekei járnak.

Ami a szociális ellátást illeti: bár a Magyarországon élő, lakcímkártyával rendelkező külföldiek formálisan jogosultak a helyi szociális szolgáltatások igénybevételére az adott területen, a részletesebben vizsgált VIII. kerületi példa azt mutatja, hogy szinte egyáltalán nem jelennek meg ezekben a rendszerekben, a bölcsődéket kivéve. A kerületben élő külföldiek lakhatásukat jellemzően magánbérlet útján, esetleg saját tulajdon vásárlásával oldják meg, az önkormányzati bérlakás-pályázatok jelentkezői között, bár erre formálisan jogosultak, szinte egyáltalán nem jelennek meg. Ennek oka feltehetően az információhiány, valamint az ügyintézés bonyolult adminisztrációja, amit a nyelvi akadályok különösen megnehezítenek.

Külföldiek és a helyi gazdaság

A Magyarországra irányuló migráció többnyire gazdasági célú; ezt jelzi a fiatal aktív korosztály kiemelkedő szerepe az itt élő külföldi népesség korstruktúrájában. Ugyanakkor a munkavállalási engedéllyel itt dolgozó külföldiek aránya – bár a '90-es évek közepe óta folyamatosan növekszik – a foglalkoztatottak teljes létszámához viszonyítva elhanyagolható, 1,5 százalék.²⁸ Az itt dolgozó külföldi népesség számottevő része a fővárosba, illetve környékére koncentrálódik (pl. 2006-ban a Közép-magyarországi régióban adták ki vagy hosszabbították meg a munkavállalási engedélyek 60%-át), hasonlóan a külföldi tulajdonú vállalkozásokhoz (a fővároson belül a vállalkozások többsége a belső kerületekben működik). Ez a vállalati kör természetesen igen heterogén. Jelen írás nem vállalkozhat a külföldi népesség fővárosra gyakorolt gazdasági hatásának átfogó elemzésére, mindössze néhány, a külföldiek koncentrációs területének számító VIII.

²⁸ Bár a külföldiek illegális foglalkoztatása nyilvánvalóan jelen van a magyar gazdaságban, ennek mértékére pedig megbízható becslés nem adható, részvételük a magyar munkaerőpiacon ezzel együtt sem nagyságrendileg nagyobb.

kerületben tapasztalt jelenséget emelek ki, visszaulva a migránsok vállalkozásainak lokális hatásaival kapcsolatos diskurzusra.

A VIII. kerület a külföldi tulajdonú, illetve külföldiek által üzemeltetett kisvállalkozásoknak (pl. kiskereskedelem, vendéglátás) fontos koncentrációs terepe. Mivel a kerület gazdasági életét hagyományosan a kis-méretű (kis befektetést igénylő, nagy élőmunka-igényű) vállalkozások dominálják, itt különösen szembevető a külföldiek vállalkozásainak szerepe, a leglátványosabban az ország legnagyobb „kínai” piaca, a „Négy Tigris” piac esetében. A piac hatása többféle szempontból eltérően értékelhető. Makroszinten hivatalos szereplők (önkormányzat, APEH) negatívumokról – elmaradó bevételek, illegális termékek kereskedelme –, mikroszinten a kvalitatív adatforrások inkább pozitív hatásokról számolnak be: számos helyben lakó nyújt különféle szolgáltatásokat a piacon dolgozó külföldieknek, a gyermekvigyázástól az üzleti helyiségek és lakások bérbeadásáig, ezáltal a piac sokaknak jelent (igaz, nem feltétlenül legális) bevételi forrást. Az így kialakult gazdasági kapcsolatok pedig a társadalmi csoportok együttélése szempontjából is fontosak lehetnek, illetve az olcsó árakkal dolgozó piac nemcsak a kerület lakói, hanem a távolabbi területekről érkező vásárlók ellátásában is fontos szerepet tölt be. A külföldről, mindenképp előttr arab országokból érkezettek által működtetett, főleg kiskereskedelmi, vendéglátó vállalkozások a kerület más területein is megtalálhatók (leginkább a nagyobb forgalmú utak – Népszínház utca, Baross utca egyes részei, József körút stb. – mentén). A rendelkezésre álló – kvalitatív – információk alapján elmondható, hogy egy meglehetősen zárt vállalkozói körrel van szó (a vállalkozások működéséhez és fejlesztéséhez szükséges erőforrásokat jellemzően a migráns közösségeken belüli informális hálózatok biztosítják). A migráns vállalkozók számára a kerület fontos vonzerejét adja a kereskedelmi helyiségek olcsó bérleti díja. Ugyanakkor a vállalkozók térben mobilak, gyakran előfordul, hogy néhány év után a város más, kedvezőbb pozíciójú területeire költöznek. A VIII. kerületre fókuszáló kutatásban megkérdezett kiskereskedelmi és vendéglátó vállalkozások foglalkoztatottjai között magyar állampolgárok és külföldiek egyaránt voltak, vendégkörük a vállalkozás (egyébként a feltételekhez rugalmasan alkalmazkodó) profiljától függően alakult, a saját/hasonló csoportból származó migránsok minden vizsgált esetben megjelentek a vendégek között, emellett a vendéglátó-ipari vállalkozások, de élelmiszer-alapanyagokat kínáló üzletek vendégkörében is fontos szerep jutott a területen élő/dolgozó nem migránsoknak is (illetve megfordítva, ezek szerepet játszottak a területen élő/dolgozó nem migráns lakosság ellátásában is.)

Konklúzió, záró megjegyzések

Bár kétségtelen, hogy a migránsok aránya nagyságrendjét tekintve nem éri el a nyugati országokra jellemző mértéket, és nem beszélhetünk a tengerentúli értelemben vett, kizárólag vagy csaknem kizárólag bevándorlók által lakott „gettókról”, de még a nyugat-európai értelemben vett „etnikai szomszédságokról” sem, más országokhoz hasonlóan egyenlőtlen területi eloszlásuk következtében Budapesten is található olyan „koncentrációs terület”, ahol a külföldiek száma és (különösen a fiatal aktív korosztályban) aránya eléri azt a szintet, ahol jelenlétük már érzékelhető egyes helyi intézményekben és gazdaságban, ahol ebből következően a migráns és nem migráns népesség integrációja relevánsnak tekinthető kérdés.²⁹ Ilyen a VIII. kerület, illetve annak egyes részei, de a külföldi népesség arányát, illetve nagyságrendjét tekintve feltehetően vannak még ilyen területek (a X. és II. kerület, illetve ezek egyes részei vélhetően ezek közé tartoznak). A VIII. kerület helyzete annyiban speciális, hogy a fővároson belül itt él a legnagyobb számú és arányú roma népesség is, így a multietnicitás egyébként is a terület karakterének fontos eleme (és tekintettel az olcsó ingatlanárakra, amelyek egyidejűleg az egyetemisták, fiatal párok, egyéb okokból olcsó lakhatást kereső háztartások számára is elérhető „belépőt” kínálnak a fővárosi ingatlanpiacra, a kerület társadalmi profilja más szempontból is diverz). A külföldi népesség helyzete, hatása a területen sok tekintetben értelmezhető a migránsokkal kapcsolatos diskurzusok keretében: például a (relatív!) területi koncentráció hozzájárul – a vállalkozások működését segítő – informális hálózatok megszervezéséhez, a külföldiek által működtetett vállalkozások hatása túlmutat az adott migráns csoporton (kiterjed a nem e csoporthoz tartozókra, illetve magára az adott területre), érvényesülnek a hagyományos migrációs modellekben nem értelmezhető migrációs formák és az ezekből fakadó specifikus kihívások (pl. az oktatási rendszerben).

A nemzetközi szakirodalom utal arra is, hogy a helyi szintű szakpolitikáknak fontos szerepe lehet a migránsok integrációjában. Fővárosi kontextusban az a tapasztalat, hogy a külföldi népesség kérdése jelenleg nem szerepel a lokális szakpolitikák, így a fejlesztéspolitika fontosnak tartott témái között a fővárosban és a részletesebben vizsgált VIII. kerületben. A migráns népesség jelenlétéből adódó specifikus kihívásokra az önkormányzat érin-

²⁹ Az érintett külföldi népesség abszolút koncentrációja ezzel együtt elmarad a nyugati országokban tapasztalttól. Deurloo és Musterd (1998) például egy adott etnikai csoport 25%-os népességbeli részarányát tekintette kritériumnak a „koncentrációs területek” meghatározásakor. Amennyiben azonban a felülreprezentáltság tényét, illetve a helyi intézményrendszerre, gazdaságra gyakorolt hatásokat vesszük figyelembe, a „koncentrációs terület” fővárosi kontextusban is használható fogalomnak tekinthető.

tett intézményeiben ugyanakkor vannak kezdeményezések, amint már szó volt erről. Ebben jelenleg nagy szerepe van a személyes tényezőknek (az adott intézmény dolgozóinak hozzáállása, lelkesedése). Emellett néhány – működési területét tekintve egyébként nem a kerületre koncentráló – civil szervezet (pl. a Menedék Egyesület, Cordelia Alapítvány) is nyújt specifikusan a migránsokat célzó szolgáltatásokat (pl. pszichoszociális segítségnyújtás, általános információ-szolgáltatás, foglalkoztatási, lakhatási programok).

A migráns népesség jelenlétéből adódó specifikus kihívásokra az önkormányzat érintett intézményeiben figyelmet fordítanak, melynek sikeressége alapvetően személyes tényezőkön (az adott intézmény dolgozóinak hozzáállásán, lelkesedésén) múlik. Abban azonban, hogy az önkormányzat illetékességi körébe tartozó, a migránsok számára relevánsnak tekinthető egyes ellátási formák esetében – szociális ellátás, lakásügy – ez a lakosságcsoport lényegében nem jelenik meg, feltehetően szerepe van annak, hogy helyi szinten nem működnek a migráns lakosság hozzáférését segítő mechanizmusok (pl. külföldi nyelveken elérhető információs anyagok a jogosultsági kritériumokról, ügyintézési eljárásokról). Tudható, hogy manapság Magyarországon nincsen országos szintű, explicit integrációs politika (Kováts, 2003; Erőss, Tamás és Tibori, 2005). A fővárosi „koncentrációs területeknek” tekinthető városrészek vonatkozásában lokális (fővárosi, illetve kerületi) szinten mégis érdemes lenne átgondolni a migráns népesség jelenlétéből adódó kihívásokat, lehetőségeket és a lehetséges szakpolitikai válaszokat. Ennek során fontos figyelembe venni az adott területen élő – homogén csoportnak korántsem tekinthető – migráns népesség sajátosságait (így szociodemográfiai összetételét, nyelvi-kulturális jellemzőit, mobilitási „karrierjét”, mobilitással és integrációval kapcsolatos aspirációit).

Irodalom

- Csanádi G., Ladányi J. (1992): *Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Deurloo, M. C., Musterd, S. (1998): Ethnic Clusters in Amsterdam, 1994–96: A Micro-area Analysis. *Urban Studies*, 35 (3): 385–396.
- Duncan, O. D., Duncan, B. (1973): Lakóhelyi szegregáció és foglalkozási rétegződés. In Szelényi Iván (szerk.): *Városshociológia*, KJK, Budapest, 182–203.
- Erőss G., Tamás P., Tibori T. (szerk.) (2005): *Nemzetfelfogások, Kisebbségtöbbség*. ÚMK-MTA SZKI, Budapest, 308–321.
- European Migrant Network (2006): *Impact of Immigration on European Societies*. European Commission, Directorate-General Justice, Free-

- dom and Security, Brussels, http://ec.europa.eu/justice_home/doc_centre/immigration/studies/docs/emn_immigration_2006_en.pdf
- Feischmidt M., Nyíri P. (szerk.) (2006): *Nem kívánt gyerekek?* Külföldi gyerekek magyar iskolákban. MTA Nemzeti-etnikai Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest.
- Gárdos É., Sárosi A. (2005): A Magyarországra érkező külföldiek demográfiai jellemzői a magyar népesség tükrében, 1990–2000. *Kisebbségkutatás*, 14 (5): 330–338, www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2005_03/cikk.php?id=946
- Grzymala-Kazłowska, A. (2005): From Ethnic Cooperation to In-Group Competition: Undocumented Polish Workers in Brussels. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31 (4, July): 675–697.
- Hárs Á. (2009) A harmadik országokból Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok a statisztikai adatok tükrében. In Kovács A. et al. (2009): *Bevándorlók Magyarországon*. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet és az ICCR Budapest Alapítvány által végzett kutatás zárótanulmányai. Budapest, 11–54.
- Hárs, Á., Kovács, A., Váradi, L. (2007): LOCALMULTIDEM project WP2 Socio-economic indicators, city report. Budapest.
- Hegedűs R., Bumberák M., Kóródi M., Kőszeghy L., Tomay K., Váradi L., Zakariás I. (2007): *Experience in Newcomer Integration*. WP5 Thematic studies: Presence and impact of foreigners in the 8th district of Budapest.
- Illés S., Kincses Á. (2009): Migráció és cirkuláció. *Statisztikai Szemle*, 87 (7–8): 729–747.
- Irimiás A., dr. (2009): Az új kínai migráció – a Budapesten élő kínai közösség. *Területi Statisztika*, 87 (7–8): 828–847.
- Keresztély K. (1998): A kínai közösség Budapesten (A külföldiek és az önkormányzatok kapcsolata Budapesten). In Barta Györgyi (szerk.): *Budapest – nemzetközi város*. MTA, Budapest, 203–220.
- Kloosterman, R., van der Leun, J. (1999): Just for Starters: Commercial Gentrification by Immigrant Entrepreneurs in Amsterdam and Rotterdam Neighborhoods. *Housing Studies*, 14 (5): 659–677.
- Kovács A. (2003): A magyarországi bevándorláspolitikai problémái. In Kovács N., Osvát A., Szarka L. (szerk.): *Tér és terep*. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III. Akadémiai Kiadó, Budapest www.mtaki.hu/docs/ter_es_terep_03/t_e_t_kovacs_andras_a_magyar_bevandorlaspolitika_dilemmai.pdf
- Kovács A. et al. (2009): *Bevándorlók Magyarországon*. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet és az ICCR Budapest Alapítvány által végzett kutatás zárótanulmányai. Budapest.

- Musterd, S., Priemus, H., van Kempen, R. (1999): Towards Undivided Cities: The Potential of Economic Revitalization and Housing Redifferentiation. *Housing Studies*, 14 (5): 573–584
- Nyíri P. (2002): Új ázsiai migráció Kelet-Európába: a magyarországi kínaiak. In Szarka L., Kovács N. (szerk.): *Tér és Terep*. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 161–181, www.mtaki.hu/docs/ter_es_terep_02/t_es_t_02_nyiri_pal_uj_asziai_migracio.pdf
- Pavaszka D., Nyíri P. (2006): Oktatási stratégiák és a migráns tanulók iskolai integrációja. In Feischmidt M., Nyíri P. (szerk.): *Nem kívánt gyerekek? Külföldi gyerekek magyar iskolákban*. MTA Nemzeti-etnikai Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest, 129–171.
- Price, M., Benton-Short, L. (eds.) (2008): *Migrants to the Metropolis: The Rise of Immigrant Gateway Cities*. Syracuse University Press, Syracuse, New York.
- Price, M., Benton-Short, L., Friedman, S. (2008): Globalization from Below: The Ranking of Global Immigrant Cities. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29 (4): 945–959. <http://gstudynet.org/gum/Publications/GlobalizationfromBelow.pdf>
- Ray, B. (2003): *The Role of Cities in Immigrant Integration*. Migration Information Source, Migration Policy Institute, Washington, DC, www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=167
- Sassen, S. (2001): *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press, Princeton.
- Sik E., Tóth J. (szerk.) (1999): *Átmenetek*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1999. MTA PTI, Budapest.
- Szilassy E., Árendás Zs. (2006): „Mi már a cigány gyerekek kapcsán megtanultuk a másságot” – menekült gyerekek és az őket tanító pedagógusok diskurzusai. In Feischmidt M., Nyíri P. (szerk.) (2006): *Nem kívánt gyerekek? Külföldi gyerekek magyar iskolákban*, MTA Nemzeti-etnikai Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest.
- Universit t von Amsterdam Institute for Migration and Ethnic Studies, Triodos Facet (2008): Entrepreneurial Diversity in a Unified Europe, European Commission, Brussels, http://ec.europa.eu/enterprise/entrepreneurship/support_measures/migrant/eme_study_en.pdf.
- Wong, D. W. S. (2008): Spatial dependency of segregation indices. *Canadian Geographer /Le G ographe canadien*, 41(2): 128–136, absztrakt: www3.interscience.wiley.com/journal/119830559/abstract?CRETRY=1&SRETRY=0

JÓLÉTI MIGRÁCIÓ. KÜLFÖLDIEK MAGYARORSZÁGRA TELEPEDÉSE

BALOGI ANNA

Az elmúlt két évtizedben folyamatosan növekszik a Magyarországra települő külföldiek száma, akik az év egy részét vagy egészét hazánkban töltik, sokszor saját tulajdonú ingatlanaikban.¹ Egyes településeken és régiókban a külföldiek jelenlétükkel hatással vannak a helyi társadalomra is. Jelen tanulmányban ezt a hazánkban újszerűnek tekinthető jelenséget vizsgáljuk meg.

A jóléti migráció vagy észak–déli irányú migráció néven is ismert jelenség az utóbbi évtizedekben terjedt el Nyugat-Európában; tömegessé vált az északabbra fekvő országokban élő jómódú rétegek ingatlanvásárlása a mediterrán üdülőtérületeken. A jóléti migránsok csoportján belül jelentős részt képviselnek a nyugdíjas ingatlanvásárlók. King, Warner és Willams (2000) becslése szerint az általuk vizsgált négy területen nagy számban élnek brit állampolgárok (zárójelben a nyugdíjas korúak száma): Toszkána, Olaszország 4000 (2000); Málta 5000 (1700); Costa del Sol, Spanyolország 50 000 (16 700); Algarve, Portugália 10 000 (1600).

Ugyanezt a jelenséget figyelhetjük meg a Magyarországon ingatlant vásárló, elsősorban nyugat-európai állampolgárok jóval kisebb mértékű és később kezdődött megjelenésével. Az időszakosan kedvező éghajlat mellett gazdasági megfontolások alapján is választhatják Magyarországot az idelátogatók és letelepedni vágyók. Az 1990-es évek közepétől nagymértékű áramlás volt megfigyelhető Ausztria és Németország felől. A politikai és gazdasági stabilitás növekedésével egyre több lehetőség kínálkozott a külföldi befektetések számára. A NATO-hoz és az Európai Unióhoz való csatlakozás hatására feltehetően a külföldi ingatlantulajdonosok nagyobb biztonságban érezhették magukat hazánkban, az EU-csatlakozással pedig az ingatlanszerzés bürokratikus akadályai is elhárultak.

¹ Az angolszász szakirodalomban a nyaralókat és hétvégi házakat second-home-nak, azaz második otthonnak nevezik.

Meghatározási kísérletek

A gyakran rekreációs céllal érkező betelepülők meghatározása során felmerül a kérdés, hogy bevándorlóknak vagy turistáknak lehet-e őket tekinteni. A következőkben az ezzel kapcsolatos definíciókat, nemzetközi és hazai szakirodalmat tekintjük át.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetének (UNESCO) meghatározása szerint azt tekinthetjük *migránsnak*, aki ideiglenesen vagy tartósan nem a születési helye szerinti országban tartózkodik, és ahova szociális kötelékek fűzik.² A menekültek és hazájukat elhagyni kényszerülők nem tartoznak ide, mivel a migránsok meghatározásában fontos szerepet tölt be az, hogy szabad választás eredményeként költöznek új lakóhelyükre. Az államok migrációs politikája általában az eltérő motivációk és jogi formák alapján különbözteti meg a bevándorlókat (vendégmunkások, illegális bevándorlók, menekültek, családtagok stb.). E típusok közé a tanulmány tárgyát képező csoportot nehezen tudnánk besorolni. Az UNESCO a leggyakoribb kategóriák felsorolásakor említést tesz az ún. visszatérő migránsokról (*return migrants*), akik bizonyos tartózkodási idő után visszatérnek a származási országukba. Ez a kategória azonban nem foglalja magában a végleges letelepedést vagy a rendszeres hazatérést a származási országba.

Az ENSZ Turisztikai Világszervezete (UNWTO) a következőképpen definiálja a *turista* fogalmát: olyan személyek, akik szokásos környezetüktől eltérő helyre utaznak, és kizárólag pihenés céljából ott tartózkodnak 24 óránál hosszabb, de egy évnél rövidebb ideig.³ A vizsgált csoport esetében fontos motiváció a pihenés, ami a migráció általánosan leírt motivációi között általában nem szerepel.

Schulze (2000) élménytársadalom-elmélete szerint a jóléti társadalmakban egyre inkább az élmény és az esztétika válik a racionalitás alapjává. Az élményorientáltság először a szabadidő területén, később az élet más területein is megjelenik. Ezzel egyetértve Járosi (2007) azt állítja, hogy a magyar aprófalvakban ingatlant vásárló nyugat-európai állampolgárokat elsősorban a táj esztétikai értéke vonzza.

² „... any person who lives temporarily or permanently in a country where he or she was not born, and has acquired some significant social ties to this country.” UNESCO: Migration/Glossary/Migrant. http://portal.unesco.org/shs/en/ev.php-URL_ID=3020&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

³ „...travel to and stay in places outside their usual environment for more than twenty-four (24) hours and not more than one consecutive year for leisure, business and other purposes not related to the exercise of an activity remunerated from within the place visited” (UNWTO, 1995).

Williams és Hall (2000) szerint a korábbi, turizmussal és migrációval foglalkozó irodalmak csak a fogalmak központi magját írják le, elmosódottak a motivációk, a mobilitási formák és a tartózkodás időtartama. A migráció és a turizmus e definíciói között kialakul egy szürke zóna, ahová a „részben visszavonult, részben nyugdíjas”⁴, fogyasztásvezérelt migránsok tartoznak, akik két vagy több országban otthont váltogatnak. A mobilitás e fajtája a migrációval szemben egyfajta cirkulációt alakít ki. A szerzőpáros széles körű áttekintést ad a jelenség társadalmi hátteréről és okairól: a fejlett országokban megnövekedett várható élettartam (az aktív időszak meghosszabbodása), a megemelkedett jövedelmek, a tömegturizmus elterjedése, váltás az alapvető értékrendszerben a posztmodern értékek irányába, rohamos változások a közlekedés és a kommunikáció terén.

Az angolszász szakirodalom nyugdíjas/visszavonuló migránsoknak (*retirement migrants*) nevezi a jelen tanulmány tárgyát is képező csoportot – őket a következőkben *jóléti migránsoknak* nevezzük. A jóléti migránsok értelmezésünk szerint szélesebb csoportot ölelnek fel, mint a nyugdíjas/visszavonuló migránsok, akik nyugdíjas éveik eltöltése céljából vásárolnak ingatlant egy másik országban. A nyugdíjas migránsok tehát a jóléti bevándorlók egy alcsoportját képezik.

A jóléti migránsokat az különbözteti meg a bevándorlók többi fajtájától, hogy függetlenek a foglalkoztatási lehetőségektől és a helyi gazdasági struktúráktól. Fő motivációik a család újraegyesítése, a gyökerekhez való visszatérés, pihenési terek és lehetőségek keresése, amit általában korábbi turisztikai élmény határoz meg (Williams és Hall, 2000).

King, Warnes és Williams (2000) a tulajdonjog és a tartózkodási idő hossza alapján csoportosítják a jóléti migránsokat. Hat hónapban állapítják meg a tartózkodási idő kritikus tartamát, ami a legtöbb európai országban jogi regisztrációs kötelezettségeket, egyéb jogokat és kötelezettségeket ró a bevándorlóra. Négy altípust állítanak fel: szezonális turisták (hosszú idejű tartózkodással, szállásbérlettel); nyaralótulajdonosok⁵ (leginkább rövidebb tartózkodással); szezonális migránsok (hosszabb tartózkodás, hivatalos regisztrációval vagy anélkül) és az állandó migránsok, akik általában ingatlantulajdonosok és van hivatalos regisztrációjuk.

O'Reilly (1995) az elkötelezettség, valamint a befogadó és a származási országhoz való relatív orientáció alapján állítja fel tipológiáját, ami magában foglalja a két országban eltöltött idő arányát. O'Reilly öt kategóriája: expatrióták (hosszú távú tartózkodás, azonosság a befogadó országgal); rezidensek (helyi lakosok orientáció és jogi státusz tekintetében, de szezoná-

⁴ Az eredeti szövegben *semi-retired*, amely jelenthet visszavonulást és nyugdíjas létet is.

⁵ Az eredeti szövegben *second-home owners*.

lis jelleggel hazalátogatnak 2–5 hónapra); szezonális látogatók (azonosság a származási országgal, a befogadó országban 2–6 hónapot töltenek évente); visszatérők (nyaralótulajdonosok, rendszertelenül látogatnak az új országba) és turisták (a befogadó országot nyaralási úti célként tekintik).

King, Warnes és Williams (2000) négy mediterrán régióban⁶ vizsgálták az odatelepülő brit nyugdíjasokat, összesen 1000 önkitöltős kérdőív és 20 interjú alapján. A válaszadók fő motivációi a következők voltak: anyagi függetlenség, jobb oktatási lehetőségek, magasabb színvonalú lakókörülmények és hosszabb várható élettartam. Szintén fontos szempont volt a napsütés és a hazinál lassabb tempójú, nyugodtabb mediterrán életmód. A megkérdezettek között túlnyomó többségben voltak a magas iskolai végzettségű, korábban magas beosztásban lévő menedzserek és szakemberek; ők fő hátránként a nyelvi és bürokratikus nehézségeket, továbbá a családtól (különösen az unokáktól) való elszakadást emelték ki. Az egészségügyi és társadalombiztosítási szolgáltatásokhoz való hozzáférést nehézkesnek találták az áttelepült brit nyugdíjasok. A nyelvi nehézségek miatt nehezen integrálódtak a helyi közösségekbe, viszont intenzív klubéletet alakítottak ki. A helyi társadalom szempontjából hátrányos a külföldiek elkülönülése, és a jelenlétük miatt megemelkedett ingatlanárak ellehetetlenítik a helyi fiatalok lakáshoz jutását. Szintén negatív irányban változtatták meg a látképet a főleg partszakaszokon felhúzott, városias jellegű házak.

Böröcz (2002) kritikával illeti a társadalomtudományok azon hagyományát, hogy legtöbbször kizárólag államhatárokon belüli jelenségeket vizsgálnak. Egy új megközelítést sürget, amelyben a határokat és az azokat átszelő áramlásokat mint társadalmi tényeket fogadjuk el: *„Mindezen szereplők azért tartózkodnak ott, akkor és olyan feltételek között, mert a határok és az őket átszelő áramlások logikája ezt diktálja. (...) A határok és az áramlások kérdése tehát nem elkülönült elemzési terep, hanem középponti kérdés a társadalmi működés megértése szempontjából.”* A külföldi betelepülők vizsgálatakor egyet kell értenünk Böröczcel. Betelepülésük azért tekinthető újszerű jelenségnek, és meghatározásuk azért ütközik nehézségekbe, mert országhatárokat átszelő cselekvésről van szó. Magyar nyaralótulajdonosok szokásait vizsgálva nem ütköznénk efféle definíciós problémákba, a motivációk leírása más jellegű kérdéseket vetne fel.

A hazai migrációs szakirodalmon belül eddig elsősorban Illés és Michalkó (2002, 2005), Járosi (2007) foglalkozott a migrációs és turizmus összefüggéseivel; Bokor, Kovács és Oláh (2002) pedig részletes vizsgálatot folytattak a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben élő külföldiekről.

Járosi (2007) a motiváció oldaláról közelíti meg kérdést: szerinte a klasszikus migrációnak rendszerint gazdasági, világnézeti, illetve sze-

⁶ Toszkána, Málta, Costa del Sol és Algarve

mélyes biztonsággal összefüggő egyéni okai vannak. Az élménymigrációt vagy jóléti migrációt az különbözteti meg a klasszikus migrációtól, hogy az egyéneket nem érik ilyesfajta hátrányok a származási országban. Az élményorientált vándorlás fő vonása Járosi szerint az, hogy az egyének csak az év bizonyos szakában tartózkodnak a választott országban, ám ezt általában elsődleges lakóhelyüknek tekintik.

Illés és Michalkó (2002) részletesen, a nemzetközi szakirodalom áttekintésével vizsgálják a jóléti bevándorlást. Kiemelik a nyugdíjas betelepülők számosságát: a nyugdíjaskorúak aránya a bevándorlókon belül hazánkban is folyamatosan növekszik, tíz százalék körüli. 2001-ben legnagyobb arányban a fejlettebb országok állampolgárai közül kerültek ki (Svájc, Ausztria, Olaszország). A jelenséget új típusú, jóléti és kellemmigrációnak⁷ is nevezik. Három ideáltipikus kategóriába sorolják a külföldi ingatlanvásárlókat az itt töltött idő hossza alapján. Az első csoportba azok tartoznak, akik hetekre jönnek Magyarországra; számukra vonzó a megszokott helyen tartózkodás, a kedvező árú üdülés, ezért vásárolnak ingatlant. Az ő céljuk a turizmus. A második csoport tagjai ennél hosszabb időre, szezonálisan költöznek ide, őket szezonális migránsoknak nevezik. A harmadik típusba tartozók évekre vagy véglegesen, családtagjaikkal együtt telepednek le – ők a végleges letelepülők.

Melegh (2002) szerint a nemzetközi turizmust időszaki migrációnak tekinthetjük, ami a magasabb státuszú rétegekhez kapcsolható. Ez a feltételezés a mediterrán területekre vándorló észak- és nyugat-európai jóléti migránsokra érvényes lehet, ám Magyarország esetében cáfolják az eddigi, külföldi ingatlantulajdonosok körében végzett hazai kutatások eredményei. King, Warnes és Williams (2000) azt találták, hogy a mediterrán üdülőterületeken élő brit nyugdíjasok között túlnyomó többségben voltak a magas iskolai végzettségű, korábban magas beosztásban lévő menedzserek és szakemberek. Ezzel szemben a Balaton melletti megyék külföldi ingatlantulajdonosainak vizsgálata során a kutatók azt találták, hogy a megkérdezettek jellemzően otthoni társadalmuk középosztályához tartozóként sorolják be magukat – ezt az iskolai végzettség szerinti megoszlásuk is alátámasztja (lásd később a szociodemográfiai jellemzőket, Bokor, Kovács és Oláh, 2002).

A Magyarországra állandó vagy szezonális jelleggel települő bevándorlókkal kapcsolatos eddigi kutatási eredmények összefoglalásából látni fogjuk, hogy ezek a motivációk, az itt-tartózkodás és az ingatlan-tulajdon-jog alapján leginkább Williams és Hall jóléti migráció megközelítését támasztják alá.

⁷ Az angolszász irodalomban is gyakori az *amenity-seeking migration* megnevezés.

A szezonálisan vagy állandó jelleggel betelepülők számáról leginkább a külföldiek tulajdonában lévő ingatlanok nyilvántartása adhat hű képet. A külföldiek tulajdonszerzéséről szóló hatályos kormányrendelet⁸ szerint a magyar és egyéb állampolgárságú, kettős állampolgárok a magyar állampolgárokkal azonos szabályok szerint vásárolhatnak ingatlant, így ők nem jelennek meg a külföldi tulajdonú ingatlanokat összesítő statisztikákban.

A rendszerváltozás óta folyamatos a külföldiek magyarországi befektetéseire vonatkozó korlátozások megszüntetése. Ebbe a folyamatba szervesen illeszkedett a külföldiek munkavállalásának és ingatlanszerzésének fokozatos könnyítése is. Az ingatlanvásárlások felfutása az 1990-es évek második felétől figyelhető meg az ingatlanpiac valamennyi szegmensében. A kereslet elsősorban a fővárosra, illetve a kiemelt üdülőkörzetekre összpontosul. Az 1990 óta megvásárolt ingatlanok száma becslések szerint meghaladja a 100 ezret (Illés és Michalkó, 2002).

Jogi szabályozás

A jog megkülönbözteti a termőföldet, a védett természeti területet, valamint a lakás céljára szolgáló (azaz termőföldnek nem minősülő) ingatlant. Évtizedeken át fő szabályként kizárták, hogy külföldi állampolgárok termőföldet és védett értéket megszerezhessenek, a lakás vagy lakóingatlan tulajdonjogának megszerzését pedig hatósági engedélyhez kötötték. 1995 végéig például országos jelentőségű üdülőtérületeken (Keszthely, Hévíz, Gyenesdiás, Vonyarcvashegy, Balatongyörök, Zalakaros) külföldi állampolgárok nem vásárolhattak ingatlant.

A külföldi állampolgárok ingatlanszerzésének feltételeit számos jogszabály⁹ rögzíti, amelyeket az EU-csatlakozásra való tekintettel módosítani kellett. Ez egyfelől érintette a vállalkozás és a tőkeáramlás szabadságát, hiszen egy cég vagy vállalkozó csak megfelelő iroda, raktár és egyéb ingatlan birtokában tud jogszerűen működni. Másfelől a személyek, munkavállalók szabad mozgása is megkívánja, hogy lakóingatlant vagy netán második otthonot szerezhessenek az Európai Unió és az Európai Gazdasági Térség polgárai. 2005 és 2009 között átmeneti időszakot határoztak meg, amely alatt az uniós és EGT-polgár az elsődleges lakóingatlanát – ahol okiratokkal

⁸ 7/1996 (I. 18.) Korm. rendelet a külföldiek ingatlanszerzéséről.

⁹ 1994. évi LV. törvény a termőföldről; 7/1996. (I. 18.) Korm. rendelet a külföldiek ingatlanszerzéséről; 2004. évi CXL. törvény a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól; 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról; 1990. évi XCIII. törvény az illetékekről.

bizonyíthatóan életvitelszerűen él – a magyar állampolgárokkal azonosan szerezheti meg, míg az egyéb (másodlagos) lakóingatlanát (pl. üdülő) csak a közigazgatási hivatal engedélyével, amennyiben Magyarországon nincs elsődleges lakóingatlana. Azonos célból tehát két ingatlant nem lehetett megszerezni még engedéllyel sem. Kivételt jelentett, ha az uniós és EGT-polgár legalább négy éve Magyarországon élt, ebben az esetben nem volt szükség engedélyre. Termőföldet csak az aprólékos eljárásban bizonyítottan mezőgazdasági termelésből élő szerezhette, és ennek a szigorú szabálynak a fenntartása, valamint a jogi személy szerzési tilalmának meghosszabbítása 2010-ben dől el. Az egyéb külföldiek lakóingatlan-szerzése (pl. 2007-ig a románok, 2004-től az ukrán állampolgárok számára) engedélyköteles. Az engedélyeztetési eljárás során a közigazgatási hivatal azt vizsgálja, hogy az ingatlan külföldiek általi megszerzése sérti-e a települési önkormányzat érdekeit és a pontosan nem definiált közérdeket (pl. felferik az árakat, új közszolgáltatások iránti igényeket támasztanak). Az említett engedélyezés egyszerű, ha ingatlancseréről, közös tulajdon megváltásáról van szó.

A nem európai uniós tagállamok állampolgárainak igazolniuk kell, hogy nincsenek kitiltva Magyarországról, és nem állnak beutazási és tartózkodási tilalom alatt. Az eljárás illetékköteles. Műemlék vagy műemlék jellegű, valamint védett régészeti és történeti jelentőségű ingatlan, továbbá a védett természeti területen fekvő épület tulajdonjogának megszerzésével kapcsolatos eljárásban az ingatlan védettsége szerint illetékes hatósági szakhatóság működik közre. Szintén nem szükséges engedély bevándorolt vagy menekültként elismert személy ingatlanszerzése esetén, illetve abban az esetben, ha nemzeti elbánást kell biztosítani valakinek egy nemzetközi szerződés alapján.

A magyar mellett egyéb állampolgársággal rendelkező embereknek sem kell engedélyt kérni, ezért a nyilvántartásokban egyáltalán nem jelennek meg a kettős állampolgárságú ingatlanvásárlók.

Az engedélyeztetési eljárást el lehet kerülni, ha az ingatlant megszerezni kívánó külföldi Magyarországon céget alapít, és az ingatlant a társaság nevére veszi. A cég a belföldiekkel azonos elbírálás alapján szerezheti meg az ingatlan tulajdonjogát. Szintén gyakori kiskapu, amikor a külföldi állampolgár nem tulajdonjogot vásárol, hanem egy közvetítő segítségével – aki a papírok szerint tulajdonos lesz – haszonélvezeti joghoz jut. Az ilyen szerződések mellé gyakran egy öröklési szerződést is készítenek, amelyben a haszonélvezőket mint leendő örökösöket tüntetik fel.

A regionális államigazgatási hivatalokban nem az ingatlanvásárlások számát tartják nyilván, hanem az engedélyező határozatokat felosztják az elutasított és az engedélyezett ügyekre. Ezek az engedélyező határozatok sem mindig egy-egy önálló ingatlanra vonatkoznak, hanem magukban foglalják az esetleges ingatlanrészeket is. Ebből következően az adatok csak

hozzávetőleges képet mutatnak, és általuk csak becsülni lehet az ingatlan-ügyletek számát. 2001-et megelőzően a nyilvántartás megyei szintű volt, hivatalonként más-más típusú adatokat rögzítettek. 2001-ben vezették be az egységes nyilvántartást (Illés és Michalkó, 2002). Magyarország EU-csatlakozásával életbe lépett új szabályozás óta az EU- és EGT-tagállamok polgárainak ingatlanszerzése egyáltalán nem jelenik meg a közigazgatási nyilvántartásban.

A Központi Statisztikai Hivatal lakásviszonyokról szóló jelentése szerint a külföldi lakásvásárlók súlya nem jelentős. A külföldiek által megvásárolt lakások száma évente 3–4 ezer között van (1. táblázat), ami jelzi, hogy a lakáspiac folyamatait alapvetően a hazai kereslet-kínálat viszonyai alakítják. „A határon kívülről érkező befektetések hatása legfeljebb egyes területeken, településeken lehet számottevő” – áll a jelentésben. Az adatok csak a lakásnak és lakóháznak minősített ingatlanokat tartalmazzák (KSH, 2006).

1. táblázat: *Külföldiek által vásárolt lakások száma*

Megnevezés	1999	2003	2005
Ingatlanpiaci tranzakciók éves száma (ezer)	95–100	95–100	n. a.
Külföldiek által vásárolt lakások száma	3769*	3715	3663

* 2001. évi adat.

Forrás: KSH (2006): Helyzetkép a lakásviszonyokról, 1999–2005.

A betelepülők szociodemográfiai jellemzői

A Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben 2002-ben végzett széles körű kutatás eredményei szerint a külföldi ingatlanvásárlók száma 1991-től 1997-ig meredeken emelkedett, majd csökkenő tendenciát mutatott (Bokor, Kovács és Oláh, 2002). A kutatás során 300 külföldi ingatlantulajdonossal és 35 település önkormányzatával készítették interjúkat; a következőkben nagyrészt e kutatás eredményeire támaszkodunk. Emellett 1998-ban Rodics Gergely végzett egy mikroszintű kutatást a Zala megyei falvakban élő osztrák és német ingatlantulajdonosok körében (Rodics, 1998).

A Balaton környéki kutatás eredményei alapján a külföldi tulajdonosok átlagos éves tartózkodási ideje 4,6 hónap. Egynegyedük 3, további egyötödük 2 hónapot tölt évente a balatoni régióban, 8 százalékuk pedig folyamatosan itt él. Szintén egyötödnyien vannak azok, akik az év nagyobbik részében lakói a Balaton környéki megyéknek.

A külföldiek legjellemzőbb származási országbeli állandó lakóhelye a város, falun mindössze egyötödük él. A városlakók zöme kisvárosi (ez

a hollandokra és az osztrákokra igaz elsősorban), nagyvárosban közülük minden harmadik él, saját hazájuk fővárosának polgárai pedig mindössze 6 százalékos arányban vannak itt. Az osztrákok egyötöde bécsi.

Majdnem az összes megkérdezett (97,7%) számára a Balaton környéke jelenti a második otthont, saját hazájukban nem jellemző a második ingatlan birtoklása.

A tulajdonosok 87 százaléka él házastársával, illetve élettárral, 13 százalékuk egyedülálló (özvegy, elvált vagy külön él).

A megkérdezettek 28 százaléka diplomás, 36 százalékuk középfokú, egyharmaduk pedig alacsony végzettségű. Az átlaghoz képest a legtöbb diplomás és általános iskolai végzettségű a Balaton-felvidéken, középfokú végzettségű pedig Somogyban található a külföldi tulajdonosok között.

Hazánk egyrészt a viszonylag alacsonyabb ingatlanárú célországok közé tartozik, másrészt jellemzőbb a közelebbi országokból (Ausztria, Németország) érkezők nagyobb arányú ingatlanszerzése.

A külföldi állampolgárok foglalkozásszerkezete a posztindusztriális társadalmak strukturális jegyeit viseli. A megkérdezettek mindössze 5 százaléka mondta magát inaktívnak, ami esetükben nyugdíjast jelent. Magas az értelmiségiek aránya (27%) és azoké, akik otthon a szolgáltató szektorban dolgoznak (28%). Az utóbbiak csaknem fele kereskedő, hetedük a pénzügyi szektorban tevékenykedik, kétötödük pedig az egyéb szolgáltatásokból veszi ki a részét. Szakmunkások mindössze 15 százalékos arányban találhatók köztük, további egytizedük vállalkozó.

Balatonfüzfő körzetében a viszonylagosan alacsony társadalmi státuszú, ezzel együtt feltehetően alacsonyabb jövedelmű külföldiek vásároltak ingatlanokat, amiben szerepe lehet a füzfői ipari üzemek környezetre ártalmas tevékenységének és az emiatt kialakult relatíve alacsony ingatlanáraknak is.

A Balaton melletti megyékben az ingatlannal rendelkező külföldi állampolgárok jellemzően otthoni társadalmuk középosztályához tartozóként sorolják be magukat, amit az iskolai végzettség szerinti megoszlás is alátámaszt (Bokor, Kovács és Oláh, 2002).

Motivációk

Az előbbieken leírtaktól el kell választanunk azokat a külföldi állampolgárokat, akik a szomszédos országok állampolgárai, jellemzően a határ menti településeken vásárolnak ingatlant, feltehetően nem rekreációs, hanem ingázó céllal. Őket értelemszerűen nem tekinthetjük jóléti migránsoknak.

Az ingatlanvásárlás mögött lehet befektetési szándék is. Ezekben az esetekben a tulajdonos nem szándékozik Magyarországon üdülni vagy

szezonálisan itt tartózkodni, esetleg végleg letelepedni (Böröcz, 1996). A cél egyértelműen a nagymérvű és gyors profitszerzés, tehát tisztán gazdasági racionalitás húzódik meg a tulajdonszerzés mögött. Illés és Michalkó (2005) szerint az ingatlanvásárlók ilyen típusa rendkívül ritka, és ha alkalmanként elő is fordul hasonló eset, a vevő minél előbb túlad az ingatlanon. A spekulációs tulajdonszerzéskor semmiképpen sem beszélhetünk az ingatlanszerzés tartós formájáról.

A külföldiek által legkeresettebb területek közé a főváros egyes kerületei, a Balaton környéki megyék és néhány fürdőváros, illetve a régióközpontok tartoznak. A külföldiek által megszerzett ingatlanoknak több mint az egyharmada német állampolgárok tulajdonában van, egyötöde az osztrákok, egy-egy tizede a románok és a hollandok tulajdonába került a 2004-ig elérhető adatok szerint. A németek a fővárosban és 13 megyében voltak domináns ingatlanvásárlók, területi preferencia az esetükben nem állapítható meg. A közelségnek legnagyobb szerepe az osztrák és az ukrán állampolgárok magyarországi ingatlanszerzéseiben van. Az osztrák és a román állampolgárságú ingatlanvásárlók helyválasztásában egyirányú térbeli terjedési folyamatok voltak jellemzőek. A két ország földrajzi helyzetéből adódóan az osztrák terjedés iránya kelet felé, a román állampolgároké pedig északkelet felé tartott (Illés és Michalkó, 2005).

Új trendnek tekinthető a szlovák állampolgárok ingatlanvásárlása a Pozsonyhoz közel eső, határ menti magyar területeken. Híradások szerint¹⁰ Szlovákia egyes részein, elsősorban Pozsonyban és környékén több mint 25 százalékkal emelkedtek az ingatlanárak az uniós csatlakozás és az euró bevezetésének következtében. Ennek hatására mind szlovák, mind szlovákiai magyar, elsősorban jómódú értelmiségiek vásárolnak ingatlant a Szigetközben. Motivációjuk alapján őket azonban inkább ingázóknak tekinthetjük, mintsem jóléti migránsoknak.

A Balaton melletti megyékben a külföldi ingatlantulajdonosok több mint egyharmada a parttól 3–10 kilométerre fekvő településen, egytizedük 11 kilométernél távolabbi településen vásárolta ingatlanát. A fő vonzóerő a Balaton. A 2002-es Balaton környéki kutatás során megkérdezett 300 külföldi tulajdonos egyharmadát az ingatlanvásárlásban leginkább a nyugalom, a csend és a kikapcsolódási lehetőségek motiválták. Egyötödük tartotta fontosnak a táj szépségét és a jó kilátást. A barátok, a gasztronómia, a kultúra és az infrastruktúra körölből 13–13 százalékuknak volt fontos. Kevesen jelölték meg a kedvező klímát és időjárást (Bokor, Kovács és Oláh, 2002).

¹⁰ http://ingatlanok.hu/hirek/20080103/arobbanas_a_szlovak_ingatlanpiacon__beszall_ és http://ingatlanmenedzser.hu/hirek/20090501_szlovakok_veszik_az_olcso_magyar_ingatlan.aspx stb.

A Balaton környéki tulajdonosok 16 százalékának élnek rokonai Magyarországon, ami esetükben az ingatlanvásárlás egyik fő motivációja lehetett. A külföldi ingatlanvásárlók első magyarországi látogatása a turizmus felfutásával egy időben jelentkezett a '70-es évektől. Az ingatlantulajdonosok másik fele az 1990 utáni időszakban járt először hazánkban. Az eddigi kutatási eredmények (Rodics, 1998; Bokor, Kovács és Oláh, 2002) egybehangzóan azt mutatják, hogy a külföldiekre nagy hatással voltak korábbi magyarországi tapasztalataik, amiket elsősorban nyaralások során szereztek. Ez szintén egybeesik Williams és Hall (2000) azon meghatározásával, hogy a jóléti bevándorlók fő motivációi elsősorban a pihenési terek és lehetőségek keresése, amit általában korábbi turisztikai élményeik határoznak meg. A Williams és Hall által szintén fontos motivációként említett család-újraegyesítés és gyökerekhez való visszatérés a hazai kutatási eredmények alapján nem jelentős (Bokor, Kovács és Oláh, 2002), illetve a közigazgatási statisztikákban a magyar és egyéb állampolgárságú kettős állampolgárok egyáltalán nem jelentek meg.

Az ingatlanvásárlások időpontja azt mutatja, hogy a kilencvenes évek közepétől válik elérhetővé mind szélesebb rétegek számára a magyarországi ingatlanvásárlás. Ez az eredmény az önbesoroláson alapuló társadalmi helyzetképet megerősíti, és leginkább a Németországból érkező vásárlókra jellemző.

A külföldi ingatlantulajdonosok nagyra értékelik a magyarok mentalitását (41,4%), ami után közvetlenül az éghajlat kedvező volta és a táj szépsége következik. Egytizedük szereti a Balaton és Hévíz közelségét. Mindössze 2,8 százalékuk örül a kedvező áraknak (Bokor, Kovács és Oláh, 2002), amiből arra következtethetünk, hogy elsősorban nem a magasabb életszínvonal reményében vásároltak itt ingatlant.

Az ingatlanok típusai és elhelyezkedése

Budapest mellett Pest, Somogy, Zala, Győr-Moson-Sopron, Vas és Veszprém megyék települései a külföldiek ingatlanvásárlásának fő célpontjai. A legkevesbé keresett Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye települései voltak 2001 és 2003 között. Somogyban és Zala megyében az aprófalvak is egyre népszerűbbek. A gasztronómiai sajátosságok, a természeti környezet és a nyugat-európaiakhoz képest még mindig elfogadhatóbb árak, valamint a Balaton közelsége teszi vonzóvá a vidéket. A balatoni idegenforgalmi hagyományoknak megfelelően a vásárlók zöme német anyanyelvű, 76 százalékuk német, 14 százalékuk pedig osztrák állampolgár (Bokor, Kovács és Oláh, 2002). A Balaton környékén nagy vonzereje van a gyógyfürdőkhoz közeli, viszonylagosan olcsón megszerezhető, kellemes környezetben lévő

ingatlanoknak. A külföldi vásárlók többsége a balatoni és a termálfürdők övezetében csendes, szép fekvésű településeken jutottak nyaralóhoz, pihenőnek alkalmas parasztházhoz vagy építési telekhez. 2002-ben a nyaralótulajdonosok több mint fele a német, osztrák és svájci állampolgárok közül kerültek ki, de jöttek olasz, francia, kanadai és angol nemzetiségűek is. Somogy megyében az alig néhány száz lelkes falvak iránt kiugróan megnőtt az érdeklődés, az elhagyott, megüresedett házak értékesítése fellendült. A külföldiek a házak felújításával szebbé tették a faluképet, aminek a helyi lakosok körében pozitív visszhangja volt (uo.).

Az országos lista első 100 helyén álló települések funkcionális vizsgálata során megállapítható, hogy a külföldiek ingatlanvásárlásuk során a regionális központok mellett előnyben részesítik a kellemes települési környezetet kínáló, idegenforgalmi adottságokban bővelkedő falvakat és városokat. Az elsőik között szereplő Sopron, Hévíz, Gyenesdiás, Keszthely, Siófok, de a listán hátrébb sorolt települések is kiválóan bizonyítják a turizmus elsődlegességét a választások során (Illés és Michalkó, 2005).

Állampolgárság

A 2001 és 2003 között a külföldiek által vásárolt ingatlanok tekintetében az állampolgársági megoszlás azt mutatja, hogy az ingatlanok többsége (40,5%) német állampolgárok tulajdonába került. Őket az osztrákok (19,2%), majd a hollandok követték (7,3%). Rajtuk kívül még három ország polgárainak a részesedése volt számottevőnek tekinthető: Svájc (3%), az Egyesült Államok (2,6%) és Olaszország (2,6%). Az egyébként legnagyobb létszámú migráns csoportot alkotó román állampolgárok viszonylag kis részben vásárolnak ingatlant (9%).

A németek 13 megyében és Budapesten voltak dominánsak az ezredfordulón, ők vásárolták a legtöbb ingatlant. Somogy megyében 70 százalékos volt a részesedésük, a vele határos Zalában és Tolnában 60 százalék feletti. Az ország egészét figyelembe véve a német állampolgárok a legkisebb, 18,3 százalékos részaránnyal voltak domináns vásárlók a fővárosban. Ez arra utal, hogy a Budapest iránti érdeklődés igen sokirányú, amihez a főváros méretei, tradíciói mellett nemzetközi szerepköreinek kifejlődése is hozzájárulhatott. Az osztrák ingatlanvásárlók a határos Győr-Moson-Sopron és Vas megyében voltak dominánsak.

Az adatok arra utalnak, hogy a tőkeerős németek – a jelentősebb német nemzetiségű települések kivételével – különösebb területi preferenciák nélkül az ország egészében potenciális vásárlóknak tekinthetők, az ingatlanvásárlásnál a település minőségi és esztétikai szempontjai elsődlegesek (Illés és Michalkó, 2005). Az összesen 13 megyében domináns in-

gatlánvásárló németek a két említett dunántúli megye mellett Nógrádban, Hajdú-Biharban és Békésben lettek a második legnagyobb ingatlanvásárló náció. Az ezredfordulón változást hozott a holland állampolgárok térhódítása, akik az ország középső részén, Baranya, Tolna, Bács-Kiskun és Pest, továbbá Borsod-Abaúj-Zemplén megyében terjeszkedtek.

Az ezredfordulón két új, eddig nem szereplő nemzet, Svájc és az Amerikai Egyesült Államok állampolgárai jelentek meg az ingatlanpiacon: A svájciak a Dunántúlon, Zala és Tolna megyében lettek a harmadik legnagyobb vásárlók, az amerikaiak viszont Budapestet, Pest és Hajdú-Bihar megyét részesítették előnyben. Az elérhetőségi szempontok miatt Budapest és Pest megye választása nem hagy sok kérdést maga után, míg a Hajdú-Bihar megyei ingatlanok kiválasztása mögött rejlő motivációk egyelőre ismeretlenek.

Az ingatlanszerzők állampolgársági összetétele és az általuk preferált megyék közvetve utaltak a turisztikai és migrációs motívumok háttérbeli hatására. A megyei szintű adatok nem alkalmasak az ingatlanszerzés mögött húzódó szabadidős és/vagy vándorlási magatartás makroszintű igazolására, mivel a megye túl nagy területi egység az összefüggés bizonyítására.

Integráció és hatások a helyi társadalomra

Rodics (1998) szerint az általa vizsgált zalai falvakban élő külföldiek az asszimiláció, izoláció és integráció közül leginkább az integráció útjára léptek. Ennek oka lehet egyrészt, hogy a megkérdezettek az év nagy részében vagy egészében itt tartózkodnak, másrészt pedig az, hogy a külföldiek nagyon kis arányban vannak jelen a falvakban, tehát nincs lehetőségük a honfitársakkal való együttes elkülönülésre.

Rodics (1998), valamint Bokor, Kovács és Oláh (2002) eredményei egybehangzóak azzal kapcsolatban, hogy a külföldiek mit ítélték nehézségnek az itteni tartózkodásuk során, illetve jelenlétük milyen hatással van a helyi társadalomra.

A külföldi betelepülők Bokor, Kovács és Oláh (2002) szerint egyrészt a nemzetközi migráció új irányát testesítik meg, Nyugat-Európából Kelet-Közép-Európába, másrészt egy sajátos, eddig nem kutatott és nem feltárt új együttélési modellek létrehozói azáltal, hogy saját kultúrájuk értékrendjét közvetítik Magyarországon.

A magyar nyelv ismerete részben a kulturális beágyazottság szintjét is kifejezi. A 2002-es Balaton környéki kutatás során megkérdezettek egy-negyede jól elboldogul ügyei intézésekor, ugyanakkor kétharmaduk nyelvi szigeteket képez; nem integrálódnak a helyi társadalomba. Az ingatlantulajdonosok kétharmada mindössze néhány szót tud magyarul. Saját kulturális

igényeik kielégítésére baráti köröket, egyesületeket hoznak létre, amelyek közül néhányat be is jegyeztek. Céljuk az ingatlantulajdonosok kulturális és gazdasági érdekeinek érvényesítése. A Balaton környékén emellett vannak német nyelvű újságok, német tulajdonú éttermek és presszók is. A szigetszerű jelenséget bizonyítja továbbá az a tény is, hogy a külföldiek Magyarországon több más nemzetiségű külföldivel tartanak baráti kapcsolatot, mint saját országukban (uo. és Kovács et al., 2004).

A rendelkezésre álló helyi szolgáltatások közül a külföldi tulajdonosok leginkább a vendéglőket, az üzleteket és a fodrászszalonokat veszik igénybe. Több mint felük jár orvoshoz, de 14 százalékuk valamilyen oktatási intézménnyel is kapcsolatban áll (pl. nyelvtanfolyam, illetve gyermekük iskoláztatása). A szolgáltatásokat igénybe vevők leginkább a fogorvosokkal elégedettek. Ezután következnek a fodrászok, az orvosok, a vendéglősök, a masszázs- és szépségszalonok szolgáltatásai. A nyugatiak nagyobb arányú megjelenése egyértelműen felvevőpiacot teremt bizonyos szolgáltatásoknak (Bokor, Kovács és Oláh (2002).

A 2002-ben megkérdezett Balaton környéki ingatlanok külföldi tulajdonosainak 42 százaléka egyáltalán nem jelölt meg negatív tapasztalatokat Magyarországgal és az itt élőkkel kapcsolatban. A többi válaszadó úgy értékelte, hogy a Balaton környékén a minőségükhöz képest drágák az árak és szolgáltatások, illetve hangot adtak a szolgáltatások színvonalával kapcsolatos elégedetlenségüknek. Többen kifogásolták a környékbeli vállalkozók, szolgáltatók fegyelmezetlenségét és megbízhatatlanságát – elsősorban az építőipari szolgáltatásokra vonatkozóan. Kifogásolták azt is, hogy a helyi többségi társadalom tapasztalatuk szerint az utóbbi időben elszemélytelenedett, anyagiassá és barátságtalanná vált, pedig éppen az ellenkezője volt az egyik oka annak, hogy itt vásároltak ingatlant. Nemegyszer azt éreztették, hogy a helyi szolgáltatók az árszabásnál kettős mércével mérnek: külföldiként ugyanazon áru s főként szolgáltatás többbe kerül, mint a helyi lakosságnak (uo.).

Legfőbb kritika a környezeti problémák miatt fogalmazódott meg: a rendezetlen, szemetes környék mellett gyakran említik a hangoskodást és a szomszédok állattartását a közérzetet rontó elemek között. A közbiztonság és a bürokratikus, körülményes hivatali ügyintézés valamivel kevesebb kritikát kapott, csakúgy, mint a helyi közlekedési morál (uo.).

Az önkormányzati interjúkból (uo.) az derült ki, hogy a települési önkormányzatok több mint 70 százaléka a külföldi ingatlantulajdonosok után esedik az állami normatív támogatástól. Állami normatívát a települések az állandó lakosok után igényelhetnek, amelyet költségvetési bevételeikből a kötelező önkormányzati feladatok – oktatási, egészségügyi, szociális területek stb. ellátására fordítanak. A települési önkormányzatnak kevesebb állami normatíva esetében is kötelezően el kell látnia ezeket a feladatokat.

Az állami normatíva hiánya a Balatonalmádi, Fonyódi, Marcali, Keszthelyi kistérségekben működő önkormányzatoknak okozza a legnagyobb gondot. Az önkormányzatok egy része különböző adónemek kivetésével próbálja ellensúlyozni a kieső bevételeit.

A különböző adónemek közül az építményadó kivetése a régió egészére jellemző, ez a somogyi alrégióban működő települési önkormányzatok bevételi forrásai között szembetűnőek. Idegenforgalmi adót alkalmaznak kompenzációként a Balatonfüredi kistérségben található 201–1000 fős parti és a parttól 11–20 kilométerre fekvő települések önkormányzatai. Kommunális adó kivetésével a Balatonalmádi, Siófoki, Tabi, Marcali, Keszthelyi kistérségekben működő önkormányzatok próbálnak a helyzetükön javítani. A külföldi ingatlantulajdonosok elsősorban építményadót fizetnek, amit a bevételek nagysága szempontjából a telek-, kommunális, illetve idegenforgalmi adónemek fizetése követ. Az önkormányzatok által kivethető adónemeken felül a külföldi ingatlantulajdonosok általában nem járulnak hozzá más formában a települések működéséhez.

Az önkormányzatok adatai alapján a külföldi ingatlantulajdonosok a közösségi szolgáltatások közül leggyakrabban a körzeti orvost és a fogorvost keresték fel itt-tartózkodásuk során. Egy-egy településen az iskolát és az óvodát is igénybe vették. A helyi vállalkozók szolgáltatásai közül első helyen az építőipar és a vendéglátóipar területein dolgozó vállalkozásokat keresték. Második helyen az éttermek és az élelmiszerboltok állnak. Harmadik helyre a kereskedőket, az autószerelőket, a kozmetikusokat, fodrászokat és a kertészeket sorolták. Az önkormányzati tisztségviselőknek a települések nagy részén tudomásuk van arról, hogy a külföldi ingatlantulajdonosok helyi lakosokat alkalmaznak. Az önkormányzatok adatközlései alapján a kutatásban szereplő 35 településen a külföldiek által foglalkoztatottak becsült létszáma körülbelül 1700 fő. Az eredmény a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet egészére vetítve – Bokor, Kovács és Oláh (2002) becslése alapján – megközelíti vagy akár túl is lépheti a 10 ezer fő alkalmazását.

A külföldi ingatlantulajdonosok jelenlétének hatásait, előnyeit és hátrányait mérlegelve az önkormányzatok több pozitívumot soroltak. Első helyre tették a régi parasztházak rendbetételét, a falukép változását, szébbé tételét, valamint azt, hogy ezzel további vendégeket csábítanak ide. Második helyen a fizetőképes kereslet bővülését fogalmazták meg. Az önkormányzati tisztségviselők az ingatlanárak emelkedését leginkább a külföldi ingatlanvásárlókkal hozzák összefüggésbe. Hátrányként említették, hogy a külföldiek révén ugyan jövedelemhez jutnak a helyi munkanélküliek, de a keresetük utáni közterheket megbízóik nem fizetik be. Hátránynak tartják, hogy a külföldiek elviszik a vendéget a helyiek elől, illetve azt, hogy nem próbálnak meg beilleszkedni a helyi közösségek életébe (uo.).

A külföldi betelepülők vállalkozásai

A Balaton környékén lévő, külföldi tulajdonban lévő ingatlanok tulajdonosainak nagy része szobakiadással is foglalkozik, ezért a hazai szobakiadók úgy érzik, hogy esélyeik a piacon nagymértékben csökkentek. A külföldiek nagyon gyorsan kiismerték a hazai adóviszonyokat, sok esetben nem fizetik be a szállásadás után a kötelező idegenforgalmi adót, valamint az ebből származó jövedelem után a személyi jövedelemadót (Bokor, Kovács és Oláh, 2002). Ez mind a települési, mind az országos költségvetés szintjén jelentős bevételkieséssel jár. A Magyarországon hatályban lévő adótörvények értelmében a magyar és külföldi állampolgárokat nem mérhetik eltérő mércével az adó kivetését illetően. Ennek ellenére több településen megtalálják a módját annak, hogy a külföldi ingatlantulajdonosokat is megadóztassák (pl. üdülőként használt ingatlanokra építményadót vetnek ki).

Bokor, Kovács és Oláh (2002) becslése szerint a Balaton környéki külföldi ingatlantulajdonosok körülbelül kétharmada fizetővendéglátással foglalkozik, ami a magyarországi hatályos törvények értelmében vállalkozásnak minősül. A külföldi ingatlantulajdonosok gazdasági tevékenységeiket nagyrészt a szürkegazdaságban folytatják. Nemcsak a szállásadásból származó bevételek maradnak rejtve, hanem a kiadásaiak egy része is, mint például az általuk be nem jelentett foglalkoztattak bére (kertész, gondnok, takarító, karbantartó stb.). A turisták jókora része fizető vendéglátó szolgáltatásként vette igénybe a külföldi ingatlantulajdonosok szállásait (uo.).

Összegzés

Összegezve elmondhatjuk, hogy Európa déli részeihez hasonlóan hazánkban is megfigyelhető a jóléti migráció jelensége. A jóléti bevándorlók részletes vizsgálatakor több nehézségbe ütközünk: a hazánkba belépők és az ingatlant vásárló külföldiek statisztikáiban egyáltalán nem jelennek meg a különböző motivációk. Szét kell választanunk a jóléti és egyéb célokból érkezőket; ez nagyrészt az ingatlan típusa és elhelyezkedése alapján végezhető el, ám megbízható adatokhoz további vizsgálatokra van szükség.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás óta elhárultak az akadályok az EU-tagállamok polgárainak ingatlanszerzése előtt, de részletes adataink továbbra sincsenek. A témában készült eddigi kutatások többnyire nem széles körűek, kisebb területekre korlátozódnak, illetve az ezredfordulón készültek. A legfrissebb trendek, az idetelepülés motivációinak és a migrációs szándék mélyebb megismeréséhez átfogó, mind kvantitatív, mind kvalitatív kutatásokra szükség lenne.

Irodalom

- 7/1996 (I.18.) Korm. rendelet a külföldiek ingatlanszerzéséről
2004. évi CXL. törvény a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól
- Bokor I., dr. Kovács E., Oláh, M. (2002): *A külföldi állampolgárok ingatlanszerzésének gazdasági és társadalmi hatása a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben* (Transznacionális áramlások és együttélési modellek a Balaton régióban). Balatoni Fejlesztési Tanács, 2002.
- Böröcz, J. (1996): *Leisure migration. A sociological study on migration*. Pergamon Press, Oxford.
- Böröcz, J. (2002): A határ: társadalmi tény. *Replika*, 47–48: 133–142.
- Illés S. (2007): Polgármesteri szemmel a turizmusról és a migrációról. *Comitatus*, 17 (10): 50–66.
- Illés, S., Michalkó, G. (2002): A turizmus és migráció néhány összefüggése Magyarországon. *Demográfia*, 46. (4): 352–374.
- Illés, S., Michalkó, G. (2005): Külföldiek a magyarországi ingatlanpiacon. *Kisebbségkutatás*, 14 (3): 345–352.
- Járosi, K. (2007): Rezidenciaturizmus, élmény- és jóléti migráció. In Kovács É. (szerk.): *Közösségtanulmányok*. Módszertani jegyzet. Néprajzi Múzeum, PTE BTK Kommunikáció- és Média Tanszék, Pécs.
- King, R., Warner, A. M., Williams, A. M. (2000): *Sunset Lives: British Retirement to Southern Europe*. Berg, Oxford.
- Kovács E., Csité A., Oláh M., Bokor, I. (2004): Sziget a magyar tengeren: külföldi ingatlantulajdonosok a Balatonnál. *Szociológiai Szemle*, 3: 79–106.
- KSH (Központi Statisztikai Hivatal) (2006): *Helyzetkép a lakásviszonyokról, 1999–2005*. (A lakásindikátor-rendszer adatai alapján készült összeállítás rövidített változata). KSH, Budapest. 2006.
- Melegh A. (2002): Munkások vagy migránsok? Globalizáció és migráció a társadalomtudományi irodalom tükrében. *Eszmélet Füzetek* 62. www.freeweb.hu/eszmelet/62/melegh62.html
- O'Reilly, R. (1995): A new trend in European migration: contemporary British migration to Fuengirola, Costa del Sol. *Geographical Viewpoint*, 23: 25–36.
- Rodics G. (1998): Betelepülés vagy nyaralóvásárlás? In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Idegenek Magyarországon*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1997. MTA PTI, Budapest, 15–27.
- Schulze, G. (2000): Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. *Szociológiai Figyelő*, 1–2: 135–157.

- UNESCO: http://portal.unesco.org/shs/en/ev.php-URL_ID=3020&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
- UNWTO Technical Manual (1995): *Collection of Tourism Expenditure Statistics*. World Tourism Organization. <http://pub.unwto.org/WebRoot/Store/Shops/Infoshop/Products/1034/1034-1.pdf>
- Williams, A. M., Hall, C. M. (2000): Tourism and migration: new relationships between production and consumption. *Tourism Geographies*, 2 (1), 5-27.

IDEGENELLENESSÉG MAGYARORSZÁGON ÉS A VISEGRÁDI ORSZÁGOKBAN

BERNÁT ANIKÓ

Az idegenellenesség léte és mértéke egy társadalom befogadókészségéről árulkodik, így az országba irányuló migrációs trendek vizsgálatakor érdemes kitérni arra, hogy milyen közegbe is érkezik egy bevándorló. Magyarországon immár másfél évtizede vizsgálja a Tárki a menekültekkel, menedékkérőkkel szembeni előítélet, általánosabb értelemben pedig az idegenellenesség mértékét. A módszertan és a kérdéssor változatlan 1992 óta, így egy – az attitűdök terén – ritkán tapasztalható hosszúságú trend bemutatására adódik lehetőség. Ráadásul mindezt nemcsak magyar vonatkozásban, hanem régiós szinten is megtehetjük, bár nem longitudinális, hanem csak keresztmetszeti elemzés keretében, mivel 2005-ben a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdöket nemcsak Magyarországon, hanem a másik három visegrádi országban, Lengyelországban, Csehországban és Szlovákiában is megvizsgálták a CEORG¹-együttműködés keretében (azonos időpontban, kérdéssorral és módszertannal).

A következőkben először bemutatjuk az idegenellenesség magyarországi trendjének alakulását a rendszerváltást követő közel két évtized alatt (1992 és 2009 között), és a legutóbbi, 2009-es vizsgálat eredményeinek elemzésével arra is megpróbálunk választ adni, hogy mely társadalmi csoportok jellemezhetők inkább idegenellenesként vagy idegenbarátként. Ezt követően a visegrádi országok körében 2005 februárjában végzett kutatás alapján összevetjük a négy országot a lakosság menekültek befogadásához való hozzáállása alapján, és megvizsgáljuk, hogy mennyire hasonló vagy épp eltérő társadalmi mintázatot mutat a négy ország lakossága az idegenellenesség szempontjából.

¹ CEORG – Central European Opinion Research Group. A Közép-európai Közvélemény-kutató Társulás három kelet-közép-európai ország, Csehország, Magyarország és Lengyelország egy-egy, társadalom- és közvélemény-kutatással foglalkozó intézetének közös vállalkozása. A közös intézmény 1999 óta működik.

Végül egyfajta kitekintésként azt is bemutatjuk, hogy az utóbbi néhány év nemzetközi kutatásai tükrében – más kérdésekkel vizsgálva – hova helyezhetjük Magyarországot és a másik három visegrádi országot a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdjeik alapján az európai országok sorába.

Idegenellenesség Magyarországon

Az idegenellenesség trendje

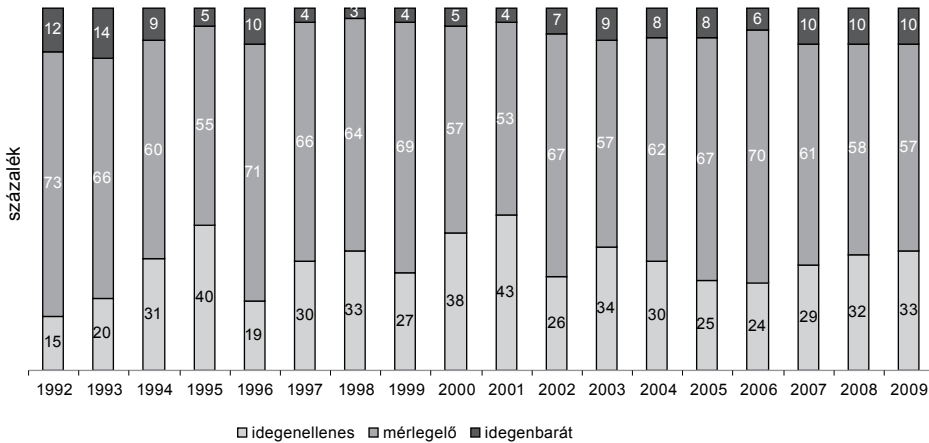
1992 óta évente egy vagy két alkalommal mértük fel a magyar társadalom migránsokkal szembeni befogadókészségét. A legutóbbi alkalommal 2009 júniusában vizsgáltuk meg ezt a kérdést, és a korábbi évekhez hasonlóan azt tapasztaltunk, hogy tízből három felnőtt magyar (33%) tekinthető „*idegenellenesnek*”, vagyis szerintük egyetlen menedékkérő² se tehesse be lábát az országba, míg tízből csak egy (10%) lakos tekinthető „*idegenbarátnak*”, azaz ők beengednének minden menekültet. A lakosság többsége, tízből közel hat (57%) „*mérlegelő*” állásponton van, de amint azt később látni fogjuk, nagyobb részüik inkább idegenellenes, semmint idegenbarát, azaz a magyar társadalomban „*sejthető*” idegenellenesség a társadalom nagyobb részére jellemző, mint amennyien ezt nyíltan vállalják.

A rendszerváltást követő 15–20 év alatt Magyarországon az idegenellenesség trendje alapvetően ugyan hasonló, de inkább hullámmódnak mondható (1. ábra). Hasonló abban az értelemben, hogy 1992 óta minden adatfelvétel alapján a mérlegelők alkotják a legnagyobb táborát, őket az idegenellenesek követik, míg a legkisebb csoport „*hagyományosan*” az idegenbarátoké; mindez azonban számottevő belső hullámzásokkal jelenik meg a vizsgált periódus alatt.

A legnépesebb tehát minden évben a mérlegelők táborát, akik 1992-ben voltak a legtöbben, tízből heten (73%), és 2001-ben voltak a legkevesebben, de még ekkor is tízből ötven (53%) válogatták volna meg azt, hogy ki jöhet be az országba, és ki nem. A mérlegelőket minden évben az idegenellenesek követték, ám igen nagy ingadozással: az 1992-ben tapasztalt

² Az első kutatás alkalmával, 1992-ben a vándorlókra vonatkozó társadalmi tudás igen korlátozott volt, ezért alkalmazta a kutatás a vándor, migráns, külföldi, idegen és egyéb kategóriák átfogó megjelölésére az országba akkor tömegesen érkezőkre a „menedékkérő” szót. Azóta feltehetőleg bővült e téren a társadalmi ismeret, különbséget téve a menedéket kérő, a bevándorolt vagy az uniós polgár között, de az egyes években kapott válaszok összehasonlíthatósága miatt a szóhasználat változatlan maradt, annak ellenére, hogy a kilencvenes évek eleje óta számtalan jogi státuszt hoztak létre a jogalkotók ezen csoportok számára, de ennek a kutatásnak a keretein belül nem követjük és vizsgáljuk a terminológiai változásokat.

1. ábra: Az idegenellenesség változása a magyar társadalomban, 1992–2009 (%)

Kérdés: Ön szerint minden menekültöt be kell-e fogadni (= idegenbarát), senkit sem (= idegenellenes), vagy van, akit igen, van, akit nem (= mérlegelő)?

Megjegyzés: az ábra adatainak összege kerekítésből adódóan +/- 1 százalékponttal eltérhet a 100%-tól.

Forrás: Dencső és Sik, 2007; TÁRKI Omnibusz, 2008 és 2009.

15 százalékos szintről néhány év alatt két és félszeresére, 40 százalékra ugrott az idegenellenesek aránya, majd némi csökkenés után az ezredfordulót követően 43 százalékra emelkedett (elérve ezzel a vizsgált időszakban a csúcspontot), onnantól kezdve viszont – szembeötlő hullámzásokkal ugyan, de – csökkent, és 25–30 százalék körüli szinten állapodott meg. A legkisebb csoportot a befogadók, azaz az idegenbarátok alkotják: a „legtoleránsabb” évnek 1993-at tekinthetjük; ekkor volt ugyanis a legmagasabb a minden menekültet befogadók aránya (14%). A mélypont(ok) pedig 1998-ban és 2000-ben következtek be: ekkor a felnőtt magyar lakosság csupán 3 százaléka volt toleránsnak mondható.

A három véleménycsoport hasonló nagyságrendje és egymáshoz viszonyított „méretének” stagnálása mellett látni kell azonban az elmúlt másfél-két évtized jelentős mozgásait is:

- a kilencvenes évek elejének toleránsabb összképét és annak hirtelen eltolódását az idegenellenesség felé; majd
- az egyre inkább nyilvánvalóvá váló idegenellenességet az ezredforduló környékén, és ennek konszolidálódását (vagy látensebbé válását); végül
- 2000-es években folyamatos, de nagyon kismértékű csökkenést, ami azért a kilencvenes évek eleji toleranciaszintet nem éri el, de ez a viszonylag stabilabb kép máig érvényes.

A mérlegelő csoportot minden évben megkérdezzük arról is, hogy különböző etnikumú/nemzetiségű menekültek közül kiket fogadnának be, és kiket nem. A nemzetiségek és etnikumok listája állandó „tagok” (pl. határon túli magyarok, románok, arabok) mellett az adott időszak aktuális politikai témái vagy a Magyarországra érkező menekültek nemzetiségi összetétele alapján szelektálva változó csoportokat is tartalmaz (pl. afgánok, kínaiak), így az elmúlt 15–20 év összevetése ebben a kérdésben nehézkes, de jól illusztrálja a mérlegelők attitűdjét a legutóbbi, azaz a 2009-es adatfelvétel eredménye is. Ez alapján azt látjuk – ahogy a vizsgált időszak minden hullámának eredménye is erre utal –, hogy a mérlegelők nagyrészt inkább idegenellenesek, hiszen a felsorolt nemzetiségek és etnikumok többségét vagy egyikét sem engednék be az országba menekültként, azaz valójában ők is elutasítóak, akárcsak az idegenellenesek, csak éppen nem nyíltan, hanem látsenszen vagy indirekt módon teszik ezt.

2009 júniusában, akárcsak a korábbi években, lényegében minden felsorolt, potenciális bevándorló etnikai csoporttal szemben számottevő előítéletet tapasztalunk: e nemzetiségek, etnikai csoportok menekültjeit tíz mérlegelő közül hat-nyolc nem engedné be Magyarországra. A legnagyobb elutasítással az arabok szembesülhetnek, akiket szoros egymásutánban a kínaiak, az oroszok, a románok és a pirézek követnek (2. ábra).

2. ábra: A Magyarországra érkező különböző nemzetiségű vagy etnikumú menekültek befogadását elutasítók aránya a mérlegelők körében, 2009 (%)

Kérdés – azoktól kérdezve, akik szerint a menekülők közül van olyan, akit be kellene fogadni, és van olyan, akit nem: *És Ön szerint az alábbi csoportokból érkező menekülteket be kellene-e fogadni?*

Forrás: TÁRKI Omnibusz, 2009. június.

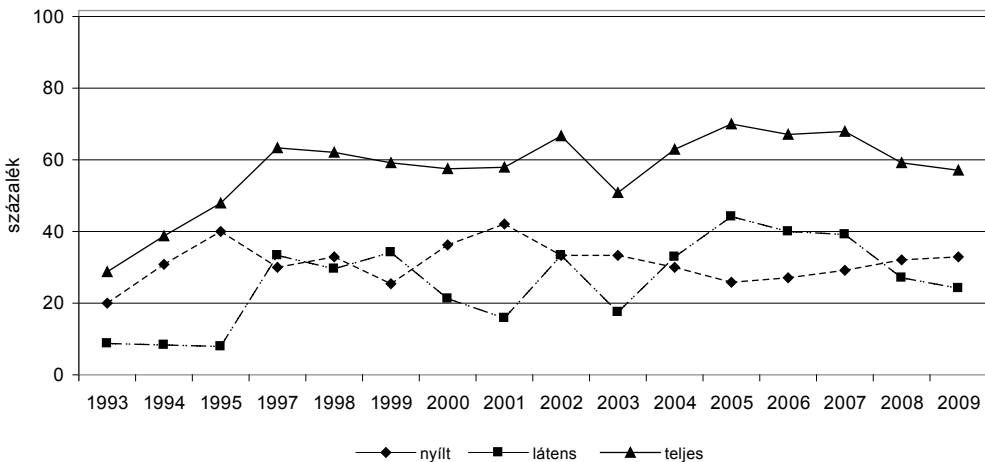
A fiktív piréz etnikum egyfajta lakmuspapírként annak vizsgálatára hivatott, hogy az idegenellenességnek mennyire van „valós” alapja, vagy

mennyire egy általánosabb kirekesztő attitűd része. Az, hogy egy nem létező népcsoport/nemzetiség/etnikum tagjait gyakorlatilag ugyanannyira (ráadásul az előző évhez képest még szignifikánsan növekvő mértékben is) elutasítja a lakosság (illetve annak egy jelentős csoportja, a mérlegelők) számottevő része, arra hívja fel a figyelmet, hogy a xenofóbia kevésbé „tárgyfüggő” attitűd, azaz bár látszólag konkrét csoportokra irányul, valójában egy fiktív csoporttal szemben ugyanannyira megjelenhet, mint valamely valóságosra reagálva.

A mérlegelők közül a következetesen elutasítókat *rejtett vagy látens idegenellenesnek* is nevezhetjük: ők azok, akik a határon túli magyarok kivételével minden menekültet elutasítanak. Mivel a táboruk önmagában is eléggé jelentős, érdemes megvizsgálni – összeadva az eredetileg is elutasító és ezáltal *nyíltan idegenellenesnek* nevezhető csoporttal –, hogy mekkora a *teljes idegenellenesség* Magyarországon, és hogyan változott a rendszerváltás utáni évektől napjainkig.

Az összkép drámai emelkedést mutat a vizsgált időszakban (3. ábra). 1993 és 2007 között ugyanis a teljes idegenellenesség mértéke megduplázódott, 29 százalékról 68 százalékra emelkedett, azaz ma tíz magyar felnőttből hét idegenellenességgel jellemezhető e kérdésre adott válasza alapján.

3. ábra: A nyílt, a látens és a teljes idegenellenesség változása Magyarországon, 1993–2007 között (%)

Kérdés: Ön szerint minden menekültöt be kell-e fogadni, senkit sem, vagy van, akit igen, van, akit nem? Ebből a kérdésből jöttek létre a fenti kategóriák: *nyílt idegenellenes* – aki szerint senkit nem kell befogadni; *látens idegenellenes* – aki szerint van, akit igen, van, akit nem, de a határon túli magyarokon kívül ténylegesen senkit nem fogadna be; *teljes idegenellenesség* – a nyílt és a látens idegenellenesek együtt.

Forrás: Dencső és Sik, 2007, TÁRKI Omnibusz, 2008. szeptember és 2009. június.

Az emelkedő trend háttérében a rejtett és nyílt idegenellenesek arányának számottevő növekedése egyaránt felfedezhető, de az is látható, hogy – főleg a kilencvenes évek első felében – a látens xenofóbia jelensége lett egyre elterjedtebb, azaz az idegenellenes attitűdűek egy része „megtanulta”, hogy ez egy kevésbé etikus, nem elvárt, nem annyira „szalonképes” attitűd, így kellemetlen lehet felvállalni a nyilvánosság előtt.

Az idegenellenesség társadalmi bázisa

A menekültekkel szembeni attitűdöket elsősorban a kérdezett iskolázottsági szintje, másodsorban a kora és lakóhelyének településtípusa befolyásolja a szokásos társadalmi-demográfiai szempontokkal való összevetés alapján.

A 2009. júniusi vizsgálat szerint az iskolázottsági szint növekedésével emelkedik a mindenkit befogadók aránya, és csökken a nyíltan idegenelleneseké, míg a mérlegelők a közép- és felsőfokú végzettségűek körében felülreprezentáltak. A kor kevésbé befolyásolja az idegenellenességet, de az azért kimutatható, hogy a fiatalok inkább befogadók, az idősek viszont az átlagosnál valamivel hajlamosabbak a nyílt idegenellenességre. Hasonló képet kapunk a gazdasági aktivitás szerint is, annyi különbséggel, hogy a diákok mellett a gazdaságilag aktívak is az átlagosnál befogadóbbak, míg a nyugdíjasok mellett a munkanélküliek is felülreprezentáltak a nyíltan elutasítók körében.

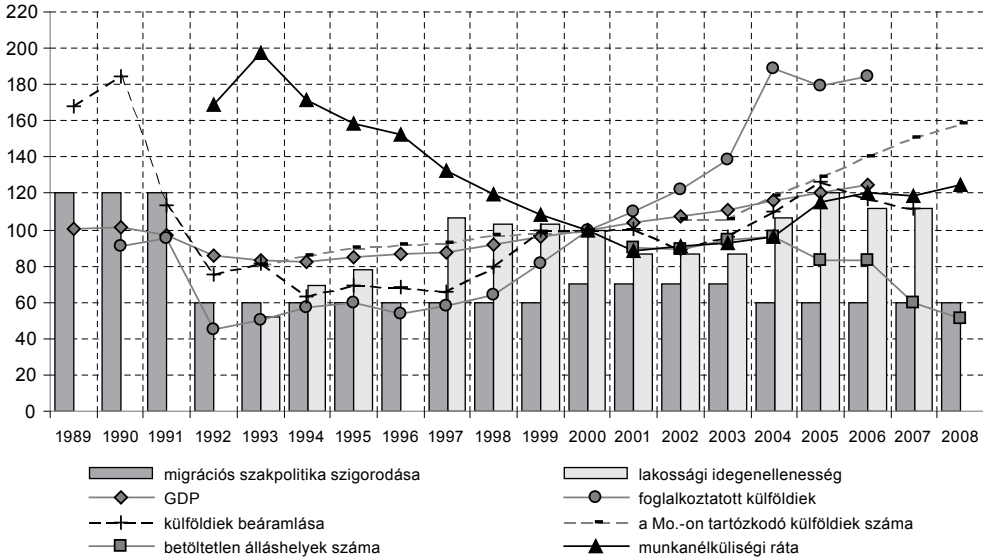
A lakóhely szerinti véleménykülönbségek terén azt láthatjuk, hogy a községekben élők az átlagosnál kissé nagyobb arányban vannak a mérlegelők között, míg a budapestiek átlagon felüli arányban engednének be az országba minden menedékkérőt.

Az idegenellenesség változása makrogazdasági és politikai folyamatok tükrében

Érdemes megvizsgálni azt, hogy a lakosság idegenekhez fűződő attitűdje, illetve annak változása mutat-e valamilyen együttjárást más, makroszintű társadalmi-gazdasági folyamatokkal. Erre a kérdésre – az elérhető adatok által szabott kereteken belül – a migrációs szakpolitika szigorodásának, a lakosság idegenellenes attitűdjének, a GDP-nek, a munkanélküliségi rátnak, a betöltetlen álláshelyek számának, valamint a külföldiek beáramlásának, a Magyarországon tartózkodók számának és körükben a foglalkoz-

tatottak arányának, illetve ezek 1989 és 2008 közti változásával adhatunk választ (4. ábra).

4. ábra: A gazdasági, munkaerő-piaci, politikai, szakpolitikai környezet és a migrációs trend együttjárása Magyarországon, 1989–2008 (2000 = 100%)

Forrás: saját szerkesztés.

A trendek együttjárása alapján azt látjuk, hogy a magyar lakosság idegenellenes attitűdjének változására nincs hatással a – lényegében a kilencvenes évek elejétől – megengedőbbé váló, majd változatlan migrációs szakpolitika. Érdekes, hogy az idegenellenesség 2000-es évekbeli növekedése, majd kismértékű csökkenése közben a GDP és a munkanélküliségi ráta kismértékben, a Magyarországon tartózkodó és foglalkoztatott külföldiek száma pedig erősebben nő, ugyanakkor az egyes években érkező külföldiek száma a millennium után nő, majd 2005 után csökken. A leginkább figyelemre méltó együttjárás a 2000-es években mind közül mégis az, miszerint amíg 2004-től a betöltetlen álláshelyek száma csökkent, a lakosság körében mért idegenellenesség kissé nőtt, majd kissé csökkent, de alapvetően magas szinten és csak igen enyhén ingadozik. A vizsgált időszak elején jól látszik, hogy a rendszerváltás körüli évek szigorúbbnak mondható bevándorlási politikája ellenére is milyen nagy számban érkeztek külföldi állampolgárok (nagyraoszt erdélyi magyarok) az országba, majd ez a beáramlás milyen hirtelen és milyen nagymértékben torpant meg 1992 körül.

Idegenellenesség a visegrádi országokban

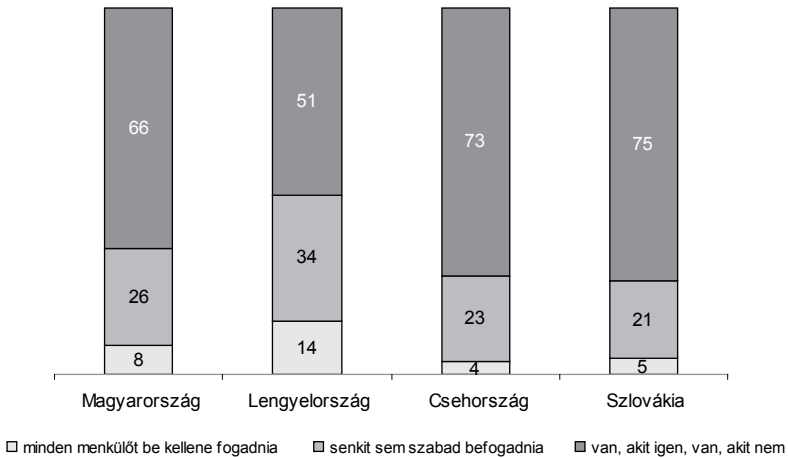
A menekültek befogadásával kapcsolatos attitűdök

A négy visegrádi országban 2005 februárjában vizsgáltuk egy rövidebb kutatás keretében a menekültekkel és bevándorlókkal szembeni attitűdöket. A magyar, lengyel, cseh és szlovák adatfelvétel egyaránt 1000 fős országos reprezentatív mintán zajlott, azonos kérdőívvel és egyazon hónapban, így a négy vizsgálat eredményei összevethetők.

Az idegenellenesség mértéke és „mintázata” nagyon hasonló a négy országban – ezt láthatjuk az előzőekben longitudinálisan és keresztmetszetileg is bemutatott kérdés alapján, amely a menekültek befogadásának hajlandóságát vizsgálja. Mind a négy visegrádi országban a legnépesebb csoport a mérlegelőké, bár ezen belül számottevő szórást tapasztalhatunk: a lengyelek fele, a magyarok kétharmada, a csehek és a szlovákok háromnegyede válogatná meg, hogy a menedékkérők közül kit engedne be. Ugyanilyen „sorrendet” találunk a négy ország összevetésekor a szélső vélemények esetében is: a lengyelek körében a legnagyobb a nyíltan idegenellenesek aránya, minden harmadik válaszadó sorolható ide, míg a magyarok közül minden negyedik, a csehek és a szlovákok közül pedig körülbelül minden ötödik. Ugyanígy alakul a sorrend az amúgy minden országban legkisebb csoport, a mindenkit befogadók megoszlása alapján is: leginkább a lengyelek körében találkozhatunk ilyen attitűddel, aztán a magyarok, végül a legkevésbé a csehek és a szlovákok következnek (5. ábra).

Ami a kérdésben vállalt vélemény társadalmi jellemzők szerinti megoszlását illeti, a legerősebb befolyásoló tényező minden országban az iskolázottság, az aktivitás és a lakóhely településmérete. Általában mind a négy visegrádi országra jellemző az, hogy az iskolai végzettség emelkedésével csökken a nyíltan idegenellenesek és nő az idegenbarátok aránya, különösen Lengyelországban és Magyarországon, míg mindez Csehországban és Szlovákiában inkább az idegenellenesek arányával kapcsolatban igaz (mivel az idegenbarátok aránya rendkívül alacsony). A mérlegelők átlagon felüli arányban jelennek meg az érettségizettek körében Lengyelországban és Magyarországon, illetve az általános iskolát végzettek körében Csehországban és Szlovákiában, tehát ez az attitűd más-más csoportokra jellemzőbb a két országpárban. Az aktivitás szerinti differenciálódás már mind a négy országban ugyanolyan mintázatot mutat: az aktívak a mérlegelők körében, az inaktívak pedig az idegenellenesek között felülreprezentáltak. A lakóhely mérete alapján is egyértelmű összefüggést látunk: a településméret növekedésével emelkedik az idegenbarátok és csökken az idegenellenesek aránya.

5. ábra: Idegenellenesség a visegrádi országokban, 2005. február (%)

Kérdés: „Ön szerint az országnak minden menedékkérőt be kell fogadni, vagy senkit sem, vagy van, akit igen, van, akit nem?”

Megjegyzés: az ábra adatainak összege kerekítésből adódóan +/-1 százalékponttal eltérhet a 100%-tól.

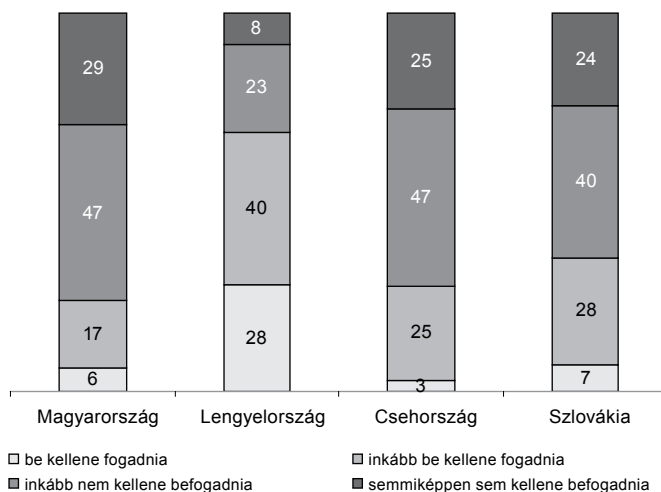
Forrás: CEORG-kutatás, magyarországi partner: TÁRKI.

Az iskolázottság mellett a kérdezett neme csak Lengyelországban mutat szignifikáns eltéréseket: itt a férfiak között kétszer annyi befogadót találunk (19%), mint a nők körében (10%). A kor ennél valamivel jelentősebb differenciáló tényező: főleg Magyarországon és Szlovákiában jellemző, hogy az idősek (a 60 év felettiek) az átlagosnál nagyobb arányban idegenellenesek; ennél gyengébb, de erre utaló jeleket a másik két országban is találunk. A fiatalok ezzel szemben felülreprezentáltak a mérlegelők között, de csak Szlovákiában és Csehországban.

A bevándorlók iránti attitűdök

Nemcsak a menekültekkel, de a szélesebb kört jelentő bevándorlókval kapcsolatban se sokkal befogadóbbak a visegrádi országok lakosai, mivel a lengyelek kivételével minden országban többségben vannak azok, akik szerint nem kellene az országuknak mindazokat befogadnia, akik be akarnak oda jönni. A leginkább befogadók tehát a lengyelek: kétharmaduk szerint egyértelműen vagy inkább be kell fogadni mindenkit, míg a csehek közül már csak feleannyian (35%) vélekednek így, a szlovákoknak csak negyede (28%), a legkevésbé pedig a magyarok befogadóak (23%) (6. ábra).

6. ábra: Befogadó attitűd a visegrádi országokban, 2005. február (%)

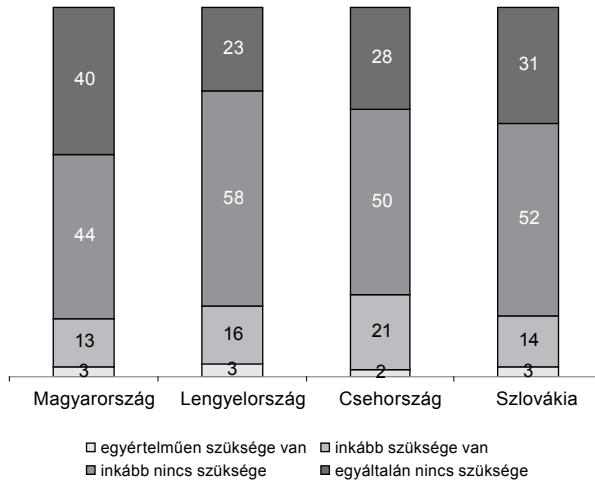
Kérdés: „Be kellene-e fogadnia az országnak mindazokat, akik ebbe az országba akarnak jönni?”

Megjegyzés: az ábra adatainak összege kerekítésből adódóan +/-1 százalékponttal eltérhet a 100%-tól.

Forrás: CEORG-kutatás, magyarországi partner: TÁRKI.

Ha ugyanezt a kérdést más aspektusból közelítjük meg, és a bevándorlók szükségességére helyezük a hangsúlyt, a visegrádi országok lakosságának alapvetően elutasító attitűdje továbbra is szembetűnő. Mind a négy országban öt lakosból körülbelül négy véli úgy, hogy nincs szüksége bevándorlókra az országának, és ebben az egyes országok között kisebb a különbség, mint a többi kérdésben tapasztaltuk (7. ábra).

7. ábra: A bevándorlók befogadásának szükségességéről alkotott vélemények a visegrádi országokban, 2005. február (%)

Kérdés: Szüksége van-e az országnak bevándorlókra?

Megjegyzés: az ábra adatainak összege kerekítésből adódóan +/-1 százalékponttal eltérhet a 100%-tól.

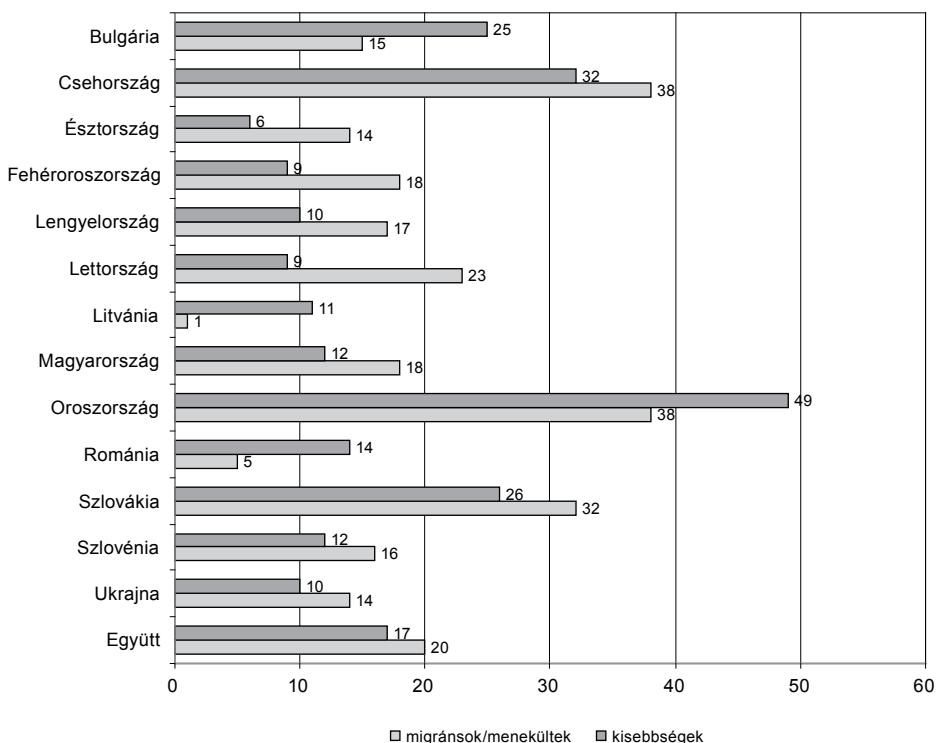
Forrás: CEORG-kutatás, magyarországi partner: TÁRKI.

Európai kitekintés

A bevándorlókkal, menekültekkel szembeni ellenérzéseket a „félelemérzet” szempontjából vizsgálta egy 2005-ös európai kutatás (Új Európa Barométer 2005), ami a magyar és visegrádi országok lakosai körében tapasztalt idegenellenesség szintjét vagy még annál is erősebb idegenkedést mutat. Az ország biztonsága és békéje szempontjából veszélyforrásnak tartja a menekülteket és a kisebbségeket is a kelet- és közép-európai országok lakosságának jelentős része, bár nagy különbségeket találunk az egyes országok között.

Az itt felsorolt 13 kelet- és közép-európai ország lakosságának összességében körülbelül az egyötöde tartja az ország szempontjából veszélyforrásnak a kisebbségeket és a migránsokat, ugyanakkor a kisebbségek az adott ország nemzeti kisebbségeit is tartalmazzák, így ezek az eredmények valószínűleg „alulbecslik” a veszélyérzet mértékét. Az országok közti különbségek azonban szembetűnőek: a legerősebb a veszélyérzet Oroszországban, de átlagon felüli mértékű Csehországban, Szlovákiában és Bulgáriában is, míg ez a fajta „belső veszélyérzet” a balti államokban, Ukrajnában és valamelyest Magyarországon, illetve Szlovéniában a legkevésbé erős (8. ábra).

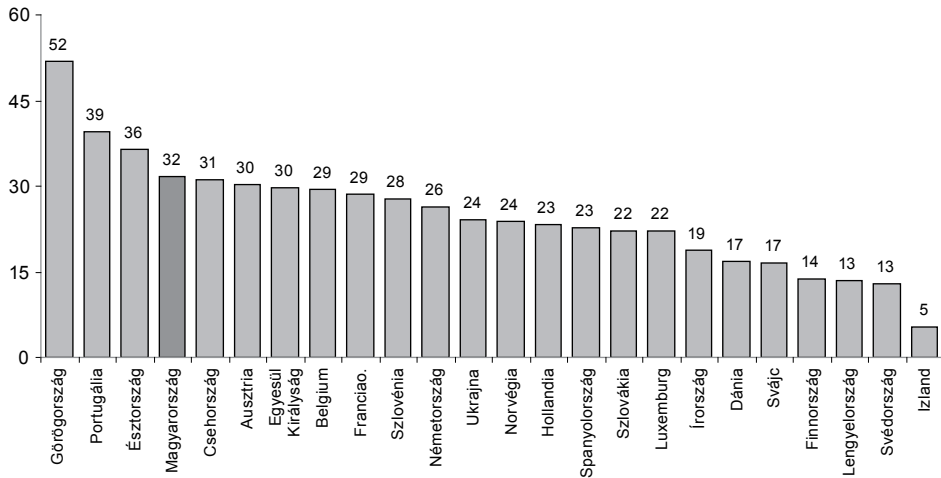
8. ábra: Az ország biztonsága és békéje szempontjából a nemzeti kisebbség(ek)et és a migránsokat/menekülteket meglehetősen vagy nagymértékben veszélyforrásnak tartók aránya 13 kelet-közép-európai országban (%)

Forrás: Új Európa Barométer – TÁRKI, 2005.

A szintén 2005-ben készült European Social Survey (ESS) – „Európai társadalmak összehasonlító vizsgálata” alapján az eddigiekhez hasonló képet kapunk: a felnőtt magyar lakosság harmada (32%) szerint általánosságban véve Magyarország rosszabb hely lett azért, hogy más országából származó emberek itt telepedtek le. Az előbbiekkal szemben azonban e kutatás alapján Magyarország az idegenellenesség szempontjából az európai élmezőnyben foglal helyet Görögország, Portugália és Észtország után (9. ábra). Az utóbbi két kérdés alapján az is kiemelendő, hogy a magyarok jobban idegenkednek a Magyarországon alig jelen lévő külföldiektől és „idegenektől”, mint a hozzájuk képest nagyszámú hazai kisebbségektől.

9. ábra: A más országból betelepülők „ártalmasságával” egyetértők aránya
24 európai országban, 2005 (%)

Kérdés: „Inkább árt az országuknak az, hogy más országból származó emberek letelepedtek náluk?”

Forrás: ESS (European Social Survey) EUTE – TÁRKI, 2005.

Hivatkozások

- Dencső B., Sik E. (2007): Adalékok az előítéletesség mértékének és okainak megismeréséhez a mai Magyarországon. *Educatio*, 2007. tavasz
- Enyedi Z., Fábián Z. Sik E. (2004): Nőtték-e az előítéletek Magyarországon? In Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riórt 2004*. TÁRKI, Budapest, 375–399.
- Sik E. (2002): Idegenellenesség Magyarországon 1998-ban. In *Magyarország és a magyar kisebbségek*. MTA, Budapest, 163–174. /Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. Műhelytanulmányok./

A SZERZŐKRŐL

- BALOGI ANNA szociológus, 2008 óta a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskola doktorandusz hallgatója. Kutatási témái: migráció, menekültügy, szegénység, fejlődő országok, mikrofinanszírozás.
- CIOBANU, RUXANDRA OANA szociológus, 2009-ben védte meg PHD fokozatát az Osnabrücker Egyetemen. Jelenleg kutatóként dolgozik a lisszaboni New University Társadalomtudományi Kar Szociológiai Kutatóközpontjában (Centre for Sociological Research of the Faculty of Social Sciences and Humanities).
- BERNÁT ANIKÓ szociológus, a TÁRKI Zrt. kutatója és az ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológiai Doktori Iskolájának hallgatója. Kutatási területe: a kisebbségek, a migráció, a kultúra és a társadalmi attitűdök.
- FEISCHMIDT MARGIT kulturális antropológus, az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet tudományos főmunkatársa. A Pécsi Tudományegyetem Kommunikáció és Médiatudományi Tanszékének adjunktusa. Kutatómunkájának középpontjában az etnicitás mindennapi jelenségei, a nacionalizmus szimbolikus formái és a kulturális különbségek politikája áll, mely kérdéseket elsősorban etnográfiai és interjúk módszerekkel vizsgálja.
- FOX, JON professzor, a University of Bristol, Department of Sociology oktatója. Fő kutatási területe a nacionalizmus, az etnicizmus és a nemzetközi migráció. Ezeken a területeken vizsgálja a kollektív közösségek etnikai, nemzeti és racionális megvalósulási formáit a hétköznapiakban. Kutatásokat végzett ezekről a kérdésekről Magyarországon, Romániában és az Egyesült Királyságban.

- GÖDRI IRÉN szociológus, a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa. Az ELTE Szociológia Doktori Iskolájában doktorált, disszertációját a kapcsolathálók és a kapcsolati tőke migrációban játszott szerepéről írta. Kutatási területei: nemzetközi migráció, bevándorlók integrációja, kapcsolathálók, bevándorlókkal szembeni attitűdök.
- HÁRS ÁGNES, közgazdász, a KOPINT-TÁRKI vezető kutatója, az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet külső munkatársaként a kötet alapját adó IDEA-kutatás vezetője. Fő kutatási területe a munkaerő-migráció, a bevándorlás és az elvándorlás gazdasági meghatározottsága, a migráció gazdasági hatásai.
- KÖSZEGHY LEA szociológus, az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet segédmunkatársa. Településszociológiával, ezen belül egyebek mellett a romákat és a Magyarországon élő migránsokat érintő lakhatási, térbeli-társadalmi egyenlőtlenségekkel és az ezeket befolyásoló tényezőkkel foglalkozik.
- NYÍRI PÁL szociológus, az egyetemes történelem és antropológia egyetemi tanára az amszterdami Szabadegyetemen (Vrije Universiteit). Legutóbbi könyvei: *Mobility and Cultural Authority in Contemporary China* (Joana Breidenbachhal) *Seeing Culture Everywhere, from Genocide to Consumer Habits* (mindkettő University of Washington Press, 2010).
- TÓTH JUDIT jogász, egyetemi docens a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Elsősorban a nemzetközi migrációs jog és politika, az alkotmányjog és az emberi jogok terén végzett kutatásokat az MTA intézeteiben, amelyekből kétszáznál is több tanulmánya, könyve jelent meg magyar és angol nyelven
- VÁRHALMI ZOLTÁN szociológus, az ELTE-n végzett 2007-ben. *Nemzetközi összehasonlító vizsgálat az etnocentrizmus jelenségéről* című munkáját az év legjobb ELTE szociológia szakos záródolgozata kitüntetésben részesítették. Az elmúlt időszakban több nemzetközi és hazai epidemiológiai, munkaerő-piaci és migránskutatásban vett részt mint statisztikus, elemző vagy kutatásvezető. Jelenleg a MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Nonprofit Kft. kutatásvezetőjeként dolgozik és az ELTE Szociológia Doktori Iskola hallgatója.
- ZAKARIÁS ILDIKÓ szociológus, az ELTE-n végzett 2007-ben. Romániai magyarok migrációjával, a bevándorlók által működtetett civil szervezetekkel foglalkozott az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet külső munkatársaként. Jelenleg doktorandusz a Budapesti Corvinus Egyetemen, PhD kutatását a jótékonyság és filantrópia jelenségeiről készíti.

ABSTRACTS

Introduction

Jon Fox

A quick glance at the numbers of migrants coming to Hungary over the past two decades wouldn't raise many eyebrows. Compared to other countries of immigration in Western Europe and North America Hungary has not seen many migrants in either relative or real terms. And with Hungarians migrating to other parts of Europe (particularly following Hungary's accession to the EU in 2004), net migration figures make already modest in-migration figures even smaller.

But these modest numbers belie the variation, complexity, and distinctiveness of recent migration to Hungary. A scan of the pages contained in the present volume reveals a dizzying array of recent developments in migration to Hungary from co-ethnic labour migration and East Asian ethnic entrepreneurship to lifestyle migration and transborder petty commerce. We also find a variety of responses to migration ranging from policies of integration to practices of segregation and the politics of nationalism to the policies of EU compliance.

This volume makes important strides in uncovering and unravelling the complexity of these recent migration trends, contributing to a more balanced, nuanced, and comprehensive understanding of migration to Hungary today. In the process, it reveals what is both old and new about these different forms of migration. Reflecting on this volume from a comfortable distance in the UK, migration to Hungary can be seen to exhibit many of the features of migration found in other parts of the world. New insights for the present Hungarian case are gained through engagement with a theoretical repertoire that draws from and builds upon the foundations of other studies of migration.

That same British perspective also reveals that the contributions to this volume bring something distinctly new to our understanding of migration. Through engagement with and reference to these other examples from around the world, a picture begins to emerge of not only sameness but difference as well. Indeed, this volume shows how migration to Hungary exhibits a number of distinctive features. The contributors to this volume have grappled not only with empirical distinctiveness of the Hungarian case but have also adapted and developed a new conceptual language to make sense of it.

The dynamic picture of migration to Hungary that has taken shape in recent years has kept both migrants and analysts on their toes. To their credit, the analyses contained in the current volume have kept pace with these changes, anticipating them through thoughtful engagement with other cases of migration, and responding to their distinctiveness with new insights where the extant scholarship has come up short. In these ways, then, this volume contributes to and furthers our knowledge of Hungarian migration and migration processes and dynamics more generally.

Migration and Labour Market in Hungary Facts, Causes and Perspectives

Ágnes Hárs

Discussion about migration and migration policy, understanding the migration drives and flows that swept across Hungary during the transition of the late '80s and early '90s – these were never summarized in a comprehensive theoretical framework. By means of the approach and methodology of IDEA comparative research – which is, in fact, also the basis of the present book – the somewhat outdated understanding of migration can be challenged and reinterpreted. The model of the project outlines the ideal types of migration that follow migration transformation based on various indicators. These are characteristic of the life-cycle and the generation effect of migration, on the main drive of migration – namely, the labour demand as well as the social and economic circumstances characteristic to the inclusion of migrants in the peculiar country. The paper will test the stage of Hungarian migration in the life cycle, investigating if the generation effect – that is, the surroundings at the given period when the country is experiencing migration – has a relevant influence on the development of migration. Demand for labour migration and the migration policy and climate to accommodate migration will also be tested using a set of indicators. Based on the approach, some widespread suppositions, expla-

nations and commonplaces in connection with the low level of migration in Hungary were challenged.

Homecoming Foreigners: Causes, Forms and Effects of Hungarian Ethnic Migration in the Carpathian Basin

Margit Feischmidt and Ildikó Zakariás

This paper is a critical review and a conceptual analysis of the professional, as well as political, thinking on ethnic migration (migration of ethnic Hungarians from the neighbouring countries of Romania, Serbia, the Ukraine and Slovakia) to Hungary. Because of the inferiority and inconsistency of the Hungarian migration policy in general, and migration policy towards the Hungarian Diaspora in particular, we pointed out the limited success and contradictory fulfilment of the rule “selection by origin”, characteristic for nation states applying ethnic preferences in migration policy all over the world. Political push models assuming ethnic discrimination on the part of the neighbouring states also have limited explanatory power here. Most recent empirical investigations affirm the economic models of ethnic migration, according to which ethnicity does not work as a real push or pull factor; it is important as symbolic, cultural and social capital that influences the directions and feasibility of migration. Analyzing the changing social context of migration flows in the region, as well as its changing forms, we conclude that instead of national container models of migration, transnational models are more adequate to describe the Hungarian ethnic migration.

Immigration and Ethnicity – Looking for Relationships

Irén Gödri

The study reveals the ethnical character of immigration from neighbouring countries to Hungary by analysing three sets of questions. Providing empirical data, it supports the role of ethnicity in the immigration of ethnic Hungarians. Firstly, based on the approach of “ethnicity as social capital”, it analyses the social capital of the immigrants (personal ties that they had with the target country prior to migration and the resources mobilised through these), highlighting the changes over time and socio-demographic determinants of social capital. Secondly, national identity of the immigrants is explored by demonstrating the internalised criteria among the

immigrants, indicating their belonging to the Hungarian nation (whether cultural-national or state-national identity is more prevalent), and reflecting upon the categories of self-identification prevalent among the immigrants departing from different countries. Finally, we explore the factors determining the chances of gaining Hungarian citizenship, as political acknowledgement of belonging to a nation.

Migration Patterns from Two Romanian Villages: What Inferences Can We Draw from Two Case Studies? (original in English)

Dr. des Ruxandra Oana Ciobanu

This chapter enquires, ‘What has happened during the past 20 years with regard to Romanian international migration?’ To answer this question, the chapter looks at the migration patterns of two villages from Romania. The two case studies contrast and thus provide complementary information that helps put together a puzzle of Romanian migration patterns in terms of: (1) strategies to migrate, (2) main destinations, (3) costs of migration and (4) the impact of different migration policies and EU policies on the shaping of these patterns. In spite of the initial differences among the villages, the longitudinal perspective allows one to notice a convergence in the migration patterns. There are four main periods common for most Romanian migrant communities: 1989–1995, 1996–2001, 2002–2006 and post-2007. The research draws on qualitative fieldwork research in the two Romanian villages and at the destination of the migrants, mainly in Spain. Biographical narrative interviews have been conducted with migrants and in-depth interviews with key informants on migration. These data were triangulated with the existing reports and literature on the topic.

Chinese Migrants in Hungary: Our Present Knowledge and Current Questions

Pál Nyíri

Looking back at the author’s ethnographic research among Chinese in Hungary from the early 1990s to the mid-2000s, this chapter attempts to summarise what we know on the subject and suggest questions for future research. Twenty years after Hungary became the hub of new Chinese mi-

gration to Eastern Europe, Chinese (despite their small numbers) remain the most visible migrant group in the country and continue to function as a transnational “middleman minority”. They fill a market niche in retail trade, rely on intense economic ties with China, and show no signs of “integration” – a process in which Hungarian society and government, EU directives notwithstanding, display as little interest as the migrants themselves. In the case of Chinese migration, patterns in Western, Southern and Eastern Europe have been different both in terms of economic and social interaction with the host society. It is the pattern first observed in Eastern Europe – entrepreneurial migration of a highly transnational nature – that is belatedly spreading to Southern Europe. Hungary’s entry into the EU’s common labour market has not, so far, significantly affected Chinese migration, and it is yet to be seen whether the locally raised second generation will remain in the country.

Some Characteristics of Chinese and Vietnamese Economic Clusters

Zoltán Várhalmi

The self employment strategies of migrants or their participation in economic activity organized on an ethnic basis is not necessarily motivated by necessity, but rather the exploitation of alternative and exclusive opportunities for mobility. In order to achieve success, some of the traditional economic resources may be substituted for what we may define as “migrant resources”. These are typical of the entire ethnic group, or rather group membership guarantees access to such resources. The effective use of migrant resources results in the development of a separate functions and context that differ from what subjects may experience when employed in the primary economy. The present study attempts to reveal some of the particular characteristics and internal mechanisms of Chinese and Vietnamese economic clusters along the themes of economic specialization, internal labor market, transnational ties, ethnic economic control and network-based cooperation.

Do We Need a Normative Migration Policy in Hungary?

Judit Tóth

The author intends to prove, or at least illustrate, by facts some provocative statements concerning migration policy in the recent two decades. The importance of ethnicity in migration fields has developed only a stratum within the Diaspora policy and law. The ethnicity cannot become an integrative part of migration policy and law integrating the kin-minorities into human resources. Neither ethnic migrants, nor migrant representatives of farer cultures have influenced on the self-identification of Hungarians. While Hungary has been a sending and receiving country, outflow of migrants has been neglected in public opinion. Independent research on migratory movements and its ramifications is fragmented. Despite the low numbers of foreign population in Hungary, the criminalization of migration has occurred, as it has across Europe, spurring public discourses on liberty versus security. The governmental planning and coordination is weak, so migrants' chances for social integration have remained limited and will remain so in near future. Thus, migration policy is nominally normative covering on absent moral or religious rules by overworked legislation.

Foreigners in Budapest

Lea Kőszeghy

First, the article provides a short overview on the migrant population in world metropolises, its main effects on affected localities, and local integration policy approaches. Then, on the basis of research by the Minority Studies Institute of the Hungarian Academy of Sciences, it presents the demographic characteristics and territorial distribution of the migrant population in Budapest and their appearance in local institutions. It also sketches some of the economic impacts of migrants through the example of the 8th district. In the conclusion, it applies some topics of international migration-related discourse to the Budapest situation, dealing with the applied policy responses – or the lack of such responses – to migration. It argues that though the number and proportion of migrants in Budapest is lower than in many other metropolises, it is important to examine the phenomenon in the context of Budapest and formulate locally relevant policy-responses to migration. Due to their unequal territorial distribution in certain localities, the migrants' presence is clearly

perceivable in the local population structure by local institutions and in the local economy.

Welfare Migration: Foreign Settlers in Hungary

Anna Balogi

The paper examines the phenomenon of welfare migration in Hungary. In the past couple of decades, a new form of migration flow appeared in Mediterranean countries – a large number of Western European citizens started to buy property in the region. A great proportion of them are retired and independent of the host country's labour market opportunities. According to Williams and Hall (2000), the main drives of their retirement migration are family reunion and leisure-seeking based on a previous experience as a tourist (Williams and Hall, 2000). Nevertheless, the same phenomenon can be observed in Hungary in recent years in smaller numbers. Throughout the study, we have faced difficulties in the collection of data. There is very little research on the topic, and the main source of information is the national register of property transactions. Motivations of welfare migrants remain unexplored.

Xenophobia in Hungary and in the Visegrad Countries

Anikó Bernát

The presence and extent of xenophobia perceived in the receiving country is one of the appropriate indicators of the social context that is relevant in reference to migration. The level of xenophobia increased in Hungary after the political transition. The rate of those who are blatantly xenophobic towards members of any nation entering the country as refugees has grown, and the same applies to latent xenophobes. Nowadays, only one out of 10 Hungarians are considered tolerant towards refugees, while three out of 10 is openly hostile, and six out of 10 can be considered latent xenophobic. The level of xenophobia is more or less the same in the Visegrad countries, measured by different questions. However, if we measure it in a broader context, the Hungarians seem to be the most negative towards immigrants. Examining it in an even broader geographical context, Hungary is one of the most dismissive countries in the EU.

A kötetet gondozta a Sík Kiadó Kft.

Címlapgrafika: *Cindy Smith* (USA) – Migrant
(www.tribuneschools.org/Leah/Migrant%20page.html)

Tervezés és nyomdai előkészítés: SL és Társa Bt.

Nyomta és kötötte: Aduprint Kft., 2010
Felelős vezető: Tóth Béláné

A SOROZATBAN MEGJELENT

Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók (1992)

Útkeresők (1993)

Jönnek, mennek, maradnak? (1994)

Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads (1995)

Táborlakók, diaszpórák, politikák (1996)

Migráció és politika (1997)

From Improvisation toward Awareness? Contemporary Migration
Politics in Hungary (1997)

Idegenek Magyarországon (1998)

Átmenetek (1999)

Diskurzusok a vándorlásról (2000)

Diasporas and politics (2001)

Roma migráció (2002)

Roma migration (2002)

Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások
(2003)

Nem kívánt gyerekek? Külföldi gyerekek magyar iskolákban (2006)

Az IDEA nemzetközi összehasonlító kutatás a nyugat-európai, a mediterrán és a kelet-európai térség mint migránsokat befogadó régió sajátosságait vizsgálta. A kutatás a három országcsoporthat a migráció egy-egy közel ideáltípusos megvalósulásának tekinti, ami hasznos eszköz a migrációs folyamatok összehasonlításához és megértéséhez. A három ideáltipikus modell a migrációs átalakulás három állomásaként értelmezhető. A kutatás főbb hipotézisei olyan migrációs modell lehetőségét körvonalazzák, amiben az egyes országok migrációs sajátosságai, intézményi, adminisztratív és politikai feltételei összehasonlíthatóvá és értelmezhetővé válnak.

A tanulmánykötet e kutatás keretében képet ad a közelmúlt magyarországi migrációjának sokszínűségéről és sajátos karakteréről: a határon túli magyarok munkaerő-migrációjától és a távol-keleti etnikai vállalkozóktól a jóléti migránsokig és a határ menti bevásárlóturizmusig. A migrációra adott válaszok sokféleségét is megtaláljuk: az integrációs politikától a szegregáció gyakorlatáig és a nemzetpolitikától az EU-politikák adaptálásáig.

„Az elmúlt években a Magyarországra érkező migráció kirajzoló dinamikuss összképe alapos próba elé állította a migránsokat és az elemzőket is. A kötetben megjelenő elemzések megbízhatóan lépést tartanak ezekkel a változásokkal, más esetek gondos elemzése alapján előre jelzik azokat, és visszajelzik az eltérő sajátosságokat. Új megközelítést alkalmaznak, ahol a hagyományos, régi keretek szűknek bizonyulnak. Így a kötet hozzájárul a magyar migrációról és általánosabban a migrációs folyamatokról és dinamikáiról szóló tudásunkhoz, és segíti annak megértését.” (Jon Fox előszavából)

2200 Ft

ISBN 978-963-508-581-1

